

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia I/2007
Bibliographica
Posoniensia

SB

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia

I / 2007

Univerzitná knižnica v Bratislave
2007

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ

Lektori

Mgr. Katarína DEVEROVÁ, PhD.

PhDr. Viliam ČIČAJ, CSc.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Michaela SIBYLOVÁ,

PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ,

Dr. Jozef M. RYDLO, PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia I / 2007 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2007. – 232 s.

ISBN 978-80-89303-01-4

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Úvod
Introduction

Príspevky zo seminára / *Contributions from the Seminar*

Ján Čaplovič (1904 – 1976) – život, dielo, človek

Univerzitná knižnica v Bratislave, 26. 9. 2006 /

Ján Čaplovič (1904 – 1976) – life, work, man

Univerzitná knižnica v Bratislave, 26. 9. 2006

- 13 Miloš KOVAČKA
K odkazu Jána Čaploviča / *The Legacy of Ján Čaplovič*
- 24 Ján ČAPLOVIČ
Môj otec / *My Father*
- 28 Dušan ONDREJOVIČ
Širší duchovný rozmer pôsobenia Jána Čaploviča /
Wide Spiritual Dimension of Activities of Ján Čaplovič
- 31 Bronislava SVOBODOVÁ – Miriam PORIEZOVÁ
Novinárske pôsobenie Jána Čaploviča v emigrácii počas 2. svetovej vojny /
Ján Čaplovič – Journalist in Emigration during the War II
- 44 Danuša SERAFÍNOVÁ
Žurnalistické aktivity Jána Čaploviča po 2. svetovej vojne /
Ján Čaplovič – Journalist after the War II
- 55 Kamila FIRČÁKOVÁ
Ján Čaplovič na čele Knižnice Slovenskej univerzity /
Ján Čaplovič – Head of the Library of the Slovak University
- 65 Petronela BULKOVÁ – Lívia KURUCOVÁ
Ján Čaplovič a vysokoškolské štúdium knihovníctva /
Ján Čaplovič and the University Study of Library Science

- 72 Mária VIERIKOVÁ
Pôsobenie Jána Čaploviča v bratislavskej Lyceálnej knižnici /
Activities of Ján Čaplovič in the Lyceum Library in Bratislava
- 77 Gabriela ŽIBRITOVÁ
Ján Čaplovič: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 /
Ján Čaplovič: The Bibliography of Prints Published in Slovakia till 1700
- 84 Lucia LICHNEROVÁ
Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do r. 1700 v elektronickej podobe /
The Electronic Version of the Bibliography of Prints Published in Slovakia till 1700
- 89 Klára KOMOROVÁ – Helena SAKTOROVÁ
Najvzácnejšie tlače z Čaplovičovej bibliografie zachované vo fonde SNK
a jej majitelia / *The Most Valuable Prints from the Bibliography of Čaplovič
Preserved in the Holdings of the SNL and their Owners*
- 100 Silvia STASSELOVÁ
Činnosť Jána Čaploviča vo Zväze slovenských knihovníkov /
Activity of Ján Čaplovič in the Union of Slovak Librarians
- 102 Dušan LECHNER
Ako som ho videl alebo konfrontácie s múdrosťou /
Ako som ho videl alebo konfrontácie s múdrosťou
- 105 Milada PÍSKOVÁ
Ján Čaplovič a česká kultura / *Ján Čaplovič and the Czech Culture*

Štúdie / Studies

- 111 Katarína PEKAŘOVÁ
K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918 /
On the History of Medico-Pharmaceutical Societies in Slovakia till 1918
- 127 Tomáš FIALA
Možnosti sprístupňovania bibliografických databáz s pridanou hodnotou
prostredníctvom digitálnych zbierok v D-knižnici UKB / *Possibilities of
Making Bibliographical Databases with Added Value Accessible through Digital
Collections in D-Library of the University Library in Bratislava*

- 133 Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ
Johannes Honter – sedmohradský humanista, reformátor, pedagóg,
kníhtlačiar, kartograf a drevorytec / *Johannes Honter – Humanist, Reformer,
Pedagogue, Book Printer, Cartographer and Xylographer from Transylvania*
- 150 Lívia KURUCOVÁ
Mínerva prvá uhorsko-slovenská účastinná spoločnosť / *Minerva – the First
Hungarian-Slovak Joint Stock Company*
- 170 Petronela BULKOVÁ
Knižný trh a jozefínska legislatíva. Nariadenia ako prameň informácií
v dejinách knižnej kultúry / *The Book Market and the Legislation under Joseph II
Decrees as a Resource of Information in the History of Book Culture*
- 182 Angela ŠKOVIEROVÁ
Slovacikálne mapy, geografické a cestopisné diela v 17. – 19. storočí /
Maps, Geographical and Travel Works of Slovak Origin in the 17th-19th Centuries
- 193 Ivona KOLLÁROVÁ
Znalecká činnosť v odvetví Historické písomnosti na Slovensku.
Minulosť, súčasnosť a koncept budúcnosti / *The Expert Activity
in the Branch of Historical Written Documents in Slovakia. The Past, the Present
and the Concept of the Future*
- 202 Kamila FIRČÁKOVÁ
Príspevok k histórii vydania Riznerovej Bibliografie písomníctva
slovenského / *Contribution to the History of Publication of Rizner's Bibliography
of Slovak Letters*
- 211 Kamila FIRČÁKOVÁ – Zlatica PYTLOVÁ
Bratislava a bratislavské snemy / *Bratislava and the Bratislava Diets*
- 217 Jozef M. RYDLO
Na margo spracúvania slovenskej prohibítnej literatúry / *Notes about
Processing of the Slovak Prohibited Literature*

Recenzie / Reviews

- 223 Katarína DEVEROVÁ
Kollárová, Ivona: Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám
typografického média.
Bratislava : VEDA, 2006. 184 s. ISBN 80-88940-03-6. /
*Publishers in the 18th Century: Trilogy about the History of the Typographic
Medium*
- 225 Marta FÓRIŠOVÁ
Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850 /
Ľubica Krišková. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006. – 180 s.
ISBN 80-85170-95-7. / *Bibliography of Annual School Reports from the Territory
of Slovakia 1701 – 1850*
- 227 Miriam PORIEZOVÁ
Bibliografia gréckych a latinských štúdií v Slovenskej republike
za roky 1992 – 2005 / Erika Juríková – Daniel Škoviera – Pavol Valachovič.
Bratislava : Slovenská jednota klasických filológov pri SAV;
Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006. 166 s.
ISBN 80-8082 104-6. / *Bibliography of Greek and Latin Studies in the Slovak
Republic within the Years 1992 – 2005*
- 229 ZOZNAM AUTOROV / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Poriezoová

Univerzitná knižnica v Bratislave (UKB) ponúka nielen odbornej verejnosti ďalšie, v poradí druhé číslo zborníka *Studia bibliographica Posoniensia*. Našou snahou je na jeho stránkach prezentovať výstupy širokospektrálnej odbornej činnosti autorov pôsobiacich na pôde UKB i ďalších inštitúcií. Štruktúra predkladaného zväzku nie je jednoliata, ale skladá sa z dvoch samostatných oddielov.

Samostatný celok tvoria príspevky zo seminára *Ján Čaplovič (1904 – 1976) – život, dielo, človek*, ktorý sa uskutočnil v priestoroch UKB dňa 26. 9. 2006. Pohnuté životné osudy a zároveň rozsiahle spektrum oblastí pôsobenia poskytli prednášajúcim široký priestor na prácu s cenným pramenným materiálom. Výsledkom je štrnásť kratších či dlhších pohľadov do života tejto významnej osobnosti. Prirodzene sa odvíjajú v štyroch rovinách. Ján Čaplovič v spomienkach svojho syna, bývalého študenta, tvoria spolu s odkazom na potrebu dôkladného poznania kultúrneho dedičstva úvodné state. K nim možno priradiť aj príspevky o vnímaní vedecko-výskumnej a publikačnej činnosti J. Čaploviča v Čechách a duchovnom rozmere ako evanjelického kňaza v Kovačici. Politická situácia počas 2. svetovej vojny a v krátkom období po jej skončení boli podnetom a výzvou pre bohatú žurnalistickú aktivitu v emigrácii v Paríži, Londýne a následne na domácej pôde. Angažovanosť Jána Čaploviča na akademickej a spolkovvej scéne vniesla do sféry knihovníctva a bibliografie viaceré pozitívne podnety. Veľké úsilie o začlenenie knihovníctva medzi študijné odbory na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského korunované úspechom, pôsobenie na čele Knižnice Slovenskej univerzity, aktívna činnosť vo Zväze slovenských knihovníkov a viac ako dve desaťročia plodnej práce v Lyceálnej knižnici utvárajú celistvý pohľad na knihovnícku činnosť. Rozbor a prínos *Bibliografie tlači vydaných na Slovensku do roku 1700* pre výskum, porovnanie klasickej tlačenej a elektronickej verzie, možnosti ďalšieho využitia spolu s analýzou najvzácnejších tlačí z bibliografie, ktoré sa zachovali v SNK v Martine, ponúkajú kvalitne spracovaný pohľad na monumentálny prameň k najstaršej tlačenej produkcii na Slovensku.

Časť Štúdie pokračuje už v načrtnutej línii zborníka akcentujúc záujem o bibliografiu, dejiny knižnej kultúry, aktuálne otázky knihovníctva, literárnu históriu a dejiny. Deväť príspevkov prináša rozmanité a informačne plnohodnotné výsledky výskumov materiálu rôznej povahy v časovom rozmedzí 16. – 20. storočia.

Bibliografické spracovanie špecifickej skupiny spolkových ročeniek s orientáciou na medicínu a lekárnictvo na Slovensku do roku 1918 poskytlo bázu poznatkov, ktorá reflektuje úroveň dobového poznania v tejto oblasti. Jednou z ciest, ako zabezpečiť flexibilnejší prístup používateľa od bibliografického záznamu v databáze k samotnému prameňu, je aj jeho čiastočná alebo úplná digitalizácia. Realizácia

prístupu prepojenia záznamu a digitálnej kópie dokumentu sa v UKB rieši v spolupráci oddelenia Digitalizácie a Kabinetu retrospektívnej bibliografie. Dejiny knižnej kultúry predstavujú široký okruh tém, ktorých ťažiskom je tlačaná produkcia a jej funkcia v systéme spoločenskej komunikácie. Viaceré aspekty tejto problematiky boli skúmané v rovinách kníhtlačiarstva, vydavateľskej činnosti, knižného trhu a cenzúry i rozboru špecifickej skupiny geograficko-cestopisných dokumentov. Významnou súčasťou dejín knižnej kultúry je aj analýza zachovaných písomností, v tomto prípade rozbor korešpondencie k vydaniu bibliografie L. V. Riznera. Zaujímavý pohľad na Bratislavu v prvej polovici 19. storočia ako na miesto konania uhorských snemov sprostredkováva preklad súdobého maďarského článku. Doteraz nedostatočne pertraktovanou témou je otázka odborného posudzovania historických tlačí. Túto medzeru vyplní príspevok charakterizujúci súčasný stav s návrhom budúcich koncepcií v oblasti znaleckej činnosti v odvetví Historické písomnosti na Slovensku. Pestrú paletu príspevkov završuje analýza slovníkov slovenských autorov z pohľadu zastúpenia exilových a v zahraničí po slovensky píšucich autorov.

Zborník uzatvárajú tri recenzie najnovších odborných publikácií z bibliografie a dejín vydavateľskej činnosti.

Z uvedeného vyplýva, že štúdie objasňujú mnohé doteraz neodhalené skutočnosti. To však neznamená ešte ukončenie bádania, ale naopak, povzbudenie do budúcnosti.

Príspevky zo seminára

Ján Čaplovič (1904 – 1976) – život, dielo, človek

Univerzitná knižnica v Bratislave, 26. 9. 2006

K odkazu Jána Čaploviča

Miloš Kovačka

Veľkí slovenskí bibliografi zanechali Slovensku a Slovákom predovšetkým veľké poslanstvo o potrebe záchrany a dôkladného poznania impozantného kultúrneho dedičstva, ktoré je späté s dejinným vývinom slovenského národa a Slovenska. Matej Holko st., Jur Ribay, Bohuslav Tablic, Pavol Jozef Šafárik, Jozef Miloslav Hurban, Ľudovít Vladimír Rizner, Ján Vladimír Ormis, Ján Mišianik, Ján Čaplovič, Michal Potemra, Michal Fedor – každý z nich osobitým, v istom zmysle konkurenčným spôsobom, a predsa v konečnom dôsledku vlastne kontinuálne i konkordančne včlenili do dejín slovenskej bibliografie a výskumu knižnej kultúry na Slovensku súbor výnimočných poznatkov, ktoré slovenskej vede a kultúre umožňujú dokazovať a dokázať kultivovanosť či vyspelosť slovenských kultúrnych dejín. Niet pochyb o tom, že každý z nich v istom zmysle vytvoril nielen vlastné originálne dielo, ale inšpiroval ním ďalšieho alebo ďalších v rade. Každý z nich práve svojím dielom vytvoril základné poslanstvo – odkaz, čím a ako na zlatú niť slovenskej bibliografie nadviazať a nadväzovať i v budúcnosti.

Matej Holko starší hľadal svojím historicky najstarším slovenským katalógom či bibliografiou, ktorým bola roku 1749 v Hnúšti „počatá“ slovenská národná bibliografia, slovacikálnosť a bohemikálnosť kníh vo svojej osobnej knižnici, podobne, no v širších bádateľsko-zberateľských kontextoch postupoval Jur Ribay. Po Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, ktorý naliehavo kládol otázku, ktorú zo slovacikálnych kníh možno považovať za najstaršiu medzi slovenskými knihami, a nenašiel medzi nimi staršiu ako Bardejovský katechizmus Martina Luthera, i Ľudovít Vladimír Rizner nastolil a nastoloval otázku „najstarších čias“ slovenskej knižnej kultúry. K týmto závažným otázkam sa v ďalšom historickom období pripojil i mladý Ján Čaplovič, ktorého dielo ma mimoriadne inšpirovalo a pred niekoľkými rokmi, pri príležitosti biograficko-genealogického seminára Čaplovičovci v slovenskej kultúre (Dolný Kubín 1973) doslova pozvalo k vytvoreniu portrétu v štúdiu *Bibliograf a historik Ján Čaplovič (1904–1976)* (Biografické štúdie 2004).

Vynikajúci bibliograf a historik knižnej kultúry a staršej slovenskej literatúry Ján Čaplovič, ktorý po mnohodesaťročnom úsilí vytvoril monumentálny bibliografický model staršej slovenskej tlače, vydanéj do roku 1700, si otázky o najstarších slovenských tlačiach či „najstaršej slovenskej knihe“ kládol už ako mladý študent bratislavskej Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, a to vo svojej doktorskej práci orientovanej na potreby a projekty výskumu staršej slovenskej literatúry, nazvanej *K začiatkom literárneho života na Slovensku*, na základe ktorej mu bol udelený doktorát filozofie. Málo sa vie o tom, ako sa tento mladý milovník staršej slovenskej literatúry,

pozoruhodne – s polemickou ostrosťou – pridal k Jánovi Kvačalovi, ktorý v tvrdo štylizovanej recenzii publikovanej pod názvom *O „obnovenom“ vydaní Vlčkových Dejín slovenskej literatúry*, ktorá bola publikovaná na Štedrý deň 1925 v rovnako málo známom periodiku v Slovenskom národe, odsúdil ich druhé, „neprepracované“, veľmi medzerovité vydanie v Matici slovenskej (1923). Ján Kvačala vo svojom kritickom vystúpení dôrazne žiadal Maticu slovenskú a s ňou i celú slovenskú historickú vedu, aby sa neodkladne venovala málo prebádaným obdobiam slovenských historických dejín a namiesto problémových projektov, akým sa javili Vlčkove *Dejiny slovenskej literatúry*, čo najskôr vydala Riznerovu *Bibliografiu písomníctva slovenského do roku 1900*. V tejto súvislosti Kvačala v nadväznej polemike, v ktorej pokračoval v prvej polovici roku 1926 v Slovenskom národe (tri kvačalovské protivlčkovské polemické state z tohto periodika vyšli aj ako separát) – odmietol ako neprijateľné to, že Vlček medzerovité podanie starších slovenských literárnych dejín (podal ich na trinástich stranách) nielenže neodstránil, ale ak ich aj – a to v iných svojich literárnohistorických prácach, napríklad v *Dějínách české literatury*, len do určitej miery vyplnil – urobil tak zjavne na báze československého jazykového a literárneho unitarizmu. Kvačala, ktorý podľa našich publikovaných zistení žiadal hlbší pohľad na staršiu slovenskú literatúru už pri prvom vydaní Vlčkovho diela (s podobnou žiadosťou vystúpil v tom čase aj Tichomír Milkin), v tejto súvislosti doslova uviedol: *Neskladnosť toho, čo o 16. stol. – rozumejme Jaroslav Vlček – napísal, bije do očí. V dobe tak veľkého duševného rozruchu, keď všetky národy v Európe boli vzbudené k duševnej činnosti, nevie p. Vlček menovať ani jedného spisovateľa na Slovensku. Či v tom všeobecnom pohybe západného kresťanstva zo slovenskej domácej pôdy vskutku nevyšlo nič ‚hodnotného‘ snúbiť sa s takým mohutným vzdelenostným prúdom kultúrneho ľudstva? ...aj tu platí, že historik má ‚in des Dichters Lande gehen‘. Aké kruté a i literárne boje šli v troch stoliatiach boje medzi evanjelikmi, i medzi nimi a katolíkmi, o tom čitateľ okrem lacných a ani nie správnych všeobecností a i to miestami len vypožičaných, nezvie ničoho a bude si myslieť, že to boli len roky hliivenia. Akoby cenná duševná činnosť ľpela len na erotike a etnografii! V skutočnosti na Slovensku bolo vtedy viac nadaných a učencých, pritom duševne plodných mužov ako inokedy. Tablic priamo i to tvrdí, že Slováci mali vtedy učené spoločnosti. A čo zvieme z dejín týchto o prekladoch Biblie na Slovensku užívaných? Predsa bez Biblie sa misia nemohla obísť! Kedy sa začal udomáčať v luterských zboroch kralický preklad, a prečo? V čom záležalo upravenie kralického prekladu Krmanom a Belom? Čo sa spievalo v cirkvách evanjelických do Tranovského zbierky? Čo je s literatúrou katechizmov, ktoré práve tak ako spev a Bibliu, treba predpokladať od počiatkov reformácie? ...Opakujeme, že i latinské práce by nesmeli byť, aspoň čo do svojej podstaty, z obrazu tohto úplne vylúčené, veď pozdejšie p. pôvodca berie do ohľadu, i spisy nemecké, a také plus, cielavedome uplatnené, každý, kto hľadá poučenia, s vďakou prijme. Tu by sa už vskutku bolo mohlo preukázať historické umenie.*

Niet pochýb o tom, že máme pred sebou vášnivý manifest – výzvu k štúdiu staršej slovenskej literatúry a jej začleneniu do systému slovenskej literárnej histórie, inclusive slovenskej národnej bibliografie a dejín knižnej kultúry. Tohto kritického Kvačalu podporil rovnako kritický Ján Čaplovič. V *Robotníckych novinách* 30. 4. 1926

publikoval stať, v ktorej akceptoval – naplno podpísal Kvačalove stanoviská: *Neopravované dielo Vlčkovu nemalo sa vydávať znova! Vlček sľuboval síce i na tomto vydaní previesť „nevyhnutné opravy vecné“, a predseda jeho dielo, menovite prvá časť, až sa tak hemží omylní a nesprávnosťami, ktoré veru bolo by nevyhnutne treba predseda previesť. Takto ostáva toto „obnovené“ vydanie niečím, čo by u vedeckého diela nesmelo byť. Z neho máme poznať svoju literárnu minulosť? Toto vydanie knihy je dnes dobré skôr k tomu, aby šírili sa po Slovensku (i mimo neho) nesprávne, chybné predstavy o nej. Cieľom vedeckej práce nemôže byť predseda poskytnúť nám umelecké dielo, ale zoznámiť sa s pravdou* – odkázal Ján Čaplovič nielen Vlčkovi, ale i Štefanovi Krčmérymu, milovníkovi a tvorcovi slovenskej eseje, ktorý sa v kvačalovských polemikách pridal k „vlčkovskej stránke“. Čaplovič zopakoval a zdôraznil celý rad Kvačalových výhrad: aj podľa neho sú Vlčkovi viera a zbožnosť predmetom cudzím, nechápe ich, a preto ich podáva skresľujúco: cez 16. – 18. storočie len „preletť“, a to, čo o nich podáva, je málo a také slabé, že to nestačí ani len na to, aby si čitateľ mohol o týchto literárnohistorických slovenských storočiach utvoriť čo len trochu správnu predstavu. Čaplovič zvýraznil Vlčkovu neschopnosť opraviť a doplniť jeho *Dejiny slovenskej literatúry* aj z ďalšieho „kvačalovského“ dôvodu: *...chceli by sme počuť od neho – pýta sa Čaplovič nepriamo Vlčka – ako zmýšľa dnes o česko-slovenskom rozkole, okrem iných otázok (napr. hlasistoch). Mienka jeho sa nepopierateľne menila. Akákoľvek by bola dnes, nespokojnosť by vyvolala – ak nie na jednej nuž na druhej strane. A do toho sa dnes nebojovnému autorovi nechce...* zdôraznil v závere state svoju vlčkovskú prognózu Ján Čaplovič.

Ako sa ukázalo, Čaplovič mal pravdu. Vlček *Dejiny slovenskej literatúry*, napriek tomu, že sa chystal pre ne pripraviť novú „literárnohistorickú budovu“, už nedokázal prepracovať: to, čo z jeho dejín zostalo ako zjavná hodnota, nepredstavuje komplexnosť spracovania, ale jedinečnosť podania, krásny umelecký štýl. A úloha prispieť ku komplexnosti výskumu pripadla – popri iných, ktorí poznatky o dejinách slovenskej literatúry dopĺňali bibliograficky i literárnohistoricky – napríklad Ľudovít Vladimír Ormis alebo Ján Mišianik, práve Jánovi Čaplovičovi. Je pozoruhodné, že sa na to odhodlal vo veľmi komplikovanom politicko-ideologickom období 50-tych rokov 20. storočia, v ktorých ho ako riaditeľa Univerzitetnej knižnice, ktorý sa nepridal – ako to urobili mnohí predstavitelia slovenskej inteligencie – k novej vedúcej politickej sile, Komunistickej strane Slovenska, postihla víchrica politických postihov. V jeho esejach *O štúdiu staršej slovenskej literatúry* (1953), ktorými nadviazal na mladú doktorskú dizertáciu, ale i na likvidačné úsilie vo vzťahu k predkomunistickej spisbe a literatúre, a ktoré vydal v roku 1953, nachádzame nielen to, s rizikom zjednodušenia povedané, čo sa od biblických čias nazýva daňou cisárovi, ale i to, a ceníme si najmä to, čo možno považovať za jednoznačnú obranu knižnej kultúry vo všetkom a so všetkým, čo ona naprieč dejinami vo formotvorných procesoch, v ktorých sa rodili Slovensko a Slováci, vytvárala a sprístupňovala. Čaplovič sa odvážne a navidomoči vášnivo postavil zoči-voči prokurátorskému času, ktorý odsudzoval knihy do vyhnanstva a zväzal ich do knižných koncentračných táborov. Postavil sa napríklad za duchovnú pieseň, bránil jej hodnoty, za – síce prostú, a ľudovosťou významnú, no

predsa pre výskum nezastupiteľnú – označil každú drobnú, napríklad púťovú tlač v tých časoch, v ktorých sa práve tieto duchovné texty marginalizovali alebo ideologicky surovo odsudzovali. S apológiou prišla – bolo to približne dva roky pred mobilizačnou 1. slovenskou bibliografickou konferenciou – po Mišianikovom a Ormiso-
som bibliografickom dopĺňovaní a v mnohom i zjavnom doplnení Riznerovej bibliografie, Čaplovičova doslova inštruktívna heuristicko-spracovateľská bibliograficko-literárnohistorická metodika i metodológia, predstavená v jeho známej bratislavskej prednáške *Ako pripravovať novú bibliografiu starších sloveník* (október 1954), ktorá vytyčovala nové cesty Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografii a predvídala fenomén zrodu dejín knižnej kultúry ako synteticky poňatej interdisciplíny slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie, dejín vydavateľskej činnosti, kníhtlačiarstva, etc. Tak to napokon Čaplovič predvídala už v Esejoch o staršej slovenskej literatúre, v ktorých napísal: *Slovenská bibliografia starších období* – hovorí Čaplovič – *musí urobiť ešte mnoho prípravných prác, ak má raz podať aspoň ako-tak úplný obraz slovenskej knižnej tvorby minulých storočí. Bez neho sa nezaobíde nielen slovenská literárna história, ale ani ostatné štúdium slovenskej minulosti. Bez neho nebudeme si môcť urobiť ani správny a úplný obraz, čím žilo Slovensko kultúrne v oných zaslých storočiach, bez neho nepredstavíme dokonale ani začiatky slovenského polygrafického priemyslu, dejiny slovenského kníhtlačiarstva.* S tým súvisí i Čaplovičova obrana historickej faktografie ako nezastupiteľného, no na začiatku 50. rokov surovo atakovaného metodologického princípu vo vede, ktorú zhrnul a podal nasledujúcim neobyčajne inštruktívnym výrokom: *Kedysi Emanuel Rádl vyčítal českej histórii i literárnej histórii, že z metodologickej stránky bola stále len tam, kde boli exaktné vedy v dobe, keď sa herbár sušených rastlín pokladal za vedecké dielo. Veľké dielo J. Hanuša o českom národnom múzeu prirovnal k veľkej zbierke motýľov, pekných na pohľad, pekne upravených, ktorej vedeckosť záležala v tom, že motýľov tam bolo mnoho, boli správne určené, pekne napäté a vystavené. Dnes sme už, prirodzene, v tomto ohľade ďalej... Pritom však ani literárnohistorická práca J. Hanuša nestratila úplne svoju cenu a tento bývalý bratislavský univerzitný profesor v mnohom je a môže byť učiteľom slovenských literárnych historikov, pracujúcich na dejinách staršej literatúry. Odmietanie len čisto popisnej faktografie nesmie znamenať nezaujem o fakty, odmietanie ich štúdia. Z dikcie Čaplovičovho výroku v knihe O štúdiu staršej slovenskej literatúry je zrejmé, že síce s najväčšou opatrnosťou, ale i s nepochybnou jednoznačnosťou obhajuje komplexnosť zberu a komunikácie historických faktov, a v tomto kontexte stojí na jednoznačnom stanovisku úplnosti či komplementárnosti bibliografie. A to v období 50. rokov 20. storočia, ktoré nastoľovali vyslovene násilníckym spôsobom selektívnosť, vyzdvihovali odporúčajúcu (rozumejme ideologicky povolenú) bibliografiu so zjavne oktrojovaným tendenčným prepisom reality. Tým nepochybné pomáha otvárať dvere iniciatívam, ktoré v nasledujúcich desaťročiach viedli k budovaniu systému vo výskume staršej slovenskej literatúry či už na akademickej alebo univerzitetnej pôde a prejavili sa nielen v edíciách literárnohistorických syntéz, s ktorými po Vlčkovi prichádzali – zjednodušene a bez nárokov na úplnosť – Štefan Krčméry, Ján Ďurovič, Andrej Mráz, a po nich Ján Mišianik či Jozef Minárik s viacerými ďalšími bádatelmi, napríklad Mi-*

loslavom Okálom alebo Milanom Hamadom, alebo dodnes tvrdo pracujúci tím literárnohistorických vedkýň okolo Gizely Gáfrikovej na projekte Panonnia docta.

Toto dnes už mnohodesaťročné smerovanie nepochybne – popri ďalších slovenských literárnych historikoch, ale aj bibliografoch – predznačil Ján Čaplovič, ktorý v časopise *Knižnica* (1956) – v roku 1. slovenskej bibliografickej konferencie – publikoval pozoruhodnú koncepčnú stať *Ako pripravovať novú bibliografiu starších sloveník*, osnovanú na základe citovanej bratislavskej prednášky z roku 1954, v ktorej načrtoľ dôležitú, vývinom slovenského bibliografického neprekonanú víziu vybudovania *Bibliografie tlači vydaných na Slovensku do roku 1700* (1972, 1984). V stati hovorí: *Slovenská bibliografia stojí dnes pred úlohou vyhotoviť osobitný súpis starších sloveník. Máme síce už aj dosiaľ určité súpisy týchto sloveník vo všeobecnejších prácach, a to jednak v prácach, venovaných výhradne slovenikám, ale aj novším, jednak v prácach, venovaných len starším tlačiarom, ale zahrnujúcim aj sloveniká do širšieho, uhorského alebo československého rámca. Lenže tieto doterajšie bibliografie majú pritom toľko nedostatkov, že sa nemožno uspokojiť iba zhromaždením, spracovaním a publikovaním opráv a doplnkov k niektorej z nich. Ešte najdokonalejším bibliografickým dielom, ktoré obsahuje aj súpis starších slovenských tlači, je najnovšia a aj metodicky najvyhovujúcejšia, ale dosiaľ nedokončená bibliografia „Knihopis českých a slovenských tisků...“, ktorý v zväzku doplnkov a opráv iste odstráni aj určité terajšie svoje nedostatky, časte práve pri slovenikách. Toto dielo však má aj základný, podstatný nedostatok, ktorý sa neodstráni ani oným zväzkom doplnkov a opráv: je bibliografiou len tlači, písaných úplne či aspoň čiastočne v národnej reči. Zo sloveník týka sa teda len sčiasťky, lebo inorečové sloveniká, sloveniká v širšom slova zmysle neuvádza, nepopisuje. My však dnes potrebujeme bibliografiu starších sloveník v najširšom zmysle slova, a preto musíme pripraviť úplne nové dielo, novú našu bibliografiu staršej tlačenej tvorby. Keďže tu ide o rozsiahle dielo a nároky kladené naň budú vysoké, treba ho dôkladne pripraviť, prípravy náležite premyslieť, dohodnúť ich postup, dobre ho organizovať a sústavne a vytrvalo uskutočňovať.*

Na tejto ceste, ako ďalší vývin ukázal, boli potrebné dve základné cesty:

1. univerzálna, heuristicky neohraničovaná a na tomto základe dôkladne uskutočnená bibliografická cesta, smerujúca k vybudovaniu mnohorečového modelu „staršej slovenskej kníhtlače – kníhtlače, vyprodukovanej tlačiarňami na území Slovenska“;
2. špeciálna, smerujúca k poznaniu staršej slovenskej literatúry prostredníctvom personálno-autorských sond, ktoré presiahnu za hranice Slovenska. Slovensko muselo a musí v tejto oblasti vynaložiť obrovské bádateľské úsilie, ktoré možno pars pro toto predstaviť bibliografickou rekonštrukciou slovenského poznávania humanistu Martina Rakovského – „Jesenského“, ako ju doslova vzrušujúcim spôsobom v završujúcej dvojzväzkovej rakovskovskej monografii *Život a dielo Martina Rakovského* (1979, 1983) podal Miloslav Okál. Práve on ukázal, ako bude postupne, nie však v celkom blízkej budúcnosti, a to naďalej s mnohými ťažkosťami, prichádzať na scénu knižnica monografií slovenského humanizmu, renesancie, reformácie i protireformácie, a v tomto kontexte i nášho či stredoeurópskeho baroka,

a to do tých čias, kým nebude komplementárne a završujúco dokončená jedinečná budova slovenských a slovacikálnych starých tlačí, ktorú s toľkou energiou a erudíciou a s takým nezabudnuteľným osudom naplneným paradoxmi proskribovaného spoločenského postavenia a bádateľsko-znalostného nasadenia Slovensku predstavil práve Ján Čaplovič.

K vytyčovaniu bibliograficko-literárnohistorických parametrov veľkolepej Bibliografie tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, Ján Čaplovič kráča od svojich mladých rokov, prvých detských zážitkov, prostredníctvom ktorých mohol na vlastné oči a na vlastnej koži pozorovať a postupne i intelektuálne vyhodnocovať veľký dejinný spor o slovenský jazyk a literatúru, a to ako syn dolnozemskeho kovačického evanjelického farára Jána Čaploviča, ktorý so svojím zborom podstúpil – doslova na otvorenej európskej scéne, s ohlasmi významných európskych mužov prvého decénia 20. storočia, boj o slovenskú identitu. Spor, ktorý sa v Kovačici rozohrel bol nielen sporom o bohoslužobný jazyk, ale bol to spor i o slovenskú knihu – evanjelikmi milovanú kralickú Bibliu svätú a o – podľa Ludovíta Haana (*Cithara Sanctorum, její historia, její původce a tohto spolupracovníci*, 1873) a naňho nadväzujúcich bádateľov, najmilovanejšiu, a na Slovensku i najvydávanejšiu knihu krásnych piesní *Citharu Sanctorum*. Bol to spor, ktorý Slovensko slabo pozná – skôr nepozná ako pozná – bol to spor, v ktorom na scéne nie tak dávnej Kovačice, pred temer sto rokmi, práve v čase veľkého černovského procesu prebiehal proces veľmi podobný, v ktorom boli súdení, tak ako Černovania Andreja Hlinku, napokon odsúdení na mnohoročný žalár i Kovačičania Jána Čaploviča staršieho. Nečudo, že Ján Čaplovič, syn uhorskou politikou prenasledovaného kovačického farára, potom, ako jeho otec, budovateľ Maticy slovenskej v Juhoslávii a osnovateľ slovenského i českého kultúrneho života na Dolnej zemi umiera, bez váhania nastupuje – podobne kedysi učiteľ Ľudovít Vladimír Rizner – na otcovo miesto a popri základných pastorálnych úlohách s mimoriadnym nasadením a historiografickou erudíciou spracuje a vydá svoju prvú knihu, dodnes vysoko cenené *Dejiny kovačického evanjelického zboru*. Nie sú ani prvými, ani jedinými v rade mnohých podobných zborových monografií, ktoré predoslali mnohé historické a v neposlednom rade i literárnohistorické práce a diela o slovenskom evanjelictve, a ktoré, okrem iného, prispeli k predstave o duchovných dejinách Slovenska ako o historickej disciplíne, ktorá sa môže etablovať na pomedzí všeobecnej a kresťanskej historiografie, prezentovať množstvo ich vzájomných vzťahov, impulzov, podnetov a interakcií, manifestovaných duchovnou literatúrou a v jej rámci piesňovou, homiletickou literatúrou i literatúrou modlitby, v neposlednom rade vyznávačskou alebo väzenskou literatúrou či literatúrou svedomia, a to v najrozličnejších žánrových podobách, napríklad v podobe memoárovej alebo cestopisnej lektúry.

Čaplovičove *Dejiny kovačického evanjelického zboru*, späť s dramatickými udalosťami a zápasmi „o cirkev, reč a národ“, predstavujú významný impulz pre jeho celoživotnú orientáciu na výskum starých a vzácnych slovenských tlačí, a to aj napriek tomu, ak Čaplovičov mimoriadny vzťah k staršej slovenskej literatúre bol po je-

ho odchode z Kovačice a návrate na Slovensko prerušený redaktorsko-politickou kapitolou jeho života. Tá ho priviedla do Robotníckych novín, k sociálnej demokracii a napokon, po prelomových udalostiach rokov 1938 a 1939, do vojnového exilu vo Veľkej Británii. Ale i táto, v mnohom vypätá, dramatická a protirečivá, a v mnohom ohlade i neobyčajne nebezpečná životná kapitola, ktorá Jána Čaploviča „vytiahla“ do vysokých kruhov a kráľov exilovej československej politiky, predsa len poukázala na jeho hlboký vzťah k dejinám staršej slovenskej literatúry a knižnej kultúry. Písal sa rok 1936, v ktorom Ján Čaplovič výrazným spôsobom zareagoval na 300. výročie 1. vydania *Cithary sanctorum* – spevníka Juraja Tranovského. Pri tejto príležitosti vznikol celý rad vedeckých, prednáškových, edičných, expozičných – výstavných a iných jubilejno-pamiatkových podujatí. Do tohto jedinečného jubilea sa významným spôsobom zapísali nielen dva jubilejné vedecké zborníky, ale aj monografické vydania Jána Ďuroviča, Štefana Krčméryho, Gustáva Plavca, Ľudovíta Štefana Šensela, v neposlednom rade i Július Barč-Ivan divadelnou hrou o Jurajovi Tranovskom. Do tohto radu sa zapísal i Ján Čaplovič viacerými príležitostnými vedeckými staťami, ktoré nepochybne naznačili, ktorým smerom by sa mal orientovať výskum staršej slovenskej a literárnej kultúry. Čaplovič sa vo svojich statiach totiž zameril na dokumentáciu a pramene k životu a dielu Juraja Tranovského a tiež na tlačiarenské a vydavateľské aspekty vydávania *Cithary sanctorum*. Okrem toho Ján Čaplovič – v nadväznosti na Jána Mocku – prispel do jubilejnej žatvy i významnou historicko-bibliografickou štúdiou *Vydania Tranovského kancionála*. Tieto Čaplovičove state – štúdie mali mimoriadny význam. Z jednej strany obohatili jubilejný rok *Cithary* osobitou tematikou – zvláštnym uhlom pohľadu na Juraja Tranovského, aký môžu poskytnúť iba bibliografia a v jej kontextoch dejiny knižnej kultúry. Z druhej strany boli práve pre bibliografiu, ako aj dejiny knižnej kultúry mimoriadnym impulzom, na ktorý by bolo bývalo potrebné čím skôr, doslova neodkladne nadviazať. Kompetentným urobiť taký krok bol nepochybne samotný Ján Čaplovič, milovník a talentovaný historik staršej slovenskej literatúry, no jeho osudy zviazali a vyčerpávali v tom čase žurnalistické a čoskoro i štátno-politické záväzky. Čaplovičov skvelý exkurz smerujúci k Jurajovi Tranovskému sa z tohto hľadiska javí byť skôr jedinečnou epizódou, ktorá na dlhšie obdobie zostala v jeho osobnej, ale i v slovenskej národnej bibliografii „bez pokračovania“: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 musela na svoj čas ešte niekoľko desaťročí čakať.

No výskum ukazuje, že staršia slovenská literatúra sa z Čaplovičovho záujmového obzoru ani v jeho osobnom žurnalisticko-politickom období, v ktorom pracoval ako redaktor sociálno-demokratickej tlače a ani neskôr, keď v rokoch 2. svetovej vojny ako vysokopostavený exilový politik a predstaviteľ Štátnej rady Československa pôsobil vo Veľkej Británii, sa z jeho životopisu celkom nevytratila. Napokon Čaplovič sa práve na vedeckú, respektíve knihovnícko-bibliografickú dráhu vcelku spontánne vrátil v zlomovom období, v ktorom sa vlády v povojnovom Československu ujali komunistické politické sily. Osobne odmietol – ako iní sociálni demokrati – prijať koncepciu splynutia komunistického a sociálno-demokratického politického programu a stať sa členom Komunistickej strany Československa. A hoci sa práve

v tomto období – bol to nepochybné paradox – stal riaditeľom Univerzitetnej knižnice v Bratislave, bolo – nemohlo nebyť – zrejme, že komunizmus, ktorý sa na Slovensku postupne zmocňoval čoraz väčšieho počtu inštitúcií a ľudí, jeho osobné odborné kvality čoskoro odmietne a na exponované miesto najvýznamnejšej slovenskej univerzitetnej a vedeckej knižnice postaví oddaného prívrženca novej politickej moci. Tak sa po krátkom čase aj stalo. A hoci sa Ján Čaplovič, odvolaný z postu riaditeľa Univerzitetnej knižnice, dostal do komplikovanej osobnej situácie – po vynútenom odchode z Univerzitetnej knižnice sa ocitol doslova v nejstej situácii a na „okraji diania“ – predsa tvrdíme, že sa práve v tom istom čase otvorili preňho doslova výnimočné perspektívy. Ján Čaplovič sa mohol ujať úloh a cieľov, na ktoré bol „stavaný od mladosti“. Bola to staršia slovenská literatúra, ktorá ho „povolala“ ako svojho bádateľa, znalca a vykladača, systematicky mysliaceho bibliografa a jedinečného historika knižnej kultúry k tomu, aby položil základy a vybudoval masív *Bibliografie tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. A Čaplovič pozvanie prijal: v úvodných slovách završeného diela o tom napísal: *Postúpiť však ďalej ako Rizner, to sa stáva nástojčivoou povinnosťou našej generácie. Úloha po polstoročí slobodného slovenského národného života už dozrela. Nemôže však ísť len nejaké nové vydanie príliš mnohostrannej Riznerovej bibliografie. Potrebujeme vytvoriť niekoľko bibliografických diel, špecializovanejších svojím materiálным i časovým vymedzením. Pôjde vlastne o niekoľko bibliografií – tlači zo Slovenska i zahraničných tlači teritoriálne a nielen rečovo slovenských, a to v obdobiach časove ohraničenejších kratších. Prvou z nich – aj podľa materiálu, ktorý spracúva sa pokúša byť toto dielo.*

Toto, slovenským historizmom i slovenskou bibliografiou – a to aj po skveľom Riznerovi – doslova vysnívané dielo sa Čaplovičovi podarilo na základe neobyčajne náročne postaveného bibliografického projektu osobnostne doslova objasniť a takmer zavŕšiť v podobe dvojzväzkového fenomenálneho diela, ktoré sa zaradilo k najvýznamnejším a medzinárodne vysoko rešpektovaným dielam Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie. Táto – z hľadiska doby, v ktorej sa Čaplovičovo dielo zrodilo – nepochybné paradoxná skutočnosť vyslovuje jasné posolstvo: výnimočné diela sa rodia neraz v tých najťažších podmienkach. Aj Čaplovič, odmietnutý komunistickou politickou elitou, pozorovaný tajnými službami, pracoval „skrytý – v prítími“ Lyceálnej knižnice, a predsa – práve v takýchto podmienkach – zo „slojov“ starých storočí vydoloval veľkolepú správu o základoch knižnej kultúry v najstaršom období existencie kníhtlače na Slovensku. A hoci pritom vytvoril sofistikovanej – neobyčajne rozsiahly a historiograficky hodnoverný bibliografický masív s množstvom unikátnych objavov, prostredníctvom ktorého sa staršia slovenská literatúra mohla etablovať v celoeurópskych súvislostiach, stával sa, a to je tiež príznačný – vo väčšine prípadov charakteristický rys dobou prehliadaných osobností – „zo dňa na deň“ skromnejším: *Uvedomujem si, píše v Bibliografii tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, že napriek všetkým mojim snahám a pomoci, ktorej sa mi dostalo, nepodarilo sa mi zostaviť dielo bez chýb a nedostatkov a že na jeho zdokonalení by bolo možno pracovať ešte ďalej. To je konečne osud všetkých takýchto bibliografií, že sú len relatívne úplné a dokonalé a ďalšia práca nielen môže, ale aj má prispieť k ich doplneniu a zdo-*

konaleniu. Nemohol som však vyčerpať všetky teoretické možnosti: nedostal som sa všade a nebolo ani dosť času na to. Pre neúplnosť prieskumu ale čiastočne aj knižničného spracovania nebolo možno vždy a všade zistiť, čo všetko sa zachovalo u nás, v slovenských i českomoravských knižniciach. Od ich ďalšieho prieskumu možno očakávať ešte mnohý objav. Podobne je to však v Budapešti, kam sa dostalo pomerne najväčšie množstvo týchto tlačí, vďaka ich dlhému a dôkladnému zbieraniu ako hugarík a najmä v ostatných maďarských knižniciach, ktorých fondy sú pre potreby našej bibliografie väčšinou nepreskúmané a do ktorých som sa dostal len výnimočne (OSzK v Budapešti a knižnica v Ostrihome). Vôbec som nemal možnosť bádať v knižniciach ostatného zahraničia, hoci aj tam je v niektorých dosť tlačí zo Slovenska pred roku 1700. Platí to najmä o Rumunsku (knižnice v bývalom Sedmohradsku), Nemecku, Poľsku a o Viedni. Všade tam bude ešte treba hľadať tlače patriace do tohto súpisu. – Tieto slová považujem za závažný odkaz – jeden zo základných odkazov Jána Čaploviča: Pokračujte v bádateľských programoch a projektoch výskumu staršej slovenskej literatúry – starých tlačí a v ich bibliografickom modelovaní. Povedané Čaplovičom: Každá tlač, každá kniha, ktorú objavíte a budete môcť identifikovať, môže reprezentovať nielen nový, ale aj mimoriadny historický fakt, ktorý môže veľa zmeniť na našich doterajších znalostiach!

Takto naladený bibliograf Ján Čaplovič mimoriadnou erudíciou mnohostranne presahoval z bibliografického prostredia, ktoré vytvoril pre výskum starých tlačí, do dejín knižnej kultúry. Neraz svoju „bibliografickú dielňu“ v dobrom slova zmysle „opúšťal“, aby sa v tom najlepšom „bádateľskom ošiali zabudol“ s tou alebo inou publikáciou, tou alebo inou osobnosťou. Miloval Komenského – v tom bol v istom slova zmysle „kvačalovec“ – nielenže nadviazal na komeniologické výskumy Jána Kvačalu, ale pridal k nim i vlastné čaplovičovské rozmery: po Jánovi Kvačalovi, ktorý stál na piedestále svetovej komeniológie koncom 19. a v 1. polovici 20. storočia, stal sa dôstojným reprezentantom slovenskej i česko-slovenskej, respektíve stredoeurópskej komeniológie 2. polovice 20. storočia. Čaplovičove komeniologické kontexty mali svoje nepochybné odnože, ktorými obohatil dejiny slovenského, osobitne evanjelického školstva. Predovšetkým však patril k inšpirátorom a budovateľom dejín knižnej kultúry. Pre túto disciplínu, ktorú máme česť po Čaplovičovi rozvíjať, na základe jeho podnetov a inšpirácií orientovať do mnohých výskumno-bádateľských smerov, vytvoril celý rad bibliografických a historiografických pilierov: popri dvojzväzkovej *Bibliografii tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700* sú to aj Čaplovičove mnohostranné prínosy k pasportizácii historických knižničných fondov, takými sú jeho priekopnícke štúdie, ktorými spevnil základy dejín knižníc, dejiny vydavateľskej činnosti a obzvlášť kníhtlačiarstva. S nimi úzko súvisia i Čaplovičove exkurzy do dejín slovenskej žurnalistiky. Fenomenálnym prínosom Čaplovičovej vedecko-historiografickej koncepcie boli jeho vedecké state späté s duchovnými dejinami Slovenska: kvality Lyceálnej knižnice, ale aj ďalších slovenských historických knižníc ho priamo vyzvali k spracovaniu viacerých dôležitých kapitol dejín slovenského evanjelictva i katolíctva, osobitne reholí, a to na najmä pozadí knižno-knižnično-bibliografických kontextov Slovenska.

Možno povedať, že Ján Čaplovič svojím dielom zaľudnil Slovensko 16. a 17. storočia. Dokázal – ak budeme parafrázovať Jána Kvačalu – že *v dobe tak veľkého duševného rozruchu, keď všetky národy v Európe boli vzbudené k duševnej činnosti možno menovať nielen jedného, ale celý rad spisovateľov na Slovensku. A v tom všeobecnom pohybe západného kresťanstva aj zo slovenskej domácej pôdy vskutku vyšlo veľa ‚hodnotného‘, čo sa mohlo snúbiť sa s mohutným vzdelanostným prúdom kultúrneho ľudstva!* Mohlo sa to dokazovať a dokázať najmä preto, lebo historik Čaplovič neváhal *‚in des Dichters Lande gehen‘* a zaznamenal, aké kruté, a to nielen náboženské, ale i literárne boje šli v troch stoliatiach medzi evanjelikmi navzájom i medzi nimi a katolíkmi, o tom čitateľ práve Čaplovičovou zásluhou sa môže dozvedieť celý rad neznámych faktov a nebude si už myslieť, ako v minulosti, že to boli len roky hlivenia: cenná duševná činnosť neľpela len na erotike a etnografii! V skutočnosti na Slovensku bolo vtedy viac nadaných a učených, pritom duševne plodných mužov ako inokedy.

Čaplovič, ako iní mnohí slovenskí bibliografi, nebol iba jedinečnou bádateľskou osobnosťou, ale doslova „inštitúciou“. O Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi mnohí hovoria, že reprezentoval celý rad – v Riznerovom čase neexistujúcich – vedeckých a kultúrnych inštitúcií či inštitútov, ktoré prispeli k obrane i záchrane slovenského národného a historického vedomia. Podobne Čaplovič: viacerí pamätníci zaznamenali obrovské množstvo neformálnych konzultačných hodín, ktoré poskytol vo svojej pracovni v Lyceálnej knižnici. Navštevovali ho historici a bádatelia v oblasti knižnej kultúry, bibliografi, učitelia a študenti viacerých fakúlt a mnohých katedier bratislavských vysokých škôl, aby práve uňho mohli načerpať podnety, dobré rady a inšpirácie, ktoré sa doslova rojili z bohatých Čaplovičových znalostí kultúrnych a duchovných dejín Slovenska. Čaplovičove konzultácie, počas ktorých odzneli mnohé neformálne prednášky a uskutočnili sa nepísané semináre, reprezentovali vlastne neformálnu – nepísanú univerzitnú katedru bibliografie, knižnej kultúry a súbežne s tým i duchovných dejín Slovenska, ktorú vtedajší čas Čaplovičovi jednoducho uprel. Aj keď práve Ján Čaplovič inšpiroval bratislavské univerzitné štúdium knihovníctva a knihovedy, aj keď začas prednášal, legitímnym docentom a profesorom jednoducho nebol – pretože sa ním nesmel stať. Napriek tomu bol považovaný za skvelého a doslova renomovaného učiteľa. Tak si ho v pamäti ukotvili generácie bratislavských študentov, a to počas ťažkého, v mnohom ohľade nespravodlivého a surového, ale v konečnom dôsledku – pre Čaploviča osobnostne a pre slovenskú bibliografiu ako systém i ako vedomostný masív – mimoriadne produktívneho štvrtstoročia potom, ako musel opustiť Univerzitnú knižnicu a našiel „príchyľu“ v Lyceálnej knižnici v Bratislave. Čaplovič neľahký čas, ktorý dostal do daru, nepremrhal. Biblicky povedané: svoj čas „vykupoval“. Tvrdo prácou a nezištne darovanými plodmi znalostí predovšetkým. V tomto sú ukotvené odkazy Jána Čaploviča: Tvrdo pracujte, za akýchkoľvek okolností obetavo zveľaďujte svoje poslanie a presiahnite hranice svojich možností! Znalosti nezištne darujte! Vykúpite, nepremrháte svoj čas!

Literatúra

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.*

Zv. I – II.. Martin : Matica slovenská, 1972 – 1984.

ČAPLOVIČ, Ján. Vydania Trnavského kancionála. In *Trnavského sborník.*

Zost. Samuel Štefan Osuský. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1936, s. 178 – 208.

ČAPLOVIČ, Ján. K životopisu J. Trnavského. In *Jiří Trnavský : sborník*

k 300. výročí kancionálu Cithara sanctorum. Otisk „Bratislavy“, Časopisu pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi (X, 1 – 2). Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1936, s. 141 – 151.

ČAPLOVIČ, Ján. Vydavateľské boje o Citharu sanctorum pred poldruha stotím.

In *Jiří Trnavský : sborník k 300. výročí kancionálu Cithara sanctorum.* Otisk „Bratislavy“, Časopisu pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi (X, 1 – 2). Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1936, s. 152 – 162.

KOVAČKA, Miloš. Bibliograf a historik Ján Čaplovič. In *Biografické štúdie 30.*

Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 99 – 130.

KOVAČKA, Miloš. Ribayov vklad do dejín slovenskej bibliografie: náčrt východis-

kových hypotéz Ribayovho bibliografického portrétu. In *Bibliografický zborník 1994 – 95'.* Martin : Matica slovenská, 1999, s. 215 – 220.

KOVAČKA, Miloš. Jur Ribay v dejinách Slovenskej národnej knižnice a Slovenskej

národnej bibliografie. In *Juraj Ribay 1754 – 1812 : Život, dielo, doba : Zborník prác z medzinárodnej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave.* Zost. Miloslav Dudok a Miloš Kovačka. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007.

KOVAČKA, Miloš. Kvačalovské hlasy a ohlasy v slovenskej publicistike v období

medzi dvoma vojnami. In *Ján Kvačala otec modernej komeniológie: zborník z medzinárodného sympózia v Bratislave v dňoch 13. a 14. septembra 2004 na Evanjelickej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského.* Zost. Igor Kišš. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005 [vyšlo 2006], s. 140 – 156.

Môj otec

Ján Čaplovič

Úvodom chcem poďakovať Univerzitnej knižnici za usporiadanie tohto spomienkového podujatia a menovite všetkým jej pracovníkom a pracovníčkam, ktorí vynaložili značné úsilie a námahu, aby sa mohlo uskutočniť. Osobitne ďakujem a vyslovujem obdiv pánovi doc. dr. Milošovi Kovačkovi, ktorý práve predniesol neobyčajne pôsobivý, odborne fundovaný a precítený príspevok.

Ujímam sa slova s hlbokou pokorou a dojatím v dnešný deň, na ktorý pripadá 30. výročie smrti môjho otca. Celý rok 1976 bol pre neho aj pre celú rodinu rokom mimoriadne stresujúcim. V januári odišla na večnosť moja stará mama Anna Drobná, vdova po bratislavskom evanjelickom farárovi Jánovi Drobnom (1880 – 1930), ktorá dotrpela po takmer tridsaťročnej invalidite. Posledných asi 20 rokov žila v domácnosti a starostlivej opatere mojich rodičov. Táto udalosť sa môjho otca bolestne dotkla a často mi citoval slová nábožnej piesne „...za nimi pôjdeme...“ akoby v neblahej predtuche smutného konca. Nastala potreba výmeny bytu za menší, čo sa podarilo síce v tom istom dome, ale spôsobilo starosti pri zbavovaní sa časti nábytku a zariadenia domácnosti. V lete prišlo k sťahovaniu Lyceálnej knižnice pred jej nadchádzajúcou generálnou opravou. Knižné fondy sa uložili do skladu a pracovníci sa museli presunúť do nevyhovujúcich stiesnených priestorov na Panenskej ulici. Po presťahovaní otec napokon koncom augusta odišiel na odporúčanie lekárov do nemocnice, kde sa zdalo, že sa jeho zdravotný stav stabilizuje. Vyhladal som a priniesol som mu niektoré písomnosti k dokončeniu 2. zväzku bibliografie. V sobotu 25. septembra som ho bol posledný raz navštíviť. Niekedy po nedeli mohol byť prepustený, na čo sa veľmi tešil a robili sme plány, že spolu budeme sledovať v televízii výsledky nemeckých parlamentných volieb. Bola pre celú rodinu prekvapením šokujúca nedeľná správa o jeho úmrtí skoro ráno 26. septembra.

Chcel by som na tomto mieste uviesť niektoré menej známe podrobnosti z otcovho života a zameriam sa na obdobie zahraničného odboja 1939 – 1945. Významný vplyv na jeho životné osudy malo detstvo prežité v Kovačici. Keď sa roku 1904 do Kovačice odobral môj starý otec Ján Čaplovič (1876 – 1925), neodchádzal do cudziny. Ostal v tom istom štáte, vtedajšom Uhorsku a išiel medzi svojich, keďže Kovačica bola takmer čisto slovenská obec, národne vysoko uvedomelá. Situácia sa zásadne zmenila v roku 1918, keď medzi dolnozemskými Slováckmi a ich starou vlasťou boli odrazu dvoje štátne hranice. Pre môjho otca jediný prijateľný spôsob, ako dokončiť gymnaziálne štúdium začaté na maďarských školách, bolo odísť do Československa, a síce do Liptovského Sv. Mikuláša. V Československu potom pokračoval v univerzitnom štúdiu, tri roky v Bratislave a rok v Prahe. Potreba po predčasnej otcovej smrti v roku 1925 urýchlene nastúpiť za farára do Kovačice spôsobila, že ešte nemal skončené

štúdium na filozofickej fakulte. Ako sa mi zdôveril, sám považoval za odvážne písať v Kovačici diplomovú prácu bez možnosti navštevovať knižnice (nejakú literatúru si dal poslať ako výpožičku z ČSR). Na záverečné skúšky pricestoval do Bratislavy a jeho učiteľ prof. Albert Pražák mu naznačil, že ho v budúcnosti čaká na fakulte.

Príchod do Bratislavy roku 1933 nebol, ako sa za krátky čas ukázalo, definitívny. Rodina mala juhoslovanské občianstvo, čo zo začiatku nikomu veľmi neprekážalo. Môj otec mal akúsi vrodenu averziu voči vybavovaniu rozličných úradných záležitostí, a tak sa zmene občianstva dlho nevenoval. Mám v archíve príписы z vtedajšieho krajinského úradu, v ktorých otca každoročne upozorňovali, že si musí najprv vybaviť zrušenie juhoslovanského občianstva, lebo „v opačnom prípade stratí platnosť tunajší výnos o zaistení československého štátneho občianstva“. Posledný takýto doklad je datovaný 9. mája 1938 a termín je stanovený na 30. apríla 1939. K tomuto dňu už pravda krajinský úrad neexistoval a udelenie československého občianstva v Bratislave bolo bezpredmetné. Je otázne, čo by sa stalo, keby otec hneď po 14. marci 1939 nebol odišiel do Juhoslávie. Prípadná žiadosť o udelenie slovenského občianstva by sa asi stretla s problémami, pretože sa exponoval ako zástanca československej štátnej jednoty a odporca nového režimu.

Odchod z Bratislavy v marci 1939 nezapadal do plánov na účasť v zahraničnom odboji, ako by sa dnes ex post mohlo zdať. Odbojové hnutie v zahraničí ešte neexistovalo a nebolo jasné, či reálne vôbec vznikne. Môj otec síce hneď po príchode do Juhoslávie medzi tamojšou slovenskou menšinou vysvetľoval priebeh udalostí v Československu, a tak prispel k sformovaniu belehradského odbojového centra. Jeho zámerom bolo vrátiť sa pri existenčnom zabezpečení ku kňazskému povolaniu či v Juhoslávii alebo v USA, prípadne v Kanade. Tam pozývali evanjelické cirkevné zbory už jeho otca, keď bol v Kovačici roku 1908 suspendovaný pre odpor proti maďarizácii. V jarných mesiacoch roku 1939 môj otec vypomáhal ako farár v niektorých menších zboroch (Vojlovica, Hajdušica). Po skončení školského roku a po zlikvidovaní bratislavskej domácnosti sa rodina opäť spojila. Život rodičom som hneď skomplikoval, pretože po ceste z Bratislavy loďou po Dunaji som dostal ťažký zápal stredného ucha, a tak skoro celé prázdninové mesiace boli vyplnené liečbou. Napokon začala vojna a v Paríži sa vytvorilo centrum zahraničného odboja, s ktorým otec okamžite nadviazal kontakt. Našiel tam uplatnenie ako pracovník informačnej správy Československého národného výboru (v tom čase vrcholný orgán zahraničného odboja) a ako redaktor časopisu Československý boj. Sťahovanie do Paríža však predchádzali problémy so získaním francúzskych vstupných víz, preto došlo k nemu až vo februári roku 1940.

Pobyt v Juhoslávii otec využil na intenzívny písomný styk s rodinou a priateľmi na Slovensku a na získanie cenných informácií. Výhodou bolo, že korešpondencia zo Slovenska mohla chodiť na adresy známych v Kovačici, napr. obchodníka Andreja Boboša. Touto cestou sa do zahraničia dostali satirické básničky Janka Jenesského, ktoré potom knižne vyšli roku 1941 v Londýne bez udania mena autora pod názvom Pred ohnivým drakom. Korešpondenciu so Slovenskom cez Juhosláviu

mali moji rodičia zabezpečenú aj v Paríži. Ešte v Juhoslávii nakúpili zásobu korešpondenčných lístkov, ktoré po napísaní poslali v obálke do Juhoslávie a tam ich dôverníci posielali ďalej. Takéto zásielky, posielané z Juhoslávie, nevzbudzovali pozornosť tunajších orgánov a bez problémov prišli k adresátovi. Dokonca aj historik dr. Jozef Jablonický cituje (Z ilegality do Povstania, Bratislava, 1969, s. 31) list J. Čaploviča Elovi Šándorovi z 2. mája 1940 ako písaný z Belehradu. V tom čase sme už boli dávno v Paríži. Takýto spôsob komunikácie fungoval až do kolapsu Francúzska – asi do konca mája.

Na necelých päť mesiacov pobytu vo Francúzsku sme nemali príjemné spomienky. Prvé tri mesiace boli síce vcelku pokojné, ale po 10. máji dostali udalosti závratne rýchly spád. Veľmi rýchlo sa ukázalo nepríjemné prekvapenie, že na rozdiel od 1. svetovej vojny sa zrejme nepodarí zastaviť nemecký postup pred Parížom. V celej krajine nastal nepredstaviteľný zmätok a za takéhoto stavu sme opúšťali Paríž 7. júna, len týždeň pred príchodom Nemcov. Nasledoval asi trojtýždňový nervózny pobyt v juhofrancúzskom meste Béziers. Vynechám podrobnosti o dramatickom lodnom transporte cez Gibraltar do Anglicka, ktorý znamenal záchranu. Podľa memoárovej literatúry, aj podľa dobových svedectiev, príchod do Anglicka začiatkom júla z chaotických pomerov vo Francúzsku bol pre všetkých emigrantov druhým narodením. Priniesol aspoň na niekoľko týždňov oddych od bezprostredných vojnových útrap. Tie na nás doľahli koncom augusta, keď začali každodenné (skôr každonočné) letecké útoky na Londýn. Na dennom poriadku bolo hľadanie vhodných protileteckých krytov (londýnske obytné domy boli väčšinou bez pivníc), takmer do konca zimy 1940/1941 sa nocovalo v krytoch a niekedy bolo treba sa sťahovať, keď ráno bol byt spustošený. Vyčítam našej historiografii, že sa pri štúdiu zahraničného odboja zameriava výlučne na riešenie (a zveličovanie) rozporov medzi jednotlivými osobnosťami a skupinami a málo si všíma pomery, za akých emigrácia žila a pracovala. Napríklad práca v rozhlasovom vysielaní, kde môj otec istý čas (aj za najťažšieho bombardovania) pôsobil, počas náletov niesla značné nebezpečenstvo pri návrate domov na londýnske predmestie neskoro večer. Sú veľké medzery aj v prameňoch k histórii zahraničného odboja: nekompletnosť v zahraničí vydávaných časopisov v českých a slovenských knižniciach, nedostupnosť archívu zahraničného vysielania BBC (komentáre sa často písali priamo v štúdiu na poslednú chvíľu pre zvýšenie ich aktuálnosti), neexistencia memoárov tamojších slovenských politických činiteľov.

Po odznení vlny intenzívneho bombardovania na jar roku 1941 a po zoznámení s anglickým prostredím nastal pre našu emigráciu pokojnejší život. Na toto obdobie 1941 – 1945 môj otec veľmi rád spomínal. Politicky išlo o kontinuitu s predmníchovskou republikou a spoločenský život našej emigrácie sa tiež snažil vychádzať z predvojnových zvyklostí. Od jesene 1940 bývali moji rodičia v juhozápadnej londýnskej štvrti Putney, ktorá sa stala prechodným domovom mnohých emigrantov z Československa. Napríklad vo veľkom nájomnom bloku Ormond Court, kde bolo asi 120 bytov, bývalo takmer 10 našich rodín. Táto skutočnosť veľmi uľahčovala a spríjemňovala každodenný život emigrantov. Spomínam si, že môj otec veľmi čas-

to navštevoval bývalého ministra Rudolfa Bechyně, bývajúceho v spomínanom dome o niekoľko poschodí nižšie ako moji rodičia, kde sa takmer každý večer stretávala politizujúca spoločnosť.

Ako som spomenul, prvý do zahraničia odišiel z rodiny môj otec a takisto sa prvý vrátil do ČSR. Odchádzal s druhou skupinou našej politickej emigrácie v marci 1945 loďou cez Atlantický oceán a Stredozemné a Čierne more do Rumunska a ďalej vlakom do Košíc. Určitý čas sme o ňom nemali v Anglicku správy. Až keď po skončení vojny bolo možné rozličnými spôsobmi poselať aj súkromnú korešpondenciu, čakali sme vždy netrpezlivo na správy z domova. Mám niekoľko takýchto listov a sú pre mňa najlepším dokladom o situácii a pomeroch v ČSR bezprostredne po vojne.

S mojou matkou sme sa vracali v lete v rámci všeobecnej repatriácie – dopravným prostriedkom bolo trochu upravené bombardovacie lietadlo. Otec sa stal prednostom slovenského odboru na úrade predsedníctva vlády možno aj zásluhou londýnskej známosti s vtedajším premiérom Zdeňkom Fierlingerom. Práca mu však evidentne nesesedela a nevedel sa celkom zžiť s pražským prostredím. Z dvoch rokov prežitých v Prahe strávil skoro polovicu času v Bratislave ako redaktor a od leta 1947 tu definitívne ostal. Po zmenách pomerov, ktoré priniesol rok 1948, sa stal riaditeľom tunajšej knižnice, ktorá sídlila v starej budove Klarisea. Kritické obdobie v jeho živote nastalo začiatkom 50.-tych rokov, keď bol prepustený z Univerzitnej knižnice. Stalo sa to posledný pracovný deň pred Vianocami 1951. V nadchádzajúcom období jeho existenčnej neistoty som bol odlúčený od rodičov kvôli vojenskej službe v PTP. Domov som sa dostal len málokedy a v korešpondencii bolo potrebné zachovávať opatrnosť. Lutoval som, že som vtedy nemohol rodičom účinne pomôcť. Veľkou úľavou bolo, keď sa otec dostal do novozriadenej Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied a tam dostal do opatery Lyceálnu knižnicu. Po pracovnej stránke bol vo svojom živle a za daných pomerov, aj pri slabšom finančnom ohodnotení jeho práce, bol spokojný. Všetky sily sústredil na prácu na bibliografii starších tlačí a na viaceré menšie štúdie. O výsledkoch týchto prác budú hovoriť iní účastníci tohto seminára.

Širší duchovný rozmer pôsobenia Jána Čaploviča

Dušan Ondrejovič

Ján Čaplovič pochádzal z uvedomelej evanjelickej a slovenskej rodiny. Jeho otec Ján (1876 – 1925) bol evanjelickým farárom v Kovačici a matka Mária rod. Bujnáková, pôvodom z Dolného Kubína, bola učiteľkou. Roku 1903 bol jeho otec zvolený za evanjelického farára do Záriečia, kde sa Ján Čaplovič 25. februára 1904 narodil. Pokrstený bol dňa 6. marca 1904 a ako jeho krstní rodičia sú zapísaní v matrike tamjšieho evanjelického cirkevného zboru: Ludovít Vanovič a Ilona Bujnáková. Krstil ho evanjelický farár Švehla.¹

Jeho otec s rodinou však už v tom istom roku odišiel do Kovačice, kde navštevuje ľudovú školu. V správe dekana Michala Bodického za rok 1922/1923 čítame, že Ján Čaplovič absolvoval 1. – 3. roč. v Békešskej Čabe, 5. roč. v Sarvaši a 6. – 8. roč. na štátnom reálnom gymnáziu v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde 13. júna 1922 zložil maturitnú skúšku s vyznamenaním. Prijatý bol za poslucháča s podmienkou, že zloží maturitnú skúšku aj z gréčtiny. Zložil ju 2. mája 1923 s vyznamenaním.²

V roku 1922 sa zapísal na Evanjelickú vysokú teologickú školu v Bratislave, ktorú absolvoval roku 1926, medzitým jeden študijný rok 1924/1925 študoval teológiu v Prahe. Študoval aj filozofiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, kde na základe predloženej dizertačnej práce na tému „K začiatkom literárneho života na Slovensku“ mu bol v roku 1927 udelený titul doktor filozofie (PhDr.). Už na štúdiách teológie sa zapájal do študentského spolku Hurbanovho kruhu, ktorý na fakulte existuje nepretržite až dodnes. V tomto kruhu vyzýval študentov teológie, aby čo najviac prispievali svojimi príspevkami na zhromaždeniach kruhu, rozumej: spolku. V správe dekana Júliusa Bodnára sa okrem iného spomína, že Ján Čaplovič mal prednášky medzi teológmi hneď po príchode na fakultu na témy „Naše archívy“ a „Zo života Jozefa Janču“.³

Pritom sám šiel príkladom, keď na valnom zhromaždení tohto spolku dňa 30. septembra 1925 bol určený aj program práce v študijnom roku 1925/1926.⁴ Podľa tohto programu vidieť teologické aktivity, ktoré Ján Čaplovič na fakulte vyvíjal. Dňa 15. októbra 1925 mal prednášku na tému: „Evanjelický teológovia Slovenska“ a hneď najbližšiu prednášku na tému: „Rozdelenie cirkevných dejín Slovenska“. Ešte v tom-

¹ Matrika narodených a pokrstených Evanjelického cirkevného zboru Záriečie, výpis z matriky sprostredkoval br. farár Miroslav Eštok.

² Myjava, Daniel Pažický 1923, str. 14.

³ Správa dekana za rok 1923/1924.

⁴ CL, str. 252

to školskom roku dňa 18. marca 1926 podal Ján Čaplovič na schôdzi Hurbanovho kruhu „všeobecné poznámky o reforme teologického štúdia“⁵.

Na základe týchto prednášok vidieť, aký hlboký a široký záber mal už na fakulte Ján Čaplovič ako študent.

Základnú záverečnú skúšku vykonal ako druhú štátnicu v dňoch 23. a 24. júna 1926. Pod jeho čiastkovými skúškami a samozrejme aj na záverečných skúškach boli podpísaní títo profesori fakulty: Ján Kvačala, svetoznámy komeniológ, Ján Bakoš, svetoznámy orientalista⁶. Na fakulte prednášal hebrejčinu a predmety Starej zmluvy, Starého zákona. Po druhej svetovej vojne odišiel na filozofickú fakultu, kde sa venoval orientalistike. Zaoberal sa Ibn Sinom Avicenom. Svoje práce uverejňoval vo francúzštine. Jeho významným pokračovateľom bol Rudolf Macúch, absolvent Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty a potom kaplán v cirkevných zboroch západného Slovenska. Bakoš Macúcha získal pre štúdium orientalistiky a poslal ho do Paríža. Keď sa potom vrátil a urobil si u Bakoša doktorát, znovu mu vybavil štipendium na habilitačnú prácu v Paríži. Tu ho zastihol rok 1948 a po vyzvaní, aby sa vrátil do Československa, volil cestu emigrácie. V Teheráne sa oženil. Na tamojšej univerzite prednášal osem rokov, potom odišiel do Oxfordu, kde vydal viaceré knihy o Mandejcoch, Samaritánoch i ich gramatike. Napokon sa stal profesorom orientalistiky na Freies Univerzität v Berlíne, kde pôsobil až do smrti roku 1993. Ovládal ako jeden z mála Slovákov 46 svetových jazykov, nárečí a dialektov. Okrem uvedených profesorov fakulty sú na jeho záverečnej štátnici podpísaní ďalší významní profesori: prof. Osuský, ktorý neskôr vydal *Prvé slovenské dejiny filozofie* a prof. Ján Jamnický, ktorý sa venoval praktickej teológii a biskup Zoch.

Už sme spomenuli, že v dňoch 23. – 24. júna 1926 boli záverečné štátnicové skúšky, päť kandidátov sa prihlásilo na vysviacku do evanjelickej cirkvi. Boli ordinovaní biskupom Zochom v nedeľu 27. júna 1926, medzi nimi aj Ján Čaplovič za farára do Kovačice.⁷ Po príchode do Kovačice sa venoval okrem svojho kňazského pôsobenia aj histórii zboru. Prof. Kvačala vyzýval svojich študentov, aby v prípade pôsobenia v cirkevných zboroch, napísali a vydali ich dejiny. Tieto slová si vzal k srdcu aj Ján Čaplovič, keď napísal *Dejiny slovenského evanjelického augsburského vyznania cirkevného zboru v Kovačici*, ktoré vyšli tlačou v Petrovci 1928. Boli ešte ďalší Kvačalovi žiaci, ktorí tiež tak urobili, napr. Štefan Adamovič, rodák z Moravského Lieskového, ktorý bol o rok neskôr 5. júla 1927 ordinovaný biskupom Janoškom. Napísal a vydal *Stručné dejiny evanjelického augsburského vyznania. cirkevného zboru Moravsko – lieskovského* a neskôr, keď prišiel do môjho rodného zboru Turíčky za farára vydal *Dejiny evanjelického cirkevného zboru v Turíčkach*.⁸

⁵ CL, 1. august 1926 čís. 13 – 14.

⁶ Po roku 1934 bol prvým dekanom štátnej Evanjelickej bohosloveckej fakulty v Bratislave, neskorší významný orientalista.

⁷ CL z 1. augusta 1926, čís. 13 – 14.

⁸ Vyšli tlačou Rázusovcov roku 1936.

Ján Čaplovič uzavrel manželstvo v Bratislave s Oľgou Drobnou (narodenou 2. júla 1909 v Prietrži), dcérou bratislavského evanjelického farára Jána Drobného. Sobášil ich farár Ľudovít Mojmir Semian v Bratislave. Sobášnymi svedkami boli Peter Semian a Ľudovít Vanovič.⁹ V roku 1933 sa vrátil znova do Bratislavy, aby sa habilitoval na univerzitného profesora v odbore starých českých a slovenských literárnych dejín. V Bratislave bol až do roku 1939, keď ostal bez zamestnania, a preto odišiel do Južoslávie, kde krátko pôsobil ako evanjelický farár. V tom istom roku odcestoval do Paríža a odtiaľ do Londýna, kde počas druhej svetovej vojny bol v vymenovaný za člena Štátnej rady Československej republiky. Za kritiku politickej situácie na Slovensku bol v roku 1944 odsúdený Slovenským štátom v neprítomnosti. Po skončení druhej svetovej vojny sa vrátil na Slovensko. V prvých rokoch sa venoval redaktorským prácam, okrem iného aj cirkevným, redigoval napr. Evanjelického hlásnika a Nový rod až do roku 1948. V rokoch 1948 – 1951 bol riaditeľom Univerzitnej knižnice v Bratislave. Koncom roku 1951 z tejto funkcie ho odvolali a potom krátko pôsobil na Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulte ako bibliograf a zároveň ako dokumentátor Ústavu slovenskej literatúry SAV. Odtiaľto odišiel alebo lepšie povedané zavŕšil svoju vedeckú činnosť v Lyceálnej knižnici v Bratislave (1954 – 1976), kde pôsobil až do svojej smrti. Jeho pohreb sa konal 1. októbra 1976 v bratislavskom krematóriu. Pochovával ho bratislavský farár ThB. Ondrej Bartko, ktorému prednášal ešte Kvačala. Manželka Oľga Čaplovičová zomrela v Bratislave 21. novembra 1992, pohreb vykonal brat. farár doc. ThDr. Ján Grešo.

PhDr. Ján Čaplovič bol evanjelickým teológom s hlbokým nábožensko-evanjelickým kultúrnym, historickým, sociálnym, ale aj politickým ponorom. Z pohľadu evanjelického historika ho zaujímali najmä Ján Silván, Daniel Krman, Ján Amos Komenský; ale aj jeho rovesník Juraj Tranovský. V zborníku Tranovského si podrobne všimol vydania Tranovského kancionálu a v 30 stranovej práci s bohatou kritickou dokumentáciou so 114 odkazmi svoj príspevok zameriava na rôzne opravy k predchádzajúcim paušálnym hodnoteniam, čo treba si vysoko ceníť. Všetko, čo napísal, sa muselo preosiať cez riečicu faktov. To bol on.

A ešte jedna osobná spomienka. V roku 1952 bolo sté výročie smrti Jána Kollára a Čaplovič pripravil výstavu v Lyceálnej knižnici z jeho života. Aj ja ako študent fakulty som mu pri práci pomáhal. Dal mi podnet venovať sa Kollárovi. Výstava bola sprístupnená po službách Božích návštevníkom kostola.

Osobne si pamätám na mnohé diskusie s ním aj spolu s vtedajším našim asistentom, básnikom Milanom Krausom, dnes už nebohým.

Za všetko, čo vykonal mu patrí vďaka našej cirkvi, našej fakulty.

⁹ Podľa matriky Evanjelického cirkevného zboru v Bratislave br. farára Michala Zajdena.

Novinárske pôsobenie Jána Čaploviča v emigrácii počas 2. svetovej vojny

Bronislava Svobodová – Miriam Poriežová

Popri zásluhách J. Čaploviča ako bibliografa a historika treba spomenúť aj ďalší rozmer jeho bohatej činnosti – jeho publicistické aktivity. J. Čaplovič si vytvoril už v študentských rokoch kladný vzťah k publikovaniu a žurnalistike ako takej, ktorý celý svoj život naďalej rozvíjal. Tridsiate a štyridsiate roky 20. storočia tvorili vrchol jeho novinárskej tvorby. Možno ju rozdeliť na publikačnú činnosť domácu (v 30. rokoch), ktorej jadro tvorili periodiká vychádzajúce v Československu a publikačnú činnosť v emigrácii (1. pol. 40. rokov, obdobie 2. svetovej vojny) – v Juhoslávii, ale najmä vo Francúzsku a Veľkej Británii.

J. Čaplovič žil v emigrácii v rokoch 1939 – 1945. V marci 1939, krátko po vzniku samostatnej Slovenskej republiky odišiel do Kovačice v Juhoslávii, v januári 1940 prišiel do Paríža, z ktorého len krátko pred jeho obsadením (jún 1940) odcestoval do Londýna. V emigrácii sa aktívne zapojil do organizovania česko-slovenského zahraničného odboja a rozvíjal v ňom organizačnú a publicistickú činnosť z pohľadu sociálno-demokraticky a pročeskoslovensky orientovaného človeka. Tieto črty mala jeho publicistická činnosť v roku 1939 v Juhoslávii, kde prispieval do ilegálnych česko-chorvátskych časopisov, do týždenníka slovenských evanjelikov v Amerike *Slovenský Hlásnik (Slovak Herald)*, ale predovšetkým do týždenníka juhoslovanských Slovákov *Národná jednota*.

Národná jednota vychádzala v rokoch 1920 – 1941 v Petrovci, od roku 1934 až do jej zániku v roku 1941 ju redigoval Andrej Sirácky. Týždenník (v rokoch 1938 – 1941 vychádzal každú sobotu) bol tlačovým orgánom protifašisticky orientovaných Slovákov v Juhoslávii. Rozposielali ho Slovákom do Československa a do Ameriky. J. Čaplovič tam prispieval najmä politickými článkami namierenými proti ľudáckemu režimu reprezentovanému bratislavskou vládou, vyjadroval sa k hospodárskej, sociálnej i spoločensko-kultúrnej klíme na Slovensku.¹ Týždenník *Slovenský Hlásnik* vychádzal od roku 1900 (v sledovanom období každý štvrtok) v Pittsburgu ako ústredný orgán Slovenskej Evanjelickej Jednoty a. v. v Amerike a prinášal správy z politického,

¹ Rubriky v *Národnej jednote* v roku 1939: Hlasy zo zahraničnej tlače, Čo nového vo svete?, Týždenný prehľad udalostí, Chýry, Spolkové zprávy, Prednášky (od. č. 12), Všeličo zo sveta, Krátke zvesti, Hospodárstvo, Literatúra, Divadlá a zábavy, Šport, Inzeráty a reklama a i.

kultúrneho a spolkového života.² V roku 1940 v ňom J. Čaplovič uverejnil článok o slovenskej komunite a jej živote v Juhoslávii, najmä kultúrnych aktivitách a aj kontaktoch s českou enklávou, výsledkom ktorých bolo založenie „Československého sväzu“ (v Súpise článkov Jána Čaploviča pozri č. 111).

Aktuálne politické dianie vo svete a doma bolo hlavným predmetom jeho novinárskej činnosti aj potom, keď sa presťahoval do Francúzska a neskôr do Veľkej Británie. V Paríži a Londýne – centrách česko-slovenského zahraničného odboja vychádzalo množstvo českých i slovenských novín a časopisov, vydávaných oficiálnymi orgánmi česko-slovenskej emigrácie, rôznymi organizáciami a spolkami alebo jednotlivcami.

V Paríži vychádzal v rokoch 1939 – 1940 týždenník *Československý boj* (*La Cause Tchécoslovaque. Hebdomadaire*) ako tlačový orgán Československého národného výboru v Paríži a reprezentoval česko-slovenský odboj na západe vlastne až do roku 1940, kedy bola uznaná Benešova vláda v Londýne. Jeho súčasťou tvorila príloha pod názvom *Čechoslovák v Anglii*, z ktorej sa neskôr stal samostatný titul ako oficiálny tlačový orgán československej exilovej vlády. Prvý ročník vychádzal pod názvom *Česko-slovenský Boj* s podtitulom *Ústřední list zahraničních Čechů a Slováků* (*La Cause Tchéco-slovaque. Hebdomadaire*), mal 36 čísel, prvé vyšlo 28. 4. 1939, posledné 30. 12. 1939. Druhý ročník – s mierne pozmeneným názvom (vypadla pomlčka, slovo boj sa prestalo písať s veľkým B) – mal 22 čísel, prvé vyšlo 12. 1. 1940, posledné 7. 6. 1940. Články boli písané v českom a slovenskom jazyku, ale aj vo francúzštine. Rozposielali ho do Veľkej Británie a do Švajčiarska. V jeho rubrikách sa hovorilo predovšetkým o aktuálnych politických otázkach na medzinárodnej i domácej scéne, o vojnových udalostiach, o hospodárstve, sociálnych otázkach a o kultúre, samostatný priestor bol venovaný Čechom a Slovákom vo svete.³

V Paríži sídlila aj redakcia periodika *Slovenský chýrnik*, ktorý vychádzal v rokoch 1939 – 1940 a redigoval ho, súčasne i vlastnil, Theo H. Florin. V roku 1939 vychádzal každý týždeň (v stredu) s podtitulom *Bulletin Slovaque*, v roku 1940 vychádzal ako mesačník (10. deň v mesiaci) s podtitulom *Revue Slovaque mensuelle*. Redakcia v dvojčíslu 1 – 2 z roku 1940 napísala, že Slovenský chýrnik, slovenská politická a kultúrna revue, vychádza v novej úprave s rozšíreným a bohatším obsahom. In-

² Tematické členenie napĺňali rubriky: Od našich spravodajcov, Politické udalosti, Junior Herold, Správy o Slovensku, Správy Evanjelickej Jednoty a.v. (finančné správy, oznamy, inzeráty, záznamy členov atď.), Literárna príloha a i.

³ Rubriky v *Česko-slovenskom Boji* v roku 1939: Zrnka, Kalendár (neskôr premenovaná na ... týden války), Ke kořenům, Feuilleton [fejton], Čtenářům, Naše činnost, List z domova (od č. 2), Malý oznamovateľ, Pražský humor, O nás pro nás, Československý voják (od č. 29), Z evanjelickej misie.

Rubriky v *Československom boji* v roku 1940: Mezinárodní politika, Co přinesl ... týden války, Mluví protektorát, Z domova, Československý voják, Kultura, Hospodářský a sociální život, O nás a pro nás, Čechoslováci ve světě, Malý oznamovateľ, Okénko krajského tisku, Z evanjelickej misie, Feuilleton, Žena a rodina, Hovory se čtenáři, Román na pokračovanie.

formoval o politickej situácii na Slovensku, zaoberal sa budúcim usporiadaním vzťahov Čechov a Slovákov. Časopis mal aj anglickú ústredňu v Londýne.

Po páde Francúzska sa stala novým strediskom zahraničného odboja Veľká Británia, konkrétne Londýn. Tu vychádzalo viac ako 20 periodík v češtine a slovenčine, medzi nimi v rokoch 1939 – 1940 aj *Čechoslovák v Anglii. Nezávislý týdeník* (*The Czechoslovak in England. Independent Weekly*). Jeho vedúcou redaktorkou bola spočiatku D. Šperková, neskôr spolupracovala so synovcom E. Beneša Bohušom Benešom. Od čísla 21 z roku 1940 vystupuje ako vedúci redaktor už len B. Beneš. V prvom čísle je naznačené poslanie týždenníka: „*Jeho poslaním jest sloužiti informacemi po otázkách československé emigrace a o událostech politických a vojenských... Tento časopis, který je prvním periodickým tiskem v jazyce československém na půdě Anglie, bude jednou velmi cennou historickou památkou.*“ (1940, č. 1). V priebehu roku 1940, keď sa Londýn stal sídlom spojencami uznanej československej vlády, týždenník premenovali na *Čechoslovák. Nezávislý týdeník*. (*The Czechoslovak. Independent Weekly*) a vychádzal pravidelne v rokoch 1940 – 1945. Bol oficiálnym hovorcom novej vlády, obhajoval benešovskú koncepciu riadenia zahraničného i domáceho odboja, rovnako i jeho čechoslovakistickú koncepciu budúceho usporiadania po vojne obnovenej Československej republiky. Články v *Čechoslovákovi* boli písané s výraznou prevahou v českom, menej v slovenskom jazyku. Noviny venovali približne rovnaký priestor vojnovým udalostiam, medzinárodnej politike, osobitne situácii vo Veľkej Británii a pravidelne obsahovali stranu, niekedy dvojstranu, nazvanú Zprávy z domova. Svoj vlastný priestor v nich mala kultúra a umenie.⁴ Pod týmto názvom vychádzal týždenník až do apríla 1945, kedy vyšlo číslo 15 so zmeneným názvom *Čechoslovák v zahraničí* (*The Czechoslovak Abroad*). Zmena názvu súvisela s premiestnením sídla československej vlády späť do Československa, čím sa zmenilo aj postavenie týždenníka. Prestal byť tlačovým orgánom vlády, ktorá opäť mala k dispozícii tlač v republike. Týždenník si kládol teraz nový cieľ, a to – naďalej slúžiť „...*Čechoslovákům všude na světě: jako nepolitický, informativní list, jako středisko a spojka mezi krajanmi roztroušenými po světě.*“ (1945, č. 15, s. 1). Od čísla 22 bola jeho súčasťou nová príloha *Slovanský přehled. Literární a politická příloha „Čechoslováka“*. Príležitostne vydávali aj špeciálne anglické vydania *Čechoslováka* vždy s mierne odlišným názvom.⁵

⁴ Niektoré rubriky v *Čechoslovákovi* v roku 1941: Zprávy z domova (v nej takmer pravidelne Čaplovičove články), Vojna a naše armáda, Americana, British made, Kultura literatura hudba umění, Volná tribuna

Od č. 20 zmena rubrik: Mezinárodní události, Zprávy z ciziny, Naši vojáci a letci, Vojenská hlídka (od č. 36), Kulturní hlídka, Zprávy z domova.

Rubriky v *Čechoslovákovi* v roku 1945: Kultura, Schůze, akce, projevy. Príležitostne boli na stránkach tohto periodika uverejnené oznamy o vychádzaní nových periodík.

⁵ Mali sme k dispozícii tri čísla z roku 1942: No. 2 – *Independent Weekly Čechoslovák Special English Edition*, No. 3 – *Nezávislý týdeník Čechoslovák English Edition*, No. 5 z októbra 1942 – *Čechoslovák English Edition*.

V Londýne vychádzal v rokoch 1942 – 1944 mesačník *Nové časy* (*New Times, Slovak monthly*), jeho majiteľom a vydavateľom bol Theo H. Florin. Nové časy boli jediným čisto slovenským periodikom, ktorým chcel Florin nadviazať na Slovenský chýrnik. Mesačník vychádzal za výraznej spolupráce Predsedníctva Slovenského seminára (Vladimír Clementis, J. Čaplovič, Ján Paulíny-Tóth a Juraj Slávik). Svoje príspevky v ňom publikovali mnohí autori napr. V. Clementis, T. H. Florin, Milan Hodža, Hviezdoslav, Daniel Rapant, Martin Rázus, J. Čaplovič a i. Písali najmä o politických udalostiach, ale priestor tu mala aj slovenská próza a poézia. V roku 1944 vyšlo *Slovenské povstanie* ako špeciálne vydanie mesačníka Nové časy venované udalostiam Slovenského národného povstania (pozri č. 110).

Skupina sociálnych demokratov vydávala v Londýne mesačník *Nová svoboda. List pro Informaci politickou kulturní a hospodářskou* (*New Freedom*). V novembri 1942 pribudol podtitul *Czech Monthly*. Mesačník nadväzoval na tradíciu rovnomenného časopisu, ktorý vydávala od roku 1911 Dělnická akademie. V roku 1941 vyšiel 18. – v emigrácii prvý ročník. O jeho vznik sa výrazne pričínili najmä Václav Patzak a Rudolf Bechyně, ktorí si kládli za cieľ vydávať nezávislý socialisticky orientovaný časopis. Spolupracoval s nimi V. Clementis a od roku 1943 aj predstavitelia oficiálneho vedenia londýnskej skupiny Komunistickej strany československej. Vo svojich príspevkoch (písaných prevažne v českom jazyku) informovala Nová svoboda jednak o vojnových udalostiach na fronte, o činnosti československých socialistov, o udalostiach v Sovietskom Zväze, jednak deklarovala pozitívny vzťah k ZSSR. Obsahovala napr. aj rubriku Knihy s krátkymi recenziami a anotáciami. Mesačník ostro kritizoval pravicovo orientovanú politiku československej vlády v Londýne.⁶

Vzhľadom na veľké množstvo článkov J. Čaploviča v každom zo spomenutých periodík, nie je možné venovať im osobitný priestor, preto sa pokúsime len o ich zovšeobecňujúcu charakteristiku a ich zaradenie do istých tematických skupín. Skúmali sme ich v Univerzitnej knižnici v Bratislave, v Slovenskej národnej knižnici v Martine, v Národnej knižnici v Prahe a v Pamätníku českého písemníctví v Prahe. Niekoľko výtlačkov nám poskytol syn J. Čaploviča Ing. Ján Čaplovič zo svojho súkromného archívu. Spolu sme vyexcerpovali viac ako 100 článkov podpísaných J. Čaplovičom. Zo žánrového hľadiska boli to predovšetkým komentáre a rozbor, potom úvahy, menej fejtóny a štúdie týkajúce sa nepolitických otázok. Tematicky možno rozdeliť články na politické, hospodársko-sociálne a spoločensko-kultúrne.

Ťažiskom príspevkov J. Čaploviča bolo politické dianie na Slovensku. Veľmi kriticky sa v nich vyjadroval a hodnotil rozhodnutia, kroky a prejavy členov bratislavskej vlády, ich servilnosť voči požiadavkám Nemecka. Kritizoval jednotlivých vládných predstaviteľov: Vojtecha Tuku (pozri napr. č.17, 21, 22, 65), Alaxandra Macha (pozri napr. č.18, 21, 27, 65), Jozefa Tisa (pozri č. 25, 29), Karola Murgaša (pozri č. 10, 24, 40) a i., neustále zdôrazňoval ich podiel na rozbití Československej republi-

⁶ Rubriky v *Novej svobode* z roku 1941: Knihy, Hlídka SSSR – rídí gríša Sova, Diskuse, Dopisy

ky. Napr. 30. augusta 1940 v článku *Smutné slovenské výročie v Čechoslovákovi v Anglii* (pozri č. 2) písal: „...*tisovci a tukovci šli najprv proti Čechom a po predchádzajúcom popieraní národnej jednoty Slovákov s Čechmi, rozbili aj štátnu jednotu...*“ (s. 9), alebo v Slovenskom chýrniku z marca 1940 v článku *Výročie zrady a potupy* (pozri č. 113) hovorí: „*Vynútili si najprv, aby im vydali podstatnú časť moci, sľubujúci... že obránia Slovensko pred krutými stratami.*“ (s. 7). Komentoval zahraničnú politiku Slovenska absolútne podriadenú vôli Nemecka a nepriaznivý obraz Slovenska vytvárajúci sa v zahraničí. Dátum 14. marec 1939 hodnotil ako násilné zvrátenie vývoja s následným nesprávnym posudzovaním udalostí a nesprávnymi predstavami zo strany zahraničia. Napopak, povstanie v auguste 1944 a jeho priebeh vyzdvihoval a chápal ako nie náhodný alebo nový odpor, ale ako stav, ktorý bol prítomný v spoločnosti od počiatku, hoci sa prejavil až teraz (pozri č. 110). J. Čaplovič sa vo svojich článkoch vyjadroval aj k nasadeniu slovenských vojenských jednotiek po boku nemeckej armády do bojov v Poľsku a v ZSSR (pozri napr. č. 33, 36, 45, 48, 55, 64), k prichádzajúcim správam o ich dezerciách a vytváraní sa partizánskych skupín (pozri č. 49, 109). Vo svojich príspevkoch vždy zdôrazňoval nesúhlas Slovákov s režimom (pozri č. 15, 79, 80, 90) a nevyhnutnosť obnovenia Československej republiky (pozri č. 67, 71, 73).

Svojou publicistickou činnosťou upozorňoval na nepriaznivú ekonomickú situáciu, zlé hospodárske a sociálne pomery (pozri č. 11, 39, 43), rastúcu nezamestnanosť (pozri č. 88), odchod obyvateľstva na nútené práce do Nemecka (pozri č. 10, 31, 50), nedostatok surovín (pozri č. 41) a celkovo napätú sociálnu situáciu na Slovensku (pozri č. 50, 60, 114). Jeho postoj k hospodárskym pomerom vystihuje konštatovanie v článku *Slovenské hospodárstvo do nemeckých rúk* (pozri č. 12) publikovanom v Čechoslovákovi v Anglii v roku 1940: „...*Slováci nie sú na „samostatnom“ Slovensku pánmi ani toho, čo majú*“ (s. 7).

Skôr zriedkavo, ale predsa, písal na stránkach spomínaných periodík o nepolitických témach, najmä o spoločensko-kultúrnych otázkach, znižujúcej sa úrovni školstva. Veľmi okrajovo sa venoval aj histórii, nie však z vedeckého hľadiska, ale kritizoval oficiálny výklad slovenských dejín preferovaný vládnymi kruhmi (pozri č. 28, 95). *Skaza slovenského školstva* – tak nazval J. Čaplovič článok publikovaný v Nových časoch v roku 1943, v ktorom hodnotil úroveň škôl a vzdelávania na Slovensku po roku 1938. Príčinu nepriaznivého stavu videl v klesajúcom počte slovenských škôl, znižujúcej sa úrovni výučby a v pričastom prekladaní vyučujúcich. Tento stav položil do protikladu k obdobiu po roku 1918, ktoré školstvu prialo a prinieslo kvalitné vzdelávanie a prepracovanú študijnú štruktúru (pozri č. 107).

Obsahovo ojedinelou je štúdia *O osudoch spisovnej slovenčiny po Štúrovi* publikovaná v Nových časoch v roku 1943 (pozri č. 108), napísaná pri príležitosti 100. výročia prijatia spisovnej slovenčiny štúrovcami, kde píše o premenách jazyka od jeho kodifikácie roku 1843, v období 1848/49, spomína hodžovsko-hattalovskú úpravu roku 1852, matičné obdobie, situáciu po zrušení Matice slovenskej a troch slovenských gymnázií roku 1875, obdobie po roku 1918 až po súčasnosť. Pozornosť tu venuje Pravidlám slovenského pravopisu z rokov 1931 – 1932. Konštatuje, že slovenský

pravopis bol a stále je politickou otázkou. Vyslovuje kritiku spisovnej slovenčine, v ktorej vládne anarchia a oddeľuje Slovákov od Čechov: „...záľuba používať niektoré „slovenskejšie“ výrazy ... neznamená ešte krásnu slovenčinu.“, vzápätí však konštatuje, že „...spisovná slovenčina je dnes faktom, o ktorého vhodnosti špekulovať je len na škodu česko-slovenskej veci“ (s. 31).

V tom istom roku uverejnil v Novej svobode filozofickú úvahu *Spory a slová, či dohoda o veciach* (pozri č. 97) o čechoslovakizme a budúcom pomere Čechov a Slovákov v novej republike. „O určitej individualite a odlišnosti Slovákov nebude medzi nami pochybnosti a sporu... Sú veci, ktoré nás rozdeľujú a odlišujú, ale sú aj, ktoré spájajú. ...nemôžno pomer Slovákov a Čechov označiť len za pomer dvoch slovanských národov. Je to preca pomer nesporne užší.“ Vyslovuje svoju túžbu obnovy spoločnej republiky a chce ju mať „... novou, zbavenou všetkých chýb a nedostatkov predošlých...“ (s. 143) Prehľad o činnosti Československého červeného kríža podal v sérii niekoľkých kratších príspevkov v Čechoslovákovi (pozri č. 4, 5).

Všetky príspevky uverejnené v uvedených periodikách nesú výrazný Čaplovičov rukopis, majú špecifický jazyk a štýl s istými pre neho charakteristickými, často opakovanými slovnými spojeniami a zvratmi, ako napr.: „samostatné“ Slovensko, „oslobodené“ Slovensko, slovenská „samostatnosť“. Slovensko nazýva často Tisovsko-tukovskou republikou, o vládných predstaviteľoch hovorí väčšinou ako o tisovcoch a tukovcoch tolerovaných nemeckými „ochrancami“, inokedy ostro kritizuje „...bezohľadný postup vydieračov, ktorí... začali aj otvorene konať svoje zradcovské die-lo“ (pozri č. 113, s. 7).

Z článkov J. Čaploviča je badateľný absolútny nesúhlas s politickou situáciou a pomermi na Slovensku v období rokov 1939 – 1945, nezriedka majú ironický až sarkastický podtón, ktorý prerastá do otvoreného výsmechu. V tomto duchu je napr. článok *Usmievané Slovensko* publikovaný v roku 1940 v Československom boji (pozri č. 91), v ktorom takýmto spôsobom reaguje na prejav „Šala – Macha“ predneseného v Žiline začiatkom apríla 1940 o slovenských dejinách, vyvolávajúceho „smutný úsmev“ (s. 6). Na základe týchto špecifických prejavov možno vysloviť predpoklad, že aj mnohé iné po slovensky písané, hoci nesignované články publikované v týchto periodikách, sú autorstvom J. Čaploviča.

J. Čaplovič je známy predovšetkým ako historik, bibliograf a publicista, napriek tomu je jeho novinárska činnosť v emigrácii najmenej prebádanou oblasťou. Is-te si zaslúži hlbší záujem odborných kruhov, veď cez vyčerpávajúci rozbor jeho publikačnej činnosti by sa naskytol nový, zaujímavý pohľad na osobnosť J. Čaploviča zasadenú v širokom kontexte historických udalostí.

Literatúra:

DUHAJOVÁ, Zuzana – ŠEFČÁK, Luboš. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1948*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1993. 238 s.

Slovenský biografický slovník. zv. I (A – D). Martin: Matica slovenská, 1986. 539 s.

Súkromný archív Ing. Jána Čaploviča. Bratislava.

Súpis článkov Jána Čaploviča v sledovaných periodikách

Čechoslovák v Anglii. Nezávislý týdeník.

(The Czechoslovak in England. Independent Weekly). 1939 – 1945.

Londýn: D. Šperková, od č. 21 (roč. 2., 1940) Bohuš Beneš. Týždenník.

Od č. 44 (roč. 2., 1940) zmena názvu na Čechoslovák. Nezávislý týdeník.

(The Czechoslovak. Independent Weekly), od č. 15 (roč. 7., 1945) zmena názvu na Čechoslovák v zahraničí. (The Czechoslovak Abroad).

Vychádzali špeciálne anglické vydania Čechoslováka.

Sign: UKBra 19 B 1121, 19 AA 173

SNK ČSA 261, ČB 3015

NK ČR 50 A 2183

Pamätník českého písomnictví O 31 A 16, O 31 A 18, O 31 A 19

1. Dr. Ján Čaplovič: Nemecký diktát na Slovensku rastie.
In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 32 (1940), s. 9-10.
2. Dr. J. Č.: Smutné slovenské výročie. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 35 (30. 8. 1940), s. 9.
3. č: Koniec samostatných ľudových odborových organizácií.
In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 36 (1940), s. 6.
4. č: ČS Červený kríž v zahraničí. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 36 (1940), s. 11.
5. č: ČS Červený kríž. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 38 (1940), s. 6.
6. č: Sovietsky vyslanec opustil Bratislavu. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 39 (1940), s. 8.
7. č: Výsledok gardistického režimu. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 41 (1940), s. 8.
8. Dr. Ján Čaplovič: Rastúci teror na nespokojnom Slovensku.
In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 41 (11. 10. 1940), s. 8.
9. jč: Čulena už odstavili. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 42 (1940), s. 8 – 9.
10. jč: Murgašovi kamarádi. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 42 (1940), s. 8.

11. jč.: Slovenská inteligencia na nútené práce. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 42 (1940), s. 8.
12. Dr. Ján Čaplovič: Slovenské hospodárstvo do nemeckých rúk. In: *Čechoslovák v Anglii*. – Roč. 2, č. 43 (1940), s. 7.
13. jč.: Zavrhnutý 30. október. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 44 (1940), s. 9.
14. Dr. Ján Čaplovič: Kletkovci vyhlásení za benešovcov. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 44 (1940), s. [10].
15. J.Č.: Košice za Bratislavu?. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 45 (1940), s. 5.
16. jč.: Slovensko proti tukovskému režimu. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 47 (1940), s. 8.
17. Dr. Ján Čaplovič: Prívesky trojspolku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 48 (1940), s. 2.
18. jč.: Tuka sľubuje zvýšiť moc Nemcov na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 49 (1940), s.3.
19. Machova hrúzovláda na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 50 (1940), s. 7.
20. jč.: Sidor nesmie na Slovensko. In: *Čechoslovák*. – Roč. 2, č. 51 – 52 (1940), s. 8.
21. jč.: Nový nemecký vyslanec v Bratislave. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 1 (3. 1. 1941), s. 6.
22. jč.: Rok 1940 na „samostatnom“ Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 1 (3. 1. 1941), s. 7.
23. jč.: Tuka ohlasuje nové prevratné zmeny na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 2 (10. 1. 1941), s. 4.
24. jč.: Nový generálny sekretár HSLS. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 3 (1941), s. 5.
25. jč.: Karmasin proti Murgašovi. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 3 (1941), s. 5.
26. Dr. Ján Čaplovič: Hlinkova garda proti Tisovmu režimu. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 5 (31. 1. 1941), s. 4.
27. jč.: „Na stráž – Pán Ježiš Kristus“? In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 5 (1941), s. 4.
28. jč.: Slovensko pred prevratnými zmenami. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 6 (7. 2. 1941), s. 4.
29. jč.: „Na stráž – Heil Hitler!“ . In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 6 (1941), s. 4.
30. jč.: Tisovo „posolstvo k národu“. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 7 (14. 2. 1941), s. 6.
31. jč.: Nemci nespokojní s vývojom pomerov na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 11 (14. 3. 1941), s. 7.
32. jč.: Slovenský robotník v nemeckom otroctve. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 14 (4. 4. 1941), s. 10.
33. jč.: Pokus o nacistickú cirkev na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 15 (11. 4. 1941), s. 9.
34. (č.): Slováci do nemeckého vojska?. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 16 (1941), s. 7.
35. jč.: Nový „otec Slovákov“. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 17 (1941), s. 3.

36. jč.: Zasedanie slovenskej štátnej rady. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 18 (2. 5. 1941), s. 9 – 10.
37. jč.: Krvavé bitky slovenských vojakov s nemeckými. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 19 (1941), s. 6.
38. jč.: Hleťko v Tukovom objatí. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 20 (1941), s. 4.
39. jč.: [oprava k článku Hleťko v Tukovom objatí]. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 21 (1941), s. 9.
40. jč.: Zmizol celý zlatý poklad Slovenskej republiky. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 21 (1941), s. 9.
41. jč.: Murgaš odstránený za vyslanca. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 22 (1941), s. 1.
42. jč.: Príšera hladu nad Slovenskom. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 23 (1941), s. 7.
43. jč.: Slovensko bude kráľovstvom? In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 24 (1941), s. 11.
44. jč.: Slovensko nemeckou kolóniou. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 25 (20. 6. 1941), s. 1.
45. jč.: Svádzanie amerických Slovákov do Hitlerových služieb. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 26 (27. 6. 1941), s. 10.
46. jč.: Odpor Slovákov proti vojne s Ruskom. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 27 (1941), s. 2.
47. jč.: Nový zločin na slovenskom ľude. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 27 (1941), s. 9.
48. jč.: Veľké zatýkanie na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 28 (1941), s. 7.
49. jč.: Pobúrenie na Slovensku pre obetovanie slovenských vojakov za nemecké záujmy. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 31 (1941), s. 7.
50. jč.: Strieľanie na slovenských vojakov za pokus dezercie. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 33 (15. 8. 1941), s. 9.
51. jč.: Ožobračovanie Slovenska na postupe. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 34 (1941), s. 9.
52. Dr. Ján Čaplovič: Nové mraky nad Slovenskom. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 35 (1941), s. 7.
53. jč.: Nemci si organizujú na Slovensku pracovnú službu. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 37 (1941), s. 7.
54. jč.: Slovensko ako súčiastka Hitlerovej ríše. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 38 (1941), s. 7.
55. Dr. Ján Čaplovič: Maďarská hrozba nad Slovenskom. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 41 (10. 10. 1941), s. 5.
56. Dr. Ján Čaplovič: Slovensko krváca pre Hitlera. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 42 (1941), s. 7.
57. Dr. Ján Čaplovič: Strach z Machovej berlínskej návštevy. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 43 (1941), s. 9.

58. Dr. Ján Čaplovič: Nové Hitlerove rozkazy Slovensku.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 44 (31. 10. 1941), s. 9.
59. Dr. Ján Čaplovič: Vnútorne ťažkosti a boje „samostatného“ Slovenska.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 45 (1941), s. 9.
60. Dr. Ján Čaplovič: Karmasin volá po popravách i na Slovensku.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 46 (14. 11. 1941), s. 7.⁷
61. Dr. J.Č.: Pohitlerčovanie Slovenska sa stupňuje. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 3, č. 47 (1941), s. 10.
62. Dr. Ján Čaplovič: Nová cesta Tukova. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 3, č. 48 (1941), s. 7.⁸
63. Dr. Ján Čaplovič: Berlín a Rostov. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 3, č. 49 (5. 12. 1941), s. 1.
64. jč.: Krvavá cesta k novej Juhoslávii. In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 49 (1941), s. 3.
65. jč.: Obetovanie slovenských vojakov nestačí Nemcom.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 50 (1941), s. 4.
66. Dr. Ján Čaplovič: Nový zločin Tisovho a Tukovho režimu.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 3, č. 51 – 52 (1941), s. 10 – 11.
67. Dr. Ján Čaplovič: Smutné slovenské Vianoce. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 4, č. 1 (1942), s. 7.
68. jč.: S Rusmi a s Čechmi oslobodíme Slovensko! In: *Čechoslovák*. –
Roč. 4, č. 2 (1942), s. 1.
69. Dr. Ján Čaplovič: Rastúce slovensko-maďarské napätie.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 4, č. 3 (1942), s. 4.
70. jč.: Prípravy k slovenskej pracovnej službe. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 4, č. 4 (1942), s. 4.
71. Dr. Ján Čaplovič: Prekážka mieru na Dunaji. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 4, č. 29 (1942), s. 2.
72. Dr. Ján Čaplovič: Bratislavská ozvena londýnskeho rozhlasu.
In: *Čechoslovák*. – Roč. 4, č. 41 (1942), s. 7.
73. Dr. Ján Čaplovič: rozhodujúce dni nášho národa. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 5, č. 43 – 44 (1943), s. 5.
74. Dr. Ján Čaplovič: Slovenské očakávania. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 5, č. 52 (1943), s. 4.
75. Dr. Ján Čaplovič: Slovenský 1. máj. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 6, č. 17 (1944), s. 1 – 2.
76. Dr. Ján Čaplovič: Za dr. Ivanom Mackovičom. In: *Čechoslovák*. –
Roč. 6, č. 23 (1944), s. 6.

⁷ Dokončenie článku v č. 48, s. 7.

⁸ Pokračovanie článku z č. 46, s. 7

77. Dr. Ján Čaplovič: So zbraňou v ruke. In: *Čechoslovák*. – Roč. 6, č. 35 (1944), s. 5.
78. Dr. Ján Čaplovič: Nemecké zámery na Slovensku. In: *Čechoslovák*. – Roč. 6, č. 39 (1944), s. 3.
79. Dr. Ján Čaplovič: Pre seba žiť chceme. In: *Čechoslovák*. – Roč. 6, č. 41 (1944), s. 3.

Česko-slovenský Boj.

Ústřední list zahraničních Čechů a Slováků.

(La Causé Tcheco-slovaque. Hebdomadaire). 1939 – 1940.

Paříž . V 2. roč. (1940) zmena názvu na Československý boj

(La Causé tchecoslovaque. Hebdomadaire)

Sign.: SNK ČSA 946

Památník českého písomnictví O 26 B 13, M 15 8 B 7

80. (č): Rastúca protinemecká nenávisť na Slovensku. In: *Česko-slovenský Boj*. – Roč. 1, č. 32 (1939), s. 2.
81. Dr. Ján Čaplovič: Nádej Slovenska. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 4 (1940), s. 5.
82. Dr. Ján Čaplovič: Falšovanie slovenských dejín. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 6 (1940), s. 5.
83. (č): Slováci nespáchajú samovraždu. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 6 (1940), s. 6.
84. Dr. Ján Čaplovič: Korupčníci v úlohe sudcov. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 8 (1940), s. 7.
85. Ján Čaplovič: Reč našej armády. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 10 (1940), s. 1.
86. Dr. Ján Čaplovič: Tri dýky. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 11 (1940), s. 5.
87. (jč.): O slovenskú kráľovskú korunu. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 11 (1940), s. 6.
88. (jč.): Bieda nezamestnaných na Slovensku. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č.12 (1940), s. 10.
89. Dr. Ján Čaplovič: Povinnosť hovoriť. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 13 (5. 4. 1940), s. 5.
90. Dr. Ján Čaplovič: Dve generácie na Slovensku. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 15 (1940), s. 5.
91. (jč.): Usmievavé Slovensko. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 16 (1940), s. 6.
92. Dr. Ján Čaplovič: Hra so Slovenskom. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 18 (1940), s. 5.
93. Dr. Ján Čaplovič: Len jedna cesta. In: *Československý boj*. – Roč. 2, č. 19 (1940), s. 5.

Nová svoboda. List pro informaci politickou, kulturní a hospodářskou.

(New Freedom). 1941 – 1943.

Londýn: R. Bechyne a V. Patzak. Mesačník.

V novembri 1942 (roč. 19.) pribudol podtitul Czech Monthly.

Sign.: NK ČR 54D 26 309

94. Ján Čaplovič: K politickej situácii v našej vlasti. In: *Nova svoboda*. – Roč. 20, č. 2 – 3 (február – marec 1943), s. 42 – 45.
95. Ján Čaplovič: Od alibizmu k darlanizmu. In: *Nova svoboda*. – Roč. 20, č. 11 – 12, (november – december 1943), s. 237 – 239.
96. Ján Čaplovič: Maďari a protislovanský nápor Nemcov. In: *Nova svoboda*. – Roč. 21, č. 4 (apríl 1944), s. 59 – 60.
97. Ján Čaplovič: Spory o slová, či dohoda o veciach. In: *Nova svoboda*. – Roč. 21, č. 9/10 (október – november 1944), s. 143 – 145.

Nové časy. (New times – Slovak monthly). 1942 – 1944.

Londýn: Theo. H. Florin. Mesačník.

Sign.: UKBra SD 2299, 26 D 6007

SNK ČSC 1135

98. Ján Č.: Návrat bez návratu. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 1 (1942 – 1943), s. 14.
99. J. Čaplovič: Tukov spoločník odhodil masku. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 2 (1942 – 1943), s. 30.
100. J. Čaplovič: Slovenská účasť na nemeckej vojne proti SSSR. In: *Nové časy*. Roč. 1, č. 3 (1942 – 1943), s. 37 – 41.
101. J. Čaplovič: Slabiny bratislavského režimu. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 4 (1942 – 1943), s. 49.
102. J. Čaplovič: Slovensko-maďarský pomer a Tuka Béla. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 5 (1942 – 1943), s. 74 – 75.
103. J. Čaplovič: Dnešný postoj slovenského evanjelictva. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 7 (1942 – 1943), s. 106 – 107.
104. J. Čaplovič: K slovenskej účasti na vojne proti SSSR. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 8 (1942 – 1943), s. 124 – 126.
105. J. Čaplovič: Osud zahraničných Slovákov. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 9 (1942 – 1943), s. 134 – 135.
106. J. Čaplovič: Po 4 rokoch „samostatností“. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 10 (1942 – 1943), s. 154 – 155.
107. J. Čaplovič: Skaza slovenského školstva. In: *Nové časy*. – Roč. 1, č. 11 – 12 (1942 – 1943), s. 169.

108. Ján Čaplovič: O osudoch spisovnej slovenčiny po Štúrovi.
In: *Nové časy*. – Roč. 2, č. 1 – 2 (august – september 1943), s. 25 – 31.⁹
109. Ján Čaplovič: Slovenskí partizáni v SSSR. In: *Nové časy*. –
Roč. 2, č. 8 – 9 (marec – apríl 1944), s. 110 – 113.

Slovenské povstanie. Č. 1 – 2. 1944.

Londýn: Theo. H. Florin.

Samostatné dvojčíslo k mesačníku *Nové Časy*.

Sign.: UKBra SD 2299, 26 D 6007

110. Ján Čaplovič: Slovensko v pravom svetle. In: *Slovenské povstanie*. –
Č. 1 – 2 (1944), s. 15 – 17.

Slovenský hlásnik. (Slovak Herald). 1900 – .

Pittsburg: Emil Stankoviansky. Týždenník.

Sign.: SNK ČSA 105

111. Dr. Ján Čaplovič: Slováci, ktorí nezakolísali. In: *Slovenský hlásnik*. –
Roč. 35, č. 3 (1940), s. 3.

Slovenský chýrnik. (Bulletin Slovaque). 1939 – 1940.

Paríž: Theo H. Florin. Týždenník.

Od r. 1940 (2. roč.) podnázov zmenený na *Revue Slovaque mensuelle*.
Mesačník.

Sign.: UKBra SE 3477

SNK ČSC 1214

112. Dr. Č.: Odbojná nálada Slovenska. In: *Slovenský chýrnik*. –
Roč. 2, č. 1 – 2 (1940), s. 14 – 16.
113. Dr. Ján Čaplovič: Výročie zrady a potupy. In: *Slovenský chýrnik*. –
Roč. 2, č. 3 (1940), s. 7 – 9.
114. Dr. Ján Čaplovič: „Čo vystojí úbohý poddaný“. Hršť výmluvných
zprávičiek zo slovenských novín a listov zo Slovenska.
In: *Slovenský chýrnik*. – Roč. 2, č. 5 (1940), s. 24 – 29.

⁹ Tento príspevok vyšiel aj v *Čechoslovákovi*, 1943, roč. 5, č. 37, s. 6.

Žurnalistické aktivity Jána Čaploviča po 2. svetovej vojne

Danuša Serafínová

Doktorovi Jánovi Čaplovičovi, od úmrtia ktorého uplynulo 26. septembra 2006 už 30 rokov, predurčil osud na jeho životnej púti viacero profesionálnych dráh – dráhu evanjelického kňaza, dráhu sociálnodemokratického politika a publicistu a napokon dráhu knihovníckeho pracovníka, autora bibliografií.

Nesporne najdlhšou z uvedených dráh bola dráha publicistická. Ján Čaplovič začal zbierať novinárske skúsenosti už ako študent. Rovnako počas študentských rokov ako gymnazista v Liptovskom Mikuláši po prvý raz prišiel do kontaktu so sociálnymi demokratmi, ktorých idey „slobody, ľudskosti a bratstva“ prijal neskôr za vlastné, zostal im verný po celý svoj plnohodnotný život a podával ich širokej verejnosti ďalej aj prostredníctvom svojich príspevkov v tlači sociálnodemokratickej a ďalšej. V priebehu vysokoškolského štúdia sa publicistike venoval už systematickejšie. Pravidelne prispieval do mesačníka evanjelickej mládeže *Nový rod*¹. Publicistike sa neodcudzil ani v rokoch 1926 – 1933, ktoré už ako evanjelický kňaz strávil v Kovačici, kam sa po smrti svojho otca vrátil, aby sa postaral o matku a bratov. Profesionálne sa však publicistike začal venovať až po svojom návrate do Bratislavy v roku 1933, keď v rokoch 1933 – 1938 pôsobil ako redaktor, krátky čas dokonca ako šéfredaktor, *Robotníckych novín*² a sporadicky prispieval aj do sociálnodemokratického mesačníka *Nový hlas*³. Svoje názory na situáciu v ČSR i vo svete v tých rokoch vyjadril aj v týž-

¹ *Nový rod* (1921/22 – 1937/38), Časopis pre dorastajúcu mládež; od sept. 1924 Orgán sväzu ev. mládeže na Slovensku; od sept. 1937 Mesačník slovenskej ev. mládeže. Vychádzal v Banskej Bystrici, od sept. 1925 v Bratislave.

² *Robotnícke noviny* (1919 – 1938), Časopis slovenskej soc. dem. strany v Československej republike; od 8. januára 1919; od 19. februára 1919 Ústredný orgán slovenskej soc. dem. strany robotníckej v Československej republike; od 1. apríla 1919 Ústredný časopis československej soc. dem. Strany robotníckej na Slovensku; od 7. júna 1921 Denník československej strany soc. dem. robotníckej na Slovensku; od 17. apríla 1923 Časopis československej soc. dem. strany robotníckej na Slovensku; od 21. mája 1927. Denník československej soc. dem. strany na Slovensku; od 1. mája 1934 Orgán československej strany soc. dem. strany robotníckej na Slovensku; od 4. novembra 1938 Časopis slovenského pracujúceho ľudu; od 11. novembra 1938 bez podtitulu. Vychádzal v Bratislave.

³ *Nový hlas* (1933 – 1937), Revue pre sociálne a kultúrne otázky. Sociálnodemokratický mesačník, vychádzal v Bratislave.

denníku *Jednota*⁴, ktorého redakciu viedol v rokoch 1937 – 1938. Jeho profesionálnu novinársku kariéru prerušila vojna. Roky 2. svetovej vojny strávil v exile v Kovačici, Paríži a Londýne, kde sa politicky a publicisticky angažoval na strane exilovej československej vlády. Ján Čaplovič uverejňoval svoje príspevky hlavne v prílohe periodika *Československý boj*⁵ vychádzajúcej pod názvom *Čechoslovák v Anglii*, ktorá od roku 1940 vychádzala ako týždenník československej exilovej vlády pod názvom *Čechoslovák*⁶ a prispieval aj do mesačníka *Nové časy*⁷ T. H. Florina. Popri exilovej periodickej tlači pôsobil aj ako hlásateľ, tvorca a s Dr. V. Clementisom aj ako spolutvorca slovenského programu vysielaného BBC.

Po druhej svetovej vojne, po návrate do Československa v roku 1945, sa Dr. Ján Čaplovič okamžite zapojil do obnovy sociálnodemokratickej strany, nakoľko predvojnová sociálnodemokratická strana sa v roku 1944 zlúčila s komunistickou stranou, s čím však mnohí, najmä starší členovia strany, nesúhlasili. Sociálnodemokratická strana na Slovensku sa znovu etablovala v januári 1946 ako Strana práce. Mala slúžiť o. i. ako „konsolidačný činiteľ“⁸ medzi demokratickou a komunistickou stranou, tými dvoma veľkými polaritnými stranami, ktoré zostali na Slovensku po zánike HSLS a agrárnej strany. Ďalšia strana, počtom a významom nepodstatná, Strana slobody, vznikla až v apríli 1946 z časti členov Demokratickej strany.

Po krátkom pôsobení na vysokých úradníckych postoch v Prahe aj ako ministerský radca, požiadal Ján Čaplovič od 18. septembra 1946 o neplatenú dovolenku. Vrátil sa do Bratislavy, aby tu aktívne pôsobil v Strane práce, ktorá sa 28. septembra 1946 premenovala na Sociálnu demokraciu na Slovensku. „*Sociálna demokracia na Slovensku je stranou demokratického socializmu, a je proti diktatúre ľavej i pravej. To je hlavný znak principiálnej a taktickej demokratičnosti sociálnej demokracie*“, túto definíciu sociálnej demokracie na Slovensku priniesol jej denník *Hlas práce*⁹ v utorok 1. októbra 1946 na svojej titulnej strane. Od decembra 1946 do decembra 1947 bol Dr. Ján Čaplovič redaktorom v denníku *Hlas práce* a v januári až v apríli 1948 v *Novom hlase*¹⁰. V rokoch 1946 – 1948, ktoré boli rokmi politických bojov o povojnové smerovanie Českoslo-

⁴ *Jednota* (1937 – 1938), Týždenník Štefánikovej spoločnosti v Bratislave a Československej jednoty v Prahe; od 1. januára 1938 Týždenník pre otázky politické, kultúrne a hospodárske, vychádzal v Bratislave.

⁵ *Československý boj* (1939 – 1940), týždenník, oficiálny orgán československého národného výboru v Paríži s prílohou *Čechoslovák v Anglii*.

⁶ *Čechoslovák* (1940 – 1945), týždenník, tlačový orgán československej exilovej vlády v Londýne.

⁷ *Nové Časy* (1942 – 1945), mesačník, vydával v londýnskom exile T. H. Florin.

⁸ HLAVOVÁ, V. Sociálna demokracia na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 (Pokus o obnovu), s. 313.

⁹ *Hlas práce* (1946 – 1947), denník (vychádzal denne okrem pondelka), ústredný orgán Strany práce; ústredný orgán Sociálnej demokracie na Slovensku; orgán Československej sociálnej demokracie na Slovensku. Vychádzal v Bratislave.

¹⁰ *Nový hlas* (1948), denník (vychádzal denne okrem pondelka). Orgán československej sociálnej demokracie na Slovensku, pokračovanie *Hlasu práce*. Vychádzal v Bratislave.

venskej republiky sa publicistická dráha Dr. Jána Čaploviča zavŕšila. Jeho polemická inteligencia a kvality politického komentátora dosiahli vrchol. Z pera dr. Jána Čaploviča vyšlo vo finálnej fáze jeho publicistickej dráhy vyše 70 komentárov resp. úvahových statí či už podpísaných celým menom alebo skratkou „jč“¹¹, v ktorých reagoval na politicky relevantné udalosti tých rokov.

Rovnako ako noviny možno najlepšie spoznať cez ne samotné, osobnosť publicistu možno najlepšie spoznať cez jeho príspevky.

Spoločným menovateľom príspevkov Dr. Jána Čaploviča v uvedených rokoch (a nielen v nich) bolo jeho úprimné presvedčenie o tom, že „*najúspešnejšou cestou k socializmu je demokracia, demokracia úplná a úprimná, uplatňovaná na poli politického života práve tak, ako aj v hospodárstve*“.¹²

Príspevky Dr. Jána Čaploviča v *Hlase práce* v roku 1946

Prvé príspevky Jána Čaploviča sa objavili v *Hlase práce* už na jar roku 1946, teda ešte skôr ako sa Ján Čaplovič stal jeho redaktorom. Po spomienkových príspevkoch na oslobodenie Bratislavy 4. apríla¹³ a sociálnodemokratické prvé máje¹⁴ nasledoval dňa 12. mája príspevok *Ovzdušie zakríknutosti*¹⁵, v ktorom Ján Čaplovič vyzval všetkých spoluobčanov, aby sa nedali zastrašovať a manipulovať komunistickou stranou a v blížiacich sa slobodných a tajných voľbách volili stranu, ktorá im vyhovuje. Tento príspevok bol uverejnený na titulnej strane v blízkosti príspevku *Prečo skonfiškovali Hlas práce?* Uvedený príspevok síce nepochádzal z pera Dr. Jána Čaploviča, ale bol zaujímavý tým, že rozoberal doručenie členom Dočasného národného zhromaždenia interpelácie poslanca Jozefa Šabršulu na ministra spravodlivosti, podanej 12. apríla toho roku vo veci konfiškácie *Hlasu práce* za kritiku práce povereníctiev SNR. Z interpelácie uverejnenej v *Hlase práce* z 12. mája v plnom znení sa čitateľ dozvedel, že v úvodníku *Pre koho sú povereníctva?*, ktorý priniesol *Hlas práce* v čísle 16 v sobotu 30. marca na strane 1 scenzurovalo Štátne zastupiteľstvo v Bratislave o. i. prirovnanie povereníctiev k najväčšiemu cintorínu, v ktorom, „*keď raz niečo zapadne, to je pochované tak dokonale, že už viac neuzrie svetlo božie...*“ a konštatovanie, že povereníctva prestali slúžiť ľudu a jeho potrebám. Ich postup bolo ťažko nenazvať neuviedomelou sabotážou vlastnej ustanovizne... V závere interpelácie sa poslanec J. Šabršula pýtal ministra spravodlivosti, čo podnikne, „*aby sloboda tlače ako jedno zo základných práv a slobôd občianskych bola rešpektovaná na celom území republiky.*“¹⁶

¹¹ Z nich 58 uvádza súpis príspevkov Dr. Jána Čaploviča z rokov 1946 – 1948 v prílohe.

¹² ČAPLOVIČ, Ján. Pod zástavami demokratického socializmu. In *Hlas práce*, 1946, roč. 1, č. 39, s. 3. (streda, 1. mája).

¹³ ČAPLOVIČ, Ján. Deň zo všetkých najslávnejší. In *Hlas práce*, 1946, roč. 1, č. 20, s. 1. (4. apríla).

¹⁴ ČAPLOVIČ, Ján. Pod zástavami demokratického socializmu. Ref. 12.

¹⁵ (jč) *Ovzdušie zakríknutosti*. In *Hlas práce*, 1946, roč. 1, č. 47, s. 1 (nedeľa, 12. mája).

¹⁶ *Prečo skonfiškovali Hlas práce?* In *Hlas práce*, 1946, roč. 1, č. 47, s. 1 (nedeľa, 12. mája).

Vo voľbách v máji 1946 na Slovensku, ako je všeobecne známe, vyhrala Demokratická strana. To sa neobišlo bez útokov komunistov. Strana práce získala len 3,11 % , čo predstavovalo 50 079 voličov¹⁷. Po neúspechu strany vo voľbách sa Dr. Ján Čaplovič na niekoľko mesiacov publicisticky odmlčal.

Pôsobenie Dr. Jána Čaploviča v *Hlase práce* v roku 1947

Po nástupe do redakcie *Hlasu práce* v decembri 1946 sa pozornosť Jána Čaploviča v prvom rade sústredila na politickú krízu vlečúcu sa už od volieb. Výhra Demokratickej strany bola podľa Jána Čaploviča Pyrrhovým víťazstvom. „Nebola to väčšina zjednotená na jednom programe, ale držal ju dovedna skôr len spoločný odpor, na ktorom ťažko ďalej budovať.“¹⁸ Nepriateľov demokratického vývoja videl predovšetkým v komunistickej strane a v členoch zrušenej HSLS. Nepáčilo sa mu však ani rozvírovanie protičeských nálad v denníku Demokratickej strany *Čas*¹⁹ nepodloženými tvrdeniami, že slovenskí robotníci v Čechách dostávajú „nerovnaké“ mzdy s Čechmi.²⁰ Rovnako kriticky ako protičeské nálady v denníku *Čas* hodnotil aj často skreslené informovanie českej tlače o dianí na Slovensku. „Neinformovanosť je zlá vec, nesprávne informácie však ešte horšie,“²¹ napísal. Vítal každú návštevu českých novinárov na Slovensku, lebo „oko dobrého novinára predsa nevidí len to, čo mu náročky ukazujú. Dúfal „že aj českí novinári tvoria si svoju vlastnú predstavu o pomeroch na Slovensku, tým složitejších, že aj demokraticko-komunistický boj o pozície často ich zatemňuje. Slovenskému politickému vývoju môže len prospieť, keď sa bude diať za sústavného, chápaného, ale i kritického sledovania na českej strane.“²²

V hádke o právomoci SNR a ďalších slovenských inštitúcií ako Zbor povereníkov²³ sa Ján Čaplovič zasadzoval za ich jasné vymedzenie. Právomoc SNR podľa neho nebola a nesmela byť v protiklade so záujmami štátu, ale mala vyplynúť práve z nich. Sám nebol – podľa vlastných slov – stúpencom ani pražského, ba ani bratislavského centralizmu a považoval za nesprávne, aby ministerstvá rozhodovali o každej veci ako o veci celoštátneho a zásadného významu²⁴. Slovensko podľa neho nepotrebovalo mať drahé nezávislé orgány, ktoré by z neho tvorili štát v štáte. „Česko-slovenská vláda je i vládou Slovenska“,²⁵ napísal. V svojich príspevkoch opakovane zdô-

¹⁷ HLAVOVÁ, ref. 8, s. 320.

¹⁸ ČAPLOVIČ, Ján. O slovenskej politickej kríze. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 28, s. 1 (nedeľa, 2. februára).

¹⁹ ČAPLOVIČ, ref. 18.

²⁰ ČAPLOVIČ, Ján. O slovenskej politickej kríze. Ref. 18.

²¹ (jč) Návšteva českých novinárov. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 10, s. 1.

²² (jč) Návšteva českých novinárov, ref. 21.

²³ ČAPLOVIČ, Ján. Hádka o SNR a jej právomoc. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 130, s. 1 (nedeľa, 8. júna).

²⁴ ČAPLOVIČ, ref. 23.

²⁵ ČAPLOVIČ, ref. 23.

razňoval ideu a potrebu československej jednoty²⁶. Veď už prvé socialistické noviny *Zora* a *Napred* boli ovocím spoločnej práce českého kotlára Františka Tupého a slovenského robotníka Gustáva Švéniho v Budapešti, podotkol v jednom z nich²⁷. „*Jednota nie je uniformita. Československá jednota nie je a nebude popretím slovenskosti, ako čo niet ani plnej slovenskosti bez československosti. A to rešpektovať by mali aj tvorcovia ústavy*“,²⁸ konštatoval na inom mieste. V príspevku *DS a nová ústava* tlmočil želanie Klubu demokratických členov SNR, aby slovenský ústavný návrh bol jednotný, aby si ho osvojili aj ostatné politické strany na Slovensku a bol prijateľný aj pre Čechov.²⁹ Slovenský národ podľa Jána Čaploviča mohol byť samobytný len v rámci československého celku, inak by sa mohol stať korisťou cudzích záujmov. Dúfal, že túto ideu si osvoja aj obe slovenské veľké politické strany.³⁰ V kontexte obrany československej spolupatričnosti polemizoval Ján Čaplovič aj s odborárskym denníkom *Práca*, ktorému vyčítal, že miesto obrany záujmov odborovo organizovaných zamestnancov slepo slúži komunistom. Prirovnal ju k nevidomému, s ktorým nemá zmysel hovoriť o farbách.³¹

V priebehu roku 1947 Jána Čaploviča, presvedčeného sociálneho demokrata, veľmi roztrpčovala politická kríza umelo vyvolaná za účelom oslabiť pozície Demokratickej strany na Slovensku. „*Nemožno tajiť, že stranícke boje posledných časov, vrhajú tiene aj do prítomnosti... Tie dve veľké strany vedú medzi sebou bezohľadný boj a niet tu predbežne ešte nikoho, kto by mohol dosť účinne vyrovnávať tie rozpory a presadzovať záujmy národa a štátu tam, kde výhradné ohľady na zisky a straty tých dvoch strán ženú Slovensko do nepokoja, rozvratu a skazy.*

*Bude treba, aby aj na Slovensku duch spolupráce a dôvery sa obnovoval a aby slovenský ľud dal najavo, že má dosť útokov, osočovaní a výlevov nenávisťi medzi stranami...“*³²

*Skončí sa terajšia politická kríza víťazstvom Republiky? – Po búrke v NF vo vláde vyjasňovanie – Napätie cez noc povolilo a vo vláde zavládla smierlivejšia nálada – Väčšina usnesení o slovenských veciach jednomyselná – Aj ÚRO čaká uspokojenie – Predseda vlády začína rokovať o novom Sboře povereníkov, pýtal sa a zároveň upozorňoval Ján Čaplovič čitateľov Hlasu práce prostredníctvom titulkového bloku na celostránkový príspevok k vážnej kríze slovenského politického života na titulnej strane denníka Hlas práce*³³.

²⁶ ČAPLOVIČ, Ján. Sociálna demokracia a československá jednota. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 136, s. 1 (nedeľa, 15. júna).

²⁷ ČAPLOVIČ, ref. 26.

²⁸ ČAPLOVIČ, Ján. Československý vývoj sa nezastaví. In *Hlas práce*, 1947, s. 1 (nedeľa, 3. august).

²⁹ (jč) DS a nová ústava. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 195, s. 1 (utorok, 26. august).

³⁰ (jč) Beznádejná reč s „Prácou“. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 224, s. 1 (utorok, 30. septembra).

³¹ (jč), ref. 30.

³² ČAPLOVIČ, Ján. Ťažká je cesta z krízy. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 223, s. 1 (nedeľa, 28. septembra).

³³ (jč) Po búrke v NF a vo vláde vyjasňovanie. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 255, s. 1 (7. novembra).

Ján Čaplovič nevynechal žiadnu príležitosť, aby pripomenul čitateľom, že slovenská politika má demokratické korene. Pri príležitosti 100. výročia Štúrovej reči na bratislavskom sneme uverejnil príspevok *Demokratická tradícia slovenskej politiky*, v ktorom na príkladoch z histórie slovenskej politiky čitateľom *Hlasu práce* ukázal, že slovenská politika má hlboké demokratické tradície a „vštepenná do duše ľudu je i zárukou zachovania slovenskej demokracie.“³⁴

V atmosfére „*dusna*“, ktoré zavládlo na slovenskej politickej scéne, keď každý hlas podporujúci demokratov bol potrebný, Ján Čaplovič v príspevku *Piata strana – bezpartajní* vyjadril nesúhlas s postojom kňaza a redaktora Jura Kozu Matejova a jeho radami slovenským katolíkom v *Katolíckych novinách* – radami, aby zostali politicky neviazaní, aby prešli do politickej pasivity. Bezpartajní sa podľa neho mohli stať akousi piatou kolónou.³⁵

Pôsobenie Dr. Jána Čaploviča v *Novom hlase* v roku 1948

V dňoch 17. až 19. októbra 1947 sa v Bratislave konal zjazd slovenskej sociálnej demokracie, ktorý sa vyslovil za pričlenenie strany k Československej strane sociálnodemokratickej. Zlúčenie sa formálne uskutočnilo 14. novembra na 21. zjazde Československej strany sociálnodemokratickej v Brne. Tlačovým orgánom strany na Slovensku sa od 1. januára 1948 stal denník *Nový hlas*.

Zaujímavý príspevok z pera Jána Čaploviča *Sme pripravení na voľby*, v ktorom vyzýval stúpcencov sociálnej demokracie, aby išli voliť, sa objavil na titulnej strane už 18. januára 1948. Autor v ňom vyjadril presvedčenie v lepšie výsledky strany vo voľbách, ako tomu bolo v roku 1946. „Je dnes nesporné, že sympatie pre našu stranu pre československý a demokratický socializmus na Slovensku hodne vzrástli a sú skoro všade,“³⁶ napísal.

V príspevku *Ústava a voľby* z 1. februára 1948 vyslovil presvedčenie, že republika potrebuje novú ústavu a do volieb by už mala ísť s ňou. Ústava mala byť dielom Národného frontu, celého národa, nemalo by sa pri nej špekulovať na nejaké – vlastne aj dosť neisté – prípadné volebné zisky. Nová ústava podľa Jána Čaploviča by pomohla upevniť jednotu republiky a bola by dobrou odpoveďou na nástrahy zahraničných nepriateľov špekulujúcich s domácou rozháranosťou.³⁷

Postupne, ako sa voľby približovali, stávali sa príspevky Jána Čaploviča k uvedenej téme frekventovanejšími. V príspevku *Predvolebné nálady a nádeje* zo dňa 8. februára vyjadril J. Čaplovič svoje rozhorčenie nad odkladaním termínu volieb a rovnako nad neochotou politických strán k spolupráci, ktorú republika vo svojich po-

³⁴ ČAPLOVIČ, Ján. Demokratická tradícia slovenskej politiky. In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 293, s. 1 (nedeľa, 21. decembra).

³⁵ (jč) *Piata strana – bezpartajní?* In *Hlas práce*, 1947, roč. 2, č. 245, s. 1 (piatok, 24. októbra).

³⁶ (jč) *Sme pripravení na voľby*. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 14, s. 1 (18. januára).

³⁷ ČAPLOVIČ, Ján. *Ústava a voľby*. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 26, s. 1 (nedeľa, 1. februára).

vojnových ťažkostiach tak veľmi potrebovala³⁸. V príspevku *Vyjasňovanie i chmáry v Prahe* jasne dal najavo svoje presvedčenie, že plánovaný celoštátny zjazd závodných rád má byť len ohnivkom v predvolebnej komunistickej kampani. Nepovažoval to za šťastný krok, pretože jednotnej odborovej organizácii by neprospeľo, keby sa jednostranne postavila na stranu komunistov.³⁹

Jeho optimizmus však čoskoro vystriedalo rozčarovanie. Dňa 22. februára, v čase, keď sa schyľovalo k demisii časti členov vlády, sa na prvej strane denníka *Nový hlas* objavil príspevok Jána Čaploviča pod názvom *Kríza vyvrcholuje*⁴⁰, kde o. i. napísal „Komunistický strašiak 51 % i keď mu ani jedna strana neverí, vniesol medzi strany Národného frontu zvýšenú nedôveru, ktorá sa ešte stupňovala po náznakoch, že komunisti chceli by predsa len dosiahnuť to, čo pod vlastnou firmou nemôžu, prípadne pod firmou nejakého obrodeneho, nového opravdovejšieho či akého Národného frontu...“

V nedeľu 29. februára, t. j. deň po tom, čo komunistická strana strhla moc na svoju stranu sa na titulnej strane *Nového hlasu* objavil príspevok Jána Čaploviča *Príkaz jednoty*, t. j. jednotného postupu, pri ktorom „nepôjde len o výmenu niekoľkých osôb, ale o hlbšie a ďalekosiahlejšie zmeny, o odstránenie z verejného života všetkého, čo patrilo k starému svetu, k minulosti.“⁴¹

V čase, keď Ján Čaplovič písal tieto riadky, ani vo sne mu nenapadlo, že v apríli toho istého roku sa minulosťou stanú aj sociálnodemokratická strana a jej tlačový orgán *Nový hlas*. „Riadená demokracia“ sa zmenila na diktatúru jednej politickej strany, ktorá po abdikácii Edvarda Beneša a následnom zvolení za prezidenta 14. júna 1948 Klementa Gottwalda začala s prebudovávaním Československa podľa sovietskeho modelu.⁴²

Publikačná činnosť Dr. Jána Čaploviča po tejto zmene išla do stratena, do útlmu. Posledné príspevky pred nástupom na post riaditeľa knižnice Slovenskej univerzity v počte okolo 11 uverejnil v mesiacoch máj až september 1948 odborárskom periodiku *Práca*, kde pôsobil ako vedúci vnútropolitický redaktor, spravidla na strane druhej. Boli to väčšinou apolitické resp. reminiscenčné state. V príspevku *Škola ľudovej správy*⁴³ zmapoval situáciu v správe od monarchie až po pofebruárovú ľudovú správu. V príspevku *Po revolučných úlohách budovateľské*⁴⁴ sa zamýšľal nad návrhom

³⁸ ČAPLOVIČ, Ján. Predvolebné nálady a nádeje. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 32, s. 1 (nedeľa, 8. februára).

³⁹ ČAPLOVIČ, Ján. Vyjasňovanie i chmáry v Prahe. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 38, s. 1 (nedeľa, 15. februára).

⁴⁰ (jč) *Kríza vyvrcholuje*. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 44, s. 1 (nedeľa, 22. februára).

⁴¹ (jč) *Príkaz jednoty*. In *Nový hlas*, 1948, roč. 1, č. 50, s. 1 (nedeľa, 29. februára).

⁴² *Práca* vyhradila tejto udalosti celú titulnú stranu čísla 158 zo dňa 15. júna 1948 s titulkami ako *Nový kormidelník na kapitánskom mostíku. NS jednomyselnou voľbou postavilo najpresvedčivejšieho na čelo štátu*.

⁴³ ČAPLOVIČ, Ján. Po revolučných úlohách budovateľské. In *Práca*, 1948, roč. 3, č. 168, s. 2 (štvrtok 24. júna).

⁴⁴ ČAPLOVIČ, Ján. *Škola ľudovej správy*. In *Práca*, 1948, roč. 3, č. 187, s. 2 (nedeľa, 17. júla).

na obnovenie SNR ako konštruktívneho činiteľa v štátnom a národnom živote. Príspevok *Mali by byť svedomím národa*⁴⁵ bol úvahou o požiadavke vytvorenia jednotnej odbojovej organizácie.

Symbolickú bodku za povojnovými žurnalistickými aktivitami Dr. Jána Čaploviča dal jeho príspevok *Slovensko pri rakve Dr. Beneša*, ktorý vyšiel v denníku *Práca* 4. septembra 1948. Doktor Ján Čaplovič mal k bývalému prezidentovi Československej republiky kladný vzťah. Vo svojich príspevkoch sa nezriedka odvolával na jeho slová. V odchode bývalého prezidenta videl určité znamenie. „*Edvard Beneš odišiel, keď splnil dejinnú úlohu. Politická demokracia sa rozšírila a prehĺbila v demokraciu hospodársku...*“⁴⁶ Komunistickým prevzatím moci v ČSR vo februári 1948 sa však všetko zmenilo. Ideu demokratického socializmu, v ktorý Ján Čaplovič veril, a ktorému prepožičal svoje pero, zlikvidoval socializmus totalitný. V jeho tlači pre demokraticky zmýšľajúcich ľudí, ako bol Ján Čaplovič, nebolo miesta.

L i t e r a t ú r a

BALUNOVÁ, M. et al. *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1945 – 1960*. Martin : Matica Slovenská, 1995. 1285 s. ISBN 80-7090-320-1.

HLAVOVÁ, V. Sociálna demokracia na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 (Pokus o obnovu). In *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava : T.R.I. MÉDIUM, 1996, s. 312 – 329.

KIPSOVÁ, M. et al. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica Slovenská, 1968. 1074 s.

KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 401 s. ISBN 80-7106-268-5.

POTEMRA, M. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin : Matica Slovenská, 1958. 145 s.

ŠEFČÁK, L., DUHAJOVÁ, Z. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1948*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1993. 238 s. ISBN-80-223-0705-X.

⁴⁵ (jč) Mali by byť svedomím národa. In *Práca*, 1948, roč. 3, č. 231, s. 2 (utorok, 31. augusta)

⁴⁶ ČAPLOVIČ, Ján. Slovensko pri rakve dr. Beneša. In *Práca*, 1948, roč. 3, č. 245, s. 1 (4. septembra).

Periodiká

<i>Hlas práce</i>	1946, roč. 1, č. 3 – 47.
<i>Hlas práce</i>	1947, roč. 2, 296 čísiel.
<i>Nový hlas</i>	1948, roč. 1, č. 1 – 50.
<i>Práca</i>	1948, roč. 3, č. 96 – 252.

Príspevky Dr. Jána Čaploviča

uverejnené v denníkoch *Hlas práce* (1946 – 1947), *Nový hlas* (1948), *Práca* (1948)

Hlas Práce (1946), ročník 1

- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Deň zo všetkých najslávnejší*, č. 20, s. 1 (4. apríla).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Pod zástavami demokratického socializmu*, č. 39, s. 3 (streda, 1. mája).
 (jč) *Ovzdušie zakríknutosti*, č. 47, s. 1 (nedeľa, 12. mája).

Hlas Práce (1947), ročník 2

- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Veľká odpovednosť sklamaných demokratov*, č. 1, s. 1 (nedeľa, 5. januára).
 (jč) *Návšteva čs. novinárov*, č. 10, s. 1 (nedeľa, 12. januára).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *O slovenskej politickej kríze*, č. 28, s. 1. (nedeľa, 2. februára).
 (jč) *Boli sme v Paríži medzi víťazmi*, č. 36, s. 1 (streda, 12. februára).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Ludácki „vokodlaci“ upozorňujú na seba*, č. 52, s. 1 (nedeľa, 2. marca).
 (jč) *Po bratislavskej manifestácii*, č. 70, s. 1 (nedeľa, 23. marca).
 (jč) *Ohováranie slovenského spriemyselnenia*, č. 84, s. 1 (piatok, 11. apríla).
 (jč) *Sklamanie z moskovskej konferencie*, č. 97, s. 1 (sobota, 26. apríla).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Na 1. mája pod naše zástavy*, č. 98, s. 1 (nedeľa, 27. apríla).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Úvahy oneskorené a predsa časové*, č. 108, s. 1 (nedeľa, 11. mája).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Socialistická spolupráca a Socialistická internacionála*, č. 112, s. 1 (piatok, 16. mája).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Tiene ľudového súdництва na Slovensku*, č. 114, s. 1 (nedeľa, 18. mája).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Trhliny v slovenskom Národnom fronte*, č. 120, s. 1 (nedeľa, 25. mája).
 (jč) *O samobytnosti a imperializme*, č. 127, s. 1 (streda, 4. júna).
 ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Hádka o SNR a jej právomoc*, č. 130, s. 1 (nedeľa, 8. júna).

- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Sociálna demokracia a československá jednota*, č. 136, s. 1 (nedeľa, 15. júna).
- (jč) *Ťažkosti maďarskej demokracie*, č. 139 (štvrtok, 19. júna).
- (jč) *Móda, „kočíská“ dohoda a starosti Času*, č.162, s. 1 (štvrtok, 17. júla).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Jasná a jednoznačná politika*, č. 165, s. 1 (nedeľa, 20. júla).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Československá manifestácia na Javorine*, č. 171, s. 1 (nedeľa, 27. júla).
- (jč) *Spoločná cesta čs. sociálnych demokratov*, č. 172, s. 1 (utorok, 29. júla).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Čs. vývoj sa nezastaví*, č. 177, s. 1 (nedeľa, 3. augusta).
- (jč) *DS a nová ústava*, č.195, s. 1 (utorok, 26. augusta).
- (jč) *Dosť už agitácie s očistou*, č. 201, s. 2 (streda, 3. septembra).
- (jč) *Nebezpečie rozdvojovania národa*, č. 208, s. 1 (štvrtok, 11. septembra).
- (jč) *Pekelné stroje v Prahe*, č. 210, s. 1 (sobota, 13. septembra).
- (jč) *Pán prezident na Slovensku*, č. 212, s. 1 (utorok, 16. septembra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Zfalšovaná revolúcia a iné zvádzanie*, č. 214, s. 1, (štvrtok, 18. septembra).
- (jč) *Ide sa utvoriť nový NF na Slovensku. Výsledok povýšenectva a nezájmu DS – Nový NF utvoria komunisti pod rozličnými firmami?*, č. 216, s. 1 (sobota, 20. septembra).
- (jč) *Skúška Národného frontu*, č. 222, s. 1 (sobota, 27. septembra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Ťažká je cesta z krízy*, č. 223, s. 1 (nedeľa, 28. septembra).
- (jč) *Beznádejná reč s „Prácou“*, č. 224, s. 1 (utorok, 30. septembra).
- (jč) *Kde sú záujmy slovenského robotníctva*, č. 226, s. 2 (štvrtok, 2. októbra).
- (jč) *Piata strana – bezpartajní?*, č. 245, s. 1 (piatok, 24. októbra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *O nový Sbor povereníkov a o viac*, č. 251 (sobota, 1. novembra).
- (jč) *Po búrke v NF vo vláde vyjasňovanie*, č. 255, s. 1 (piatok, 7. novembra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Poučenie z Čatlošovho procesu*, č. 281, s. 1 (nedeľa, 7. decembra).
- (jč) *Vlastnou cestou za svojím cieľom*, č. 284, s. 1 (štvrtok, 11. decembra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *„Ťažký boj s predsudkami“*, č. 287, s. 1 (nedeľa, 14. decembra).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Demokratická tradícia slovenskej politiky*, č. 293, s. 1 (nedeľa, 21. decembra).

Nový hlas (1948), roč. 1

- (jč) *Sme pripravení na volby?*, č. 14, s. 1 (nedeľa, 18. januára)
- (jč) *Čo čakať od zjazdu DS*, č. 20, s. 1 (nedeľa, 25. januára).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Ústava a volby*, č. 26, s. 1 (nedeľa, 1. februára).
- ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Predvolebné nálady a nádeje*, č. 32, s. 1 (nedeľa, 8. februára).

- (jč) *Ústava a voľby*, č. 35, s. 1 (štvrtok, 12. februára).
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Vyjasňovanie i chmáry v Prahe*, č. 38, s. 1
(nedeľa, 15. februára).
(jč) *Kríza vyvrchoľuje*, č. 44, s. 1 (nedeľa, 22. februára).
(jč) *Príkaz jednoty*, č. 50, s. 1 (nedeľa, 29. februára)
(jč) *Dvojaká očista*, č. 66, s. 1. (19. marca).
(jč) *Na rozlúčku*, č. 94, s. 1. (23. apríla).

Práca (1948), roč.3

- (jč) *Sociálni demokrati za jednotnú kandidátku*, č. 96, s. 1 (piatok, 9. apríla).
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Po revolučných úlohách budovateľské*, č. 168, s. 2
(štvrtok, 24. júna).
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Škola ľudovej správy*, č. 187, s. 2 (sobota, 17. júla).
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Skryté poklady sa otvárajú*, č. 208, s. 2 (7. augusta).
(jč) *Ústredné úrady treba zreorganizovať*, č. 209, s. 1 (8. augusta)
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Ako zabíjajú dobrú myšlienku*, č. 223, s. 2
(nedeľa, 22. augusta)
(jč) *Mali by byť svedomím národ*, č. 231, s. 2 (utorok, 31. augusta).
ČAPLOVIČ, Ján, Dr. *Slovensko pri rakve dr. Beneša*, č. 245, s. 1
(4. septembra).

Ján Čaplovič na čele Knižnice Slovenskej univerzity

Kamila Fircáková

Pôsobenie PhDr. Jána Čaploviča ako riaditeľa Knižnice Slovenskej univerzity – dnešnej Univerzitnej knižnice v Bratislave – tvorí pomerne krátku a tiež pomerne málo známou etapu v jeho živote. Zapíňa v ňom čosi viac ako trojročné obdobie, menovite obdobie od 1. októbra 1948 do 31. decembra 1951.

Za riaditeľa knižnice prišiel J. Čaplovič z Úradu predsedníctva vlády Československej republiky, po takmer dvojročnej neplatenej dovolenke (18. 12. 1946 až 30. 9. 1948), ktorú mu udelil predseda vlády na jeho vlastnú žiadosť a počas ktorej sa venoval politickej a novinárskej činnosti. Post riaditeľa knižnice, uprázdnený takmer pred rokom, po odchode jeho predchodcu Igora Hrušovského na univerzitu, zaujal v hodnosti radcu archívnej a knižničnej služby.

Univerzitná knižnica nebola pre J. Čaploviča inštitúciou neznámou. Navštevoval ju a využíval jej služby už v čase univerzitných štúdií a neskôr vo svojej bádateľskej, novinárskej a inej práci. Predsa však vstup do tejto knižnice v deň, keď sa ujímal funkcie jej riaditeľa, bol preň vstupom novým. Smeroval do oblasti profesionálnej knižničnej práce, jej riadenia, zabezpečovania podmienok na úspešné plnenie poslania a úloh knižnice. Privádzal aj k ďalším problémom, ktoré naliehavo vyžadovali riešenie. Najzávažnejšie z nich boli: nedostatok vhodných priestorov a starostlivosť o mnohopočetné konfiškované fondy. Pri riešení odborných i ďalších problémov sa riaditeľ J. Čaplovič mohol opierať o renomovaných odborníkov a ďalších obetavých pracovníkov zo 48-členného pracovného kolektívu knižnice. Účinnou pomocníčkou mu bola najmä jeho zástupkyňa Mária Štefanovičová.

Všeobecne J. Čaplovič zastal na čele knižnice, ktorá mala za sebou takmer tridsaťročný vývoj.¹ V priebehu tohto vývoja sa vyprofilovala ako knižnica s rozvetvenou odbornou činnosťou a spolu s klasickými úlohami univerzitnej knižnice plnila aj širšie úlohy národnej knižnice. Vedenia knižnice sa ujímal v čase, keď sa u nás po prevzatí moci komunistickou stranou vo februári 1948 začínal proces masívnych politicko-spoločenských zmien. Tieto zmeny zasiahli prirodzene aj oblasť knihovníctva a knižníc. Už v máji 1948 sa na 1. celoštátnom zjazde čs. knihovníkov v Brne vytýčili zásady političnosti práce knižníc a ich plného nasadenia do služieb budova-

¹ Vznikla r. 1919 ako Knihovňa Univerzity Komenského, po zmene názvu univerzity v r. 1938 sa nazývala (až do r. 1954) Knižnicou Slovenskej univerzity; súbežne sa po celý čas používal aj názov Univerzitná knižnica. Napriek svojmu názvu mala knižnica vo vzťahu k univerzite autonómne postavenie, nebola jej súčasťou.

nia socializmu. Uvádzať tieto zásady do života a práce Univerzitnej knižnice bolo súčasťou úloh jej riaditeľa.

Tridsaťročný vývoj knižnice a výsledky jej činnosti sa bilancovali a hodnotili pri príležitosti 30. výročia vzniku knižnice (10. októbra 1949). Na jubilejnej slávnosti sa zúčastnili povereník školstva, vied a umení Ladislav Novomeský, povereník informácií a osvety Ondrej Pavlík, predstavitelia Slovenskej univerzity, zástupcovia pražskej a brnianskej univerzitnej knižnice i ďalších knižníc, zakladajúci a ďalší zaslúžilí pracovníci knižnice. Pre chorobu sa na slávnosti nemohol zúčastniť prvý riaditeľ knižnice Jan Emler, účastníkov pozdravil osobným listom. Na osobitnom zhromaždení si výročie pripomenul pracovný kolektív knižnice.

Z príležitosti výročia J. Čaplovič pripravil na vydanie zborník *Z bratislavských knižníc*². Spolu s jubilujúcou Univerzitnou knižnicou boli v ňom predstavené aj ďalšie historické a súčasné knižnice Bratislavy, ich vzácne zbierky a diela, ich činnosť. Sám J. Čaplovič prispel do zborníka štúdiom *Vzácné Comeniana evanjelickej cirkevnej knižnice*³. Zborník sa stretol so záujmom odbornej i širšej verejnosti; písalo sa o ňom v domácej tlači, referát priniesol aj poľský časopis *Pamiętnik slowiański*.⁴

V čase príchodu J. Čaploviča Univerzitná knižnica, po oživení činnosti utlmenej v rokoch 2. svetovej vojny, prechádzala do etapy extenzívneho rozvoja.

Extenzia sa prejavovala najmä v budovaní knižničného fondu, do ktorého ročne pribúdalo okolo 20 tis. knižničných jednotiek (kn. j.) resp. zväzkov. Od r. 1948 do konca r. 1951 fond knižnice vzrástol z 295 tis. kn.j. na 365,2 tis. kn.j.⁵ Ukazovala sa potreba skvalitniť jeho dopĺňovanie a zlepšiť i samotný systém akvizičnej práce. S týmto cieľom sa v rokoch 1949 – 1951 uskutočnili viaceré inovácie.

Akvizičná práca, vykonávaná v niekoľkých oddeleniach (na jazykovom princípe), sa sústredila v novovytvorenom oddelení akvizície a pre výber literatúry sa zaviedol tzv. referentský systém, založený na odborovej špecializácii; zapájali sa doň aj pracovníci z iných oddelení. Pristúpilo sa k pravidelnému výberu literatúry v kníhkupectvách, antikvariátoch a k objednávaní podľa vydavateľských plánov. K dvom exemplárom povinného výtlaku, ktoré knižnica dostávala od r. 1947 z celej Československej republiky (dovtedy len v jednom exemplári zo Slovenska), sa podľa potreby prikupovali ďalšie exempláre. V oblasti dopĺňovania zahraničnej literatúry sa úsilie zamerali na rozvinutie výmeny so zahraničnými inštitúciami. Zriadil sa osobitný referát pre výmenu publikácií, ktorý zabezpečoval výmenu aj pre iné slovenské knižnice. – Po tom, ako sa r. 1950 Univerzitná knižnica stala depozitnou knižnicou OSN, začal sa budovať fond vydaní OSN.

² Z bratislavských knižníc. 1950.

³ ČAPLOVIČ, J. Vzácné Comeniana evanjelickej cirkevnej knižnice. In *Z bratislavských knižníc*, s. 58 – 64.

⁴ KUZMÍK, J. Z bratislavských knižníc. In *Knižnica*, 1950, s. 125 – 128; J. H. Pekná knižnička o knižniciach. In *Lud*, 3.2.1951; MAGIERA, J. Z bratislavských knižníc. In *Pamiętnik slowiański*, 1952, s. 345 – 346.

⁵ Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959, s. 76.

Procesom opačným k dopĺňovaniu knižničného fondu bola jeho pokračujúca tzv. očista – vyradovanie diel, propagujúcich fašizmus, rasizmus a pod. Spolu s týmito dielami sa vyradovála aj ďalšia ideologicky a politicky nevyhovujúca a nežiadúca literatúra. (Výnimku tvorili len konzervačné fondy.)

Spolu s extenziou fondov vzrastali aj požiadavky na služby knižnice. Tak napr. výpožičky v rokoch 1948 – 1951 vzrástli zo 14 tis. na 24,3 tis. ročne. Počet návštev sa v tom istom období pohyboval medzi 15,7 tis. až 18,6 tis. ročne.⁶ Možnosti prezenčného štúdia v knižnici však obmedzoval čoraz väčší pocitovaný deficit priestorov. Namiesto pôvodných troch študovní mali používatelia od leta 1948 k dispozícii už len jednu študovňu s 80 študijnými miestami. Služby knižnice využívali najmä pedagógovia a poslucháči univerzity.

Významnou aktivitou, určenou pre širokú verejnosť, bolo usporiadanie výstavy k storočnici narodenia P. O. Hviezdoslava (1949). Jej príprava bola predmetom osobitnej pozornosti riaditeľa knižnice J. Čaploviča, ktorý sa propagácii Hviezdoslavovho výročia venoval aj širšie. Výstava sa konala pod záštitou povereníkov Ladislava Novomeského a Ondreja Pavlíka. Slávnostne ju sprístupnili 6. februára 1949 v miestnosti Spolku slovenských spisovateľov v bratislavskej Redute, trvala do 27. februára. Vystavilo sa na nej okolo 200 exponátov: obrazových materiálov viazucich sa k životu P. O. Hviezdoslava, vydaní jeho diel, hudobných diel inšpirovaných jeho tvorbou, publikácií o ňom.⁷ V spolupráci s Československou spoločnosťou a pod jej záštitou bola výstava prenesená do Prahy. Stretla sa tam s neobyčajným záujmom. V liste zo 7. septembra 1949 vedenie Československej spoločnosti do Bratislavy oznamovalo: „K Vašej laskavej informácii dovoľujeme si sdeliť, že Hviezdoslavovu výstavu navštívilo za 93 dní celkom 82 244 osob. Je to najväčší úspech, jaký v minulosti dosáhla literárna výstava v Praze.“⁸

Pozoruhodný materiál, predstavený na výstave, čerpal J. Čaplovič predovšetkým z fondov Univerzitnej knižnice, bohatých na slovenskú a širšiu slovacikálnu literatúru – súčasnú i staršiu, domácu i zahraničnú. Zhromažďovaním slovenskej a slovacikálnej literatúry a budovaním jej fondov Univerzitná knižnica plnila funkciu národnej knižnice. V tejto úlohe sa pokračovalo podľa pôvodnej koncepcie aj v sledovanom období rokov 1948 – 1951. – Ako významnejšie celky sa získali knižnica spisovateľa, vydavateľa a kníhkupca Jána Gašparíka Leštinského (1030 zv.; 1949) a zbierka rukopisných a tlačených hudobnín s dielami slovenských skladateľov z pozostalosti hudobného pedagóga a zbormajstra Miloša Ruppeldta (172 zv.; 1950). Jednotlivo pribúdali diela z konfiškovaných fondov.

Kontinuálne pokračovala aj práca na ďalšej úlohe – na tvorbe národnej bibliografie. Nositeľom a realizátorom tejto úlohy bol Bibliografický ústav pri KSU, zriadený r. 1945. Dokončilo sa spracovanie bibliografie knižnej tvorby z obdobia sloven-

⁶ Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959, ref. 5, s. 76.

⁷ J. Č. Hviezdoslavova výstava v Bratislave. In Knižnica, 1949, č. 3, s. 60 – 62.

⁸ FABIÁN, F. Novinár, politik a literárny vedec Dr. Ján Čaplovič, 2003, s. 108.

ského štátu. Súbežná bibliografia slovenskej knižnej tvorby sa uverejňovala v rámci celoštátneho Bibliografického katalógu Československej republiky ako jeho osobitná časť (Časť B. Slovenské knihy, resp. Knihy slovenské). Do r. 1949 sa vydávala v Prahe, od r. 1950 (od ročníka 17.1949) vydával ju sám Bibliografický ústav. Pokračovala tiež spolupráca na celoštátnom retrospektívnom projekte Knihopis českých a slovenských tlačí od najstarších čias až do konca 18. storočia.

Ďalšou z okruhu celoslovenských úloh knižnice bolo „vybudovanie ústredného (súborného) katalógu“. Mal byť pokračovaním tzv. Centrálného (súborného) katalógu slovenských knižníc, založeného r. 1923 riaditeľom Janom Emlerom. Do roku 1936, keď sa budovanie tohto katalógu prerušilo, zhromaždili sa v ňom údaje o fondoch 12 historických knižníc. Riaditeľ J. Čaplovič o ňom prednášal na mesačnom kurze pre pracovníkov knižníc, ktorý r. 1949 organizoval Zväz slovenských knihovníkov. Na projekt budovania ústredného katalógu získal r. 1950 od poverenictva školstva, vied a umení mimoriadnu dotáciu vo výške 500 000 Kčs. Realizácia projektu sa však odložila vzhľadom na mimoriadne úlohy, spojené so zvozom konfiškovaných knižníc; na tieto účely sa predisponovala aj časť pridelennej dotácie.⁹ K práci na Ústrednom katalógu slovenských vedeckých knižníc sa pristúpilo až dlho po odchode J. Čaploviča a podľa zmenenej koncepcie (budoval sa v rokoch 1958 – 1965).¹⁰

Osobitný okruh úloh Univerzitetnej knižnice, siahajúci za rámec jej základného poslania, predstavovala práca s konfiškovanými fondmi. Konfiškované knižnice a fondy (tiež konfiškáty alebo záborové fondy) boli jednak šľachtické (zámocké) knižnice, zväčša opustené majiteľmi po 2. svetovej vojne a iné knižnice svetských majiteľov (spolkov, politických strán a pod.), ktoré pripadli štátu¹¹; jednak to boli knižnice náboženských reholí a ich kláštorov, zrušených na jar roku 1950.¹² Problematika konfiškovaných knižníc je veľmi široká a zaslúžila by si osobitné spracovanie. Práca s týmito fondmi bola pre Univerzitnú knižnicu vo viacerých smeroch zaťažujúca a vykonávala sa na úkor jej základných úloh; zvažanie konfiškátov zhoršovalo už i tak napätú priestorovú situáciu knižnice.

Šľachtické a ďalšie svetské knižnice zverilo Univerzitetnej knižnici na spracovanie poverenictvo školstva, vied a umení ešte v r. 1946. Bola medzi nimi knižnica rodiny Erdődiovcov z Hlohovca, Esterháziouvcov z Bernolákova, v archívnych dokumentoch sa uvádzajú väčšie-menšie knižnice z Dolnej Krupej, Červeného Kameňa,

⁹ Riaditeľ KSU Poverenictvu školstva, vied a umení. Úhrada výdavkov na akciu kláštorných knižníc z mimoriadnej dotácie.

¹⁰ FRATRIČOVÁ, M. – DOSTALOVÁ, D. Katalógy, kartotéky a evidencie Univerzitetnej knižnice v Bratislave, s. 59 – 60.

¹¹ Podrobnejšie pozri KUJOVIČOVÁ, M. Osudy šľachtických knižníc vo fonde UKB – knižnica Pálfiouvcov z hradu Červený Kameň. In *Studia Bibliographica Posoniensia I/2006*, s. 108 – 109, s. 112 – 114.

¹² Podrobnejšie pozri DUBOVSKÝ, J. M. Akcia kláštorov, s. 245 – 247, 255 – 257; VNUK, F. Akcie K a R, s. 59 – 60.

Voderád, Tovarník, Brunoviec, Biskupíc, Pečeňád, Šamorína, Velkého Légu (Lehnic), knižnica bratislavského spolku Kunstverein a i.¹³ Uložené boli na viacerých miestach – napr. v Univerzitetnej knižnici, v Slovenskom národnom múzeu. Vyhotovenie súpisu celého tohto niekoľko stotisíc-zväzkového súboru kníh, ktoré mala knižnica zabezpečiť, sa ukázalo ako úloha nerealizovateľná; spracovalo sa len niekoľko čiastkových súpisov. V čase príchodu J. Čaploviča boli už tieto konfiškáty sústredené zväčša na hrade Červený Kameň. Univerzitná knižnica bola poverená ich vytriedením, výberom diel pre vlastné fondy a pre ďalšie knižnice. Triedenie vykonali pracovníci knižnice v lete a na jeseň roku 1951. Vytriedený materiál sa následne previezol z Červeného Kameňa do knižnice ako tzv. rezervné fondy (spracovali sa až v 60-tych a 70-tych rokoch). Do fondu knižnice sa dostala ako celok spomínaná Erdődiovská knižnica (okolo 6,5 tis. zväzkov kníh v luxusných väzbách, s dielami zo 16. – 19. stor.) a početné staré a vzácne tlače.

Triedeniu šľachtických knižníc na Červenom Kameni v r. 1951 predchádzala, resp. paralelne s ním prebiehala iná rozsiahla úloha týkajúca sa konfiškátov. Bol to zvoz knižníc zo zrušených kláštorov z celého Slovenska. Táto akcia sa začala už vo februári 1950 a prebiehala do konca r. 1951.¹⁴ Konfiškované fondy sa sústredili v kláštoroch v Marianke (okolo 300 tis. zväzkov) a Jasove (50 tis. zväzkov), časť z nich (približne 60 tis.) v Bratislave – v Univerzitetnej knižnici a na Rímskokatolíckej Cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte.

V článku *Knižné bohatstvá slovenských kláštorných knižníc*, uverejnenom r. 1950 v časopise *Kniha*, o tom J. Čaplovič písal: „Slovenský úrad pre veci cirkevné sveril slovenské kláštorne knižnice do opatery a užívania Knižnici Slovenskej univerzity, ktorú splnomocnil predovšetkým, aby z nich všetky diela sústredila ... Knižnica Slovenskej univerzity niektoré knižnice najvzácnejšie (ako františkánska knižnica provinciaálna v Bratislave, kláštorná v Skalici a Beckove) chce postaviť znova v celosti a v pôvodnom poradí v klariskom kostole, ktorý... používa ako sklad. Preto ich hneď ta aj previezla. Iné sviezla do kláštora, ktorý jej na ten cieľ prideliť Slovenský úrad pre veci cirkevné, a začala už aj prácu, súvisiacu s preštudovaním týchto knižníc. Pritom chce najvzácnejšie knihy (rukopisy, prvotlače a staršie tlače vôbec, československé knihy alebo vzácne a vedecké diela) pre ich lepšie zaistenie a sprístupnenie rovnako uložiť vo svojich skladoch, vyhotovíť a postupne vydať tlačou aj ich soznamy... Knižnica Slovenskej univerzity chce postupne svedomite prezrieť všetok svezenný materiál a sprístupniť ho. Keďže i mnohé vzácne diela zastúpené sú v slovenských kláštorných knižniciach aj vo viacerých exemplároch (aj v 20 – 50), po prvom kroku akéhosi „zcentralizovania“ všetkého materiálu bude možné prikrčiť aj k jeho rozmiestneniu do ostatných slovenských vedeckých knižníc, aby tak skutočne bol čo najprístupnejší a slúžil naozaj najširším potrebám vedeckým a študijným“.¹⁵

¹³ Výkaz súpisu kníh v Slov. Muzeume vo dňoch 19. 2. – 25. 3. 1946.

¹⁴ BĀNSKÝ, J. Na okraj zvozu a triedenia kláštorných knižníc na Slovensku. [1956].

¹⁵ ČAPLOVIČ, J. Knižné bohatstvá slovenských kláštorných knižníc. In *Kniha*, 1950, s. 266 – 267.

Takýto bol teda pôvodný zámer. Žiaľ, rovnako ako v prípade šľachtických knižníc sa ho nepodarilo zrealizovať. Predbežne sa zo zvezených kníh vytriedili rukopisy, ktoré prevzal archív Slovenského národného múzea v Martine, a časť prvotlačí – inkunábul, ktoré sa skatalogizovali a zaradili do fondov Univerzitetnej knižnice. K vlastnému triedeniu fondov kláštorňých knižníc sa pristúpilo až v r. 1952 za spolupráce ďalších knižníc, neskôr správu týchto fondov prevzala Matica slovenská.

Zvoz a triedenie záborových fondov boli náročné akcie a J. Čaplovič k nim pristupoval s plným vedomím zodpovednosti za záchranu kultúrneho bohatstva minulosti – ako riaditeľ knižnice poverenej ich uskutočnením i ako odborník v oblasti dejín knižnej kultúry. Ich výsledky boli ovplyvnené viacerými nepriaznivo pôsobiacimi okolnosťami (rozdrobenie historických celkov, zlá opatera kníh ešte v čase do ich prevozu, resp. roztriedenia, nedostatočné a nevyhovujúce priestory na uloženie zvezených a vytriedených fondov) a nezodpovedali vynaloženým úsiliam zo strany riaditeľa i pracovníkov knižnice. Prísun konfiškátov výrazne zhoršoval už aj tak zlú priestorovú situáciu knižnice. Knižnica od svojho vzniku sídlila v Klariseu – bývalom kláštore klarisiek. Priestory kláštora, od začiatku málo vhodné pre činnosť knižnice (tak z hľadiska architektonického riešenia, ako aj z hľadiska hygienického – boli tmavé, chladné a vlhké) sa postupne ukazovali čoraz väčšími aj ako nepostačujúce. Akútne sa pociťoval najmä nedostatok priestorov na uloženie fondov. Po skončení vojny sa obnovili úvahy (spred dvadsiatich rokov) o výstavbe nového objektu pre knižnicu a v apríli 1946 Zbor povereníkov dal na ňu súhlas.¹⁶ Termín začatia stavby novej budovy, pre ktorú sa pod vedením architekta Emila Belluša začali spracúvať projekty, sa však stále odsúval. Ako dočasné riešenia sa na sklady a na pracovne adaptovali chodby Klarisea, zrušila sa samostatná čítareň periodík a tzv. profesorská študovňa. V apríli 1949 J. Čaplovič požiadal Ústredný národný výbor mesta Bratislavy (magistrát) o poskytnutie klariského kostola na uloženie konfiškátov.¹⁷

Zároveň sa usiloval získať pre knižnicu dajaký ďalší objekt. Jeho úsilia sa zintenzívnili potom, keď sa (r. 1950) definitívne ukázalo, že nová budova sa pre knižnicu stavať nebude. Na jar 1951 sa obrátil na Zbor povereníkov už so žiadosťou o konkrétne priestory: žiadal menovite pridelenie priestorov po likvidovanom Správnom súde v paláci Uhorskej komory (uhorského snemu) na Michalskej ulici č. 1. Súčasne požiadal Slovenský úrad pre veci cirkevné, aby túto žiadosť podporil (dôvodil tým, že v novozískaných priestoroch by sa umiestnila prevádzka knižnice a do uvoľnených priestorov v Klariseu by sa mohli previezť konfiškované kláštorňé fondy z Marianky)¹⁸. Žiadosťou sa napokon zaoberali aj vo vrcholnom politickom orgáne –

¹⁶ FIRČÁKOVÁ, K. Knižovňa Univerzity Komenského – Knižnica Slovenskej Univerzity – Univerzitná knižnica v Bratislave v Klariseu, s. 76 – 77.

¹⁷ Klariský kostol používala knižnica už aj predtým – v r. 1919 – 1940 a potom v r. 1949 – 1959.

¹⁸ Riaditeľ KSU Slovenskému úradu pre veci cirkevné (IV. odboru). Kláštor v Marianke a nové miestnosti pre KSU.

v Ústrednom výbore Komunistickej strany Slovenska. 13. októbra 1951 Predsedníctvo ÚV KSS rozhodlo o pridelení paláca Uhorskej komory Univerzitnej knižnici. Ešte za riaditeľovania J. Čaploviča sa do nových priestorov premiestnilo oddelenie akvizície a oddelenie katalogizácie. (Formálne, resp. administratívne bol palác knižnici odovzdaný mestským národným výborom až v júni 1952. V r. 1953 – 1955 sa rekonštruoval podľa projektu architekta Alojza Daříčka st. a stal sa hlavným sídlom Univerzitnej knižnice.)

Do života a práce knižnice postupne vstupovali nové procesy a prvky, spojené s politickým a spoločenským vývojom po februári 1948. Premietali sa v nich požiadavky na aktívnu účasť knižníc na realizácii novej kultúrnej politiky štátu. V praxi to bolo napr. doplňovanie politickej literatúry vo väčšom počte exemplárov; osobitná pozornosť sa začala venovať nadobúdaniu sovietskej literatúry; rozšírili sa kritériá vyraďovania literatúry pri už spomínanej tzv. očiste fondov; začali sa budovať kartotéky socialistickej a protisocialistickej literatúry; do plánov bibliografickej činnosti sa začali (r. 1951) zaraďovať tzv. bibliografické aktuality – rozsahom nevelké súpisy literatúry s aktuálnou, najmä politickou tematikou.

Napriek tomu premena knižnice v duchu vytýčených zásad nenapredovala tak, ako sa to vyžadovalo. Vyplýva to napr. z hodnotenia obdobia rokov 1948 – 1951 v literatúre nasledujúcieho obdobia, menovite v zborníku o knižnici, vydanom na 40. výročie jej vzniku: „Bude sa zdať neuveriteľné, ale je to tak, že v živote knižnice zapadli takmer bez ohlasu výsledky I. celoštátneho sjazdu čs. knihovníkov v máji 1948 v Brne, hoci i z knižnice sa na ňom zúčastnili dvaja delegáti. A I. celoštátny sjazd čs. knihovníkov vytýčil, ako vieme, veľmi vážne požiadavky. Vyslovil sa za političnosť a straníckosť knihovníckej práce... vyzval, aby sa fondy vedeckých knižníc sprístupnili širokej verejnosti a aby knihovníci pri styku s čitateľom prešli do širokej politickej ofenzívy. No po tejto ofenzíve nie je v análoch knižnice do roku 1951 takmer žiadna stopa.“¹⁹ Aj v tom možno vidieť príčinu odvolania J. Čaploviča z funkcie riaditeľa Univerzitnej knižnice. Jeho nástupcom sa stal pracovník aparátu ÚV KSS.

V čase svojho pôsobenia v Univerzitnej knižnici venoval sa J. Čaplovič intenzívne bádateľskej práci. Nepochybne vtedy už pracoval na svojom fundamentálnom diele *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*.²⁰ Spracoval a publikoval viaceré štúdie z dejín knižníc a knižnej kultúry. Okrem tých, ktoré sme už spomenuli, to boli štúdie *Pohľad do slovenských kláštorných knižníc, najmä jezuitských, Z osudov starších slovenských súkromných knižníc, Bibliografické zaujímavosti a problémy, Bornemiszova tlačiareň a Slováci*.²¹ – S použitím materiálov zo spomínanej výstavy

¹⁹ Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959, ref. 5, s. 50.

²⁰ ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. 1 – 2. 1972 – 1984.

²¹ ČAPLOVIČ, J. *Pohľad do slovenských kláštorných knižníc, najmä jezuitských*.

In *Knižnica*, 1950, s. 54 – 59; Tenže. *Z osudov starších slovenských súkromných knižníc*.

In *Knižnica*, 1951 – 52, s. 25 – 42; Tenže. *Bibliografické zaujímavosti a problémy*.

In *Knižnica*, 1951 – 52, s. 74 – 102; Tenže. *Bornemiszova tlačiareň a Slováci*.

In *Knižnica*, 1951 – 52, s. 144 – 145

o P. O. Hviezdoslavovi v r. 1949 pripravil publikáciu *Život a dielo Pavla Országha Hviezdoslava vo fotografii*.²²

Krátke, niečo vyše trojročné obdobie, počas ktorého J. Čaplovič stál na čele Univerzitetnej knižnice ako jej riaditeľ, bolo pre knižnicu a jej ďalší vývoj veľmi významné. Prvoradú dôležitosť malo vyriešenie priestorových problémov. Začal sa proces vnútorných premien – obsahových a organizačných, ktorý intenzívnejšie pokračoval v nasledujúcich rokoch a ktorý popri prvkoch, poplatných dobe, niesol v sebe pozitívne prvky, smerujúce ku skvalitneniu a racionalizácii činnosti knižnice. Pripomenúť treba aj úsilie J. Čaploviča o primeranú reprezentáciu knižnice ako kultúrnej inštitúcie, ku ktorej sám prispieval svojou osobnosťou, profesionálnou angažovanosťou a vedeckou prácou.

Pre J. Čaploviča znamenal príchod do Univerzitetnej knižnice vstup do oblasti knihovníctva. Knižnica sa stala platformou, z ktorej rozvíjal svoje širšie aktivity, či už vo Zväze slovenských knihovníkov, v zápase o zriadenie vysokoškolského štúdia knihovníctva, alebo pri riešení ďalších aktuálnych problémov.

S úctou si jeho prácu pripomíname.

Zoznam bibliografických odkazov

BÁNSKY, J. *Na okraj zvozu a triedenia kláštorných knižníc na Slovensku*.

Martin : Matica slovenská, [1956]. 8 s.

ČAPLOVIČ, J. Knižné bohatstvá slovenských kláštorných knižníc.

In *Kniha*, 1950, roč. 1, č. 10, s. 264 – 267.

FABIÁN, F. *Novinár, politik a literárny vedec Dr. Ján Čaplovič*: diplomová práca.

Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2003. 122 s.

FIRCÁKOVÁ, K. Knižovňa Univerzity Komenského – Knižnica Slovenskej univerzity – Univerzitná knižnica v Bratislave v Klariseu. In *Budovy Univerzitetnej knižnice v Bratislave v premenách času* : zborník k 85. výročiu. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2004, s. 70 – 79.

FRATRIČOVÁ, M. – DOSTALOVÁ, D. *Katalógy, kartotéky a evidencie Univerzitetnej knižnice v Bratislave*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 1981. 181 s.

²² ČAPLOVIČ, J. *Život a dielo Pavla Országha Hviezdoslava vo fotografii*. 1952.

Riaditeľ KSU Povereníctvu školstva, vied a umení. 7. 8. 1950. Č.j. 1293/50.
Úhrada výdavkov na akciu kláštorňých knižníc z mimoriadnej dotácie. –
Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave. Fasc. 27/4.

Riaditeľ KSU Slovenskému úradu pre veci cirkevné (IV. odboru). 16. 6. 1951.
Č.j. 1121/51. Kláštor v Marianke a nové miestnosti pre KSU. –
Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave. Fasc. 27/4.

Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959.
Martin : Matica slovenská, 1959. 200 s.

Výkaz súpisu kníh v Slov. Muzeume vo dňoch 19. 2. – 25. 3. 1946. –
Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave. Fasc. 27/4.

L i t e r a t ú r a

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.* 1 – 2.
Martin : Matica slovenská, 1972 – 1984.

ČAPLOVIČ, J. Bibliografické zaujímavosti a problémy. In *Knižnica*, 1951/52,
roč. 3 – 4, s. 74 – 102.

ČAPLOVIČ, J. Bornemiszoza tlačiareň a Slováci. In *Knižnica*, 1951/52,
roč. 3 – 4, s. 144 – 145.

ČAPLOVIČ, J. Pohľad do slovenských kláštorňých knižníc, najmä jezuitských.
In *Knižnica*, 1950, roč. 2(6), s. 54 – 59.

ČAPLOVIČ, J. Vzácné Comeniana evanjelickej cirkevnej knižnice.
In *Z bratislavských knižníc : zborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej
univerzity.* Bratislava : Tatran, 1950, s. 58 – 64.

ČAPLOVIČ, J. Z osudov starších slovenských súkromňých knižníc.
In *Knižnica*, 1951/52, roč. 3 – 4, s. 25 – 42.

ČAPLOVIČ, J. *Život a dielo Pavla Országha vo fotografii.*
Bratislava : Tatran, 1952. 16, [3], 94 s.

DUBOVSKÝ, J. M. *Akcia kláštorňý : komunistický režim na Slovensku
v boji proti mužským reholiam v rokoch 1949 – 1952.*
Martin : Matica slovenská, 1998. 293 s.

ECKER, J. *Dejiny Univerzitetnej knižnice v Bratislave 1919 – 1985*.
Bratislava : Univerzitná knižnica, 1994. 257 s.

FIRCÁKOVÁ, K. Riaditeľ Univerzitetnej knižnice PhDr. Ján Čaplovič :
(pri 15. výročí úmrtia). In *Bulletin Univerzitetnej knižnice v Bratislave*, 1991,
roč. 2, č. 2, s. 68 – 76.

J. Č. [Čaplovič, J.] Hviezdoslavova výstava v Bratislave. In *Knižnica*, 1949, roč. 1(5),
č. 3, s. 60 – 62.

J. H. Pekná knižočka o knižniciach. In *Lud*, 3.2.1951, s. 4.

KOVAČKA, M. Ján Čaplovič – bibliograf a historik. In *Biografické štúdie* 30.
[online]. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. 17 s. –
Dostupné na internete: <www.snk.sk/nbuu/jc.doc>.

KUJOVIČOVÁ, M. Osudy šľachtických knižníc vo fonde UKB – knižnica
Pálfiovcov z hradu Červený Kameň. In *Studia Bibliographica Posoniensia*.
I/2006. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006, s. 108 – 118.

KUZMÍK, J. Z bratislavských knižníc. In *Knižnica*, 1950, roč. 2(6), s. 125 – 128.

MAGIERA, J. Z bratislavských knižníc. In *Pamiętnik slowiański*, 1952, tom 3,
s. 345 – 346.

VNUK, F. *Akcie K a R : zásahy komunistického režimu proti reholiam v rokoch
1950 – 1956*. Bratislava : Rímskokatolícka Cyrilometodská bohoslovecká
fakulta Univerzity Komenského, 1995. 132 s.

Z bratislavských knižníc : zborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej univerzity.
Bratislava : Tatran, 1950. 135 s.

Ján Čaplovič a vysokoškolské štúdium knihovníctva

Petronela Bulková – Lívia Kurucová

Všestrannú osobnosť Dr. Jána Čaploviča poznáme ako významného slovenského bibliografa, literárneho historika, žurnalistu a knihovníka. V nasledujúcom príspevku budeme informovať o jeho úsilí začleniť knihovníctvo medzi vysokoškolské študijné odbory a zároveň priblížiť charakter výučby knihovníctva na Univerzite Komenského v počiatočnom období svojho formovania.

O potrebe vysokoškolského štúdia sa prvýkrát písalo v roku 1946.¹ Slovenské knihovníctvo v čase svojho vzniku ešte nemalo vytvorený systematický súbor vedeckých poznatkov a čiastkových disciplín. Situáciu komplikovala aj skutočnosť, že toto štúdium dovtedy nebolo vysokoškolským odborom, a tak tu neexistovala kontinuita s prechádzajúcim obdobím.²

V roku 1949 pôsobil Dr. Ján Čaplovič ako podpredseda a neskôr v rokoch 1950 – 1951 ako predseda Zväzu slovenských knihovníkov. V tejto funkcii sa snažil o sformovanie odborného knihovníckeho školstva.

Ešte pred zriadením vysokoškolského štúdia knihovníctva pripravil Zväz slovenských knihovníkov v marci 1949 *jednomesačný základný knihovnícky kurz* pre knihovníkov vedeckých, ľudových, podnikových a odborárskych knižníc, ktorý sa konal v rozsahu 32 vyučovacích hodín. Ukončilo ho 178 poslucháčov.³ Ján Čaplovič na tomto kurze hovoril o knižnici ako študijnej pomôcke.⁴

Následne sa v rokoch 1950 – 1951 realizoval prvý jednosemestrálny kurz pre pracovníkov študijných, ústavných a ľudových knižníc v spolupráci Zväzu slovenských knihovníkov a Dekanátu Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Prednášateľmi boli zväčša zamestnanci⁵ Univerzitnej knižnice.⁶

¹ ŽIBRITOVÁ, G. Päťdesiat rokov vysokoškolského štúdia knižničnej a informačnej vedy na Slovensku.

² GONDOVÁ, D. 50 rokov štúdia knihovníctva na Slovensku.

³ MALÝ, Š. O prvom zväze slovenských knihovníkov, s. 63.

⁴ MALÝ, Š. Na okraj knihovníckeho kurzu SSK, s. 139.

⁵ Dr. Ján Mišianik prednášal *Prehľadné dejiny písma, knihy a kníhtlače*; Dr. Zlatan Sýkora – *Správa knižnice a vlastné knižničné práce a predmet Úvod do katalogizácie*; Dr. Jindra Hušková: *Katalogizácia*; Dr. Elemír Terray: *Katalogizácia časopisov*; Mária Štefanovičová: *Doplňovanie knižnice a nákup kníh*; Alžbeta Haspelová: *Literárna služba*.

⁶ ČERNÁ, M. L. Univerzitná knižnica v Bratislave a knihovnícke vzdelávanie, s. 162.

V 50-tych rokoch sa komplex vedných odborov na univerzite postupne rozšíril na vedy filozofické, filologické, historické, politické a sociálne, psychologické, pedagogické, vedy o umení, knihovníctvo a vedecké informácie.⁷

Katedry sa začali organizovať na konci školského roku 1949/1950 súčasne s konečným prerokovaním Zákona č. 58/1950 o vysokých školách.⁸ Na Slovenskej univerzite⁹ boli katedry organizačne dobudované na začiatku školského roku 1950/1951. V rámci reformy vysokoškolského štúdia sa štúdium rozdelilo na fakulte (FFUK) na učiteľské a odborné. Knihoveda patrila v tomto období podľa učebného plánu do skupiny odborného štúdia a bola jednodborová.¹⁰

Na základe podnetu Dr. Čaploviča sa v r. 1950 schválilo zaradenie odboru knihovníctva medzi vysokoškolské študijné odbory na Filozofickej fakulte vtedajšej *Slovenskej univerzity*.¹¹

Odbor knihovedy bol schválený fakultnou radou 2. 2. 1951.¹² Ján Čaplovič sa stal členom špeciálnej komisie pre riešenie otázky vysokoškolského knihovníckeho štúdia a zaoberal sa aj otázkami jeho osnov. Za jeho prítomnosti sa v októbri 1951 otváralo štúdium knihovníctva na FFUK, ktorého výučba sa začala realizovať v školskom roku 1951/1952 v rámci Katedry slovenského jazyka a literatúry.¹³ Dr. Ján Čaplovič v rámci nej predniesol prednášku pod názvom Úvod do štúdia knihovníctva.¹⁴

Charakter vysokoškolskej výučby knihovníctva v školskom roku 1951/1952 – 1955/1956

V prvom školskom roku 1951/1952 prebiehalo štúdium knihovníctva ako dvojročné a jednodborové. Študijný plán bol stanovený jednotne so študijným plánom knihovníckeho lektorátu na Karlovej univerzite v Prahe. Vedením knihovníckeho štúdia bola poverená *Dr. Marie Ludmila Černá*.

⁷ Univerzita Komenského 1919 – 1994, s. 46.

⁸ V publikácii Univerzita Komenského 1919 – 1994 sa uvádza, že systém riadenia a štruktúra vysokoškolských univerzitných a fakultných orgánov, ktoré zákon zaviedol, znamenali zrušenie relatívnej nezávislosti a rozsiahlej samosprávy vysokoškolskej obce a nastolenie prísneho centralistického riadenia, ktoré prakticky spočívalo v rukách straníckych orgánov. Od základov sa zmenila organizačná štruktúra fakúlt. Ako ich základné pracoviská vznikali katedry, kde sa združovali profesori, docenti a asistenti príslušného vedného odboru.

⁹ Pôvodný názov Univerzita Komenského jej pri príležitosti 35. výročia vzniku Univerzity vrátila československá vláda svojím nariadením č. 49/154 z 2. novembra 1954.

¹⁰ FABINI, I. Spôsob štúdia na jednotlivých fakultách, s. 22.

¹¹ 50 rokov Univerzity Komenského, s. 348.

¹² Ref. 11, s. 348.

¹³ BOLDIŠ, J. Profily – z histórie nášho zväzu: všestranná osobnosť predsedu nášho prvého zväzu, s. 57.

¹⁴ RUTTKAYOVÁ, K. Začiatky vysokoškolského štúdia knihovedy a knihovníctva.

Odborné štúdium knihovníctva sa sústredilo do 12 hodín týždenne.¹⁵ Poslucháči absolvovali prednášky o úvode do knihovníctva, týkajúce sa rozdelenia knihovedy, jej dejín, katalogizácie, jednotlivých typov katalógov, knihovníckeho vzdelávania, socializácie knižníc, zberateľstva, bibliografie a exlibrisov. Medzi ďalšie prednášky patrili – technika a organizácia práce v knižniciach, akvizícia, inventarizácia, stavanie fondov a pod. Mimoriadna pozornosť sa venovala katalogizácii – konkrétne napr. popisu časopisov, či popisu starých tlačí, máp a hudobnín.

V prvom semestri prednášala *Dr. Jindra Hušková* a v druhom semestri *Dr. Černá*. Dejinami písma, knihy a tlače sa zaoberali *Dr. Boris Bálent* a *Prof. Dr. A. Húščava*. V letnom semestri sa zaviedli dvojhodinové prednášky o vydavateľstve a nakladateľstve, ktoré vyučoval *Dr. Bálent*.¹⁶ Napriek tomu upozornil *Dr. Garaj* z vydavateľstva Slovenská kniha, na nedostatok spracovania a štúdia nakladateľstva a distribúcie ako predmetov v rámci vysokoškolského štúdia, pričom navrhol knihovedu ako predmet vysokoškolského štúdia chápať ako prácu s knihou vôbec¹⁷, nielen v službách knižnice.¹⁸ V rámci štúdia sa usporadúvali exkurzie do bratislavských knižníc a kníhtlačiarň.¹⁹ V počiatočnom období určitý čas na katedre prednášal poslucháčom aj *Dr. Ján Čaplovič*, ktorý sa stal aj *dlhoročným externým spolupracovníkom Katedry knihovníctva a vedúcim diplomových prác poslucháčov tohto odboru*.²⁰

Katedra spolupracovala s Univerzitnou knižnicou nielen v rámci personálneho zastúpenia na katedre, ale aj v oblasti poskytovania priestorov na výučbu. V prvom školskom roku sa uskutočnili všetky prednášky v budove Univerzity na Šafárikovom námestí, v dôsledku nedostatku miesta sa však neskôr konal seminár knihovedy aj v priestoroch Univerzitnej knižnice na Michalskej ul. č. 1.²¹

Významnou zmenou v organizácii štúdia v druhom školskom roku – 1952/1953 sa stalo jeho pričlenenie ku Katedre novinárstva, čím sa vytvorila spoločná Katedra novinárstva a knihovedy, na čele ktorej stál *Doc. Chorváth* a po ňom *Prof. Dalibor Krno*.²² V tomto študijnom roku sa do odboru zapísalo spolu 15 poslucháčov, ktorí študovali v dvoch ročníkoch, pričom obsah prednášok prvého ročníka sa v podstate nezmenil.²³ Medzi vyučujúcich sa zaradili aj *Jozef Kuzmík*, *Ján Irmler* a *Ján Mišianik*.

¹⁵ HUŠKOVÁ, J. – KUZMÍK, J. Štúdium knihovedy na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity, s. 211.

¹⁶ HUŠKOVÁ – KUZMÍK, ref. 15, s. 212.

¹⁷ Napr. kniha ako súčasť výroby : spisovateľ – vydavateľstvo a pod.; či distribúcie, kde zohráva dôležitú úlohu čitateľ.

¹⁸ GARAJ, J. Čo chýba Katedre novinárstva a knihovedy, s. 36 – 37.

¹⁹ HUŠKOVÁ – KUZMÍK, ref. 15, s. 212.

²⁰ BOLDIŠ, ref. 13, s. 57.

²¹ ČERNÁ, ref. 6, s. 163.

²² HUŠKOVÁ – KUZMÍK, ref. 15, s. 213.

²³ Zmena nastala v tom, že *Dr. Bálent* prednášal Dejiny písma, knihy a tlače sám a pri prednáškach o vydavateľstve a nakladateľstve ho nahradil *Ivan Kupec*.

V roku 1953 Povereníctvo školstva, vied a umení schválilo *rozšírenie dvojročného štúdia na štvorročné, čím bol tento odbor zrovnoprávnený s ostatnými odborními vysokoškolského štúdia*. Poslucháči ho mohli ukončiť po dvoch alebo štyroch rokoch záverečnými skúškami. V tomto roku nastala aj ďalšia úprava, a síce – rozšírenie na 4 – 5 ročné, dvojpredmetové štúdium, pričom sa zaviedla aj jeho dialková forma.²⁴ Táto sa realizovala vždy 2 dni v mesiaci formou konzultácií a informovania o látke, ktorú si mali poslucháči nastudovať.²⁵

V školskom roku 1953/1954 bola dialková forma štúdia určená knihovníkom z Bratislavy a z bratislavského kraja. V ďalšom školskom roku sa mala rozšíriť aj pre ostatných záujemcov z celého Slovenska.

Knihovníctvo predstavovalo hlavný predmet s vedľajším predmetom slovenčiny. Poslucháči sa učili okrem ruštiny ešte jeden svetový jazyk. Z knihovníckych predmetov sa vyučovali: *katalogizácia, bibliografia, technika a organizácia práce v knižniciach, práca s čitateľmi, kultúrna politika, dejiny písma, knihy, tlače, knižníc* a iné. Vo všetkých ročníkoch boli prednášky doplnené praktickými cvičeniami a v čase polročných a hlavných prázdnin povinnou praxou v knižniciach.²⁶ V roku 1954 nastúpila na katedru ako odborná asistentka *Mária Štefanovičová* z Univerzitetnej knižnice.²⁷

V ďalšom školskom roku 1954/1955 sa prednášalo na katedre celkom v štyroch ročníkoch, takže končili práve absolventi, ktorí nepokračovali v špecializovanom štúdiu v piatom ročníku. Celkovo bolo zapísaných vo všetkých štyroch ročníkoch 24 poslucháčov. Vedúcim Katedry bol *doc. Vladimír Klimeš*. Odbornou asistentkou pre odbor knihovníckych disciplín bola *Mária Štefanovičová* a asistentkou knihovníckeho seminára *Dagmar Kukučová*. Väčšiu časť predmetov z odboru knihovníctva a bibliografie vyučovali externí prednášajúci.

V prvom ročníku prednášala *Dagmar Kukučová* – Úvod do štúdia knihovníctva a *Dr. Marie Ludmila Černá* – Úvod do štúdia bibliografie. Medzi odborné predmety v nasledujúcich ročníkoch patrili *katalogizácia a prax z katalogizácie v knižniciach; dejiny písma, knihy a tlače; práca s čitateľom, technika a organizácia práce v knižniciach; bibliografia*. Pribudli prednášky *Dr. Štefana Pasiara* o kultúrnej politike v prvom aj druhom ročníku a *Dr. M. Potemru* o bibliografii sociálnych vied. Okrem toho sa realizovala prax počas štúdia a knihovnícky proseminár. *Ing. Mayerhöfer* hovoril o technickej bibliografii. O dialkových študentov sa starali predovšetkým interní zamestnanci katedry.²⁸

²⁴ Katedra novinárstva a knihovníctva, s. 401 – 405.

²⁵ KUKUČOVÁ, D. Vývoj a terajší stav knihovníckeho školstva, s. 73.

²⁶ KUKUČOVÁ, ref. 25, s. 73.

²⁷ ČERNÁ, ref. 6, s. 163.

²⁸ KUZMÍK, J. Knihovnícke prednášky na FF v študijnom roku 1954/1955, s. 274.

Koncom študijného roku 1954/1955 nastala zmena v osobe vedúceho katedry, keď po odchode *Doc. Dr. Vladimíra Klimeša* na katedru novinárstva Univerzity Karlovej v Prahe prevzal vedenie bratislavskej katedry *Doc. Dalibor Krno*.²⁹

V školskom roku 1955/1956 sa prvýkrát realizovali prednášky aj pre piaty výberový ročník. Študovala v ňom aj *Katarína Ruttkayová*, ktorej bolo zverené vedenie seminárnych knižníc oboch smerov – knižničného aj novinárskeho. Štúdium absolvovala ako prvá poslucháčka päťročného štúdia. Študijný plán sa v porovnaní s predchádzajúcim rokom radikálne nezmenil, v treťom ročníku pribudli špeciálne prednášky z bibliografie technickej literatúry vedené *Ing. Vilémom Götzom*, riaditeľom Vysokej školy technickej v Prahe. Piaty ročník mal z odboru len diplomový seminár, ktorý viedli *Dr. Černá* a *Dr. Mišianik*. Počet poslucháčov knižničného smeru bol 33.³⁰

Medzi prvé témy obhájených diplomových prác prvých poslucháčov vysokoškolského štúdia knihovedy v školskom roku 1951/52 patrili:

- Život a dielo L. V. Riznera autorky *Kataríny Ruttkayovej*, práca bola obhájená v r. 1956.
- Dejiny a význam kníhtlačiarstva v Skalici od *Jozefa Špetka*, obhájená v r. 1957.

V nasledujúcich rokoch spracovávali poslucháči katedry historické témy, otázku legislatívy či knižničného zákonodarstva; v pomerne veľkej miere sa zameriavali na otázky bibliografické – ako napr. súpisy a analýzy vychádzajúcich časopisov, diplomových prác alebo vzťahov známych osobností k bibliografii a v neposlednom rade aj na záležitosti katalogizácie. Najmenej pozornosti sa v prvých rokoch venovalo službám.

Na záver by sme zdôraznili, že štúdium knihovníctva u nás sa muselo v období 50-tych rokov vyrovnáť s množstvom problémov. Katedra spolupracovala – nielen v oblasti personálneho zabezpečenia – s Maticou slovenskou, Slovenskou akadémiou vied, Univerzitnou knižnicou a kolegami z Čiech. Situáciu komplikoval aj nedostatok domácej odbornej literatúry, učebníc, neustále presuny odboru knihovníctva v rámci viacerých katedier, či neujasnená terminológia odboru. To si vyžiadalo zmeny v profilovaní štúdia a organizačné premeny spojené so začlenením knihovníctva do rámca katedier slovenčiny a neskôr novinárstva. Samostatná Katedra knihovedy a vedeckých informácií kvôli mnohým komplikáciám mohla vzniknúť až v školskom roku 1960/1961. Napriek uvedeným skutočnostiam sa však podarilo vytvoriť tradíciu knižničného školstva u nás, a to aj vďaka nemalému úsiliu *Dr. Jána Čaploviča*.

²⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ, M. Prednášky z knihovníctva na FIFUK : Zpráva za študijný rok 1955/1956, s. 37.

³⁰ ŠTEFANOVIČOVÁ, ref. 29, s. 37.

Zoznam bibliografických odkazov

- 50 rokov Univerzity Komenského: vydané z príležitosti 50. výročia založenia Univerzity Komenského. Bratislava : Rektorát Univerzity Komenského, 1969. 635 s.
- BOLDIŠ, J. Profily – z histórie nášho zväzu: všestranná osobnosť predsedu nášho prvého zväzu. In *Zväzový bulletin*, 1988, roč. 19, č. 1, s. 56 – 61.
- ČERNÁ, M. L. Univerzitná knižnica v Bratislave a knihovnícke vzdelávanie. In *Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 1959, s. 159 – 164.
- FABINI, I. Spôsob štúdia na jednotlivých fakultách. In *Ročenka Slovenskej univerzity*. Bratislava : Slovenská univerzita, 1952, s. 18 – 29.
- GARAJ, J. Čo chýba Katedre novinárstva a knihovedy. In *Knižnica*, 1955, roč. 8, č. 1, s. 35 – 38.
- GONDOVÁ, D. 50 rokov štúdia knihovníctva na Slovensku. In *Bulletin SAK* [online]. 2001, roč. 9, č. 4. [cit. 2006-09-25]. Dostupné na internete: <<http://www.sakba.sk/bulletin/bulletin4/info3.html>>.
- HUŠKOVÁ, J. – KUZMÍK, J. Štúdium knihovedy na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. In *Knižnica*, 1951 – 2, roč. 3 – 4, s. 211 – 214.
- Katedra novinárstva a knihovníctva: história katedry. In *Univerzita Komenského v rokoch 1945 – 1955*. Bratislava : Rektorát Univerzity Komenského v Bratislave, 1957, s. 401 – 405.
- KUKUČOVÁ, D. Vývoj a terajší stav knihovníckeho školstva. In *Knižnica*, 1954, roč. 6, č. 2, s. 72 – 74.
- KUZMÍK, J. Knihovnícke prednášky na FF v študijnom roku 1954/1955. In *Knižnica*, 1955, roč. 7, č. 1, s. 274 – 275.
- MALÝ, Š. O prvom zväze slovenských knihovníkov. In *Zväzový bulletin*, 1988, roč. 19, č. 1, s. 61 – 67.
- MALÝ, Š. Na okraj knihovníckeho kurzu SSK. In *Knižnica*, 1949, roč. 1 (5), č. 1 – 2, s. 137 – 140.

RUTTKAYOVÁ, K. Začiatky vysokoškolského štúdia knihovedy a knihovníctva (osobné spomienky). In *Knižnica* [online]. 2001, roč. 2, č. 8 [cit. 2006-09-25]. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/kniznica/8_2001/vzde_2.html>.

ŠTEFANOVIČOVÁ, M. Prednášky z knihovníctva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského: zpráva za študijný rok 1955/1956. In *Knižnica*, 1957, roč. 9, č. 1, s. 37 – 38.

Univerzita Komenského 1919 – 1994. 1. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 1994. 105 s. ISBN 80-223-0828-5.

ŽIBRITOVÁ, G. Päťdesiat rokov vysokoškolského štúdia knižničnej a informačnej vedy na Slovensku. In *Knižnica* [online]. 2001, roč. 2, č. 8 [cit. 2006-09-25]. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/kniznica/8_2001/ki_obsah.html>.

Pôsobenie Jána Čaploviča v bratislavskej Lyceálnej knižnici

Mária Vieriková

Informáciu o činnosti dr. Jána Čaploviča v Lyceálnej knižnici začínam konštatovaním, že ide o osobnosť mimoriadne všestrannú, činnú vo viacerých vedných odboroch. Počas svojho profesionálneho života pôsobil ako farár, novinár, historik, literárny vedec, znalec starej slovenskej kultúry, komeniológ, no predovšetkým ako knihovník a bibliograf.

Úspech vo všetkých týchto oblastiach bol podmienený prieskumom knižničných a archívnych zbierok. Preto sa nemožno diviť, že nakoniec v jednej z knižníc zakotvil a strávil v nej podstatnú časť svojho profesionálneho života. Samozrejme je aj to, že vo svojich štúdiách upozorňoval odbornú verejnosť na Slovensku i v zahraničí na skutočnosť, že v slovenských knižniciach sú ukryté mnohé poklady, ktoré čakajú na svojich objaviteľov.

Knihovníctvu sa upísal 1. 10. 1948, keď sa stal riaditeľom bratislavskej Univerzitetnej knižnice. Hoci toto miesto opustil v pomerne krátkom čase, riaditeľom bol do 31. 12. 1951, s knihovníctvom sa už nerozlúčil. V nasledujúcich rokoch prechodne pôsobil v knižnici Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty a externe aj v Slovenskej akadémii vied, v Ústave slovenskej literatúry. Je preto pochopiteľné, že evanjelická cirkev v *Pamätnom spise* zo dňa 21. 4. 1954, na základe ktorého sa Lyceálna knižnica stala depozitom Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied (ÚK SAV), žiadala, aby spolu s knižnicou prevzala SAV do stavu svojich zamestnancov aj dr. Jána Čaploviča a jeho spolupracovníka Dušana Osuského.

V ÚK SAV pôsobil od mája 1954 až do svojho odchodu z našich radov, do 26. 9. 1976. Jeho pracovnú náplň určovala jednak dohoda Slovenskej akadémie vied so Slovenskou ev. a. v. cirkvou, jednak v nemalej miere aj záujmové oblasti dr. Čaploviča. Predovšetkým mal riadiť práce na usporiadaní, katalogizovaní a propagovaní zbierok Lyceálnej knižnice. Na túto úlohu bolo ťažké nájsť vhodnejšieho pracovníka. Dr. Čaplovič bol totiž jeden z mála bádateľov, ktorí využívali zbierky Lyceálnej knižnice aj v období, keď bola knižnica pre bádateľov ťažko dostupná. Z toho vyplýva, že jej fondy dobre poznal a je teda pravdepodobné, že mal eminentný záujem na oživení týchto zbierok a ich opätovnom sprístupnení bádateľskej verejnosti.

Pripomeňme si, že Lyceálnu knižnicu prevzala SAV vo veľmi zlom stave. Na budove, v ktorej boli a aj dnes sú uložené zbierky Lyceálnej knižnice nebola v rokoch 1922 – 1954 vykonávaná žiadna údržba. Priestory knižnice i samotné knihy boli silne znečistené, do budovy zatekalo, nefungovala elektrina, chýbalo kúrenie. Situácia nebola lepšia ani s katalógmi knižnice. Časť zbierok (Šimkova knižnica a Veľká lyceál-

na knižnica) mali síce tlačou vydané katalógy, tie však vyšli v r. 1869 – 1873, a teda nemohli obsahovať všetky knižné jednotky, ktoré sa tam nachádzajú dnes. Časť Šimkovej knižnice – odbor numizmatika a celá Veľká lyceálna knižnica boli totiž doplnované aj po roku vydania tlačeného katalógu. Tretia časť Lyceálnej knižnice – Veľká teologická knižnica mala zväzkový, rukou písaný katalóg, rovnako ako aj rukopisná zbierka. Časť zbierok – školské správy a množstvo monografií, drobných tlačí a periodík, ktoré sa v priestoroch Lyceálnej knižnice nahromadili v rokoch 1923 – 1953, neboli spracované vôbec. Preto bolo prvoradou úlohou ÚK SAV opraviť budovu, vyčistiť a rekatologizovať všetky časti fondov Lyceálnej knižnice.

Pracovnú náplň dr. Čaploviča v r. 1954 – 1976 predstavovali dva okruhy činnosti. Prvým okruhom boli knihovnícko-bibliografické povinnosti, katalogizácia, odborné konzultácie o starej literatúre a propagácia zbierok Lyceálnej knižnice. S rekatologizáciou sa však mohlo začať až v r. 1958, po ukončení prác na oprave budovy a vyčistení zbierok. Rekatologizačné práce riadil dr. Čaplovič, ktorý určil aj poradie, v akom budú jednotlivé fondy rekatologizované. Ako prvá bola spracovaná Šimkova knižnica. Po nej nasledovala Veľká lyceálna knižnica a napokon Veľká teologická knižnica. Z vyhotovených záznamov bol budovaný menný a systematický lístkový katalóg. Schéma triedenia má 113 triednikov a je dielom dr. Čaploviča. Z kópií záznamov pre menný katalóg bol vytvorený aj zväzkový „inventár“.

Druhý okruh predstavovala organizačno-publicistická a výskumná práca. Skúmaniu starej slovenskej literatúry sa venoval už počas vysokoškolských štúdií, o čom svedčí aj téma jeho dizertačnej práce s názvom *K začiatkom literárneho života na Slovensku*, ktorá je spracovaná ako bibliografický prehľad slovenskej knižnej produkcie do konca 16. storočia. Tejto téme sa venoval aj ako pracovník ÚK SAV. Z predchádzajúcich skúseností vedel, že slovenská knižná produkcia minulých storočí je nedostatočne spracovaná. Privedlo ho to k názoru, že je potrebný podrobný prieskum všetkých historických knižníc na Slovensku a od vyslovenia tohoto názoru nebolo ďaleko k tomu, aby sa podujal túto medzeru v slovenskej bibliografii vyplniť.

Prvé náznaky zaujatia pre túto prácu možno vidieť v príspevku *Vrcholné dielo československej bibliografie*, ktorý uverejnil v Kultúrnom živote v r. 1954. Vyjadril v ňom svoj obdiv nad bibliografiou českých a slovenských tlačí do r. 1800. Za veľkú chybu tohto diela považoval jeho základný nedostatok, ktorý sa podľa jeho mienky prejavoval v tom, že popisuje len tie diela, ktoré sú písané úplne alebo aspoň čiastočne v národnej reči. V tomto príspevku sa nachádza aj jeho návrh na spracovanie úplnej bibliografie slovenskej knižnej produkcie a určil v ňom aj základné etapy prác na takomto súpise. Jeho návrh sa však v Matici slovenskej (MS), ktorá v tom čase sama pripravovala návrh na spracovanie slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie, nestretol s porozumením. A tak začal s vyhľadávaním najstarších slovacikálnych tlačí sám. Výsledkom jeho prieskumu bol v r. 1972 vydaný prvý zväzok *Bibliografie tlačí vydaných na území Slovenska do r. 1700*, vydaný Maticou slovenskou v roku 1972. Predchádzala mu skromná publikácia, ktorú vydala ako rozmnoženinu ÚK SAV v r. 1963 pod názvom *Tlače vydané na Slovensku do*

r. 1700 v Lyceálnej knižnici¹. Žiaľ, vydania druhého zväzku svojej bibliografie sa nedožil. Druhý zväzok vyšiel až v r. 1984 a vydavateľom bola opäť Matica slovenská.

I keď sám autor v úvode Bibliografie upozorňuje, že dielo je neúplné a nedokonalé, jednak pre nespracovanosť slovenských historických knižníc, jednak aj pre nedostatočný prieskum knižníc zahraničných, môžeme súhlasiť so slovami recenzenta, ktorý hovorí, že dielo „zasahuje hlboko do slovenských dejín, je svojimi základnými informáciami smerodajným súhrnom súčasných vedomostí o existencii a typológii najprvších slovacikálnych tlačí. Je to dielo, ktoré vzbudzuje obdiv a zaslúžilo by si... potlesk.“²

V období medzi rokom 1955, keď napísal príspevok *Ako pripravovať novú bibliografiu starších sloveník* a rokom 1972, keď vyšiel 1. zväzok jeho Bibliografie, napísal rad článkov, ktoré súviseli alebo priamo vyplynuli z generálneho súpisu. V Knižnici to bol príspevok *Začiatky tlačenej knihy na Slovensku*³, v zborníku Mikuláš Bakalár Štetina⁴ to bol príspevok *Kniha a vzdelanosť na Slovensku koncom stredoveku*, v Letopise Pamätníka slovenskej literatúry⁵ písal o význame slovenských knižníc pre bibliografický výskum starších období, v zborníku Bratislava⁶ uverejnil štúdiu *O začiatkoch bratislavského tlačiarstva*, v časopise Magyar Könyvszemle⁷ mal príspevok *Huszár Gál három ismeretlen műve*.

Príprava bibliografie slovacikálnych tlačí do r. 1700 ho presvedčila, že zbierky bratislavskej Lyceálnej knižnice sú v mnohých smeroch neúplné. Táto neúplnosť bola do značnej miery spôsobená tým, že knižnica bola dopĺňovaná prevažne darmi a len zriedkavo cielavedomou kúpou. Z toho potom vyplynulo, že časť fondov je duplicitná a mnohé, často i základné diela, chýbajú. To viedlo dr. Čaploviča k návrhu na „dobudovanie“ zbierok Lyceálnej knižnice. Toto dobudovanie si predstavoval tak, že ÚK SAV získa do depozitu staré a vzácne tlače, prípadne aj rukopisy z ďalších evanjelických cirkevných knižníc a podľa možností aj nejakú historickú katolícku knižnicu a umiestni v budove bývalého bratislavského lýcea aj svoje historické fondy a rukopisy, pričom bude tieto zbierky aj naďalej dopĺňovať nákupmi v antikvariátoch, mikrofilmami, foto- a xerokópiami. Okrem toho chcel vybudovať zbierku rukopisných i tlačou vydaných prameňov k dejinám slovenského národného obrodovania, komeniologickú zbierku, Ústav dejín knihy na Slovensku a i.

¹ Tlače vydané na Slovensku do r. 1700 v Lyceálnej knižnici. Bratislava : SAV, 1963. 64 s.

² Pozn. red.: Podľa recenzie Dezidera Kormútha, uverejnenej v časopise Čitateľ : mesačník pre prácu knižníc, roč. 22, 1973.

³ Začiatky tlačenej knihy na Slovensku. In Knižnica : časopis pre knižnú kultúru. 1958, roč. 10, č. 1, s. 4 – 9.

⁴ Mikuláš Bakalár Štetina: Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni. Bratislava : SAV, 1966. 151 s.

⁵ Letopis pamätníka slovenskej literatúry 1968. Zost. Juraj Chovan. Martin : Matica slovenská, 1968. 323 s.

⁶ Bratislava: zborník Mestského múzea. Bratislava : Mestské múzeum v Bratislave, 1970.

⁷ Čaplovič, Ján. Huszár Gál három ismeretlen műve. In Magyar Könyvszemle, 1972, 3 – 4 sz., 181 – 192.

Boli to však návrhy, ktoré presahovali možnosti ÚK SAV. Preto sa podarilo realizovať len veľmi malú časť. Do zbierok Lyceálnej knižnice pribudli iba dva celky. Boli to vybrané tlače a rukopisy z knižnice bansko-bystrického lýcea (majú signatúru začínajúcu písmenami BB) a vybrané tlače z knižnice Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty (ich signatúra začína písmenami BF).

Popri drobnej, mravčej práci knihovníka-bibliografa sa dr. Čaplovič venoval aj organizačno-publikačnej práci. Aj v tejto oblasti sa mu darilo uplatniť výsledky prieskumnej a bibliografickej práce i svoje veľké vedomosti o slovenskej literárnej a kultúrnej minulosti. Podieľal sa na činnosti knihovníckych, literárnych i iných organizácií, napr. vo Zväze slovenských knihovníkov, v Slovenskej literárnovednej spoločnosti, v Komisii pre staršiu slovenskú literatúru, v Komisii pre súpis diel J. A. Komenského, v poradnom zbere Knihopisu českých a slovenských tisků, v redakčnom kolektíve pre vydanie diela J. A. Komenského, v redakčnej rade časopisu *Acta Comeniana*, vo vedeckej rade Slovenskej národnej knižnice. Spolupracoval aj s Katedrou knižničnej a informačnej vedy FF UK. Podieľal sa na príprave aj takých podujatí ako bola výstava J. A. Komenský a Slovensko, ktorá bola v Bratislave v r. 1958. Zo spolupráce s redakciou Knihopisu napr. vznikol súpis knihopisných tlačí z fondov bratislavskej Lyceálnej knižnice, ktorý obsahoval takmer 1000 položiek, medzi nimi aj tlače unikátne alebo dovtedy úplne neznáme. Škoda, že sa mu nepodarilo tento súpis dokončiť.

Významný je aj jeho príspevok k poznávaniu a vydávaniu diel J. A. Komenského na Slovensku. Jeho komeniologické štúdie vyplynuli jednak z blízkeho vzťahu ku Kvačalovi, jednak z prieskumu fondov bratislavskej Lyceálnej knižnice a z prieskumu fondov slovenských knižníc pri príležitosti organizovania výstavy Komenského v r. 1958, ale aj z práce vo vládnej komisii pre redakciu vydávania diel J. A. Komenského v Čechách a na Slovensku. Väčšinu komeniologických príspevkov uverejnil v časopise *Acta Comeniana*⁸, ale aj v zborníku *Z bratislavských knižníc*⁹ a v časopise *Knižnica*¹⁰.

Ján Čaplovič bol jeden z hlavných organizátorov výstavy, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výročia vydania Komenského diela *Opera didactica omnia* a 300. výročia 1. vydania Komenského diela *Orbis pictus*. Mal na starosti prieskum slovenských knižníc a spolu s dr. Novákom aj zhromaždenie všetkých exponátov. Po ukončení výstavy sa usiloval o to, aby práca, ktorú organizátori vynaložili na zhromaždenie komeniologických materiálov z celej republiky, nevyšla nazmar. V liste, adreso-

⁸ Zborník *Acta Comeniana*. Praha : Filosofia. Ján Čaplovič v tomto zborníku uverejnil niekoľko príspevkov : *Z komeniologického prieskumu slovenských knižníc* (1959, 1961), *Komenský a Slovensko* (1960), *Vydávanie Komenského učebnice na Považí* (1961), *Komenského potocká tlačiareň* (1962).

⁹ *Vzácné Comeniana ev. cirkevnej Knižnice*. In *Z bratislavských knižníc : zborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej univerzity*. Bratislava : Tatran, 1950. 135 s.

¹⁰ *Komenského výstava v Bratislave*. In *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*, 1958, roč. 10, č. 6, s. 293 – 296.

vanom vtedajšiemu Povereníctvu školstva a kultúry, navrhoval, aby niektorá z veľkých bratislavských knižníc bola poverená zhromažďovaním komeniologických materiálov. Súčasne odporúčal, aby sa pokračovalo v prieskume slovenských knižníc a archívov a po ukončení prieskumu chcel vydať katalóg Komenského diel v slovenských knižniciach a archívoch. Navrhoval tiež, aby bol na Slovensku utvorený krúžok komeniologických pracovníkov, aby do prednášok Univerzity Komenského boli zaradené pravidelné prednášky o Komenskom, aby bol vydaný súbor najdôležitejších komeniologických štúdií J. Kvačalu. Stanovisko Povereníctva k týmto návrhom nepoznáme, možno však predpokladať, že bolo záporné, lebo z uvedených návrhov sa realizovala len časť o prieskume slovenských knižníc a archívov a aj to len v súvislosti s vydaním *Soupisu děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*¹¹, pre ktorý Čaplovič pripravil podstatnú časť materiálov zo Slovenska.

Novinára v sebe nezaprel ani v čase pôsobenia v Lyceálnej knižnici. Svedčia o tom štúdie k dejinám novinárstva na Slovensku uverejnené v Slovenskej literatúre v r. 1955 pod názvom *Cenzurovanie Palkovičovej Tatranky a Pozvanie M. V. Krameria za redaktora do Bratislavy, Prvý pokus o slovenské noviny*¹², či príspevok *Prvý pokus o noviny pre slovenských roľníkov publikovaný v periodiku Agrikultúra* (1964) i reedícia zachovaných čísiel periodika *Nova Posoniensia 1721 – 1722*.¹³

Pôsobenie v Lyceálnej knižnici mu poskytlo aj materiál k dejinám školstva, najmä bratislavského lýcea.¹⁴

Čo dodať na záver? Snáď len toľko, že dr. Ján Čaplovič po celý svoj život vytrvalo skúmal kultúrnu a literárnu minulosť slovenského národa a pre nás knihovníkov-bibliografov je radostné poznanie, že práve práca v knižnici a bibliografická metóda výskumu mu umožnila dosiahnuť také bohaté výsledky.

¹¹ URBÁNKOVÁ, Emma a kolektív. *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. Praha : SPN, 1959. 469 s.

¹² *Prvý pokus o slovenské noviny*. In *Knižnica : časopis pre knižnú kultúru*, 1958, roč. 10, č. 4, s. 169 – 172.

¹³ *Nova Posoniensia 1721 – 1722*. Martin : Matica slovenská, 1972. 316 s.

¹⁴ Bratislavské lýceum a slovenské národné obrodenie. In *K počiatkom slovenského národného obrodienia : zborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200 ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka*. Bratislava: SAV, 1964. 477 s. Na túto tému uverejnil aj ďalšie príspevky : *Príspevky k dejinám slovenského školstva v Ambroziho análoch (Jednotná škola, 1954)*, *Bratislavské lýceum (Vlastivedný časopis, 1964)*, *Vyučovanie práva na bratislavskom lýceu do r. 1848 (Právny obzor, 1968)*.

Ján Čaplovič: Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700

Gabriela Žibritová

Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 od Jána Čaploviča je dobre známe dielo, všetci, ktorí pracujú v oblasti dejín knižnej kultúry, ho takmer denne berú do ruky. Prvý diel vyšiel roku 1972, druhý 1984. Dielo sa na knižnom trhu už nevyskytuje vôbec, aj v antikvariátoch je veľmi zriedkavé.

Medzi vydaním oboch dielov uplynul nezvyčajne dlhý čas. Ján Čaplovič roku 1976 zomrel, druhý zväzok ani celkom nedokončil a ani sa – bohužiaľ – nedožil kompletného vydania svojho životného diela. Dlho sa nedarilo dokončiť dosť rozsiahle redakčné práce, ktoré tento zväzok ešte čakali, nakoniec sa ich ujal dr. Jozef Telgársky. Na jeho podiel na týchto prácach sa často neprávom zabúda.

Pri príležitostných akciách venovaných J. Čaplovičovi¹ odznelo mnoho hodnotení – dielo je významné, základné, neopakovateľné, neprekonané, inšpirujúce.

Bibliografická tradícia pred Čaplovičom

Ak sa chceme pri hodnotení významu bibliografického diela vyvarovať príliš všeobecných konštatovaní, je dôležité analyzovať, aké vzory mal bibliograf, čo predchádzalo tomuto dielu, na čo mohol nadviazať. Otázka teda je, aká bola bibliografická tradícia na Slovensku pred Čaplovičom, presnejšie povedané, aká bola tradícia bibliografickej práce na Slovensku v etape do 30. rokov 20. storočia.

Ak neberieme do úvahy latinské bibliografie 18. a 19. storočia, tak za základné dielo možno považovať Riznerovu *Bibliografiu písomníctva slovenského od najstarších čias do konca roka 1900*. V uhorskom, resp. rakúsko-uhorskom období prišiel ako prvý s koncepciou vyčlenenia slovenského písomníctva. Materiál si začal zapisovať od roku 1870.² „Slovenskosť“ chápal veľmi široko, v jeho bibliografii sú i zahraničné vydania v mnohých jazykoch, pokiaľ ich autorov považoval za Slovákov v tom najširšom chápaní. Bibliografia obsahuje aj rozpisy časopiseckých článkov i vecné heslá. Dielo narástlo na niekoľko zväzkov.

L. V. Rizner si za svoje dielo zaslúži veľký obdiv, tvoril ho v etape zvýšenej maďarizácie, v skromných podmienkach života vidieckeho učiteľa využívajúc najmä

¹ ŽIBRITOVÁ, G. Na margo významného jubilea Dr. Jána Čaploviča, s. 548 – 549.

² RUTTKAYOVÁ, K., KÁBRT, J. Bibliografia, s. 112.

korešpondenciu na získavanie údajov i tlačí. Po ťažkostiach s vydávaním bibliografie po jej vzniku bolo dielo ako celok vydané v rokoch 1929 – 1934 Maticou slovenskou. Je to dôležitý dátum i pre prácu Jána Čaploviča.

Druhou veľkou bibliografiou, ktorá vznikala takmer paralelne s Riznerovou bibliografiou, bola *Régi magyar könyvtár* (Stará maďarská knižnica, ďalej RMK) Károlya Szabóa vydaná v troch častiach a štyroch zväzkoch v rokoch 1879 – 1898.

Szabó Károly³ pracoval v diametrálne odlišných podmienkach ako V. Rizner, jeho prácu podporovala akadémia, spolky, vedecká verejnosť. Mal spolupracovníkov, mal možnosť robiť výskum v početných historických knižniciach, aj na území dnešného Slovenska. Koncepcia RMK je „uhorská“, resp. maďarská, sú v nej popísané diela v maďarčine, diela v iných jazykoch vydané v Uhorsku a diela uhorských autorov vydané v cudzine, spolu 9076 tlačí. Bibliografia registruje teda všetko, čo bolo vytlačené aj na území dnešného Slovenska. Dielo Károlya Szabóa tiež zostalo nedokončené, dokončili a doplnili ho iní autori. J. Čaplovič vo svojej bibliografii RMK využil, dôsledne na túto bibliografiu odkazuje.

Bibliografické aktivity, ktoré sa realizovali v druhej polovici 19. storočia skoro v tom istom čase – mohli by sme použiť i poľský príklad Estreicherovej bibliografie – jednoznačne dokumentujú, že retrospektívna bibliografia bola súčasťou národno-vedomovacieho procesu, formovania národného povedomia. V koncentrovanej podobe dokumentuje intelektuálnu vyspelosť a tvorivosť niektorého národa.

Uvedená bibliografická prax potvrdzuje, že vznik takýchto komplexných, rozsiahlych bibliografií bol naozaj silne determinovaný politickou situáciou, rozvíjatosťou štátov, postavením národov v rámci štátov, finančnými i spoločenskými možnosťami. V prípade Slovákov je výsledkom obrovského nasadenia jednotlivcov.

Čaplovičova práca pred druhou svetovou vojnou

Bola veľmi rôznorodá, prípravné bibliografické práce tvorili iba jednu jej časť. Keď v 30. rokoch 20. storočia Ján Čaplovič čiastočne už aj realizoval výskum staršej, resp. najstaršej slovenskej literatúry, Riznerovu bibliografiu už mal celú k dispozícii. Zrejme pochopil, že táto nebude postačovať pre potreby výskumu najstaršej slovenskej literatúry a pravdepodobne vtedy sa zrodila myšlienka, že treba začať „od začiatku“, t. j. bibliograficky nanovo spracovať výsledky tlačiarskej činnosti v najstaršom období.

Slovensko sa stalo súčasťou prvej Československej republiky a v nových politických, spoločenských i hospodárskych podmienkach sa principiálne zmenili

³ Szabó Károly (1824 – 1890), vyštudoval právo, prešiel rôznymi povolaniami. Od roku 1858 bol členom-korešpondentom, od roku 1871 riadnym členom Uhorskej akadémie vied. Roku 1859 ho zakladajúce zhromaždenie Spoločnosti sedmohradského múzea zvolilo za knihovníka, vtedy sa presťahoval do Klužu a venoval sa retrospektívnej bibliografii. Bol aj pedagogicky činný na rôznych školách, od roku 1873 bol univerzitným profesorom, v rokoch 1882 – 83 aj rektorom univerzity.

i možnosti bibliografickej práce. Celospoločenské možnosti boli priaznivé, ale inštitucionálny stav nebol na Slovensku zďaleka ideálny, žiadna inštitúcia neorganizovala a nepodporovala rozsiahlejšie bibliografické práce.

Mala som možnosť vypočuť si rozprávanie J. Čaploviča o tom, ako vlastne vznikala – najskôr iba myšlienka – vytvorenia bibliografie a ako v praxi vyzerala bibliografická a výskumná práca. Napriek tomu, že v tých rokoch pracoval ako novinár, čo mu poskytovalo obživu, v lete cestoval po vidieckych farách a vyhľadával staré knihy. To boli pramene jeho bohatých vedomostí o historických knižniciach. Vtedy neboli vysielajúce inštitúcie, ani služobné cesty, nie všade chodili autobusy, takže čiastočne sa išlo i pešo. Prespával na farách, kde ho i „zaopatrilí“ – ako sa sám vyjadril – a robil si poznámky o knihách, na ktoré narazil.

Vojna prerušila tieto práce, záujem o staršiu slovenskú literatúru ustúpil do pozadia. Život mu pripravil vo vojnových i povojnových rokoch mnohé ťažké chvíle a uvažovanie o staršej slovenskej literatúre i bibliografii na dlhé roky prekryli iné práce. K prácam na bibliografii sa Ján Čaplovič vrátil až v 50. rokoch, keď už najmä vďaka aktivitám v oblasti maďarskej národnej retrospektívnej bibliografie bolo veľa zmien.

Maďarská retrospektívna bibliografia

Pre bibliografiu 16. – 17. storočia mali a majú veľký význam práce maďarských bibliografov. Vydavateľská a tlačiarenská činnosť sa v uvedených storočiach realizovala v rámci jedného štátneho útvaru a tým bolo Uhorsko. Z toho vyplýva, že bibliografická práca na Slovensku mala aj určitý širší kontext.

Už na začiatku 50. rokov sa v Maďarsku otvorila otázka prepracovania, resp. doplnenia bibliografie RMK. Na začiatku 60. rokov sa v kompetencii Štátnej Széchényiho knižnice v Budapešti (Országos Széchényi Könyvtár – ďalej ako OSzK) začali práce na novom vydaní maďarskej národnej retrospektívnej bibliografie za obdobie 1473 – 1700 (1711). Ide o prepracovanú a doplnenú verziu vyššie spomínanej bibliografie *Régi magyar könyvtár*. Nová bibliografia vychádza pod názvom *Régi magyarországi nyomtatványok* – RMNy. Prvý zväzok vyšiel roku 1971, v súčasnosti je k dispozícii tretí zväzok – tlače do roku 1655, v OSzK sa intenzívne pracuje na ďalších zväzkoch. Tvorcovia bibliografie deklaratívne nadviazali na RMK, na koncepciu Károlya Szabóa a vlastne spracúvajú bibliografiu uhorskú, to znamená, že bibliografia registruje všetky tlače vydané kdekoľvek na území bývalého Uhorska, vrátane územia dnešného Slovenska. Odborné kvality tejto bibliografie sú nesporné. Veľké časové odstupy medzi vydaním jednotlivých zväzkov dokazujú, že je to veľmi náročná práca vyžadujúca vysokokvalifikovaných odborníkov i veľa času.

Keď sa J. Čaplovič v 50. rokoch vrátil k bibliografickej práci, k dispozícii bolo i niekoľko zväzkov *Knihopisu českých a slovenských tisků*, prvý diel vyšiel roku 1925 a dielo bolo dokončené iba nedávno. Zdôraznila by som známu skutočnosť, že registruje iba české a slovenské tlače. Ján Čaplovič sa významnou mierou podieľal na spracúvaní tejto bibliografie.

Bibliografia tlačí na území Slovenska do roku 1700

Bibliografická práca Jána Čaploviča v druhej polovici 20. storočia

V druhej polovici 20. storočia sa v rámci teoretických diskusií týkajúcich sa najmä vymedzenia knihovedy (v tom čase používaný termín na označenie dejín knihy, knižníc, knižnej kultúry) uvažovalo o vzťahu dejín literatúry a knihovedy, najmä o tom, ktorá disciplína je podradená, ktorá nadradená. Tieto diskusie súviseli s hľadáním miesta knihovedy v systéme vied. Aký logický je tento vzťah, bez podradenosti a nadradenosti, dokumentuje Čaplovičova útla, 111 stránková knižka *O štúdiu staršej literatúry slovenskej* (1953). Kniha nie je celkom o literatúre, je o knihách, predovšetkým o prameňoch, z ktorých by sa pri výskume a štúdiu literatúry malo a mohlo čerpať.

Kniha dokumentuje, že jej autor vedel veľmi veľa o fondoch historických knižníc i o výskumných možnostiach, ktoré poskytujú. Ďalej upozorňuje na rôzne druhy prameňov – testamentárne súpisy, katalógy knižníc, kníhkupecké katalógy a mnohé iné pramene, presne, vecne a jasne píšuc, o čom sú schopné tieto pramene vypovedať a v čom sú závažné aj pre tvorbu bibliografie. Možno iba obdivovať ohromnú predvídavosť autora knihy. V súčasnosti sme už aj my pochopili potrebu mnohodimenzionálnych prameňov pre dejiny knižnej kultúry, publikujú ich však naši maďarskí kolegovia.

Ale vráťme sa k Čaplovičovej bibliografii. V roku 1954 predniesol na porade o retrospektívnej bibliografii prednášku *Ako pripravovať novú bibliografiu starších slovacík*. Bola publikovaná roku 1955 v časopise *Knižnica* a je akousi metodikou, ako postupovať, čo excerptovať.⁴ V tomto období už pracoval na bibliografii.

Keď Ján Čaplovič začal pracovať na bibliografii, už bola istá tradícia bibliografickej práce, ako sme ju už spomenuli. Nebol tu však žiadny „projekt“, do ktorého by bol mohol zapojiť, v niečom pokračovať, prípadne prebrať nejakú koncepciu. Vytvoril si ju sám, pracoval už aj v iných spoločenských a politických podmienkach ako jeho predchodcovia.

Bibliografická práca nebola pre neho akousi automatickou tvorbou popisov, ale široko koncipovanou intelektuálnou prácou.

K o n c e p c i a

Zvolil územný princíp, t. j. materiál je v bibliografii rozdelený podľa miest, ktorých tlače vyšli v rámci každého mesta podľa rokov vydania nezávisle od jazyka tlače. Vymedzil územné slovaciká, prvýkrát je to vlastne slovenská národná retrospektívna bibliografia v pravom zmysle slova. Automaticky vznikli malé monografie o tlačiarstve v jednotlivých mestách. Dlhodobá bibliografická činnosť mu umožnila

⁴ KOVAČKA, M. Ján Čaplovič – bibliograf a historik.

spoznať dejiny slovenského kníhtlačiarstva. Je škoda, že napísal iba niekoľko menších príspevkov o dejinách tlačenej knihy. Svoje hlboké znalosti zhrnul do úvodnej štúdie k bibliografii. Je tým najlepším, čo sa o dejinách kníhtlačiarstva na Slovensku kedy napísalo.

V bibliografii nenájdeme žiadnu násilnú „slovacitu“. J. Čaplovič bol veľmi kritický, údaje mnohonásobne preveroval, v bibliografii sú zaradené iba tlače, pri ktorých si bol absolútne istý, že spĺňajú stanovené kritéria. Bibliografia registruje aj sporné tlače, tieto záznamy sú označené rímskymi číslami (nazývam ich vylučovacími). V zázname sú uvedené argumenty, prečo tlač nemohla v uvedenom čase vyjsť, prípadne jej skutočné miesto vydania. Pri komplikovanom, často medzerovitom materiáli 16. až 17. storočia je to veľmi prínosný spôsob.⁵ Práve tieto záznamy sú najmarkantnejším dôkazom jeho ojedinelého, veľmi fundovaného prístupu k materiálu, ku knihe, nie iba ako k nejakému objektu popisu. Bibliografický záznam bol u neho výsledkom zdĺhavého štúdia, uvažovania, porovnávanía, vyradovania. RMNy vo všetkých doteraz vydaných zväzkoch dôsledne odkazujú na Čaplovičovú bibliografiu.

Ak vo svojej knižke *O štúdiu staršej literatúry slovenskej* (1953) uvádza potrebu štúdia starých katalógov, súpisov a pod., usiloval sa takéto pramene i sám využívať. Jeho možnosti boli obmedzené, ale bibliografia registruje niekoľko unikátov, o ktorých je už len záznam v katalógu.

Ako sú štrukturované *záznamy*, je všeobecne známe. Významné miesto v popise majú osobnosti, ktoré boli nejakým spôsobom spojené s tlačou, tieto potom vstupujú do *registrov*. Čaplovičov výskum takto odkryl mnohé osobnosti súvisiace s intelektuálnym životom na území dobového Slovenska. Plasticky vystúpili zo záznamov v bibliografii a zobrazili sa v početných registroch. Spomedzi nich práve register vydavateľov je doteraz nevyužitým prameňom. V istej etape vzniku tlače sa vydavateľ stáva dôležitým a práve Čaplovičova bibliografia prináša dosť materiálu na to, aby sme si tento fakt fundovane všimli.

Každá bibliografia, i retrospektívna, je živý organizmus. V tom je jej krása a zradnosť. *Doplnky* k Čaplovičovej bibliografii publikované v druhom zväzku urobil J. Telgársky a sú to, bohužiaľ, jediné doplnky. Pravdepodobne už nemožno očakávať podstatnejšie a rozsiahlejšie doplnky, aj keď výskum historických knižníc ešte nemožno považovať za celkom ukončený. Najväčšie zmeny budú zrejme v dostupnosti jednotlivých exemplárov, nepochybne bude veľmi veľa zmien v signatúrach a miestach uloženia.

Z á v e r

Bibliografia tlačí vydaných na území Slovenska do roku 1700 Jána Čaploviča výrazne ovplyvnila výskum dejín knižnej kultúry v našej republike. Z analýzy odbornej literatúry je zrejme, že je najviac preskúmané 16. a 17. storočie, málo preskúma-

⁵ Tento spôsob používa aj RMNy, či sa inšpirovali Čaplovičom, nie je známe.

né je 18. a najmenšia odborná pozornosť sa venovala 19. storočiu. Čaplovičova bibliografia vytýčila koridory, výskumník, bádateľ, autor sa môže o ňu „oprieť“, poskytne mu základné informácie. V pozitívnom zmysle slova nás toto dielo poznačilo.

Dve veľké bibliografie – Riznerova i Čaplovičova – sú výsledkom úsilia vzdelaných a zanietených jednotlivcov, ktorí takmer bez podpory vytvorili diela, ktoré nie sme schopní prekonať. Zdá sa, že osobné schopnosti, nasadenie a zanietenosť sú väčšou devízou ako informačné technológie.

Zoznam bibliografických odkazov

KOVAČKA, M. *Ján Čaplovič – bibliograf a historik* [online]. [Martin : Slovenská národná knižnica, 2004] [cit. 2006-01-02]. Dostupné na internete: <<http://www.snk.sk/nbuu/jc.doc>>.

RUTTKAYOVÁ, K. – KÁBRT, J. *Bibliografia*. Bratislava : SPN. 335 s.

ŽIBRITOVÁ, G. Na margo významného jubilea Dr. Jána Čaploviča. In *Knižnica*, 2004, č.11 – 12, s. 548 – 549.

Pramene

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1 – 2. Martin : Matica slovenská, 1972 – 1984.

ČAPLOVIČ, J. *O štúdiu staršej literatúry slovenskej*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953. 111 s.

ČAPLOVIČ, J. Pohľad do slovenských kláštorných knižníc, najmä jezuitských. In *Knižnica*, 1950, roč. 2, s. 54 – 59.

ČAPLOVIČ, J. *Tlače vydané na Slovensku do r. 1700 v bývalej lyceálnej knižnici*. Bratislava : Ústredná knižnica SAV, 1963. 64 s.

RIZNER, L. V. *Bibliografia písomníctva slovenského od najstarších čias do konca r. 1900*. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1929 – 1934.

Régi magyarországi nyomtatványok. Köt. 1 – 3. Budapest : MTA, 1971 – 2000.

SZABÓ KÁROLY [online]. Budapest : Arcanum, 2000 [cit. 2006-01-02]. Dostupné na internete: <<http://hu.wikipedia.org/wiki/>>.

SZABÓ, K. 1879 – 1898. *Régi magyar könyvtár*. Budapest : MTA 1879 – 1898. 4 zv.

- I. Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.
Budapest, 1879.
- II. Az 1473–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke.
Tamže 1885.
- III – IV. A magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Szerk. Szabó, Károly – Hellebrant Árpád. Budapest, 1896, 1898.

Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do r. 1700 v elektronickej podobe

Lucia Lichnerová

Odbornej verejnosti je známe, že okrem tlačenej Čaplovičovej bibliografie (Čaplovič, 1972, 1984), máme dnes k dispozícii aj jej elektronicnú podobu. Jej vznik súvisel s 2. etapou programu retrokonverzie Národného bibliografického ústavu SNK v Martine, do ktorej bol prepis bibliografických záznamov z klasickej knižnej podoby do elektronickej zaradený v r. 2002. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do r. 1700* je tak editovaná prostredníctvom Slovenskej národnej bibliografie na CD-ROMe a dostupná napr. aj v sieti Akademickiej knižnice Univerzity Komenského na serveri CD-ROM server UK.

Tento jedinečný sekundárny dokument zásadným spôsobom rozširuje možnosti využitia Čaplovičovej bibliografie. Bezpochyby netreba špeciálne upozorňovať na obrovské pozitíva akejkoľvek elektronickej bibliografie oproti jej knižnej podobe v súvislosti s rýchlosťou vyhľadania informácií, úsporou času pri informačnom prieskume a kvantitou používateľov, ktorá je v dôsledku nižšieho nákladu knižnej verzie bibliografie v určitom časovom rozpätí obmedzená. Nezanedbateľný význam má elektronická bibliografia aj pre používateľa spracujúceho určitú tému vyžadujúcu si tvorbu bibliografického súpisu. Vďaka existencii elektronickej verzie nie je používateľ odkázaný na prepis bibliografických záznamov (ktoré nie sú, okrem iného, v tlačenej podobe spracované podľa súčasných používaných štandardov), ale môže vyhladané záznamy prebrať dokonca už aj v medzinárodne akceptovanej štruktúre podľa ISBD (A) (1995). Z hľadiska prieskumu a aj využívania záväzných (autoritatívnych) foriem mien musíme elektronickej verzii takisto pripísať obrovský predstih pred jej tlačenu podobou: selekčné prvky (najmä mená autorov) sú v elektronickej verzii vytvorené v súlade s medzinárodnými štandardmi AACR2 (Anglo, 2003) a zjednotené do podoby, v akej by používateľ mal staré mená uvádzať aj v celej svojej historickej práci. V tejto súvislosti má v prípade prieskumu elektronická verzia aj oveľa širšiu škálu možností vyhľadávania: a to nemáme na mysli len počet selekčných prvkov, ale aj otázku viacdimenziálnej rešerše podľa viacerých selekčných prvkov naraz upresnených prostredníctvom operátorov alebo hľadaním v slovných kmeňoch.

Nezanedbateľný význam má elektronická verzia aj v zmysle aktualizácie retrospektívnej bibliografie Jána Čaploviča: v rámci neskorších výskumov sa totiž preukázali mnohé nové skutočnosti týkajúce sa niektorých vydaní registrovaných

v klasickej bibliografii. Práve možným zaradením týchto zistených skutočností do elektronickej verzie môže jej používateľ predísť konfrontácii so zastaralými a neplatnými údajmi v klasickej verzii. Aktualizovať je možné podstatné údaje o signatúrach jednotlivých vydaní, ako aj napr. o mnohých zahraničných vydaniach s falošným slovenským impresom, ktoré sú v klasickej verzii považované za slovacikálne vydania. Z toho vyplýva, že v tomto smere nemusí byť používateľ elektronickej databázy nútený siahnuť aj po inej doplnujúcej literatúre. Podobnou výhodou je aj možnosť prilinkovania záznamov na zdigitalizované časti vydaní alebo plné texty, ako aj previazanie súvisiacich bibliografických záznamov (napr. originál a preklad), ktoré môžu používateľovi klasickej verzie ľahko uniknúť.

Po stručnom vymenovaní výhod, ktoré môže elektronická databáza používateľovi poskytnúť, sa napokon dostávame k bodu, ktorý bol hlavným stimulom pre uvedenie tohto krátkeho príspevku. Viedla ma k nemu jednak vlastná skúsenosť, ktorá začínala pri knižnej verzii Čaplovičovej *Bibliografie tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*, ako aj zahraničné aktivity smerujúce k zamysleniu sa nad preferenciou len jedného typu média retrospektívnej bibliografie – v tomto prípade elektronickeho média. Je nespochybniteľné, že suma výhod, ktorú so sebou prináša elektronická bibliografická databáza je bezpochyby vyššia, ako mnou načrtnuté krátke pemzum. Napriek tomu je predsa len podnetné zareagovať na myšlienku, ktorá začala v Nemecku a v Rakúsku prenikať na povrch v polovici 90. rokov 20. storočia, a tou je zamyslenie sa nad, aj keď nízkym, ale predsa len relevantným množstvom nevýhod používania elektronickej bibliografickej databázy. Vo všeobecnej rovine sa musí elektronickej verzii ako prvý pripísať nedostatok súvisiaci s používaním akýchkoľvek elektronických katalógov či bibliografií. V porovnaní s klasickej knižnou verzou môže, nazvime ho, „neknihovnícky“ používateľ, menej pozitívne hodnotiť selekčnú efektívnosť. Ak berieme do úvahy použitú rešeršnú stratégiu závisiacu od informačnej gramotnosti samotného používateľa (a teda jeho schopnosti formulovať informačnú požiadavku v závislosti od jeho informačnej potreby), dostávame sa k pojmom relevancia a pertinencia. Pri vyhľadávaní v elektronickej databáze nemusí byť nájdený dokument pre používateľa vždy relevantný (tzn. nemusí subjektívne zodpovedať jeho informačnej požiadavke) a rovnako pertinentný, teda nemusí zodpovedať jeho informačnej potrebe. Otázny zostáva aj rozsah a presnosť výberu, pretože používateľ nemôže mať vždy istotu, či systém našiel všetky relevantné dokumenty a naopak, nevyhľadal aj tie, ktoré relevantné nie sú. Odstránenie uvedených negatív v podstate záleží od dnes pomerne často skloňovaného pojmu a tým je informačná gramotnosť používateľov elektronickej katalógov a bibliografií. Množstvo selekčných prvkov tiež nemusí byť znakom kvality bibliografickej databázy. Nie každý používateľ je schopný orientovať sa vo vyhľadávacích maskách podľa bibliografických kritérií a napokon vo výsledkoch vyhľadávania, čo v ňom môže vyvolať „informačný chaos“. Pri vyhľadávaní v klasickej Čaplovičovej bibliografii je tento problém značne eliminovaný, nakoľko používateľ nemusí hľadať pomocou registrov, ale môže len jednoducho „listovať“ v bibliografii a vyberať priamo požadované biblio-

grafické záznamy zodpovedajúce jeho informačnej potrebe a neskôr ich prípadne podrobiť ďalším kritériám výberu. Takýto postup je určite časovo náročnejší a náchylný na prehliadnutie záznamov, je však nenáročný na informačnú gramotnosť používateľa.

Oveľa podstatnejšie však z mojej strany bude upozornenie na možné riziká používania elektronických databáz, najmä ak ide o retrospektívnu bibliografiu a jej použitie pre historicky orientovaný výskum. Hoci sa malé nevýhody črtajú pri akejkoľvek elektronickej databáze, pri retrospektívnej bibliografii sa toto pomezie môže ešte rozšíriť a elektronicke spracovanie bibliografie môže bádateľa mierne hendikepovať. V tejto oblasti sa stanoveným problémom, ako som už spomenula, začali zaoberať zahraniční (nemeckí a rakúski) bibliografi. Nastolili otázku, do akej miery sa bádateľ môže spoľahnúť len na elektronickú verziu retrospektívnej bibliografie. K myšlienke upozorniť na možné riziká preferencie elektronickeho zdroja retrospektívnej bibliografie ma priviedli výsledky výskumov realizovaných v dvoch zahraničných inštitúciách: na Westfálskej Univerzite v Münsteri a vo Vorarlberskej Krajinskej knižnici v Bregenzi. Prvý výskum sa týkal medicínskych knižníc v elektronickej spoločnosti (vedený riaditeľom čiastkovej lekárskej knižnice v Univerzitnej knižnici v Münsteri Dr. Oliverom Obstom) a používania elektronickej databázy MEDLINE (na CD-ROMe a online od r. 1964/66) a lekárskej bibliografie monografií, periodík a článkov z medicínskych časopisov Index Medicus, vychádzajúcej od r. 1879 v tlačenej podobe v 11 nemeckých a v jednej rakúskej knižnici¹. Druhý prieskum bol zacielený na používanie vorarlberskej bibliografie pôvodne tlačenej verzie od Josepha Zehrera (Zehrer, 1971 – 1982) a neskôr elektronickeho katalógu Vorarlberskej Krajinskej knižnice, ktorý prebral suplovanie pôvodnej tlačenej bibliografie. Výsledky boli pozoruhodné a zhodujú sa s aspektmi, na ktoré som v tomto príspevku chcela upozorniť.

Napriek širokému spektru výhod elektronickej retrospektívnej bibliografie, pri výskume orientovanom historickým smerom predsa len z určitých dôvodov nie je opodstatnené zanevrieť na klasickú knižnú podobu bibliografie. Pre výskum dejín knižnej kultúry založený na excerpovaní údajov z retrospektívnej bibliografie je v tlačenej podobe podstatné práve **pevné miesto** záznamu. Predovšetkým pre používateľov s vizuálnou pamäťou má táto výhoda nenahraditeľný význam. Jej relevantnosť sa prejavuje predovšetkým možnosťou návratu k bibliografickému záznamu, pričom výhodou nie je len jeho pevné miesto v bibliografii, ale aj jeho miesto medzi ostatnými záznamami, ktoré používateľ knižnej verzie chtiac-nechtiac „do-

¹ Konkrétne išlo o tieto knižnice: Zweigbibliothek der Medizin der TH Aachen, Zentralbibliothek der Charite Berlin-Ost, Universitätsbibliothek Bielefeld, Universitätsbibliothek Düsseldorf, Universitätsbibliothek Essen, Universitätsbibliothek Heidelberg, Universitätsbibliothek Jena, Zentralbibliothek der Medizin Köln, Zentrale Bibliothek der Medizinischen Akademie Magdeburg, Fakultätsbibliothek Psychologie & Pädagogik der UB München, Universitätsbibliothek Münster, Universitätsbibliothek Graz.

stane do oka“. Hoci tieto bibliografické záznamy nemusia byť súčasťou jeho terajšieho záujmu, predsa len udávajú miesto konkrétneho záznamu, a teda aj vydania medzi inými vydania príslušného miesta, tlačiara a roku. V tomto smere je výhodou tlačenej podoby **neviazanosť** bibliografie **na techniku**. Možnosť neobmedzeného prenášania knihy a jej listovania kedykoľvek a kdekoľvek má za následok, že niektoré záznamy si používateľ jednoducho MUSÍ prečítať. Predovšetkým pri výskumoch historického typu, ako je aj výskum dejín knižnej kultúry, má práve bežné listovanie kdekoľvek a kedykoľvek v niektorých prípadoch obrovský význam. Bezpochyby sa tak môže vynoriť niekoľko historických objavov, nespracovaných výskumných možností, na ktoré sa prišlo práve takýmto „náhodným“ spôsobom. Oveľa podstatnejšia je ale ďalšia rovina tohto javu a tou je „vynútený“ prehľad spolu súvisiacich okolností, ďalších aspektov aj mimo spracovávanej témy, čo nenáročným spôsobom rozširuje obzor poznania používateľa.

Uvedené javy reflektovali aj na výsledky realizovaných výskumov, postavených na hypotéze K. Salomona (1988): „knihy má obrovský informačný potenciál, ktorý umožňuje ponechať v zornom poli používateľa, kým pri obrazovke a jej rolovaní to nie je možné“. Výskumy, ktoré som uviedla, reagovali aj na výsledky, ktoré uverejnil v r. 1990 Bernd Preuss z Centra pre psychologické informácie a dokumentáciu na Univerzite v Trieri. Preuss (1990) realizoval výskum pomocou 14 otázok týkajúcich sa vyhľadávania v elektronických a klasických sekundárnych zdrojoch a dopel k prekvapivému záveru, že „medzi nimi nebol podstatný rozdiel“. Oveľa závažnejší ale bol fakt, že pri mechanickom hľadaní boli objavené a následne použité aj iné zdroje a tak boli pri „náhodnom hľadaní zistené aj ďalšie polysúvisiace skutočnosti“ (Preuss, 1990). Resumé viedlo ku skonštatovaniu, že preferencia len jedného zdroja znamená jednoznačne stratu informácií.

Všetky uvedené výsledky viedli ku skonštatovaniu, že **obe verzie netreba chápať ako konkurenčné, ale ako doplnujúce a obohacujúce sa navzájom**. Pri každom druhu média môžeme sledovať jeho pozitívne a negatívne konzekvencie. O to dôležitejšie je uvedomovať si ich, aby sme sa tým negatívnym mohli vyhýbať. Kniha má životnosť, ktorá v podstate nie je náročná na personál, techniku, inštitúciu, kým elektronická databáza sa musí neustále kontrolovať a spravovať. Kniha má aj fixačnú funkciu, pretože fixuje stav poznania z epochy, v ktorej vznikla, kým databáza je neustále v „toku“. Knihu netreba štartovať, je schopný ju vnímať každý s vrodenným zmyslom, kým na prácu s databázou treba mať aj istú zrelosť – informačnú gramotnosť. Kniha je hmotný dôkaz kultúrnosti národa, kým elektronická databáza bude vždy len virtuálna. Tlačene bibliografie preto nemôžeme nazývať len obyčajnými anachronistickými predchodcami ich elektronických verzií. Dôkazom je, napokon aj skutočnosť, že Vorarlbergská Krajinská knižnica začala spomínanú Vorarlbergskú bibliografiu vydávať od r. 1997 znova v tlačenej podobe, pretože „kým v elektronickej verzii sa objaví len cielene hľadaná informácia, tlačaná kniha podáva celkový pohľad aj na iné publikácie, tak ako by to elektronická databáza nebola schopná“ (Feuerstein, 1997). V prípade uvedomenia si aj tejto malej negatívnej

stránky bude **elektronická verzia v kombinácii s klasickou bezpochyby ideálnym sekundárnym zdrojom pre súčasných a budúcich aktívnych bádateľov v oblasti dejín knižnej kultúry.**

Zoznam bibliografických odkazov

Anglo-americké katalogizačné pravidlá: druhé revidované vydanie 2002. 2003.

Martin : Slovenská národná knižnica, 2003. 1. zv. (rozličné stránkovanie).
ISBN 80-89023-38-X.

ČAPLOVIČ, J. 1972. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I.*

Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, J. 1984. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II.*

Martin : Matica slovenská, 1984. 1410 s.

ISBD (A): medzinárodný štandardný bibliografický popis pre staré tlače (antikvária). 1995.

Prvé vydanie v slovenčine. Martin : Matica Slovenská, Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav, 1995. ISBN 80-7090-915-6.

FEUERSTEIN, T. (zost.). 1997. *Vorarlberg-Bibliographie. 1997 – , Jg. 1– .*

Bregenz : Vorarlberger Bibliographie, 1997 – .

PREUSS, B. 1990. Konventionelle Literatursuche versus

Online-Literaturrecherche in den Datenbanken PSYINDEX und PsycINFO.
In *Nachrichten für Dokumentation*, 1990, 41, s. 361 – 368.

SALOMON, K. 1998. The impact of CD-ROM on reference departments.

In *RQ*, 1988, 28, s. 203 – 215.

ZEHRER, J. (zost.) 1971 – 1982. *Vorarlbergische Bibliographie. 1971 – 1982, Jg. 1 – 10.*

Dornbirn : [s.n.], 1971 – 1982. Pokračuje ako Vorarlberg-Bibliographie.

Najvzácnejšie tlače z Čaplovičovej bibliografie zachované vo fonde SNK a jej majitelia

Klára Komorová – Helena Saktorová

Úvod

Najzáslušnejším počinom Jána Čaploviča – ako bibliografa – je jeho dielo *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700* (Martin : Matica slovenská, 1972, 1984). Počas celého svojho života zbieral, popisoval a nakoniec publikoval v tomto diele záznamy o tlačiach 15. – 17. storočia, ktoré vyšli v slovenských tlačiarňach. Rozvoj kníhtlačiarstva na Slovensku kladieme až do druhej polovice 16. storočia, 100 rokov po vynájdení kníhtlače Jánom Gutenbergom. Hoci Slovensko malo už v 15. storočí výhodné duchovné i materiálne podmienky pre vlastnú produkciu kníh – malo vlastných vzdelancov, literátov i podmienky pre vznik tlačiarň, v rokoch 1467 – 1490 tu existovalo vysoké učenie Academia Istropolitana a v mnohých mestách, najmä v hospodársky dobre prosperujúcich banských mestách, boli skvelé podmienky na zakladanie tlačiarň – tlačiarne nevznikali. Zakladanie kníhtlačiarň v Uhorsku, ktorého súčasťou v tom čase bolo aj Slovensko, nepodnietil ani humanisticky orientovaný budínsky dvor Mateja Korvína, nezavázili ani blízke univerzity v Krakove, vo Viedni, ani pražská univerzita. Pravdepodobne nevznikali tlačiarne na Slovensku v 15. storočí preto, lebo jednak tlačiarne okolitých i európskych krajín stáčili dostatočne zásobovať svojou knižnou tlačenou produkciou i náš domáci trh, jednak Ostrihomská arcidiecéza si dávala tlačiť knihy potrebné pre celebrujúce účely hlavne prostredníctvom budínskych kníhkupcov alebo priamo v renomovaných tlačiarňach v Benátkach, Norimbergu a inde. Bolo podstatne výhodnejšie i lacnejšie dovážať knihy zo zahraničia. So zakladaním tlačiarň súviselo i budovanie papierní, zabezpečovanie odborného personálu a vybavenie tlačiarň technickými prostriedkami, čo v tom čase bolo mimoriadne nákladné.

Najstaršou tlačiarňou, ktorá fungovala na území Slovenska v 15. storočí, je tlačiareň známa v odbornej literatúre ako „*typographia Confessionalis*“, ktorá pravdepodobne pracovala v Bratislave v rokoch 1477 – 1480. Z tejto tlačiarne sa vo fonde SNK nachádzalo dielo Antonina Florentina Confessionale [1477] a nieslo provenienčné zápisy piaristickej knižnice z rumunskej Bistrice. Roku 1996 v rámci reštitúcií sa tlač prinavrátila piaristom a v súčasnosti je uložená v piaristickom kláštore v Nitre.

Bardejov

Kníhtlač na Slovensku výraznejší rozvoj zaznamenala až v 16. storočí, po bitke pri Moháči. Boli to tlačiarne, ktoré vznikali predovšetkým vo východnej, južnej, západnej a severnej časti historického Uhorska, pretože ústredná časť bola obsadená Turkami. Zakladanie a chod tlačiarň boli väčšinou podmienené podporou šľachtického dvora, na ktorom tlačiareň pôsobila. Väčšina šľachticov však bola materiálne vyčerpaná tureckými vojnami, nemali dostatok prostriedkov na podporovanie a udržiavanie tlačiarne na svojich majetkoch. V poslednej štvrtine 16. storočia vzniklo viacero tlačiarň, z ktorých však mnohé nemali dlhé trvanie, pretože sa orientovali na protestantskú cirkev a boli prenasledované. Preto sa často premiestňovali z miesta na miesto – boli to putovné tlačiarne. Prvú kníhtlačiareň na území Slovenska, ktorá mala dlhšie trvanie, založil v Bardejove roku 1577 Dávid Gutgesel. Dávid Gutgesel sa narodil okolo roku 1540 v Bardejove v protestantskej rodine (zomrel v roku 1599 v Bardejove). Učiteľom mu bol na bardejovskej škole známy humanista Leonard Stöckel a za kníhtlačiara sa vyučil vo Viedni. Bol vážnym občanom mesta a vydával väčšinou učebnice, kalendáre a také teologické práce, ktoré vykladali Sväté písmo. Počas 20-ročného pôsobenia tejto tlačiarne vyšlo z nej okolo 80 tlačí. Boli to diela v latinčine, nemčine a maďarčine. Okrem príležitostných spisov a kalendárov vydával aj učebnice, gramatické kompendiá, polemické diela luterskej orientácie.

Najstarším zachovaným vydaním bardejovskej tlačiarne, ktoré sa nachádza v SNK, je dielo *Axiachus, seu De contemnenda morte*, ktoré sa neprávom pripisuje Platonovi. Podľa kolofónu sa dielo začalo tlačiť u Dávida Gutgesela roku 1577, teda v roku založenia tlačiarne a bolo dokončené v roku 1578. Náš exemplár je konvolútom so spisom Davida Chytraea *De ratione discendi* (Wittenberg, 1586). V chronologickom radení ďalšou tlačou tejto tlačiarne zachované v našej knižnici je v roku 1579 vytlačená zbierka maďarských kázni Györgya Kulcsára *Postila*, v ktorých sa podáva výklad evanjélií. Tento exemplár nesie rukopisný záznam Mateja Holku st. z roku 1767, jedného zo zakladateľov Malohontskej učenej spoločnosti (*Sibi, suis, aliisq3, vti legitime volentib9, comparavit Matthias Holko Tiszoltzensis, V.D.M. in vtroq3 Szkalnok & Zak. 11. 8bris 1767*). Za jeden z najvýznamnejších produktov Gutgeselovej tlačiarne sa pokladá preklad malého Lutherovho *Katechizmu* z roku 1581. Dielo patrí k základným slovenským literárnym a jazykovým pamiatkam – text je v slovakizovanej češtine s prvkami východoslovenského nárečia. Z roku 1586 sa zachovalo polemické dielo *Examen thesium et regularum Zvingliniarum de Coena Domini*, ktorého autormi sú Martin Wagner, Tomáš Fabri a Severín Škultéty. Podnetom na uvedený spis boli diela Gašpara Pilca, ktorý po smrti svojho mecána Jána Ruebera, sa stal zástancom kryptokalvinizmu na Slovensku a vo svojich prácach hlásal odklon od luterskej ortodoxie. Uhorskí luteráni žiadali Pilca, aby odvolal svoje názory a postoje, čo však Pilc neurobil a jeho odpoveďou boli v 79 bodoch zhrnuté *Propositiones*. Bardejovská cirkev i škola poverili predstaviteľov luteranizmu Wagnera, Fabriho a Škultétyho napísať a vydať vyššie menovaný spis, ktorým sa začal otvorený polemický boj reformova-

ných cirkví. V exemplári SNK nachádzame aj posesorské záznamy: na rube titulného listu pod tlačenou dedikáciou Jakuba Wagnera, básnika, učiteľa a evanjelického farára, brata Martina Wagnera, je jeho vlastnoručný podpis *Jacobus Wagner* a na titulnom liste je záznam: *Sum ex libris Joh: Agrij Bossan et Amicor⁹ ejus 1656 14 Martij* – to dokladuje, že Ján Agri z Bošian pravdepodobne vlastnil aj s priateľmi knižnicu. Ďalší polemický spis, ktorý napísal Martin Wagner a bol vytlačený v Gutgeselovej tlačiarni, je dielo *Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis* z roku 1590. Martin Wagner, ktorý po ukončení štúdií vo Wittenbergu pôsobil ako učiteľ a farár na viacerých miestach na Slovensku, v čase napísania tohto polemického spisu bol seniorom piatich slobodných kráľovských miest na východnom Slovensku. Týmto dielom obhajuje Lutherove základné tézy a napadá nimi kryptokalvinistické názory Gašpara Pilca. Ďalej v našom fonde je zachovaný konvolút, v ktorom sú tri polemické spisy Gregora Stančiča: *Responsionis Gregorii Horwath ... pars prima ... ad Sebastiani Lam ... criminationes* (1592); *Responsionis Gregorii Horwath ... pars altera, partim Antithesi Sebastiani Lam ... , partim defensionis eiusdem contra primam responsionis ... opposita* (1593); *Admonitio, qua Gregorius Horwath ... Sebastianum Lam ... captum ac irretitum ex propria illius confessione breuiter ostendit* (1593); už spomenutá Wagnerova Apologia a evanjelická polemická zápisnica z kolokvia v Csepregu *Historia colloquii Chepregiensis de Coena Domini* (1591). Gregor Horvát patril k významným mecénom vzdelania a kultúry na východnom Slovensku. Okolo roku 1588 založil na svojom majetku v Strážkach školu vyššieho typu – gymnázium, ktoré bolo vychýrené takmer po celom území Uhorska. Patril zároveň k popredným zástancam luteranizmu a zapájal sa do polemických dišpút. Týmto svojimi spismi brojil proti kryptokalvinizmu, proti Šebastiánovi Lamovi, poprednému predstaviteľovi tohto reformovanému smeru na východnom Slovensku. *Historia colloquii Chepregiensis de Coena Domini* vznikla zo zasadnutia predstaviteľov reformovaných cirkví dňa 2. júna 1591 v Csepregu, ktoré zvolal František Nádašdy za účelom zjednotiť evanjelikov v otázke Pánovej večere. Zasadnutie sa skončilo rozchodom opačne stojacich táborov – na jednej strane Gregor Horvát a Severín Škultéty, hlavný rečník luterskej orientácie a na strane druhej Štefan Beythe so synom Andrejom – títo zo zasadnutia odišli a strany sa nedohodli. Zápisnicu podpísal František Nádašdy a 13 evanjelických farárov, ktorá v roku zasadnutia (1591) vyšla za podpory Gregora Stančiča aj tlačou. Náš konvolút je zaujímavý a vzácny aj z posesorského hľadiska – nesie vlastnoručný podpis Gregora Horváta. Vo fonde SNK sa zachoval v dvoch tlačiach zo 16. storočia (Gerson, Jean Charlier de: *Quarta pars operum*. Strasbourg: Martin Flach et Mathias Schurer. 1502 a Heremias, Petrus: *Opus*. Brescia: Giacomo Britannico. 1502) veršovaný vlepý exlibris Bardejovskej mestskej knižnice *Liber Bibliothecae Bartphanae. In Insignia ciuitatis Bartphae. Non quia Bartpha geris, felix es, signa coronae, Floribus & gaudes, Angelicoq3 choro, Ac vtring3 viros pugnaces, laeta canentes, Quaternasq3 tenes, Pannonis orbis, aquas. Sed quod eras diuini seminis Hospita & altrix Dilectumq3 vigit semen Iacob erat. Hoc igitur recolas, tua non insignia, solum Huic fidas, felix, saluaq3 semper eris*. Exlibris vznikol pravdepodobne v rokoch 1595 – 1596 ako jednolistová tlač pre potreby badejovskej mestskej knižnice

a tlačiarom bol pravdepodobne Dávid Gutgesel. Dejiny Bardejovskej mestskej knižnice môžeme sledovať už od 14. storočia v spojitosti s farskou knižnicou chrámu sv. Egídia. V prvej polovici 16. storočia sa rozrastala najmä zásluhou bardejovských kňazov a v druhej polovici 16. storočia ju protestanti odovzdali mestu. V poslednej tretine 16. storočia sa stala verejne prístupnou a jej knihy boli označované uvedeným exlibrisom. Zaujímavý posesorský záznam nesie dielo Gersona, v ktorom okrem vlepeného exlibrisu je aj rukopisný podpis *Georgij Petrij bartphensis sum* – či bol tento Juraj Petri v príbuzenskom vzťahu so známym bardejovským kňazom Jánom Petrim, nevieme presne určiť, avšak je pravdepodobné, že patrili do jednej rodiny. Ako posledné dielo z oficiíny Dávída Gutgesela uvádzame *Postilu* Leonarda Stöckela (1596) – kázne na nedeľné a sviatočné dni, ktoré predstavuje jeho základné dielo. Okrem kázní postila obsahuje mnoho citátov z diel antických spisovateľov, kritiku katolíckej cirkvi, kritiku islamu, anabaptistov a pod. Zároveň vo svojom učení zdôrazňuje potrebu štúdia jazykov, svetského vzdelávania, štúdia antickej literatúry, kultúry a vzdelanosti. Leonard Stöckel bol jedným z typických predstaviteľov humanizmu na Slovensku. Po svojich štúdiách vo Wittenbergu, kde nadviazal priateľstvo s Filipom Melanchthom, sa vrátil domov a ako učiteľ pôsobil na bardejovskej mestskej škole. Ako jej rektor zreorganizoval školu podľa nemeckých vzorov, najmä do výchovno-vzdelávacieho procesu presadil pedagogické princípy Melanchthona. V exemplári Stöckelových postíl nachádzame na titulnom liste vlastnícky záznam „*Pauli Jacobaei*“ – náboženského spisovateľa, autora barokovej náboženskej a výchovno-moralistickej literatúry 18. storočia. Ďalší rukopisný záznam *Georgius Rotth Neosol Pann: et Bartphae: Anno [...] Christianij 1615: 15 Ianuarij* dokladuje vlastníctvo knihy banskobystričským rodákom Jurajom Rotthom a zároveň dokresľuje jeho biografické dáta – oznamuje, že pôsobil v roku 1615 v Bardejove. Pravdepodobne bol zberateľom kníh, pretože väzba knihy je opatrená jeho supralibrosom – *G R N P 1615* – a mohol mať väčšiu knižnicu (Ďalšiu knihu s jeho supralibrosom s rokom 1617 sme našli v knižnici Evanjelického kolégia v Košiciach – Bright, Timothy: *Hygiēna*. Frankfurt am Main: off. Paltheniana; sumpt. Peter Fischer – haer. Et Jonas Rosa, 1598).

Činnosť Gutgeselovej tlačiarne pretrvávala do konca 16. storočia, ku ktorej roku 1597 pribudla Klösova tlačiareň. Nedá sa povedať, že táto tlačiareň bola pokračovaním Gutgeselovej oficiíny, pretože už v čase fungovania Gutgeselovej oficiíny mala Klösova tlačiareň svoje vlastné vybavenie. Dávid Gutgesel a Jakub Klös boli v príbuzenskom vzťahu – druhou manželkou Jakuba Klösa bola dcéra Dávída Gutgesela. Jakuba Klös bol v Bardejove už roku 1596, kde v mestskej rade pôsobil ako richtár. Do 16. storočia spadá iba časť jeho produkcie. Väčšina jeho tlačí vyšla v 17. storočí. Iba 16 vydaní je známych zo 16. storočia. Obe bardejovské oficiíny vydávali mimo významných knižných prác aj príležitostnú spisbu. Boli to rôzne básne (enkomiá, epithalámia, genethliaca a epicédiá) k rozličným príležitostiam, ktorými študenti prostredníctvom svojich mecénov, ktorých oslavovali, si zabezpečovali financie na svoje štúdiá. SNK uchováva vo svojom fonde zaujímavý konvolút 24 tlačí 16. storočia rôznej proveniencie, medzi ktorými sú dve diela vydané u Gutgesela v posled-

ných rokoch jeho činnosti a tri tlače z Klösovej dielne: *In obitum piae... Catharinae Pap, charissimae coniugis... Georgii Zabo de Göntz* (1598 u Dávida Gutgesela) predstavuje súbor pohrebných básní pri príležitosti úmrtia Kataríny Papovej, manželky Juraja Szabóa. Autormi básní sú: Ján Balog, Krištof Darholcz, Ján Bocatius, Melchior Roháč z Turca, Andrej Mudroň a iní; *Elegiae duae* (1598 u Dávida Gutgesela) na 4 fóliách je súbor pozdravných básní od Jána Bocatia, významného slovenského humanistického básnika a Jána Baloga. V Klösovej tlačiarni v roku 1597 vydal Andrej Mudroň *Torus* na 8 fóliách, ktorý obsahuje príležitostné básne k svadbe Andreja Mednenského, vravnovského evanjelického farára a Kataríny Károliovej, dcéry Gašpara Károliho. Na rube titulného listu je epigram venovaný ženichovi od Jána Bocatia. V tom istom roku vyšiel v Klösovej tlačiarni aj oslavný spis na Žigmunda Bátoryho I. od Joanna Torquata Aquila – *Elogium in honorem ... Sigismundi I. Dei gratia ducis Transyluaniae*. Tlač nesie posesorský záznam – vlastnoručný podpis Jána Bocatia. Z produkcie Klösovej tlačiarnie zo 16. storočia spomenieme ešte dve Bocatiové básnické diela – *Musae parentales* (1598) – predstavujú pohrebné básne pri úmrtí Štefana Forgáča, významného protitureckého bojovníka a *Hungaridos libri poematum V* (1599) – najvýznamnejší súbor oslavných a príležitostných básní, listov Jána Bocatia.

Trnava

Jednou z najvýznamnejších uhorských tlačiarní v 16. storočí sa stala trnavská tlačiareň. Prvý záujem o založenie tlačiarnie v Trnave bol už v roku 1560, keď arcibiskup Mikuláš Oláh s príchodom jezuitov do Trnavy chcel sem pritiahnúť z Viedne aj tlačiarskych odborníkov. Tieto snahy sa naplnili až za administrátora ostrihomského arcibiskupstva Mikuláša Telegdyho, ktorý na založenie tlačiarnie dostal finančnú podporu od panovníka 1000 forintov a 500 forintov od ostrihomskej kapituly. Telegdy v roku 1577 odkúpil staršiu jezuitskú tlačiareň vo Viedni a presťahoval ju do svojho domu v Trnave. Súčasne vo Viedni nakúpil písma, papier, štočky tlačiarskych ozdôb a ilustrácií. Tlačiareň začala tlačiť v roku 1578 a Mikuláš Telegdy ju viedol až do svojej smrti v roku 1586. Pre zaujímavosť uvádzame, že povolenie dostala tlačiareň vo forme privilégia až 14. augusta 1584, čím bolo chránené aj autorské a tlačiarske právo Telegdyho, musel však odovzdávať 3 – 3 exempláre z každého diela uhorskej kráľovskej dvornej kancelárii. Ide o prvý prípad povinného výtlačku v Uhorsku. Produkcia trnavskej tlačiarnie je vo fonde Slovenskej národnej knižnice zastúpená veľkým počtom diel, najmä z obdobia, keď fungovala ako akademická tlačiareň. Teraz sa budeme venovať analýze jej produktov len z najstarších období. Najstaršou tlačou tejto tlačiarnie vo fonde SNK je – *Az Evangeliomoknac, Mellyeket Vasárnapokon, Es Egyeb Innepeken Esztendő Által, ... oluasni es Praedikallani szoktanac, ... Masodic Resze...*, z roku 1578, ktorej autorom je Mikuláš Telegdy, zakladateľ tlačiarnie a popredný cirkevný hodnostár. V roku 1580 vyšla tu aj tretia časť jeho postíl *Az Evangeliomoknac, Mellyeket Vasárnapokon, Es Egyeb Innepeken Esztendő Által, ... oluasni es Praedikallani szoktanac, ... Harmadic resze...*, (prvá časť vyšla roku 1577 vo Viedni), ktoré predstavujú apologetiku katolíckej cirkvi voči dielu protestanta Petra Bornemisu

Fejtegetés. V roku 1580 vyšlo dielo *Ordinarium officii divini secundum consuetudinem metropolitanae ecclesiae Strigoniensis*, ktoré do tlače pripravil tiež Mikuláš Telegdy. Práca je zhrnutím celebrujúcich poriadkov a pravidiel pre celú katolícku cirkev v rámci ostrihomskej arcidiecézy, ale s určitou platnosťou pre celé Uhorsko. Do konca 16. storočia vlastne boli pre každú arcidiecézu v platnosti samostatné celebrujúce poriadky. Až v tomto vydaní nachádzame aj závery tridentského koncilu, ktoré mali byť platné v Uhorsku vo všeobecnosti. Z dielne Telegdyho tlačiarne sa v našom fonde nachádzame ďalší významný produkt – *Decreta, constitutiones et articuli Regum inclity regni Ungariae*, ktorý vyšiel roku 1584. Je to zbierka uhorských zákonov usporiadaná v chronologickom slede od panovania prvého uhorského panovníka Štefana I. až po rok 1583. Zásľuhu na vydaní tejto zbierky mal Zachariáš Mošovský, v tom čase nitriansky biskup, ktorý sa v rámci svojej funkcie venoval aj sudcovským činnostiam, a preto pociťoval absenciu platnej legislatívy pre celé Uhorsko. Rozhodol sa zreviďovať staré právne normy na základe tzv. Ilosvayho-kódexu, teda zákonov platných za Ladislava II. a Ľudovíta II., a Verbóciho Tripartita. V spolupráci s Mikulášom Telegdym vydal v Telegdyho tlačiarne v Trnave roku 1584 tieto dekréty. Na konci diela sa nachádzajú životopisy uhorských kráľov a nitrianskych biskupov, ktoré pripravil sám Z. Mošovský. Táto zbierka zákonov položila základ oficiálnej uhorskej zbierke zákonov *Corpus juris Hungarici* a stala sa takmer na dve storočia všeobecne platnou pre celé Uhorsko ako normatívne právo. Mikuláš Telegdy sa zúčastnil iba na zostavení indexu tejto zbierky a zabezpečil jeho vydanie.

Z tvorby ďalšieho popredného cirkevného hodnostára a spisovateľa Ondreja Monosloioho sa v našej knižnici zachovali tri diela: *De cultu imaginum, Az idvössegre intö képecnec tiszteltiröl* (1589); *De invocatione et veneratione sanctorum, Az szentecnec hozanc valo hasznos könyü, az keresztyeneknek igaz hitben valo epületekert* (1589); *De gratia, ac libero hominis arbitrio et voluntate Dei. Az Isten malasztyarol, az szabad akaratrol es az Istennec akaratyarol valo tudomany* (1600). Prvé dielo *De cultu imaginum* je apologetickým spisom na obranu obrazov svätcov, ktoré sa v minulých storočiach i v čase postupujúcej reformácie stali terčom obrazoborcov. V druhom diele autor obhajuje z katolíckeho hľadiska potrebu úcty k svätým so zreteľom na rôzne protestantské názory a výpady. Posledný spis je polemickým vyjadrením rozdielností katolíckej a protestantskej cirkvi v otázkach viery. Vo všetkých troch dielach nachádzame dedikačné verše Lukáša Pécího, právnika ostrihomskej arcidiecézy, redaktora trnavskej tlačiarne za čias M. Telegdyho i v čase jej pôsobenia pod ostrihomskou kapitolou, vysoko vzdelaného a učeného muža. Zo samostatnej tvorby Lukáša Pécího sa v našom fonde zachovalo dielo *Az keresztyen hadakozasnac tüköre* (1595). Podkladom pre uvedené dielo bol spis nemeckého dominikána Pietra de Backera *De Christianae militiae disciplina libellus* (Leuven 1562) a Pécí ho napísal pri príležitosti oslobodenia Ostrihomu spod tureckej nadvlády roku 1595. Ďalšie dielo Lukáša Pécího je *Hasznos orvosság, minden lelki betegsegnek ellen* (1597), ktoré vzniklo z podnetu šírenia sa reformačného hnutia. L. Pécí v ňom objasňuje organizáciu katolíckej cirkvi a vysvetľuje jej najdôležitejšie vieroučné tézy a rituály. Zároveň sa autor venuje obrane takých otázok z po-

zície katolíckej cirkvi, voči ktorým protestanti majú namierené svoje spisy – uctievanie svätých, používanie latinčiny pri cirkevných obradoch, spoveď a i. K ďalším tlačiam trnavskej tlačiarne 16. storočia, ktorá sa po smrti Mikuláša Telegdyho (1586) stala majetkom Ostrihomskej kapituly a fungovala už ako Tlačiareň ostrihomskej kapituly, je kniha rituálov a ceremónií, ktoré sa uplatňujú v celej ostrihomskej arcidiecéze a sú platné pre všetky fary a v nich slúžiacim cirkevným hodnostárom *Agendarius. Liber continens ritus et caeremonias, ... in Dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur* (1596). Okolo roku 1610 ostrihomský arcibiskup František Forgáč dal preniesť väčšiu časť zariadenia tlačiarne do Bratislavy. V rokoch 1619 – 1621 vyšlo ešte zopár tlačí, ale tým sa končí prvá éra trnavského kníhtlačiarstva.

Putovné tlačiarne – Košice, Komjatice

Na Slovensku prvou tlačiarňou, ktorá hoci len krátky čas pracovala, bola tlačiareň Gála Husára. Gál Husár sa vyučil kníhtlačiar-skemu remeslu vo Viedni u Ra-faela Hoffhaltera v roku 1577, od ktorého si zakúpil i zariadenie a preniesol ho do Magyaróváru. Nakoľko bol protestantom, bol prenasledovaný katolíckou vrchnosťou. V roku 1560 musel Óvár opustiť, pretože ho obvinili z kacírstva a ponúkol svoje služby Košiciam. Začiatkom februára 1560 sa presťahoval do Košíc, kde ho 20. marca 1560 menovali za kalvínskeho kazateľa. Potom bol uväznený a pravdepodobne za pomoci Petra Bornemisu sa mu podarilo utiecť. Jedinou tlačou, ktorú vydal v Košiciach je jeho vlastný kalvínsky spevník – *Isteni discséreték és psalmusok* (1560), ktorý začal tlačiť ešte v Óvári. Jeho tlač ukončil po usadení sa v Debrecíne roku 1561. Podľa slovenskej i maďarskej odbornej literatúry sa nezachoval žiadny exemplár tejto tlače. Gál Husár pravdepodobne viac uprednostňoval svoju kazateľskú činnosť v rámci kalvínskej cirkvi, a preto sa po odchode z Debrecínu v roku 1562 stal kazateľom v Komárne. Odtiaľ však zase musel ujsť, pretože Mikuláš Oláh sa postaral o to, aby bol uväznený. Na nejaký čas sa stratil, pravdepodobne v Trnave pôsobil ako kazateľ. Od roku 1573 v Komjaticiach pod ochranou trencianskeho župana Imricha Forgáča (1539 – 1599) znovu pokračoval v tlačiarenskej činnosti s vybavením, ktoré si priniesol z Debrecínu. Tu žil a pracoval 2 roky a vo svojej tlačiarňi vytlačil každý rok jeden titul. Gál Husár v Komjaticiach nadviazal spoluprácu s náboženským spisovateľom, cirkevným hodnostárom a farárom v Hlohovci a Šintave Petrom Bornemisom (1535 – 1584). V Komjaticiach vyšla v jeho dielni, ktorú viedli spoločne s Petrom Bornemisom, prvá časť kázni Petra Bornemisu, ktorej tlač bola ukončená až u Bornemisu v Šintave, čo je zrejme aj z kolofónu. Z komjatickej tlačiarne sa nám zachovali len v zlomkoch prédikácie samotného Gála Husára, ktoré boli tu vytlačené pravdepodobne v rokoch 1573 – 1574. Iniciálky i výzdoby používané v Komjaticiach sa neskôr objavili aj v tlačoch u Bornemisu v Šintave, čo potvrdzuje, že po rozdelení komjatickej tlačiarne sa časť typografického zariadenia dostáva do Šintavy k Bornemisovi. Zo samostatnej autorskej i edičnej produkcie Gála Husára sa vo fondoch Slovenskej národnej knižnice nezachoval žiadny exemplár. Dokumentom jeho tlačiarenskeho pôsobenia uloženého v SNK je spomínaný prvý diel rozsiahlej 5 zväzkovej edície

kázní Petra Bornemisu (*Első resze az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknak... ira Bornemisza Peter. 1573*). Autor ju venoval svojim patrónom, majiteľom šintavských a hlohovských majetkov barónovi Júliusovi Salmovi a jeho manželke Alžbete Turzovej, dcére vysokopostaveného krajinského hodnostára Alexeja I. Turzu (1490 – 1543). V úvodných dedikáciách sa za finančnú podporu poďakoval aj Ladislavovi Bánfimú (u. 1584) a jeho manželke Barbore Somyovej z Dolnej Lindavy, Šarlote Šuliokovej, manželke Štefana Dobóa a Jánovi Šoóvi z Poltára. Exemplár tejto práce sa nachádza v dobrom fyzickom stave, má zachovanú renesančnú bledú koženú väzbu s ornamentálnou slepotlačou a kovovými sponami. Kniha bola uložená v historickej knižnici nitrianskych piaristov a je označená tlačným exlibrisom Matice slovenskej.

Š i n t a v a

Tlačiareň Petra Bornemisu patrila v 16. storočí k významným uhorským tlačiarňam. Už v roku 1569 uvažoval nad možnosťou vydať svoje prédikácie, ktorých rukopis mal rozsah 1200 strán. Potreboval však k tomu mecenáša a tlačiareň, ktorá by bola schopná tlačiť v maďarčine. S Gálom Husárom sa zoznámil pravdepodobne počas Husárovho pobytu vo Viedni u Rafaela Hoffhaltera, kde mu tlačili jeho *Elektru*. Pravdepodobne už tam Bornemisa prejavil záujem o kníhtlač. Peter Bonemisa odkúpil od Husára tlačiareň a založil si vlastnú v Šintave, kde dokončil prvý zväzok svojich kázní, resp. evanjelických postíl a pokračoval v tlačení svojho päťväzkového rozsiahleho diela. Druhý zväzok Bornemisových kázní (*Másik resze az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknak... ira Bornemisza Peter. 1574*.) vyšiel taktiež za podpory Ladislava Bánfiho a jeho manželky Barbory Somyovej z Dolnej Lindavy. V Slovenskej národnej knižnici sa zachovali 2 exempláre tohto vydania. Obidva sú viazané v renesančnej koženej väzbe s ornamentálnou slepotlačou a prezentujú sa v nich nasledovní vlastníci – Ján Meško z Vyšného Kubína z roku 1794, Pavol Bajza z roku 1796, Xavér Tomčík, Martin Blaškovič, dvojjazyčná maďarsko-slovenská pečiatka Muzeálnej slovenskej spoločnosti a zápis knižnice piaristov v Prievidzi. Tretí diel kázní (*Harmadik resze az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknak... ira Bornemisza Peter. 1575*) obsahuje postily určené najmä na veľkonočné sviatky a nedele. Peter Bornemisa prácu dedikoval svojmu dobrodincovi, komorníkovi rakúskeho kniežata Karola, Andrejovi Balašovi a jeho žene Anne Méraiovej, ktorí sa zaslúžili o vydanie práce. V našom fonde je tento titul uložený v dvoch exemplároch; knihy sú označené tlačným exlibrisom Matice slovenskej a exlibrisom knižnice nitrianskych piaristov; ide o defektné exempláre s poškodenými väzbami. Štvrtý zväzok (*Negyedik resze az evangeliomokból es az epistolakból valo tanusagoknak... ira Bornemisza Peter. 1578*) publikovaný za mecenátu dedičného župana Huňadskej župy Istvána Töröka obsahuje postily a kázne určené na Turíce. V SNK sa nachádza v dvoch exemplároch, podľa rukopisných posesorských záznamov sa knihy dostali do knižnice trnavských františkánov, nitrianskych piaristov a ich ďalšími majiteľmi boli Pavol Šambokrétly a Mikuláš z chorvátskeho Čakovca (*Nicolaus a Csaktornae*). Oba exempláre majú zachovanú renesančnú väzbu s ornamentálnou slepotlačou. Ku štvrtej

časti Bornemisa pripojil *Ördögi kísértetek*, čo popudilo jeho dobrodinca Júliusa Salmu a v decembri 1578 musel Šintavu opustiť. Útočisko našiel na Plaveckom hrade.

Plavecký hrad

Už v januári 1579 Bornemisa býval aj s tlačiarenským vybavením na Plaveckom hrade. Zemepán hradu Štefan Balaša bol už predtým naklonený Bornemisovi, a preto ochotne ho v jeho tlačiarenských snahách podporoval. Po usadení sa na Plaveckom hrade Bornemisa doplnil písma o nové typy, ktoré pravdepodobne pochádzali z Viedne. Pokračoval predovšetkým v tlačením vlastných diel, ale tlačil aj kalendáre. Na Plaveckom hrade dokončil tlačenie piateho zväzku svojich kázní, obsahujúcich hlavne nedeľné kázne v období po Turíciach. (*Oetoedik resze az evangeliomokbol es az epistolakbol valo tanusagoknak... ira Bornemisza Peter. 1579*). Z dedikácie autora vyplýva, že vydanie zväzku podporil chorvátsky bán a župan Varašdskej župy Krištof Ungnad. V SNK sa zachoval jediný exemplár zviazaný do koženej renesančnej väzby, ktorý okolo roku 1659 vlastnil istý Michal Pataki a je označený exlibrisom Matice slovenskej. Z Bornemisovej tlačiarne z roku 1581 – 1582 pochádza aj súbor evanjélií a epíštol s modlitbami na nedele, sviatky a na sviatky svätých, realizovaný nákladom viedenského nakladateľa a kníhkupca Erharda Hillera a za účasti tu pôsobiaceho faktora Valentína Mančkoviča (*Evangéliumok és epistolák*), ktorého exemplár sa v poškodenom stave dostal do fondov SNK. V súčasnosti je zväzok zreštaurovaný, posesorské záznamy nie sú zachované.

Rohožník

Peter Bornemisa sa s tlačiarňou po niekoľkoročnom pôsobení na Plaveckom hrade presťahoval do Rohožníka, kde roku 1584 dokončil vytlačenie evanjelických postíl v maďarčine, ktoré obsahujú kázne na nedele a sviatky pod názvom *Predikatioc egesz esztendő altal minden vasarnapra rendeltetett euangeliombol*. Autor dielo venoval svojmu patrónovi Štefanovi Balašovi, majiteľovi Plaveckého a Topoľčianskeho hradu, vytlačenie knihy finančne podporili František Nádašdy, Pavol Mariáši, František Kapy, František Esterházi a i. Zachované zväzky mali rôznych majiteľov, roku 1626 vlastnil jeden exemplár Martin Hermánn, roku 1649 Ludovít Balás, nachádzali sa v knižnici bratislavských františkánov salvatoriánskej provincie a boli súčasťou bánovskej Zaiovskej šľachtickej knižnice. Dva zo zachovaných exemplárov v SNK sa vyznačujú renesančnou väzbou z čiernej kože s ornamentálnou slepotlačou, tretí exemplár má pergamenový prebal.

Hlohovec

Tlačiareň Petra Bornemisu roku 1584 odkúpil Valentín Mančkovič a presťahoval ju do Hlohovca. V hlohovskej tlačiarňi v rokoch 1584 – 1588 vyšlo 5 titulov, medzi nimi aj latinský vieroučný spis namierený proti anabaptistom a unitárom od banskoštiavnického rodáka, cirkevného dejateľa a dramatika Pavla Kyrmezera (u. 1589) *Confesio fidei et doctrinae de vera aeterna deitate... 1585*. P. Kyrmezer toto dielo

venoval svojmu patrónovi, županovi trencianskej župy Imrichovi Forgáčovi. Na titulnom liste zachovaného exemplára SNK sa nachádza vlastnoručný exlibris slovenského historika Mateja Holku st. (1719 – 1785) z roku 1744 a kniha sa pravdepodobne prostredníctvom jeho syna Mateja Holku ml. (1757 – 1832) stala súčasťou Malohontskej knižnice.

Pôsobenie putovných tlačiarní na Slovensku prebiehalo v zložitých náboženských i politických súvislostiach a udalostiach druhej polovice 16. storočia. Produkty týchto tlačiarní mohli uzrieť svetlo sveta vďaka nesmiernemu úsiliu tlačiarov a vďaka duchovnej i hmotnej podpore evanjelicky orientovanej uhorskej/slovenskej šľachty.

Literatúra

ČAPLOVIČ, Ján, TELGÁRSKÝ, Jozef. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. Martin : Matica slovenská, 1974, 1984. I. a II. zv.

Dejiny Slovenska I (do roku 1526). Bratislava : Veda, 1986.

ECSEDY, V. Judit. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473 – 1800*. Budapest : Balassi kiadó, 1999.

ECSEDI, V. Judit. *A régi Magyarországi nyomdák betűi és díszei 1743 – 1600*. Budapest : Balassi kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

FRIMMOVÁ, Eva. Bratislavský tlačiar inkunábulového obdobia. In *Kniha 2006*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006, s. 211 – 220.

JANKOVIČ, Lubomír. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 2004.

KOMOROVÁ, Klára. Najstaršie bardejovské tlače vo fondoch SNK. In *Kniha 2003 – 2004. I. časť*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. s. 37 – 44.

KOMOROVÁ, Klára. Najstaršie trnavské tlače v Slovenskej národnej knižnici v Martine. In *Kniha 2005*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 341 – 345.

KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1979.

KUZMÍK, Jozef. *Knižná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii*. Martin : Matica slovenská, 1987.

LACKO, Richard. Škultétyho tlačiareň v Banskej Bystrici. In *Kniha '75*.
Martin : Matica slovenská, 1978, s. 70 – 76.

Régi Magyarországi Nyomtatványok. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971.

Slovenský biografický slovník. I. – VI. zv. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

SOLTÉSZ, Erzsébet. A második magyarországi ósnyomda nyomai.
In *Magyar Könyvszemle*, 1958, roč. 74, s. 144 – 157.

VALACH, Július. *Staré tlačiarne a tlačári na Slovensku*. Martin : Matica slovenská,
1987.

Činnosť Jána Čaploviča vo Zväze slovenských knihovníkov

Silvia Stasselová

Takmer na konci oficiálneho programu seminára venovaného vzácnjej osobnosti pána PhDr. Jána Čaploviča, je pre mňa nesmiernou ctou vysloviť niekoľko slov z pozície súčasnej predsedníčky Spolku slovenských knihovníkov.

Rodokmeň v tomto roku už 60 – ročnej slovenskej knihovníckej spolkovovej činnosti a profesijného združovania historicky vychádza z prvého Zväzu slovenských knihovníkov, ktorého spoluzakladateľom a v poradí jeho druhým predsedom bol pán PhDr. Čaplovič práve v čase, keď zároveň riadil Univerzitnú knižnicu v Bratislave.

V historickom slede bol následne jeho pokračovateľom Zväz slovenských knihovníkov, bibliografov a informačných pracovníkov (1968), Zväz slovenských knihovníkov a informatikov (1973) a od roku 1990 je ním Spolok slovenských knihovníkov.

Tvorivý odkaz pána PhDr. Čaploviča ako odborníka európskeho formátu, tak ako ho charakterizovali dnešné predchádzajúce vystúpenia, by preto nebol úplný bez jednej z jeho hlavných vzácných vlastností – vôľu deliť sa o odborné poznatky s ostatnými a podnecovať ďalších, aby napomáhali vzájomnému odbornému vzdelávaniu knihovníckej odbornej verejnosti na Slovensku.

Pán PhDr. Čaplovič bol medzi zakladajúcimi osobnosťami prvého národného **Zväzu slovenských knihovníkov**, čím pre ďalšie generácie slovenských knihovníkov vytvoril priestor pre profesionálne združovanie a odbornú spoluprácu s neodmysliteľným ľudským rozmerom.

Prvý národný *Zväz slovenských knihovníkov vznikol 12. februára 1946* ako prvý slovenský profesionálny spolok. Podľa Stanov prvého Zväzu slovenských knihovníkov (ZSK) bol zväz založený 12. februára 1946, ale ustanovujúce zhromaždenie sa konalo až 27. februára 1946 za účasti 24 knižničných pracovníkov v kaviarni Metropol v Bratislave. Prvým predsedom ZSK sa stal Doc. Dr. Anton A. Baník.

Pán PhDr. Čaplovič bol v roku 1949 na Valnom zhromaždení Zväzu slovenských knihovníkov zvolený za jeho podpredsedu a na Valnom zhromaždení v roku 1950 za predsedu Zväzu slovenských knihovníkov.

V čele Zväzu slovenských knihovníkov stál PhDr. Čaplovič až do pozastavenia činnosti Zväzu v dôsledku úradných opatrení v oblasti spolkovovej činnosti krátko po Valnom zhromaždení vo februári 1951.

Počas svojho pôsobenia sa PhDr. Čaplovič aktívne zamerával na nevyhnutné riešenie otázok sústavného vzdelávania knihovníkov a aktívne sa podieľal na presa-

dzovaní a budovaní odborného knihovníckeho vzdelávania a knihovníckeho školstva, čím položil základy dnes už historicky stabilizovaného vysokoškolského štúdia knihovníctva a informačnej vedy na Slovensku.

Medzi prvé vzdelávacie iniciatívy PhDr. Čaploviča v rámci Zväzu slovenských knihovníkov patrila prvý základný knihovnícky kurz pre knihovníkov vedeckých, ľudových a podnikových knižníc. Diferencované osnovy prednášok a cvičení boli rozvrhnuté do 32 vyučovacích hodín.

Z ďalších snáh PhDr. Čaploviča ako predsedu Zväzu slovenských knihovníkov patrila príprava celoštátneho knihovníckeho zjazdu, účasť na príprave návrhu zákona o jednotnej sústave knižníc, normalizácia pracovných úkonov v knižniciach a zjednocovanie pracovných postupov a ďalšie organizačné otázky slovenského knihovníctva.

Žiaľ, nemala som možnosť poznať pána PhDr. Čaploviča osobne. Napriek tomu je nám – mladšej generácii knihovníkov blízky prostredníctvom tých, ktorým odovzdal svoje profesionálne poslanie, svoj vzťah k práci a zasadil do nich to, čo nás všetkých v knihovníctve rovnako charakterizuje – silnú väzbu k svojmu povolaniu knihovníka.

Pán PhDr. Čaplovič bol predsedom Zväzu slovenských knihovníkov pred 55 rokmi. Je mi potešením konštatovať, že aj o 55 rokov neskôr, v roku 2006, si stále uvedomujeme potrebu a význam profesijného spolkového združovania a priestoru odbornej spolupráce, ako jeho spoluzakladateľ pán Dr. Čaplovič.

Za viac ako symbolickú považujem skutočnosť, že dnes Spolok slovenských knihovníkov sídli v priestoroch Univerzitetnej knižnice v Bratislave, kde pán PhDr. Ján Čaplovič pred 55 rokmi ako jej riaditeľ viedol náš prvý profesijný knihovnícky zväz.

V mene vzácneho človeka, erudovaného odborníka a knihovníka srdcom si dovoľujem predpokladať, že by pána PhDr. Jána Čaploviča určite potešilo, ako veľmi si dodnes jeho odkaz ceníme.

Ostáva len dodať symbolické:

Pán PhDr. Čaplovič – v mene knihovníckej odbornej komunity Vám úprimne ďakujeme!

Ako som ho videl alebo konfrontácie s múdrosťou

Dušan Lechner

Človek má vždy dva sny. Uskutočniteľné a tie, ktoré sú proti zákonom prírody. Ak by sa uskutočnil jeden z tých druhých, nemohol by som ani pomyslieť na túto moju spomienku. Ale o tom neskôr.

Mal som životné šťastie. Ako študent som sa niekoľko rokov skoro denne stretával s PhDr. Jánom Čaplovičom. Vtedy som si len matne uvedomoval dejinný význam tohto človeka pre kultúrny výskum Slovenska. Úmyselne nešpecifikujem oblasť vedeckej práce Jána Čaploviča, lebo je široká a spleťtá. Tejto úlohy sa zhostili v jednotlivých stadiach moji kolegovia. Mladosť dáva akési zvláštne okuliare. Ani nie tak kritické, ako najmä málo všímavé. Ale ak natrafíte na niečo vymykajúce sa zvyčajnosti, zbystrí sa zrak. Dnes je už zrejmé, že Ján Čaplovič je mimoriadnym zjavom v panteóne slovenského verejného a vedeckého života. Som vďačný osudu, že som aspoň niekoľko chvíľ mohol byť v jeho blízkosti.

Ale človek má aj druhý rozmer, mieru človečenstva, ktorou sa zaryje do pamäti súčasných. Ján Čaplovič by reči o ňom považoval za nemiestne, určite by ma za ne vyťahal za uši a inak pokojný človek by na mňa asi nakričal.

Pán doktor bol výnimočný človek. Nech mi v jeho skromnosti odpustí. Bol. A to v mnohom, bežnom, charakterizujúcom osobnosť. Bol výnimočný vnútorným ustrojením, nie vonkajšími prejavmi. Z vonkajšej stránky nebolo na ňom nič nápadné. Neodlišoval sa oblečením, nemal nápadný formálny prejav. Vyžarovala však z neho nesmierna skromnosť. A tie oči! Tie vždy upúťali. Jasné napriek už pokročilému veku, múdre i „beťárske“. Pôsobil nimi ospravedlňujúco, pritom rozhodne a neochvejne. V období našich stretnutí sme o jeho živote vlastne nič nevedeli. Ja som sa len náhodou dozvedel o jeho politickej práci, ale v tom období interpretácia dejín mala svoje metódy, ktoré zomieľali poznanie, žiaľ i ľudí. Po mnohých rokoch som mohol sledovať a poznať aspoň čiastočne beh našich dejín, ktorého bol Ján Čaplovič aktívnym účastníkom. Spomínam to preto, lebo jeho skromnosť bola v týchto väzbách až zarážajúca. A zarážajúca bola i neohrabanosť tých „mocnejších“. Bolo to niekedy začiatkom roku 1974, keď sme sedeli v pracovni v Lyceálnej knižnici a rozprávali sa o kadečom okolo nášho štúdia, ale určite aj o inom. Náhle vstúpila nám neznáma žena a oznámila, že doktorovi Čaplovičovi udeľuje v zmysle bla bla bla po-karhanie za nedostatočnú úroveň práce. Bolo nám to, ako sme tam sedeli, veľmi smiešne. Veď len prednávkou vyšla jeho Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku

do r. 1700. Všetci boli nadšení. Nieкто sa však trúfol nezmyselne kopnúť. Malá príhoda, ktorá ma sprevádza celý život. Stokrát som už na tú dámu tasil kord, ale len vo sne... Nikdy nezabudnem na doktorovu reakciu. Žiadna. Mlčky zobral list a starostlivo, na Čaplovičove pomery až veľmi starostlivo, tento osobný dokument uložil. Nezabudnem na výraz tých očí – rezignácia, zlosť, smiech. A tie oči vtedy na nás mrkli. Tento zážitok som pochopil až oveľa neskôr. Ústrk, dehonestácia za každú cenu. Žiaľ, aj to bola realita, ktorá nezaslúžene poznačila jeho život.

Naše rozhovory neboli len o knihe. Nie často, ale predsa sme sa zvykli rozprávať o bežnom živote, najmä o rodine. Vtedy ma mimoriadne prekvapil vzťah Jána Čaploviča k svojej svokre. Vrelý, úctivý, priateľský. Bolo to obdobie, keď táto milá dáma čoraz častejšie a vážnejšie chorľavela. Túto skutočnosť, sám už nie najzdravší, ťažko znášal. Musím povedať, že smrť svokry mala na neho veľmi zlý vplyv. My, čo sme boli bližšie, sme si u neho všimli akýsi duševný zlom. Ostal oveľa smutnejší. O mnoho rokov neskôr, som sa stretol s podobným vzťahom doma. Musím priznať, že v zálahe názorov na svokry, mi bolo prežitie poučením.

Stretnutia s Jánom Čaplovičom boli plné dymu. Nie, nie je to metafora. Vari jedinou „nerestou“ mu bola cigareta. Oddával sa jej plným dúškom. Vlastne bez cigariet nebolo rozhovoru. Ako človeka z fajčiarskej rodiny ma prekvapilo niekoľko návykov, ktoré som nikdy predtým nevidel. Fajčil veľa, musím sa priznať, že my s ním. Väčšina fajčiarov vychutná prvý dúšok, to som však u neho nikdy nevidel. Akrobaticky si zapálil cigaretu jednou rukou. Vždy ľavou, v pravej dačo držal alebo písal. Obratne si palcom pridrжал zápalkovú škatuľku, ďalšími prstami vytiahol zápalku a škrtol. Dodnes neviem opísať, ako to robil, no táto drobnosť ma udivila a zabávala. Takýto obrad som vždy ticho sledoval. Myslel som, že mu to musí spôsobovať problém. Raz sme mu s kolegami z ročníka kúpili na stáži v Poľsku zapalovač, taký plniaci. Darček ho potešil, usmial sa a ukázal nám plnú zásuvku zapalovačov. „Viete, keď už takto hýrim s cigaretkou, nech aspoň si komplikujem jej zapalovanie“. A ešte jeden postreh. Nikdy predtým, ani potom som nevidel vyfajčiť cigaretu bez odklepnutia. Bolo to pre mňa neveriteľné.

Samostatnou kapitolou spomienok na pána doktora je fascinujúca atmosféra, ktorú okolo seba vytváral. Nebudem sa zmieňovať o tej intelektuálnej. Fascinujúci bol však aj jeho stôl. Všade knihy a papiere. Neskutočne, nepochopiteľne vytvárajúce hory a pohoria, nížiny a planiny. A on s neskutočnou istotou presne vedel, kde čo je.

Mali sme ho všetci veľmi radi a vážili sme si ho, ale sme s ním nikdy neboli v celkom dôvernom vzťahu. Obklopovala ho akási tenučká sklenená stena vážnosti a úcty, nepochopenia jeho ľudskej ceny v nemilosrdnom zápase prežitého. Ale zahabene sa musím priznať, že nenahraditeľného človeka som v ňom rozpoznal až oveľa, oveľa neskôr. Čo mi zostalo v spomienkach, vôbec nie sú jednotlivé výroky alebo udalosti, lež sled dní a mesiacov v spoločnosti človeka bez akýchkoľvek nápadností. V stretnutiach v Lyceálnej knižnici som nachádzal nový rozmer vlastného

spoznania. Viedol som rozhovory s človekom, ktorého veľkosť som nechápal. Neboli to len chvály, viac bolo toho kritického a často dosť ostrého. Od neho som však aj tie tvrdé slová vnímal ako povzbudenie.

Ak ma pozorujete tam z hora, milý pán doktor, odpusťte, že som vás chcel trochu priblížiť ako skvelého človeka, ktorý chýba, nielen vo svojej múdrosti, ale najmä v človečenstve.

Ján Čaplovič a česká kultura

Milada Písková

Při vytváření obrazu osobnosti významného slovenského bibliografa, historika, kmeniologa a politika Jána Čaploviče (1904 – 1976) nelze pominout kontakty s českým prostředím, které sehrálo v jeho osobnostním vývoji dosti důležitou roli.

Čaplovičův vztah k české kultuře se formoval od jeho mladých let, když absolvoval část svých vysokoškolských studií v Praze (1922 – 1926). Bylo to období, které označujeme za zlatý věk české kultury a literatury, léta mezi dvěma světovými válkami. Čaplovič studoval na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy a měl možnost setkávat se zde s řadou osobností duchovního i kulturního života. Jistě by bylo potřebné rekonstruovat toto období Čaplovičova života, kdy se utvářela jeho badatelská a vědecká osobnost, ale archivní zdroje teologické fakulty dosud nebyly zpřístupněny.¹

Druhý styčný bod s českou kulturou a politikou lze vysledovat v době druhé světové války, kdy na protest proti nástupu fašismu v Evropě odešel do emigrace, pobýval v Jugoslávii, ve Francii a Anglii. Pracoval jako redaktor československých zahraničních časopisů Československý odboj (Paříž) a Čechoslovák (Londýn), stal se slovenským komentátorem britského rozhlasu BBC. Tady nepochybně spolupracoval i s Janem Masarykem. Od roku 1940 byl totiž členem a od roku 1942 prvním podpředsedou Státní rady ČSR, poradního orgánu prezidenta Beneše.

Po válce působil jako přednosta slovenského odboru na předsednictví vlády v Praze.

Badatelské zájmy dr. Jána Čaploviče byly velmi široké, lze je rozčlenit na bibliografii a knihovnictví, starší slovenskou literaturu, historii a kmeniologii. V literárním výzkumu se soustředil na starší období slovenského i českého literárního života. Zabýval se např. osobností Jiřího Třanovského, zaujal ho vztah V. M. Krameria ke slovenskému prostředí (Pozvanie V. M. Krameria za redaktora do Bratislavy).

„Z Čaplovičovy bibliografické práce budou čerpat celé generace slovenských literárních historiků, a nejen slovenských,“ říká Milena Cesnaková ve svém článku o J. Čaplovičovi u příležitosti 25 let od jeho úmrtí.² Také je třeba připomenout jeho spolupráci na Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, který je základním zdrojem pro studium české a slovenské knižní kultury.³

¹ Podle sdělení Archivu Univerzity Karlovy v Praze archiv Evangelické teologické fakulty UK sem nebyl dosud předán. Podle sdělení Evangelické teologické fakulty UP její archiv přístupný badatelům není.

² CESNAKOVÁ, M. Dr. Ján Čaplovič, Slovák, Čechoslovák a vzácný člověk, s. 14.

³ TOBOLKA, Z. V. Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století.

Průkopnický význam má samozřejmě jeho nejvýznamnější dílo Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.⁴

Samostatnou kapitolou v díle Jána Čaploviče jsou jeho komeniologická bádání. Byl členem celostátní komise pro vydávání díla J. A. Komenského v Praze, intenzivně spolupracoval s pražským a poté s uherskobrodským komeniologickým centrem, které se stalo v 60. letech 20. století špičkovým komeniologickým pracovištěm s mezinárodním dosahem. Čaplovič pro Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a muzeích připravil téměř celý materiál ze Slovenska.

Řadu svých odborných komeniologických prací publikoval v časopise Acta Comeniana (Uherský Brod). Tento časopis měl mimořádné postavení v čs. komeniologii zvláště v době, kdy původní Acta Comeniana, vydávaná v Nakladatelství ČSAV v Praze, byla zastavena.⁵

Čaplovič byl členem redakční rady tohoto časopisu (Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského) spolu s Josefem Poliškým, Janem Patočkou, Antonínem Škarkou, Josefem Bramborou ad. Poslední číslo zmíněného časopisu pod pražskou redakcí vyšlo v roce 1962. Když rozhodnutím Ministerstva školství a kultury ČSSR z roku 1963 přestal tento časopis vycházet, na jeho tradici navázal obdobný časopis uherskobrodský. Okruh autorů a spolupracovníků zmíněného časopisu byl a zůstal mezinárodní. Z českých a slovenských přispěvatelů je třeba připomenout Otokara Chlupa, Antonína Frintu, Antonína Měšťana, Vlastu Fialovou, Andreje Čumu, Mirjam Bohatcovou, J. B. Čapka ad. Pozoruhodný je také zájem zahraničních autorů, např. Klause Schallera, Franze Hofmanna, Milady Blekastad, Tatarsura Mority ad.

I když bylo těžiště Čaplovičovy práce v bibliografii, knihovědě a literární historii, jeho komeniologická bádání zaujímají významné místo v dějinách československého výzkumu o životě a díle J. A. Komenského. Čaplovič nejenže soustředil řadu materiálových podkladů k této tematice, ale jeho výzkumy přinesly i nová zjištění, např. objevil a upozornil na zapomenuté dílo J. A. Komenského „Metuzalém, tj. o daru dlouhověkosti“⁶. Dále objevil Krmanův opis Komenského díla Dionysii Catonis disticha moralia, tj. volné přebásnění Catonových dvojverší, oblíbeného souboru životních a morálních ponaučení. Spolu s J. B. Čapkem identifikoval roku 1957 další dílo J. A. Komenského – Truchlivý, a to v konvolutu bratrských tisků v lyceální knihovně v Bratislavě.⁷

⁴ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700.

⁵ Acta Comeniana (Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského). Praha : Nakladatelství ČSAV. Rozhodnutím MŠK tento časopis v roce 1963 přestal vycházet. Viz dopis MŠK Nakladatelství ČSAV z 19. 12. 1963 vlepěný do časopisu Acta Comeniana, Vědecká knihovna v Olomouci, Sign. 163 156.

⁶ MICHALIČKA, J. Komeniologické dielo Jána Čaploviča, s. 290.

⁷ KUMPERA, J. Jan Amos Komenský, poutník na rozhraní věků, s. 233.

Vladimír Michalička hodnotí Čaplovičovú prácu v oblasti komeniologických bádání takto: „Třebaže komeniologické dílo Jána Čaploviče není co do počtu publikovaných prací rozsáhlé, svojí hodnotou patří mezi průkopnické. Svými bibliografickými výzkumy komenián navázal na tradice, které v této oblasti vytvořil na počátku 20. století slovenský bibliograf Ludovít Vladimír Rizner.“⁸

Čaplovičovy komeniologické studie mají jednoho společného jmenovatele, a tím je vztah J. A. Komenského ke Slovensku, ohlas jeho díla na Slovensku. Už podle názvu jednotlivých statí: Komenský a Slovensko, Komenského potocká tlačiareň, Vydávanie Komenského učebníc na Považí, Z komeniologického prieskumu slovenských knižníc, Komenského výstava v Bratislave ad.

Z výše uvedeného je zřejmé, že z Čaplovičových poznatků čerpají a budou čerpat nejen slovenští komeniologové, ale evropská a světová komeniologie vůbec, protože jestliže některou vědní disciplínu vzešlou z českého a slovenského prostředí můžeme označit za světovou, je to právě komeniologie.

Recenzentem knih a studií Jána Čaploviče v českém prostředí byl především František Svejkský, který např. posoudil Čaplovičovu knihu *O štúdiu staršej literatúry slovenskej*. Mimo jiné uvedl: „Knihu možno nazvat programem další práce slovenských odborníků, ale není tím vystižena její plná hodnota, neboť autor nejednou přesahuje svými literárně historickými výklady pouhý programový rámec knihy a otvírá již přímo pohled do řešení konkrétní problematiky některého vývojového úseku nebo předkládá hodnocení některých jevů. Pro tuto všestrannost zaujme kniha také pozornost veřejnosti hledající poučení o starší slovenské literatuře.“⁹ Dále zdůrazňuje recenzent inspirativnost této publikace pro české badatele v oblasti starší české a slovenské literatury, jasné stanovení úkolů pro nejbližší období, které může platit i pro českou literaturu, a to: přehodnotit dosavadní závěry ve výkladech starší literatury a zpřesnit znalosti o dochovaném literárním materiálu. „Mnoho poučení a podnětů může přinést českému čtenáři zastavení nad knížkou *O štúdiu staršej literatúry slovenskej*, jejíž závěry jsou zároveň příslibem, že po programovém projevu přijdou i hojné výsledky konkrétní práce slovenských vědců... mezi předními pracovníky bude moci Ján Čaplovič přitom uplatnit i tvořivě rozvinout své bohaté znalosti.“¹⁰

V 70. letech zařadil heslo Ján Čaplovič do *Slovníku pseudonymů v české a slovenské literatuře Jan Vopravil*.¹¹ Dvacet let později, roku 1992, ho nacházíme také v *Československém biografickém slovníku*, který redigoval Josef Tomeš.¹² Tých autor uvádí jméno Jána Čaploviče i v *Českém biografickém slovníku XX. století* z roku 1999, jako výraz uznání Čaplovičova díla a jeho kontaktů s českým akademickým

⁸ MICHALIČKA, J. ref. 6, s. 290.

⁹ Česká literatura, s. 170.

¹⁰ Česká literatura, ref. 9, s. 175.

¹¹ VOPRAVIL, J. *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*.

¹² *Československý biografický slovník*, s. 88 – 89.

a kulturním prostředím. 25. výročí Čaplovičova úmrtí připomenula v časopise *Mosty* jeho někdejší spolupracovnice z Univerzitní knihovny v Bratislavě Milena Cesnaková. Uvedla zde základní informace o jeho životě a díle a svůj vztah k této osobnosti slovenské vědy a kultury vyjádřila slovy: "Jsou lidé, kteří projdou životem jiných a nezůstane po nich ani stopa. Jsou však i lidé, kteří zanechají stopu výraznou a trvalou. Takovým člověkem, lépe řečeno osobností, byl dr. Ján Čaplovič (1904 až 1976), od jehož skonu letos uplyne 25 let. I přes nepřízeň doby a všechny překážky, kladené do cesty zanechal jako člověk a vědec impozantní dílo, které přetrvává... Za svého života se však nedočkal žádného ocenění."¹³ I tato slova jsou výzvou, aby se životu a dílu Jána Čaploviče věnovala soustavná pozornost.

Zoznam bibliografických odkazov

CESNAKOVÁ, Milena. Dr. Ján Čaplovič, Slovák, Čechoslovák a vzácný člověk. In *Mosty*, 2001, roč. 10, č. 15, s. 14.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*. Diel 1 – 2. Martin : Matica slovenská, 1972 – 1984.

Česká literatura. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1954, roč. 2, č. 2, s. 170.

Československý biografický slovník. Praha : Academia, 1992. s. 88 – 89.

KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský, poutník na rozhraní věků*. Praha : Svoboda; Ostrava : Amonium, 1992. 374 s. ISBN 80-85498-03-0.

MICHALIČKA, Vladimír. Komeniologické dielo Jána Čaploviča. In *Studia Comeniana et historica*, 1997, roč. 27, č. 57 – 58, s. 290.

TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. Praha, 1925 – 2000.

VOPRAVIL, Jaroslav. *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

¹³ CESNAKOVÁ, ref. 2, s. 14.

Contributions from the Seminar

Ján Čaplovič (1904 – 1976) – life, work, man

Univerzitná knižnica v Bratislave, 26. 9. 2006

The seminar *Ján Čaplovič (1904 – 1976) – life, work, man* took place in the premises of the University Library in Bratislava on 26th September 2006. Turbulent peripetias of life and the large scale of fields of activity provided lecturers with wide scope of themes and valuable resource material. This has resulted in creation of fourteen insights into the life and versatile activities of this remarkable personality. They naturally unfold in four levels. Ján Čaplovič in the memories of his son (Ján Čaplovič jr.) and his student (Dušan Lechner) together with reference to the necessity of deep knowledge of the cultural heritage (Miloš Kovačka) have created the introduction. Contributions about how the research and publishing work of Ján Čaplovič has been perceived in the Czech Republic (Milada Písková) and about the spiritual dimension of his activity as an evangelic priest in Kovačica (Dušan Ondrejovič) should be mentioned in this connection, too. Political situation during and shortly after the War II reflected in his vivid journalistic activity in emigration in Paris and London (Miriam Poriezová, Bronislava Svobodová) and subsequently in his own country (Danuša Serafinová). Commitment of Ján Čaplovič to the work on academic and society scene has brought to the sphere of librarianship and bibliography many positive impulses. Striving of Čaplovič for inclusion of library science in number of study subjects in the Faculty of Philosophy crowned with success (Petronela Bulková – Lívia Kurucová), working as a head of the Library of the Slovak University (Kamila Fircáková), involvement in the activity of the Union of Slovak Librarians (Silvia Stasselová) as well as more than two decades of fruitful work in the Lyceum Library (Mária Vieriková) are giving the general view of the librarian activities. The Bibliography of Prints Published in Slovakia till 1700 represents a long-time study of resources, research of collections and learned processing of the material; it is the work of irreplaceable importance in the history of book culture. Its analyses and contribution to research (Gabriela Žibritová), comparison of classical printed and electronic versions, possibilities of further utilization (Lucia Lichnerová) together with the analyses of the most valuable prints from the Bibliography preserved in the Slovak National Library in Martin (Klára Komorová, Helena Saktorová), offer a learned view of the monumental source of the oldest printed production in Slovakia.

K dejinám lekársko-lekárnických spolkov na Slovensku do roku 1918

Katarína Pekařová

Úvod

K základným prameňom historického výskumu sa radia aj retrospektívne bibliografie. Bratislavské pracovisko národnej retrospektívnej bibliografie pripravuje bibliografické dielo, ktorého predmetom sú kontinuálne vychádzajúce almanachy, ročenky a zborníky vydané alebo vytlačené na území dnešného Slovensku do r. 1918. Spracovávaný materiál z obsahového hľadiska zahŕňa široké spektrum tém, tak z oblasti spoločenskovedných ako aj prírodovedných odborov. Mnohé z evidovaných titulov sú známe, niektoré v odbornej literatúre i spracované v podobe monografií (napr. literárne almanachy) alebo čiastkových štúdií, napriek tomu táto bibliografia registruje aj doteraz málo využívané i neznáme tituly.

Cieľom nášho príspevku je poukázať na prínos pripravovanej bibliografie k dejinám medicíny na Slovensku na príklade ročeniek dvoch lekársko-lekárnických spolkov, a to Lekársko-lekárnického spolku v Gemerskej a Spišskej župe, ktoré sú síce v odbornej literatúre registrované, ale len okrajovo. Jedným z dôvodov môže byť aj skutočnosť, že podľa nášho heuristického prieskumu sa ročenky týchto spolkov nezachovali (resp. len torzovito) vo veľkých knižničných fondoch, ale len v menších muzeálnych knižniciach, resp. v zahraničí.

Obidva lekársko-lekárnické spolky vyvíjali svoju činnosť od roku 1867 až do druhého decénia 20. storočia, a tak 140. výročie ich založenia je príležitosťou, pripomenúť si ich takmer polstoročné pôsobenie.

Zdravotníctvo a medicína v druhej polovici 19. storočia

V druhej polovici 19. storočia sa veda a výskum vo všetkých odboroch sústreďovali predovšetkým v univerzitných centrách. Na území Slovenska, ako je dobre známe, takéto centrum bolo len v Banskej Štiavnici. Lekári a lekárnici získavali odborné vzdelanie predovšetkým na fakulte univerzity v Budapešti, Viedni alebo v Prahe. Toto obdobie vo svete i u nás znamenalo pre lekárske vedy obdobie významných objavov a ich aplikácie v praxi. Pre verejné zdravotníctvo u nás mal rozhodujúci význam zdravotnícky zákon z r. 1876, ktorý modernizoval ochranu zdravia v Uhorsku.

Do rozvoja zdravotníctva a klinickej medicíny prispela i výstavba nemocníc a tiež pôsobenie odborných spolkov.

Lekári a lekárnici prekonávali svoju izolovanosť v jednotlivých mestách dnešného Slovenska získavaním odbornej tlače, účasťou na putovných zasadaniach uhorských prírodovedcov a lekárov a aj zakladaním odborných spolkov. Impulzom k zakladaniu vedeckých spoločností bola potreba získavania poznatkov o vývoji lekárskeho a im príbuzných vied a nevyhnutnosť spolupráce vo vedeckom bádání. Odborné spolky poskytovali priestor nielen získavať informácie o nových terapiách a liečebných prostriedkoch, ale vymieňať si aj osobné skúsenosti z praxe. Lekársko-lekárnické spolky tak do istej miery nahrádzali aj ďalšie vzdelávanie lekárov, ktoré bolo v Uhorsku zavedené na univerzite v Budapešti až r. 1893 zásluhou významného lekára a organizátora uhorského zdravotníctva Ľudovíta Markušovského, rodáka zo Štrby. Toto doškoľovanie sa spočiatku realizovalo formou letných kurzov.

Na území Slovenska v sledovanom období pôsobilo niekoľko regionálnych odborných spolkov, ktoré vyvíjali prednáškovú a publikačnú činnosť, budovali spolkové knižnice a zbierky a pod. Najstarším, takmer 90 rokov činným a najznámejším z nich je Bratislavský prírodovedný spolok, neskôr Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok. Podobné spolky pôsobili v Nitrianskej, Trenčianskej, Tekovskej, Zemplínskej, Spišskej a Gemerskej župe, ale aj v Banskej Štiavnici či v Košiciach.

Spolok spišských lekárov a lekárníkov

Založenie Spolku spišských lekárov a lekárníkov inicioval už v r. 1863 Gregor TÁTRAY (1833 – 1913), ale stanovky spolku boli schválené a ustanovujúca schôdza sa konala až v roku 1867 v Levoči. Hlavným cieľom spolku bolo sledovať najnovšie trendy v medicíne a príbuzných odboroch, vzájomne si vymieňať skúsenosti formou diskusií a prednášok na zasadaniach spolku, ktoré sa konali dvakrát ročne vždy v inom meste župy. Na zasadaniach v jednotlivých mestách odzneli nielen správy o činnosti spolku a odborné prednášky, ale i vystúpenia, „domácich“ lekárov, ktorí informovali o tunajšom zdravotníckom zariadení, špecifikách v zdravotnom stave obyvateľstva a iných zaujímavostiach v danej lokalite. Spolok budoval knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov, o ich stave sa každoročne podávali správy na valných zhromaždeniach spolku. V rámci podpory spoločných záujmov na pôde spolku v r. 1870 v Spišskej Novej Vsi založili Penzijný podporný spolok pre vdovy a siroty členov spolku. Od r. 1882 sa usilovali o založenie župnej nemocnice, na ktorú vytvorili finančný fond, a rovnako založili fond na výstavbu Sanatória pľúcnych ochorení pre chudobných.

Spolok pôsobil aj v medzivojnovom období, v r. 1925 sa premenoval na Spolok lekárov Spišskej župy, v tatranských liečebniach usporadúval lekárske zjazdy pod názvom „Praktický lekár“, na ktorých prednášali profesori nielen z pražskej, brnianskej a bratislavskej fakulty, ale aj zo zahraničia.

Funkcionári a členská základňa spolku

Prvým predsedom spolku sa stal hlavný župný lekár Spišskej župy, rodák z Matejoviec Fridrich FLEISCHER (1813 – 1890), ktorý sa zapojil veľmi aktívne i do prednáškovej činnosti s každoročnými správami o situácii vo verejnom zdravotníctve v regióne. Na poste predsedu spolku pôsobil aj kežmarský lekár Alexander STENCZEL (1813 – 1881), posledným predsedom spolku do roku 1918 bol už spomenutý G. Tátray (predtým tajomník spolku), ktorý na pôde spolku predniesol viac ako dve desiatky prednášok. Po celý čas svojho pôsobenia v spolku spravoval aj spolkovú knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov. V r. 1886 – 1891 bol tajomníkom spolku hlavný lekár Provincie 16 spišských miest, potom župný lekár Alexander LORX (1839 – 1917), ktorý na valných zhromaždeniach spolku pravidelne informoval o situácii vo verejnom zdravotníctve v župe. V r. 1891 – 1905 pôsobil ako tajomník spolku Vojtech ALEXANDER (1857 – 1916), ktorého dielo presiahlo nielen región Spiša, ale i Uhorska a najmä jeho zásluhou získal spolok vedecké meno. Patril k prvým nasledovateľom W. C. Röntgena na Slovensku a zaviedol nové metódy použitia röntgenového žiarenia. Aj po svojom presídlení do Budapešti zostal členom spolku a na zasadaniach spolku prednášal. Takmer dve desiatky jeho odborných prednášok bolo zameraných na význam röntgenu v medicíne. Od roku 1905 funkciu tajomníka zastával Augustín SZÁSZ (1859 – 1947), ktorého zásluhou sa činnosť spolku obnovila aj v medzivojnovom období, v r. 1922 – 1930 bol jeho predsedom. A. Szász okrem správ o činnosti spolku predniesol celý rad odborných prednášok.

Podľa stanov spolku sa jeho členom mohol stať lekár, chirurg, lekárnik alebo zverolekár pôsobiaci na území župy. V zoznamoch členov figurovali i členovia – priaznivci spolku, ktorí neboli lekármi či lekárnikmi, ale zaoberali sa prírodnými vedami, resp. históriou medicíny a zdravotníctva. Spomenieme napr. Antona STEINERA (1842 – 1905) učiteľa vyššej reálky v Levoči, kde vyučoval chémiu a od r. 1883 viedol chemicko-výskumnú stanicu pre Spišskú župu, ktorá kontrolovala suroviny a výrobky poľnohospodárov. Prednášal napríklad o spôsoboch vyšetrenia krvi, o zložení a použití sacharínu, kreolínu a pod. Iným členom – podporovateľom spolku bol Samuel WEBER (1835 – 1908) evanjelický kňaz a regionálny historik, ktorý na pôde spolku vystúpil s niekoľkými prednáškami o dejinách liečiteľstva, minerálnych prameňov a kúpeľov na Spiši.

Spomedzi lekárov k aktívnym členom spolku patril aj lekár v Spišskej Belej Michal GREISIGER (1851 – 1912), ktorý sa venoval najmä zdravotníckej osvete ale i botanike, archeológii a paleontológii či kultúrnej histórii Spiša. Prispel k vybudovaniu kanalizácie a vodovodu v Spišskej Belej, o plánoch jeho výstavby referoval aj na zasadaniach spolku. Ďalší prednášateľ Ladislav JÁRMAY (1850 – 1930) pôsobil ako kúpeľný lekár v Starom Smokovci a na zasadaniach spolku prednášal o liečbe tuberkulózy, ale aj o rozvoji Tátier z kúpeľného hľadiska. Do činnosti lekárskeho spolku sa zapojili i vojenský lekár pôsobiaci na území župy. V spišskom spolku treba spomenúť Eberharda KLEINA (1847 – ?), ktorý na začiatku svojej kariéry pôsobil krátko ako

hlavný lekár posádky v Spišskej Novej Vsi alebo vojenského lekára Teodora RUHIGA, ktorý v r. 1899 prednášal o priestrele kosti. Tento príspevok bol publikovaný s ilustráciami röntgenových snímok zranenia, ktoré vyhotovil V. Alexander. Spomedzi ďalších aktívnych prednášateľov spomenieme Andreja KREICHELÁ (1828 – 1889), spoluzakladateľa spolku, ktorý pôsobil ako obvodný lekár v Nálepkove, kde v r. 1873 založil prvý ústav v Uhorsku na výrobu očkovacích sér proti kiahňam, na zasadaniach spolku okrem iného prednášal aj o spôsoboch očkovania proti kiahňam. Členom spolku bol aj Mikuláš SZONTÁG (1843 – 1899), významná osobnosť kúpeľníctva v Tatrách, zakladateľ Nového Smokovca a priekopník klimatickej liečby v Uhorsku, ktorý na pôde spolku o tejto problematike aj prednášal.

Spomedzi lekárnikov nemožno nespomenúť zakladajúceho člena spolku – lekárniko vo Veľkej – Auréla SCHERFELÁ (1835 – 1895), ktorý sa venoval botanike a chémii, analyzoval minerálne a liečivé pramene na Spiši a v Tatrách; o výsledkoch svojich výskumov členov spolku informoval. K aktívnym členom patrilo tiež lekárnik v Kežmarku Karol GENERŠICH, ktorý napr. porovnával rakúsky a uhorský liekopis alebo v r. 1888 informoval o novom uhorskom liekopise, ďalej mal celý rad prednášok o nových liekoch a pod.

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy

Za rok založenia spolku sa v odbornej literatúre uvádza rok 1867. Impulzom k založeniu spolku mohlo byť putovné zasadanie uhorských prírodovedcov a lekárov v Rimavskej Sobote v r. 1867, na ktorom sa tunajší lekári podieľali organizačne i prednáškami. Stanovy lekársko-lekárnického spolku boli oficiálne schválené v r. 1868. Spolok v prvých rokoch zasadalo dvakrát ročne striedavo v Rimavskej Sobote a Rožňave, od r. 1893 usporadúvali jarne zasadania striedavo v Rimavskej Sobote a Rožňave a jesenné zasadania sa stali tzv. putovnými zasadaniami, konali sa v rôznych mestách župy napr. Tornaľa, Štítnik, Putnok (HU), Jelšava, Revúca, Plešivec, Číž, Strelnice, Dobšiná atď. Na zasadaniach v jednotlivých mestách odzneli i vystúpenia domáceho lekára/lekárov, ktoré sa zaoberali zdravotníckymi zariadeniami (kúpele, nemocnice) či inými zaujímavosťami v danom meste. V r. 1898 na pôde spolku vznikla Gemerská pobočka Krajinského zväzu lekárov, ktorej zasadania sa konali v čase valných zhromaždení spolku. Aj v tomto prípade si spolok budoval knižnicu a zbierku lekárskeho prístrojov. Posledné zmienky o spolku sme zaznamenali v r. 1912, ďalšie osudy spolku sú nateraz neznáme.

Funkcionári a členská základňa spolku

Členom spolku sa mohol stať lekár, chirurg, lekárnik a zverolekár pôsobiaci na území župy. Prevalu mali samozrejme lekári so súkromnou praxou, úradní občania, mestskí, obvodní a župní lekári, ďalej kúpeľní, železniční, banskí a závodní lekári významnejších podnikov v župe, tiež väzenskí a súdni lekári, resp. vojenskí lekári

pôsobiaci v župe; najaktívnejší z nich boli lekári zdravotníckych zariadení na území župy. Iniciátorom založenia spolku a aj jeho prvým predsedom (do r. 1890) bol Gustáv MARIKOVSKÝ (1806 – 1892), ktorý popri lekárskej praxi, organizačnej činnosti v spolku aj uverejňoval príspevky o liečivých prameňoch na území Gemerskej župy a tlačou vydal niekoľko odborných prác. V r. 1890 prevzal vedenie spolku Ján TÖRÖK (1834 – 1897), predtým jeho tajomník, ktorý na zasadaniach spolku predniesol viac ako 25 prednášok z rôznych oblastí medicíny, predovšetkým z vlastnej praxe obvodného lekára v Tornali. Od r. 1898 až do jeho zániku bol predsedom spolku rodák z Plešivca Tomáš LÖCHERER (1856 – 1916), ktorý pôsobil ako lekár a neskôr riaditeľ župnej nemocnice v Rimavskej Sobotě. Je tiež autorom state o zdravotníctve v župnej monografii (Borovszky), ktorú uverejnila aj spolková ročenka.

K najaktívnejším členom spolku a prednášateľom patrili hlavní župní lekári Gemerskej župy, ako prvý je spomínaný rodák z Kokavy nad Rimavicou Móric PATZEK (tiež Paczek) (1811 – 1885); po ňom sa stal hlavným župným lekárom Samuel SZABÓ (1844 – 1898), ktorý na pôde spolku vystupoval nielen s pravidelnými ročnými správami o stave zdravotníctva v župe, ale prednášal napr. aj o prameňoch a kúpeľoch v Číži alebo niekoľkokrát vystúpil s návrhmi na riešenie situácie s pôrodnými asistentkami (babicami) v župe. Ďalším hlavným lekárom Gemerskej župy bol rodák z Dobšinej Mikuláš MEŠKO (1865 – 1921), autor učebníc zdravovedy pre stredné školy, ktorý na pôde spolku v prvom decéniu 20. storočia podával správy o situácii vo verejnom zdravotníctve v župe a prednášal aj o svojich skúsenostiach z praxe napr. z oblasti gynekológie.

K zakladajúcim členom spolku patrili Ľudovít GYÜRKY (1813 – 1874), ktorý je známy v dejinách lekárstva ako člen prvej Slovenskej lekárskej spoločnosti založenej poslucháčmi medicíny v roku 1833 v Budapešti. Na pôde gemerského spolku, ale i na putovnom zasadaní uhorských prírodovedcov a lekárov v Rimavskej Sobotě r. 1867 prednášal o využití elektriny v terapii. Svoje prístroje, ktoré si čiastočne i sám zhotovoval, zanechal podľa závetu spolku.

Spomenieme aj ďalšieho funkcionára spolku, lekára v Rožňave a Rožňavských kúpeľov Artúra MAURERA (1844 – 1907), ktorý neskôr pôsobil ako rodinný lekár (Andrássyovcov). Na pôde spolku predniesol niekoľko prednášok, známy bol však aj ako novinár (napr. 23 rokov redigoval Rozsnyói Híradó) a cestovateľ. Vydal niekoľko cestopisov zo svojich ciest a ďalších prác z rôznych oblastí. Tajomník spolku, hlavný lekár rožňavskej Kósa Schopperovej nemocnice Jozef RUBER na pôde spolku každoročne informoval o činnosti svojej domovskej nemocnice, ale prednášal aj z iných oblastí. J. Ruber publikoval aj v ďalších odborných časopisoch. Podobne Aladár KÁRMÁN, tajomník a správca spolkových zbierok, lekár verejnej župnej nemocnice v Rimavskej Sobotě niekoľkokrát informoval o činnosti chirurgického oddelenia župnej nemocnice. Spomedzi lekárov spolku na záver spomenieme ešte dvoch, prvý z nich prvý kúpeľný lekár v Číži Andrej PAZÁR, niekoľkokrát referoval o svojich skúsenostiach s kúpeľnou liečbou, druhým aktívnym prednášateľ bol súdny a väzenský lekár v Rimavskej Sobotě Štefan ZEHÉRY (1861 – 1908), ktorý na pô-

de spolku predniesol viac ako desiatku prednášok z oblasti psychiatrie, patológie a súdneho lekárstva.

Z viacerých lekárnikov, ktorí prednášali na spolkových stretnutiach, na prvom mieste spomenieme Júliusa ORIENTA (1869 – 1940), ktorý v rokoch 1892 – 1898 vlastnil lekáreň v Štítniku a zriadil si tu aj dobre vybavené chemické laboratórium. Neskôr sa stal asistentom a profesorom na katedre v Kluži. Na pôde spolku aktívne prednášal o najnovších prístrojoch a liekoch, o výsledkoch analýz vôd napr. v Plešivci, v ročenke publikoval rozsiahly príspevok o systematizácii liekových foriem. Po jeho odchode, v prvom decénií dvadsiateho storočia, na pôde spolku aktívne vystupoval rožňavský lekárnik Aladár PÖSCH.

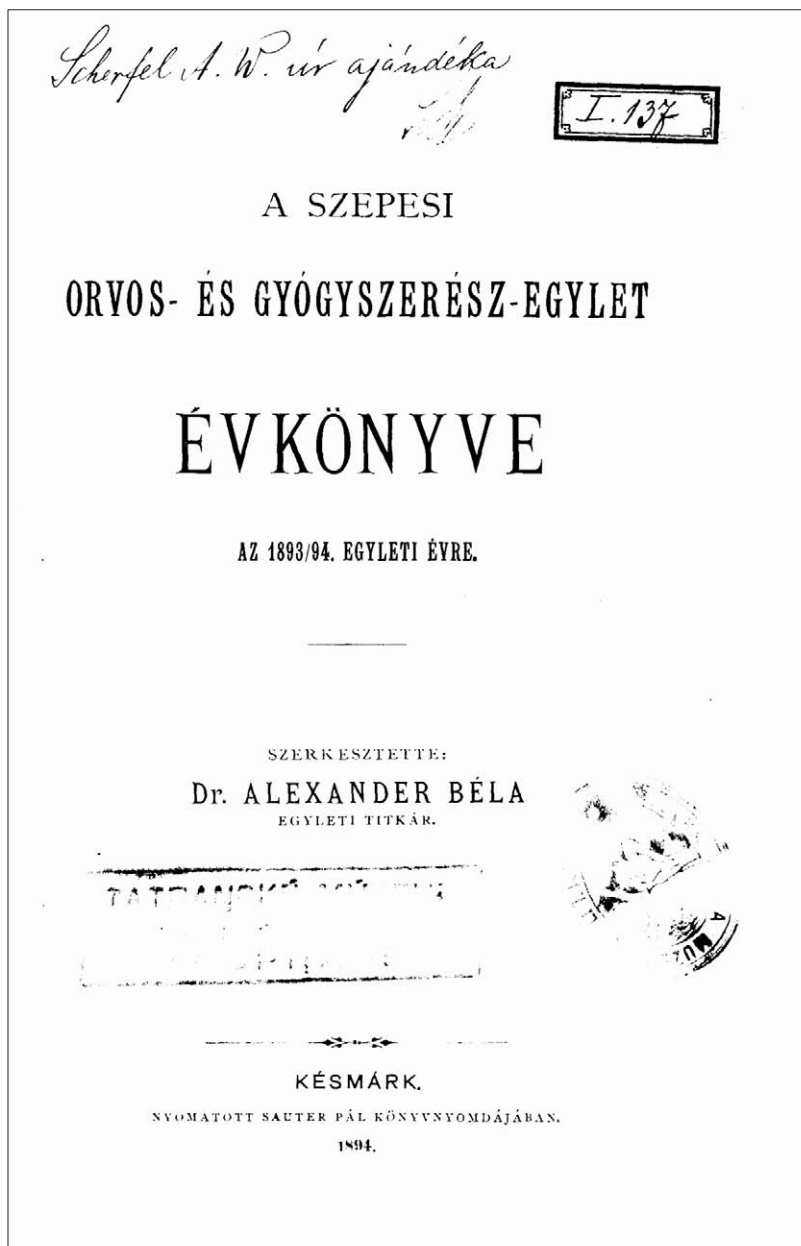
Spolkové ročenky

Prvý ročník spolkového ročenky Spišského spolku lekárov a lekárnikov vyšiel z iniciatívy Vojtecha Alexandra pod názvom **A Szepesi orvos-gyógyszerész egylet évkönyve** za rok 1893/94¹ (*obr. 1*). Redaktorom ročenky bol vždy tajomník spolku, teda až do r. 1905 V. Alexander, potom A. Szász. Ročenka vychádzala pravidelne ročne, posledná evidovaná ročenka v sledovanom období vyšla za rok 1912. Všetky ročníky boli tlačené v kežmarskej tlačiarni Pavla Sautera. Zaujímavosťou je, že takmer každý ročník ilustrovali fotografie, ktoré dokumentovali rozličné ochorenia, bohato ilustrované boli však najmä príspevky V. Alexandra. Jazyk príspevkov v ročenke je v prevažnej miere maďarský, avšak najmä v prvých rokoch sa uverejňovali aj nemecké príspevky. Jednotlivé prednášky prednesené na valných zhromaždeniach tvorili sprvu súčasť zápisníc zo zasadania spolku, až neskôr figurovali ako samostatné príspevky. Ročenka pravidelne publikovala správy o činnosti a hospodárení spolku, neskôr zápisnice zo zasadania Penzijného spolku pre vdovy a siroty členov spolku, správy o stave zbierok a knižnice.

Lekársko-lekárnický spolok Gemerskej župy začal vydávať svoju ročenku z iniciatívy Tomáša Löcherera pod názvom **A Gömörmegyei orvos-gyógyszerész egylet évkönyve**² (*obr. 2*), jej prvý ročník vyšiel za rok 1888. Po vzniku Gemerskej pobočky Krajinského zväzu lekárov sa táto skutočnosť odrazila i v zmene názvu (A Gömörmegyei orvos-szövetség fiókjanak és orvos-gyógyszerész egylet évkönyve). Podľa titulnej strany bola ročenka redigovaná výborom spolku, tlačená u Mikuláša Rábeľa v Rimavskej Sobote. Sprvu vychádzala každoročne, neskôr kumulovala 2 – 3 roky činnosti. Zachovali sa ročenky (výskyt je známy) za roky 1888, 1889, 1891, 1895, 1898, 1899, 1902, 1903 – 04, 1905 – 06, 1907 – 10, posledný zachovaný ročník vyšiel za roky 1911 – 12.

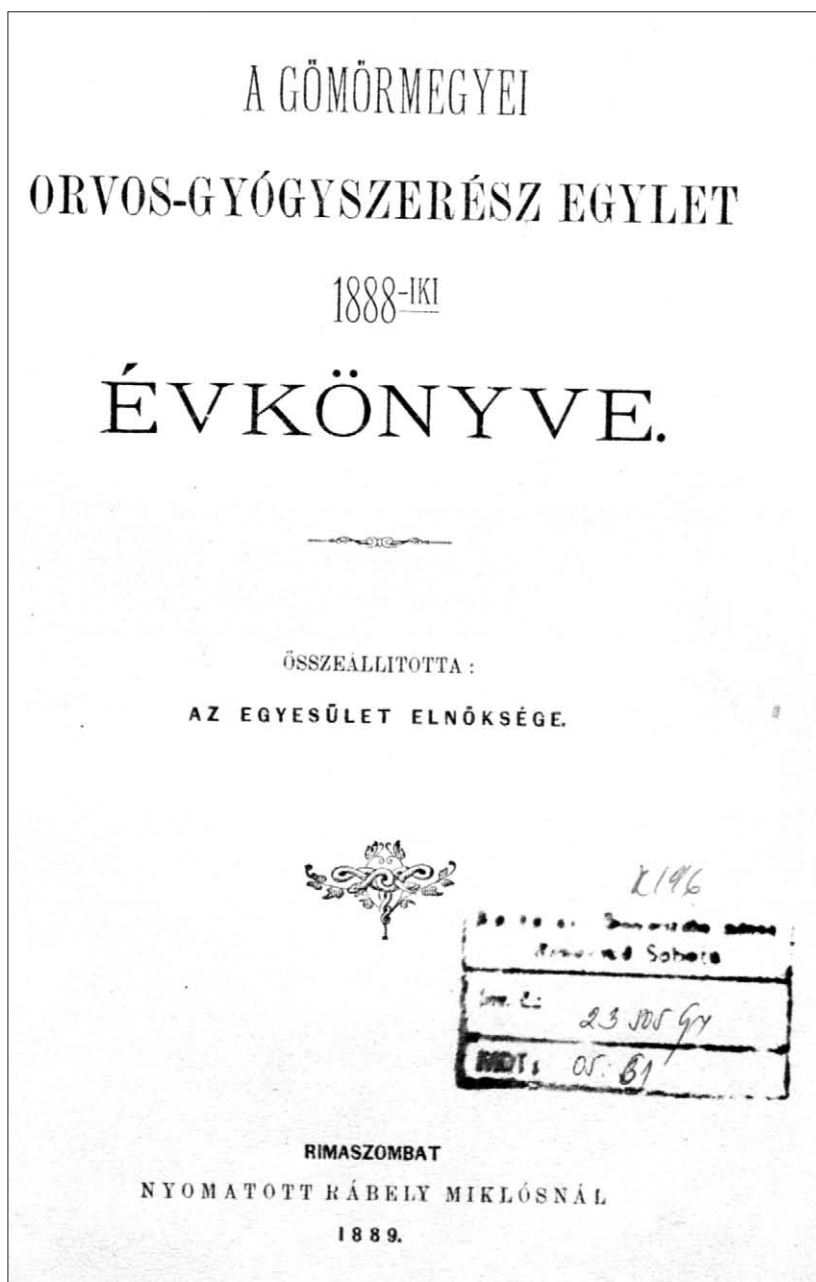
¹ Podľa nášho heuristického prieskumu sa ročenka Spolku spišských lekárov a lekárnikov najlepšie zachovala vo fondoch Knižnice Podtatranského múzea v Poprade a vo fondoch Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad.

² Podľa nášho heuristického prieskumu na území Slovenska sa jednotlivé ročníky ročenky zachovali len vo fondoch Knižnice Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote.

Obr. 1 Titulný list ročenky Spišského spolku lekárov a lekárnikov za r. 1893/94

Ročenky publikovali v prvých rokoch stanovy z roku 1868, ďalej pravidelne prinášali zoznam členov spolku, zápisnice z valných zhromaždení spolku a v rámci nich aj odborné prednášky – spravidla plné texty, od 1898 aj zápisnice zo zasadaní Gemerskej pobočky Krajinského zväzu lekárov.

Obr. 2 Titulný list ročenky Lekársko-lekárnického spolku Gemerskej župy za r. 1888

Zápisnice obidvoch spolkov publikované v spolkových ročenkách dokumentujú činnosť spolku, diskusie lekárov z oblasti medicíny, ale i o aktuálnych problémoch verejného zdravotníctva, prinášali pravidelné správy o stave verejného zdra-

votníctva v župe, resp. jednotlivých okresoch či obvodoch župy, správy o činnosti jednotlivých nemocníc či ďalších lekárskeho zariadení v župe (kúpele, ústavy), informovali sa vzájomne o nových terapiách, skúsenostiach z každodennej praxe a pod.

Obidve ročenky boli brožované v skromnej grafickej úprave.

Medicína a zdravotníctvo v ročenkách

Nasledujúci prehľad tematických okruhov zastúpených na stránkach ročieniek³ obidvoch spolkov je len ilustratívny, bez nároku na úplnosť či na hlbšiu analýzu. V publikačnej činnosti spolkov zaznamenávame podobné témy, ktoré súviseli so zameraním spolku a aktuálnou situáciou v medicíne a zdravotníctve, ale aj odlišnosti, ktorých príčiny vo veľkej miere vidíme v osobitosti regiónu či v záujmoch jednotlivých lekárov-členov. Na úvod treba povedať, že v našom prípade za špecifiká regiónu považujeme zdravotnícke zariadenia, ktorých lekári aktívne prednášali na zasadaniach odborných spolkov. V Gemerskej župe od r. 1884 pôsobila pomerne dobre vybavená župná verejná nemocnica v Rimavskej Sobote, od konca 80-tych rokov Kósa-Schöpperova základinová nemocnica v Rožňave. Lekári obidvoch nemocníc v nemalej miere prezentovali činnosť nemocníc a skúsenosti z praxe na stránkach ročenky. Naproti tomu v Spišskej župe pôsobili len menšie mestské nemocnice v Levoči a Kežmarku a nemocnica rehole Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí, župná verejná nemocnica v Levoči bola založená až v r. 1900. Spišská oblasť je však známa predovšetkým svojimi klimatickými kúpeľami. Prvým kúpeľným a klimatickým miestom vo Vysokých Tatrách bol Starý Smokovec, po ktorom vznikol celý rad sanatórií v Novom Smokovci, na Štrbskom Plese, v Dolnom Smokovci, v Tatranských Matliaroch, v Tatranskej Kotline, v Tatranskej Polianke, vo Vyšných Hágoch atď., ktorých lekári boli členmi Spišského spolku lekárov a lekárníkov.

Na stránkach ročenky obidvoch spolkov dominujú dva veľké okruhy medicínskych tém, a to verejné zdravotníctvo a epidemické infekčné choroby. Pravidelné ročné, resp. polročné správy hlavného župného lekára patrili k najpravidelnejším prednáškam na zasadaniach spolkov, v ktorej sa sledovali hlavné faktory hygieny, prinášali demografické údaje, štatistické prehľady chorobnosti – sledovali najmä výskyt akútnych infekčných chorôb v epidemickej forme ako napr. kiahne, záškrt, osýpky, šarlach, tuberkulóza, týfus a pod., úmrtnosť, ďalej vykazovali opatrenia proti šíreniu infekčných ochorení – predovšetkým očkovanie. Súčasťou týchto prehľadov boli i údaje o počte lekárov a zdravotníckych pracovníkov, lekárníkov, lekární a nemocníc v jednotlivých župách. V prípade gemerského spolku ročenka pravidelne prinášala správy aj o činnosti župnej nemocnice v Rimavskej Sobote neskôr i základinovej nemocnice v Rožňave.

³ Prehľad tématických vychádza z prednášok uverejnených v ročenkách, obdobie pred vydávaním spolkových ročieniek sme nezahrnuli do prehľadu.

Viacere nebezpečné infekčné choroby, ktoré zaujímali v štatistikách úmrtnosti prvé miesto, sa v priebehu druhej polovice 19. storočia sa vďaka uplatneniu nových poznatkov a zavedeniu preventívnych opatrení podarili čiastočne alebo celkom zlikvidovať. Tejto aktuálnej téme sa preto v rovnakej miere venovali členovia obidvoch spolkov. Rovnakou mierou sa venovali záškrtu (diphtheria) a jeho liečbe. Spišský spolok dokonca zvolal mimoriadne zasadanie spolku 14. 11. 1894, aby prerokovali sérovú terapiu. Z ďalších nákazlivých ochorení sa na Gemeri venovali ďalej kiahňam, brušnému týfusu a cholere, v menšej miere tuberkulóze a na Spiši naopak, najväčšie zastúpenie má práve tuberkulóza. V spišskom spolku sa lekári, pôsobiaci v tatranských liečebných sanatóriách, venovali diagnostike, opisu a priebehu ochorenia, liečbe a tiež v nemalej miere prevencii. Niektoré príspevky porovnávajú situáciu v oblasti prevencie ale i terapie ochorenia so situáciou v zahraničných liečebných zariadeniach.

Lekári a lekárnici obidvoch spolkov sa približne v rovnakej miere zaoberali kúpeľníctvom – kúpeľnou liečbou. V Gemerskej oblasti to boli najmä analýzy minerálnych prameňov a skúsenosti s liečbou v Číži, ale aj ďalšie súdobé kúpeľné strediská či minerálne a termálne pramene v Rožňave, Plešivci, Hodejove a pod. sa dostali do pozornosti tamojších členov spolku. V spišskom spolku sa prednášalo predovšetkým o klimatických kúpeľoch v Tatrách. Na zasadaniach spišského spolku odznelo niekoľko súhrnných príspevkov o minulosti a súčasnosti kúpeľníctva v Tatrách, ale aj správy o liečbe v jednotlivých zariadeniach, či skúsenosti s liečbou konkrétnych ochorení (nielen tuberkulóza, ale aj psoriáza, Basedowa choroba, neurasténia a pod.).

Pomerne veľký okruh tvoria príspevky z oblasti chirurgie, ktorá v tomto období prešla obrovským vývojom. Zaviedli sa nové operačné techniky a nástroje, o získaných skúsenostiach zo svojej praxe lekári často prednášali. Na zasadaniach obidvoch spolkov odzneli prednášky zo všetkých oblastí chirurgie, z ktorých sa postupne vyčleňovali samostatné odbory, hovorilo sa o pravidlách aseptickkej a anti-septickej chirurgie, ďalej to boli prednášky z traumatológie (najmä rôzne druhy zlomenín), ale aj z oblasti chirurgie oka (o zákale), o chirurgickej liečbe hernie a pod. Treba však povedať, že chirurgia je vo väčšej miere zastúpená na stránkach ročenky gemerského spolku, kde prednášalo oveľa viac operatárov, predovšetkým to boli lekári nemocníc. Podľa štatistického prehľadu⁴ chirurgických operácií vo Verejnej župnej nemocnici v Rimavskej Sobote za obdobie 1894 – 1905 bolo spolu vykonaných 1982 rôznych chirurgických zákrokov (z toho 1690 úspešných). Autor rozlíšil 70 rôznych druhov operačných zákrokov, ktoré rozčlenil do približne dvoch desiatok okruhov (napr. gynekológia, pôrodníctvo, chirurgia oka, amputácie, enukleácie, kyretáže, tenotómie, operácie čriev atď.). Tento klinický materiál bol dobrým východiskom pre prednášky lekárov župnej nemocnice. Z historického hľadiska bude zaiste zaujím

⁴ Löcherer, T. Kimutatás a kórház fennállása óta 1884 – 1905 végzett operatiókról, s. 20 – 29.

Obr. 3 Röntgenová snímka zlomeniny stehennej kosti 8-ročného chlapca

mavý súhrnný príspevok o liečbe zlomenín v praxi vidieckeho lekára⁵. Diagnostika zlomenín bez röntgenového prístroja, prehľad ošetrenia a liečby rôznych druhov zlomenín, výbava lekára pre liečbu (zlomenín lebky, hrudníka, končatín a pod.) nielen v ambulancii je iste zaujímavým čítaním pre súčasníka.

Pomerne častá je gynekologicko-pôrodnická problematika, neraz v súvislosti s neodbornými zásahmi pôrodných babíc, ale sa tu stretne aj so zriedkavou metódou liečby maternice Thure-Brandtovou masážou a pod.

Z chirurgickými odbormi úzko súvisí anesteziológia, ktorá v druhej polovici 19. storočia zaznamenala obrovský vývoj. Na pôde obidvoch spolkov sa hovorilo o využití éteru, ale i kokaínu ako anestetika, v ročenke spišského spolku bola (za rok 1911) uverejnená prehľadová prednáška o najnovších lokálnych anestetikách používaných v súdobej stomatológii.

⁵ Jankura, I. A csonttörések kezelése a vidéki praxisban, s. 35 – 50

Obr. 4 Röntgenová snímka 4,5 mesačného plodu

Lekári oboch spolkov sa v približne rovnakej miere venovali terapii rôznych nádorových ochorení, zápalovým ochoreniam a ich liečbe, prednášali o otravách rôznymi látkami a ich liečbe, o kožných a venerických ochoreniach. Z oblasti pediatrie sa vyskytujú príspevky s tematikou chorobnosti a úmrtnosti detí, ktorá bola v tom čase aktuálnou otázkou.

Odbor psychiatrie je zastúpený v oboch spolkoch, možno však povedať, že na stránkach ročenky gemerského spolku sa vyskytuje táto problematika častejšie, a to najmä v správach súdneho lekára v Rimavskej Sobote o prípadoch z praxe. Tejto téme sa tiež venovali na zasadaní spolku v Plešivci, kde lekári navštívili aj tamojší Ústav pre postihnutých (r. 1902).

K zriedkavejším témam patrí napr. súhrnný náčrt vývoja imunológie⁶, ktorý bol uverejnený ako úvodná časť príspevku o aplikácii veneseckie pri rannom štádiu akútneho zápalu pľúc. Ojedinelá je rozprava o najnovších vyšetrovacích metódach činnosti srdca, publikovaná na stránkach ročenky spišského spolku.

Zásluhou V. Alexandra sa na stránkach ročenky spišského lekárskeho spolku stretávame od druhej polovice 90-tych rokov s tematikou röntgenu a jeho využitia v medicíne. V. Alexander publikoval v ročenke takmer dve desiatky štúdií o význame lúčov X pre lekárske vedy z diagnostického i terapeutického hľadiska. Osobitne sa venoval vývinu kostry, osifikačnému procesu, kostným zmenám po prekonaní chorôb (*obr. 3*). Ako jeden z prvých sa venoval aj výskumu ľudského plodu (*obr. 4*) a zaoberal sa výskumom pľúcnych chorôb. V jednej zo svojich prednášok podrobne opísal vývoj pľúcnej tuberkulózy. Všetky jeho príspevky ilustrovala fotodokumentácia.

Na rozdiel od Gemerského spolku na stránkach ročenky Spolku lekárov a lekárnikov v Spišskej župe sa pomerne veľká pozornosť venovala biografiami členov spolku. Každoročne uverejnili minimálne jeden spomienkový príspevok spravidla pri úmrtí významnejších členov spolku. V Lekársko-lekárnickom spolku Gemerskej župy sa s biografickými článkami stretáme len pri pracovných jubileách niekoľkých významnejších členov spolku.

Na stránkach ročenky gemerského spolku takmer absentujú príspevky z dejín medicíny a zdravotníctva v regióne, okrajovo či skôr výnimočne sa s nimi stretávame len pri zasadaní spolku v kúpeľných strediskách – kde sa zmieňujú aj o dejinách kúpeľnej lokality. Naproti tomu v ročenke spišského spolku viackrát uverejnili príspevky z oblasti regionálnych dejín medicíny a kúpeľných zariadení na Spiši.

Spišský spolok v niekoľkých príspevkoch retrospektívne hodnotil aj činnosť spolku, napr. pri príležitosti 40. resp. 45 výročia (1907, 1912) uverejnili rozsiahlejšie príspevky k dejinám spolku, s čím sme sa na stránkach dostupných ročníkov ročenky gemerského spolku nestretli.

⁶ Rottemberg, J. A venaesectio pneumonia crouposánál : Az immunitás mai állásponjtjának megvilágításánál, 1900, s. 39 – 44

Záver

Lekársko-lekárnický spolok v Gemerskej i Spišskej župe počas svojho temer polstoročného pôsobenia mali veľký podiel na odbornom raste a rozširovaní odborného rozhladu svojich členov, čím sa v týchto oblastiach poskytovala zdravotná starostlivosť na vyššej úrovni. Činnosť Lekársko-lekárnického spolku v Spišskej župe je však oveľa známejšia, najmä zásluhou pôsobenia Vojtecha Alexandra. V členskej základni obidvoch spolkov pôsobili známi i menej známi lekári a lekárnici, tiež zverolekári, ktorí vo svojej dobe zohrali významnú úlohu v regióne. Ročenky spolkov dokumentujú úroveň lekárskej vedy v celej rozmanitosti, poskytujú obraz o skúsenostiach lekárov, prinášajú svedectvo o zdravotnom stave obyvateľstva v jednotlivých regiónoch. Vo všeobecnosti možno povedať, že v obidvoch spolkoch dominovala téma verejného zdravotníctva a infekčných ochorení, v gemerskom spolku sa však oveľa viac prednášalo o skúsenostiach z nemocničnej praxe lekárov v Rimavskej Sobote a Rožňave, kým Spišský spolok lekárov a lekárnikov venoval značný priestor terapii v klimatických sanatóriách, ale i vedeckému bádaniu v oblasti röntgenológie. Ročenky obidvoch spolkov predstavujú významný prameň k dejinám praktického lekárstva na území Slovenska.

Zoznam bibliografických odkazov

Jankura, Iván. A csonttörések kezelése a vidéki praxisban

In *A Szepesi Orvos-gyógyszerész Egylet Évkönyve az 1911 egyleti évre.*

Kézsmárk : Sauter Pál, s. 35 – 50.

Löcherer, Tamás. Kimutatás a kórház fennállása óta 1884 – 1905 végzett

operatiókról. In *A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség*

Évkönyve az 1905 és 1906-ik évre. Rimaszombat : Rábely Miklós

Könyvnyomdája, s. 20 – 29.

Rottemberg, János. A venaesectio pneumonia crouposánál: Az immunitás mai

álláspontjának megvilágításánál. In *A Szepesi orvos- és Gyógyszerész-Egylet*

Évkönyve az 1899. egyleti évre. Szerkesztette: Dr. Alexander Béla.

Kézsmárk : Nyomatott Sauter Pál Könyvnyomdájában 1900, s. 39 – 44.

Literatúra

- Biografický slovník mesta Poprad*. Zost. Zuzana Kollárová a kol.
Poprad : Mestský úrad, 2004. 237 s.
- Bokesová-Uherová, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*.
Martin : Osveta, 1989. 370 s.
- A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve 1888 – 1911/12*.
Rimaszombat : Rábely Miklósnál, 1890 – 1913.
- Junas, Ján. *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Martin : Osveta, 1990,
s. 255 – 274.
- MUDr. *Ludovít Markušovský a jeho doba: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Zostavil: Peter Švorc. Prešov : Katedra dejín archívniectva, 1993. 223 s.
- Slovenský biografický slovník*. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- A Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egylet Évkönyve 1894/95 – 1912*.
Késmárk : Sauter Pál, 1896 – 1913.
- Szinnyei, József. *Magyar írók élete és munkái*. Zv. 1 – 14. Budapest, 1891 – 1914.
- Tibenský, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*.
Bratislava : Obzor, 1988, s. 298 – 300, 504 – 512.
- Tibenský, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979, s. 255 – 295.

On the History of Medico-Pharmaceutical Societies in Slovakia till 1918

Katarína Pekařová

The contribution bases on the annual reports of medical and pharmaceutical societies in Counties of Spiš and Gemer. These annual reports have been subject to the Bibliography of Almanacs, Annual Reports and Miscellanies in Slovakia till 1918 which is being elaborated by the Bratislava department of national retrospective bibliography. Separate parts of the article deal with history and personalities in societies and with comparison of themes occurring in annual reports.

The Society of Physicians and Pharmacists of Spiš was founded in 1867 and its first annual report was related to 1893/94. The Society had been headed by foremost personalities of the region, Friedrich Fleischer, Alexander Stenczel, Gregor Tát-ray for example took turns in charge of the chairman, Alexander Lorx, Vojtech Alexander, Augustín Szász worked as secretaries of the Society.

The Medico-Pharmaceutical Society of Gemer County was established in 1867 and the annual reports of the Society had been published since 1888. Gustav Marikovský, Ján Török, Tomáš Löcherer, Jozef Ruber, Július Orient and others belonged to the most significant and most active members. Content of available reports illustrates the standard of medical care in both counties, Gemer and Spiš. Similarity of themes can be traced on pages of annual reports of both societies, what is connected with the aim of activities of societies and up-to-date situation in medicine and health care. In both societies the themes of public health care and epidemic diseases predominated. As the main reason of the differences in occurrence of separate themes the diversity of medical institutions in given regions can be considered. The Gemer doctors had a very good background in hospitals on the territory of the County (Rimavská Sobota, Rožňava), whereas the doctors of Spiš were mostly engaged in the climatic spa treatment in the High Tatras. To approximately the same extent had physicians and pharmacists of both societies been involved in spa treatment, therapy of various tumour diseases, inflammation diseases and their treatment, lectures on poisoning by diverse substances and its treatment, on skin and venereal diseases... Annual reports of both societies represent an important source for the history of medicine in the territory of Slovakia.

Možnosti sprístupňovania bibliografických databáz s pridanou hodnotou prostredníctvom digitálnych zbierok v D-knižnici UKB

Tomáš Fiala

Trend elektronizácie a internetizácie sa čoraz častejšie prejavuje aj v knižnično-informačných inštitúciách. Často takmer pred každým slovom sa objavuje písmeno „e-“, ktoré naznačuje, že daná služba sa poskytuje elektronicky. Požívatelia stále viac preferujú vzdialený elektronický prístup k dokumentom priamo z pohodlia ich domova bez toho, aby navštívili knižnicu. Pre časť súčasnej generácie dokumenty nenachádzajúce sa na internete jednoducho neexistujú.

Reakciou na tieto signály by malo byť, okrem iného, sprístupnenie čo najväčšieho množstva doposiaľ nezverejnených elektronických databáz prostredníctvom internetových digitálnych zbierok. Ku každému databázovému záznamu možno naviazať elektronický dokument, ktorý databázu obohatí a spestrí.

Zverejnenie databáz vo formátoch CDS/ISIS, MARC, MARC 21, UNIMARC a iných sa rieši prostredníctvom softvéru Greenstone, ktorý je implementovaný v Univerzitnej knižnici v Bratislave a tvorí jadro jej Digitálnej knižnice.

D-knižnica UKB

D-knižnica UKB [URL <http://digitalna.kniznica.info>] funguje od decembra 2006 a sprístupňuje 17 digitálnych zbierok, ktoré sa skladajú z viac ako 80 000 súborov a databázových záznamov. V súčasnosti prostredníctvom digitálnych zbierok sprístupňujeme digitalizované knižničné historické fondy, významné periodiká, slovenskú databázu ISSN a obrazovú dokumentáciu zachytávajúcu proces reštaurovania dokumentov na oddelení ochrany dokumentov UKB.

Webové sídlo D-knižnice UKB je vytvorené voľne dostupným softvérom Greenstone, ktorý vznikol v roku 2000 ako príspevok Nového Zélandu do medzinárodného programu UNESCO. Jeho hlavným poslaním je umožniť jednoduché sprístupňovanie informácií prostredníctvom digitálnych zbierok v knižniciach, školách a v štátnej správe. Greenstone vie spracovať a sprístupňovať približne 100 rozdiel-

nych typov súborov, streamovať zvuk a video. Jeho súčasťou je intranetový server, prostredníctvom ktorého možno sprístupňovať dokumenty v intranete.

Univerzitná knižnica v Bratislave sa stala v roku 2006 oficiálnym partnerom softvéru Greenstone na Slovensku a vytvorila národné centrum na jeho podporu. Cieľom tohto centra je metodicky pomáhať ostatným inštitúciám pri sprístupňovaní informácií prostredníctvom digitálnych zbierok širokej verejnosti.

Interoperabilita D-knižnice UKB je vyriešená prostredníctvom Z39.50 a Open Archives Protocol (OAI-PMH). Prostredníctvom OAI-PMH možno dáta zdieľať, sťahovať alebo začleňovať do zbierok. Nemenej významná je aj podpora protokolu Z39.50. Štandardne sa všetky metadáta ukladajú do formátov XML s možnosťou exportu do formátu METS.

Medzi štandardné funkcie D-knižnice UKB patrí aj možnosť jednoduchšej konverzie dát z formátov CDS/ISIS, MARC, UNIMARC a MARC 21. Dáta uložené v týchto formátoch sa dajú bez problémov sprístupniť na internete. Databázy možno skonvertovať a publikovať alebo rozbaľiť na jednotlivé záznamy a k nim priradiť ľubovoľné digitálne objekty. Prostredníctvom skonvertovaných alebo nových metadát možno v digitálnej zbierke vyhľadávať a radiť dokumenty podľa rôznych kritérií.

V rámci testovania sprístupňovania databáz UKB na internete sme v D-knižnici UKB testovali sprístupňovanie databáz z CDS/ISIS a MARC 21.

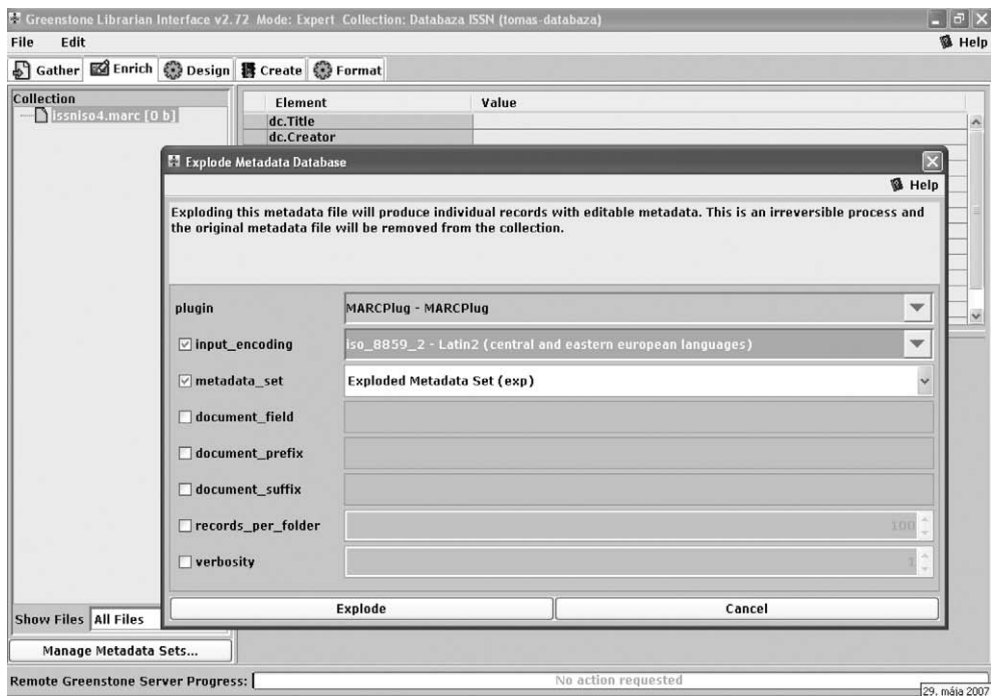
Konverzia z formátov MARC

Pre konverziu databáz z formátov UNIMARC, MARC a MARC 21 treba do systému digitálnej knižnice nahráť súbor s koncovkou .MARC, ktorý obsahuje všetky databázové záznamy. Najdôležitejším krokom pri konverzii z formátov MARC je vytvorenie konverznej tabuľky, ktorá bude obsahovať všetky polia, ktoré chceme importovať do systému Greenstone.

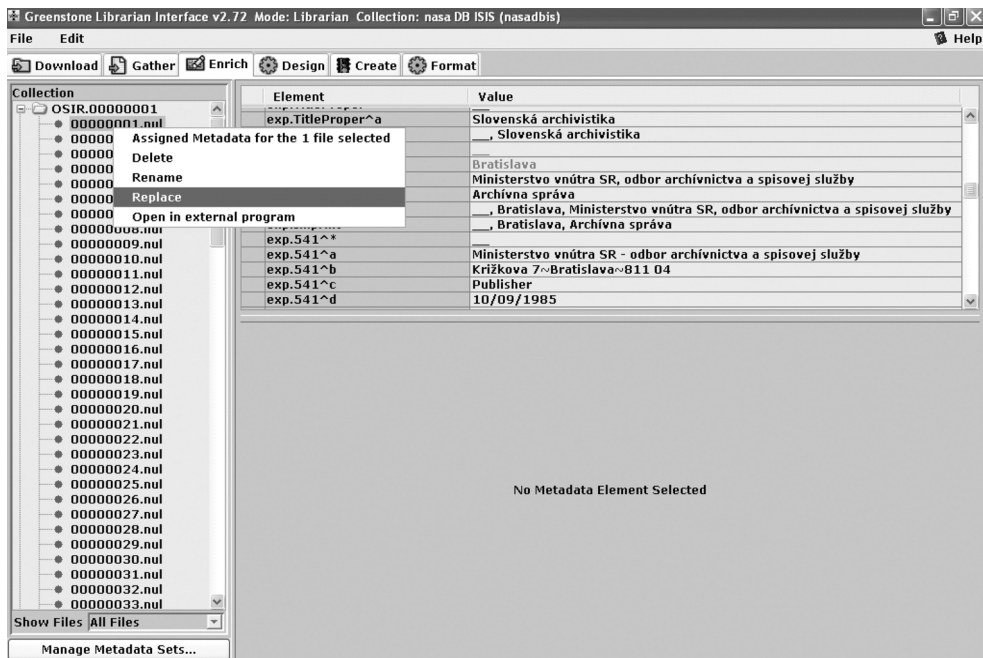
Vytvorenie konverznej tabuľky je jednoduché, na uvedenom príklade vidieť spôsob premapovania poľa 044 a 080, ktoré sa do systému bude importovať ako MDT:

044 -> 044
080 -> MDT

Po úspešnom vytvorení konverznej tabuľky pristúpime k samotnému aktu importu do Greenstone. Pri konverzii záznamy rozbaľíme (*obr. 1*) s naviazaním elektronického dokumentu alebo ich ponecháme v celku. Pri importovaní databáz sa často stretávame s problémami pri zobrazovaní diakritiky a netypických znakov. Preto pred spustením konverzie v Greenstone treba nastaviť správnu znakovú sadu databázy.

Obr. 1 Spôsob rozbalenia MARC databázy

Obr. 2 Rozbalenie databázy CDS/ISIS s možnosťou naviazania elektronického dokumentu

Konverzia z CDS/ISIS

Pre úspešnú konverziu záznamov z formátu CDS/ISIS treba do systému digitálnej knižnice nahráť databázové súbory s príponami .FDT, .MST a XRF. Na základe týchto troch súborov možno rozbaľiť databázu na jednotlivé záznamy (*obr. 2*) alebo ju publikovať na internete v celku. Rozdiel medzi týmito dvoma metódami koncový používateľ neuvidí, pokiaľ k jednotlivým rozbaľeným záznamom nepriaviažete elektronický dokument. Jednotlivé metadátové polia z CDS/ISIS sa automaticky prenesú do systému digitálnej knižnice. Vo všetkých metadátoových poliach možno ich vyhľadávať a využiť na radenie dokumentov podľa ľubovoľných kritérií.

Konverzia z iných databázových formátov

Do Greenstone sa dá importovať veľké množstvo databáz v rozličných formátoch ako napríklad CSV, MS EXCEL, ODBC a iných. Importovanie takýchto databáz je vždy o niečo náročnejšie, dáta sa však dajú často bezproblémovo importovať aj prostredníctvom vytvorenia konverzných tabuliek.

Záver

Kým dopyt po elektronických dokumentoch sa neustále zvyšuje, používanie databáz v systéme napr. CDS/ISIS sa znižuje. Máloktoľ použivateľ je ochotný oboznamovať sa s pre neho novým rozhraním týchto systémov. Súčasní použivatelia chcú nájsť požadované informácie v internetovom vyhľadávači a chcú k nim pristupovať prostredníctvom svojho webového prehliadača.

Možnosť ako sprístupňovať elektronické databázy na internete je určite viac. Avšak Greenstone poskytuje použivateľsky prívetivé rozhranie, jednoduchú a sto-percentnú konverziu záznamov, možnosť kolaboratívneho budovania digitálnych zbierok, sprístupňovanie z centrálného servera, autorizáciu návštevníkov a iné výhody, na ktoré by za obyčajných podmienok bolo potrebné použiť viacero nezávislých produktov.

V súčasnosti spolupracujeme s kabinetom retrospektívnej bibliografie na sprístupnení CDS/ISIS databáze zameranej na lekársko-lekárnicky spolok Gemerskej župy. Na Slovensku ide o jedinečný projekt konverzie záznamov z CDS/ISIS do prostredia Greenstone (XML) s naviazaním na elektronický dokument. D-knižnica UKB aj vám rada pomôže a poskytne svoje kapacity pri konverzii a sprístupnení vašej databázy.

Literatúra

- ALLEN, D. *Getting things done : the art of stress-free productivity*. New York : Viking, 2001. 268 s. ISBN 0142000280.
- FENNER, A. *Managing digital resources in libraries*. Binghamton : Haworth Information Press, 2004. 186 s. ISBN 0789024020.
- KRESH, D. 2007. *The Whole Digital Library Handbook*. Chicago : American Library Association, 2007. 376 s. ISBN 0838909264.
- LAW, D. G. 2004. *Digital Libraries: Policy, Planning, and Practice*. VT: Burlington, 2004. 263 s. ISBN 0754634485.
- LIU, J. 2007. *Metadata and its applications in the digital library: approaches and practices*. Westport : Libraries Unlimited, 2007. 250 s. ISBN 9781591583066.
- PAPY, F. 2007. *Digital libraries*. New York : ISTE Publishing Company, 2007. 256 s. ISBN 1905209576.
- WITTEN, I. H. 2005. *Digital Libraries and society: New perspectives on information dissemination*. [online]. [cit. 2007-2-2]. Dostupné na internete: <<http://www.cs.waikato.ac.nz/~ihw/papers/04-IHW-Digitallibrariesand.pdf>>.
- WITTEN, I. H. 2004. *Building digital libraries using open source software*. [online]. [cit. 2007-3-5]. Dostupné na internete: <<http://www.cs.waikato.ac.nz/~ihw/papers/04-IHW-ICDLtutorial.pdf>>.
- WITTEN, I. H. 2002. *How to Build a Digital Library*. Morgan Kaufmann Publishers. Oxford : Morgan Kaufmann Publishers, 2002. 518 s. ISBN 1558607900.

Possibilities of Making Bibliographical Databases with Added Value Accessible through Digital Collections in D-Library of the University Library in Bratislava

Tomáš Fiala

Author is dealing with the issue of making electronic databases accessible on the Internet. At the same time he is presenting a wide range of possibilities of utilization of Greenstone as a tool for creation of digital libraries with the ability of converting and making databases in MARC, MARC21, UNIMARC and CDS/ISIS accessible.

Johannes Honter – sedmohradský humanista, reformátor, pedagóg, kníhtlačiar, kartograf a drevorytec

Vlasta Okoličányová

Viac ako tridsať rokov prebieha výskum, na ktorom sa podieľajú viaceré osobnosti z radov rumunských, nemeckých a maďarských bádateľov a ktorého cieľom je vyhodnotenie významu tejto mimoriadnej osobnosti európskej knižnej kultúry. Hoci v niektorých našich knižniciach sa knihy napísané alebo vydané J. Honterom v 16. storočí v niekoľkých exemplároch nachádzajú, o výskume Honterových diel či o ich autorovi, nenájdeme v slovenskej odbornej tlači žiadne články, ani publikácie. Pokúsime sa predstaviť túto osobnosť niekoľkými základnými životopisnými informáciami a krátkou charakteristikou jeho pôsobenia ako humanistu a reformátora, pedagoga a kníhtlačiaru i kartografa a drevorytca.

Johannes Honter pochádza zo starodávnej nemeckej vetvy Sasov zo Sedmohradska – dnešného Rumunska. Uhorský kráľ Gejza II. (1141 – 1162) dovolil, aby sa v tejto časti krajiny usadili obyvatelia preľudnených častí Nemecka a zúrodnili neosídlené oblasti. Neskôr kráľ Andrej II. pozval nemecké rytierske rády, aby ochránili pokresťančené uhorské obyvateľstvo pred vlnami prichádzajúcich pohanov, ktorí prúdili od juhovýchodu. V roku 1211 dostáva rád oblasť Tara Birsei (Burzenland) ako léno. Rytieri tu chceli tak, ako sa im to podarilo v Prusku, zriadiť vlastný štát, preto ich kráľ s vojenskou silou donútil v roku 1225, aby krajinu opustili. Sediaci usídlení spolu s rádom boli ušetrení a požívali kráľovské privilégia. Neskôr si získali dôveru uhorských panovníkov, ktorí ich poverili obranou tohto pohraničného územia. Najväčším mestom sa stal Brašov (Kronstadt, Corona). Kráľ Matej Korvín v roku 1486 rozšíril platnosť tzv. „Andreanea“, ktoré platilo pre oblasť Sibiu (Hermannstadtu) i pre celú provinciu Tara Birsei (Burzenland). Tým bolo obyvateľstvo Brašovského distriktu začlenené ako „plnoprávny člen“ Saskej univerzity k najvplyvnejšiemu právnenému spoločenstvu, ktoré sa vytvorilo na slobodnom kráľovskom území a zahŕňalo všetkých nemeckých obyvateľov tohto územia. Názov „Sasi“ sa nevzťahuje výlučne na ich krajinu pôvodu, prišli z viacerých oblastí Nemecka, ale na ich právnu prax, ktorá bola riadená zbierkou právnych predpisov nazývanou po celé stáročia „Sachsenspiegel“.¹ Z tohto prostredia pochádzal aj Johannes Honter, ktorého môžeme označiť za najvýznamnejšieho sedmohradského Sasa.

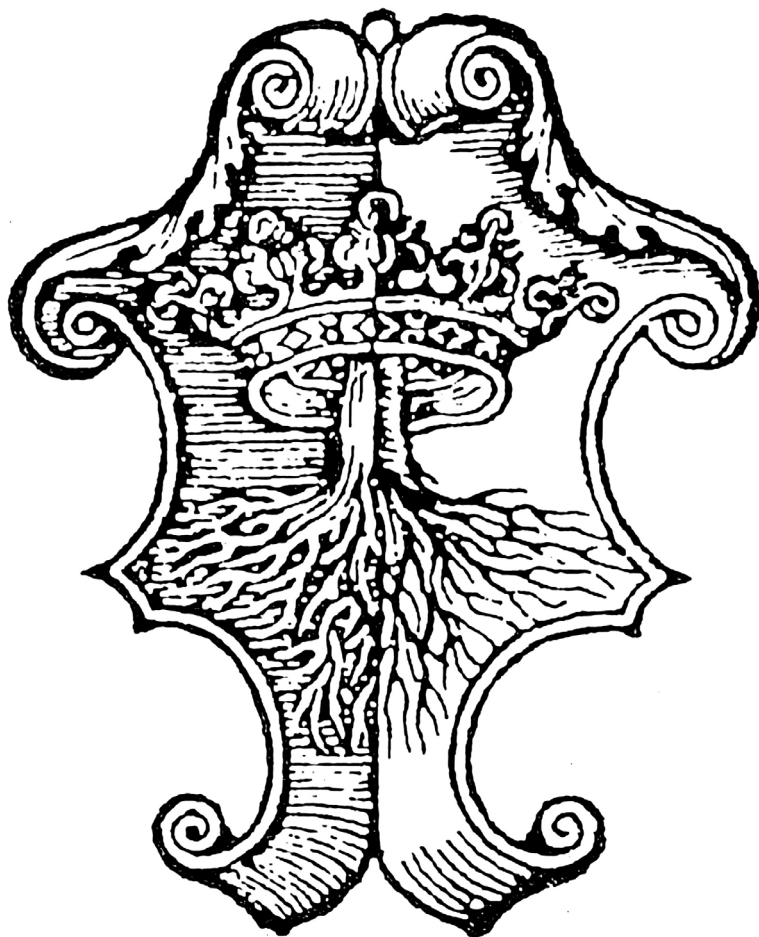
¹ BINDER, L. Johannes Honterus, s. 16.

Obr. 1 Portrét J. Hontera s heslom „Bdejte a modlite sa“

Životopis

J. Honter sa podľa podania narodil v roku 1498 ako syn kožiarskeho majstra Jorga Austena Lederera v Brašove v ulici Schwarzgasse (dnes dom č. 40, na ktorom je od roku 1857 na jeho počesť umiestnená pamätná tabuľa). V roku 1520 bol imatrikovaný na univerzite vo Viedni a tam získal v roku 1522 aj akademický stupeň bakalára a v roku 1525 titul magistra slobodných umení. V októbri 1529 pobudol v Regensburgu u humanistu Johannesu Turmaira – Aventina. Na univerzitu v Krakove sa zapísal 1. 3. 1530. V Krakove pôsobil aj ako pedagóg a vydal svoje dve prvé humanistické diela – latinskú gramatiku *De Grammatica Libri duo* (1532 – 1562, ktorá bola ešte 15-krát znovu vydaná) a základy opisu sveta *Cosmographiae libri duo* (Krakov 1534, Basel 1534 – 1585, Benátky a i.), o ktorých budeme podrobnejšie písať ďalej.

Obr. 2 Erb mesta Braşova ako signet J. Hontera z r. 1539

V rokoch 1530 – 1533 pobudol vo švajčiarskom Bazileji, ktoré bolo vtedy strediskom humanistickej nakladateľskej činnosti. Pracoval tu ako lektor pri vydávaní diel antických spisovateľov a zdokonaľoval sa v technike drevorezu. Počas tohto pobytu mal Honter vzťahy so všetkými šiestimi vtedy činnými tlačiarňami Heinricha Petriho, rodiny Frobenovcov, Thomasa Wolfa, Andreasa Cratandera, Valentina Curia a Johannesu Bebela, u posledného z nich pracoval ako lektor.² V roku 1532 tu zhotovil dve hviezdne mapy podľa Albrechta Dürera – tieto mapy boli vytlačené v diele Jana Kochanowskeho vydaného v Krakove 1611.³

² NUSSBÄCHER, G. Beiträge zur Honterus-Forschung 1989 – 2004, s. 171 – 172.

³ NUSSBÄCHER, ref. 2, s. 112.

Jeho najvýznamnejším dielom z týchto čias je vytvorenie a vydanie prvého kartografického znázornenia Sedmohradska – mapy, ktorá bola vytlačená v roku 1532 v Bazileji (o tejto práci podrobnejšie ďalej). V roku 1533 sa Honter vrátil späť do svojej vlasti (cestou cez Košice a Varadín, o čom svedčí zachovaný list J. Hontera adresovaný Andreasovi Melczerovi do Košíc).⁴ Vtedy dostal aj viacero ocenení a darov od predstaviteľov mesta Brašova. Menovali ho do vonkajšej rady mesta a v roku 1536 sa stal mestským radcom. Vo svojom rodnom meste sa najprv venoval výchove a vzdelávaniu mládeže. Založil tu prvú brašovskú tlačiarňu, ktorej najstaršie tlače sú dochované od roku 1539, ktorá bola 3. najstaršou tlačiarňou v krajine po tlačiarňach založených 1508 v Targovišti a v roku 1529 v Sibiu (Hermannstadte). V Honterovej tlačiarňi boli vytlačené najstaršie zachované školské učebnice krajiny, prvé grécke knihy, prvé zachované latinské knihy, *Altas minor* – najstaršia zachovaná tlač v nemčine z tejto krajiny, prvý tlačený právny kódex, ktorý Honter zostavil, hlavné reformačné spisy Sedmohradska, ktorých je Honter autorom *Das Reformationsbüchlein...* (Brasov 1543) a cirkevný poriadok *Die Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen mit der Agenda* (1547). Honterovu tzv. „Reformačnú knižočku“ vydal v tom istom roku nemecký reformátor Philipp Melanchthon a napísal do nej aj svoj úvod. (Podľa súpisu na konci štúdie sa dozvedáme, že toto vydanie vlastní Lyceálna knižnica v Bratislave). Teologické diela J. Hontera odobrili i ďalší dvaja významní nemeckí reformátori – Martin Luther a Johannes Bugenhagen. Luther nazval J. Hontera „evanjelistom Pánovým“. Honter vydal i najstaršiu hudobnú tlač *Die Odensammlung* (1548). (V tejto tlačiarňi pôsobil v rokoch 1556 – 1583 aj najvýznamnejší rumunský kníhtlačiar 16. storočia, Diakon Coresi, ktorý tu vydával s podporou saských mestských sudcov Johanna Benknera a Lukasa Hirschera väčšinu rumunských a cirkevno-slovanských kníh tých čias, podľa zistenia G. Nussbächera existovali medzi Coresim a Honterom výmenné vzťahy).

Pre potreby tlačiarne i školy založil v roku 1546 v Brašove Honter aj najstarší mlyn na výrobu papiera, z ktorého neskôr dodával papier do ostatných tlačiarň v Sedmohradsku a Valašsku, ako aj do kniežacích kancelárií Sedmohradska, Valašska a Moldavy. V roku 1541 podnietil i stavbu novej budovy školy na mieste pôvodného kláštora. Vypracoval aj najstarší školský poriadok v roku 1543. V roku 1547 bola na Honterov podnet zriadená samostatná budova pre knižnicu školy. Na jar roku 1544 bol Johannes Honter zvolený za evanjelického mestského farára v Brašove. V tejto funkcii pôsobil až do svojej smrti – zomrel 23. 1. 1549. Literárny pomník mu postavil jeho žiak, básnik Christian Schesäeus oslavnou básňou vyzdvihujúcou jeho mimoriadnu osobnosť, napísanou v latinčine.

Zachované listy z korešpondencie J. Hontera svedčia o jeho vzťahoch s viacerými významnými humanistami, reformátormi či tlačiarňami. Okrem spomenutých

⁴ BINDER, ref. 1, s. 300.

nemeckých reformátorov k nim patril švajčiarsky humanista Sebastian Münster či pán Andreas Melczer v Košiciach.

Johannes Honter bol všestranne činný, preto nie je možné obsiahnuť v jednej štúdií jeho dielo, ktoré vykonal ako pedagóg, kňaz, reformátor školy i cirkvi, jazykovedec, právnik, kartograf, kníhtlačiar, knižný ilustrátor, korektor či vydavateľ. Predstavíme ho ako kníhtlačiaru, kartografa a drevorytca – knižného ilustrátora prezentovaním jeho diela, ktoré napísal a vydal v 16. storočí a nachádza sa v historických knižničných fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave.

J. Honter ako všestranný humanista čoskoro rozpoznal význam typografie. Už v roku 1530 počas študijného a pedagogického pôsobenia na univerzite v Krakove vydal svoje prvé publikácie. Patrila k nim malá učebnica o nebi a zemi. Tieto *Cosmographiae libri duo* sú napísané latinsky v próze. Kniha sa člení na dve časti, prvá obsahuje astronómiu a druhá geografiu. Planiglob na titulnom liste prináša polovicu zemegule starého sveta s názvami len troch svetadielov a na okraji sú svetové strany. K dvom exemplárom prvého krakovského vydania boli priviazané jednolistové tlačče s mapou zeme pod názvom „*Universalis Geographiae typus*“. Mapa sveta predstavuje Starý a Nový svet s pevne stanovenými hranicami brehov podľa Martina Waldseemüllera na jeho mape z roku 1507 a síce zjednodušením mapy Petra Apiana. Mapa sveta Petra Apiana vyšla prvýkrát vo Viedni v roku 1520 – v čase, keď J. Honter študoval vo Viedni. Osobitne dôležitou etapou života pre J. Hontera ako drevorytca bol čas strávený v Bazileji, kde v roku 1522 zhotovil dve väčšie hviezdne mapy severnej a južnej oblohy s mnohými postavami zverokruhu a vyobrazeniami hviezd. V strede drevorezu s názvom „*Imagines constellationum australium*“ je stuha s iniciálkami J. H. C. v bezprostrednej blízkosti obrazu hviezdy „*Corona*“, čím urobil J. Honter milú narážku na svoje rodisko (Corona, Kronstadt, Brašov). Vročenie 1532 sa nachádza na dvoch tabuľkách „*Imagines constellationum Borrealium*“ na podobnej stuhe v pravom dolnom rohu. Obidve hviezdne mapy sú celkom dobre vydarenými kópiami Albrechta Dürera, ktorým je ilustrované dielo *Stabiusa* vydaného v Norimbergu roku 1515. Najvýznamnejším vedeckým počinom J. Hontera, ktorý spadá do pobytu v Bazileji, je navrhnutie a rozmnoženie mapy Sedmohradska s názvom „*Chorographia Transylvaniae – Sybenbürgen*“, s veľkosťou 555×372 mm, zhotovená pomocou dvoch veľkých drevených štočkov. Na Honterovo autorstvo poukazuje aj v tomto prípade monogram J. H. C. na pravom okraji mapy v blízkosti mesta Kronstadt. Lavý horný roh zdobí erb Hermannstadtu (Sibiu), pravý roh zdobí erb Kronstadtu (Brašova). Mapa je výnimočne jeho dielom, lebo ju nielen navrhol, ale aj vyryl do dreva. Vydanie mapy vzbudilo pozornosť v kruhoch vzdelancov a prispelo k tomu, že jej autora onedlho zaradili medzi vynikajúcich geografov svojich čias. Honterova „*Chorographia...*“ je najstaršou podrobnou mapou, ktorá bola zhotovená z tejto juhovýchodnej časti Európy. Stala sa na dlho základným dielom. Keďže sa nemohol oprieť o žiadnych predchodcov, zobrazil najmä Nemcami obývanú časť Sedmohradska. Nemal v úmysle presne zobraziť i ostatné oblasti. Zo 197 slobodných miest na kráľovskej pôde zobrazil Honter 114. O existencii mapy, kto-

rá sa dlhý čas pokladala za nezvestnú, sa verejnosť dozvedela až v roku 1876, keď sedmohradský farár Georg Daniel Teutsch oznámil, že dostal informáciu o existencii jedného exemplára mapy v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti. Na výnimočnosť tejto mapy poukazuje výrok Antonia Verantia, vtedy prepošta vo Weissenburgu (Alba Julia) v Sedmohradsku, neskôr arcibiskupa v Grane (Ostrihome) a prímasa Uhorska, ktorý napísal 20. 8. 1544 svojmu priateľovi Andreasovi Surianovi do Benátok list, ku ktorému priložil Honterovu mapu a zdôraznil, „ že sa stala unikátnou, lebo Honter – brašovský humanista, si neželal jej ďalšie rozšírenie, nepokladal ju za dosť dokonalú a všetky exempláre, ktoré sa mu dostali do rúk, stiahol“. Bádateľ Gedenon Borsa zistil, že druhá Honterova mapa poslúžila Jánovi Sambucovi (1566) ako predloha pre mapu Sedmohradska.⁵ Honter mal zrejme kontakt s kníhtlačiarimi už počas študijného pobytu vo Viedni. V roku 1530 začal publikovať svoje knihy v tlačenej podobe. Keď prišiel v roku 1531 do Bazileja a mal už iste s typografiou skúsenosti. Poznal sa i s doktorom medicíny a licenciátom typografie Mgr. Theobaldom Griffiom, s ktorým prišiel v roku 1533 do Brašova a ktorý mu neskôr bol nápomocný pri tlačených knihách. Existuje predpoklad, že v rokoch 1533 a 1535, počas svojich posledných ciest do Krakova, snáď i do Wittenbergu, sa Honter snažil o získanie zariadenia tlačiarne. V odbornej literatúre sa píše, že Honterova tlačiareň v Brašove pracovala už od roku 1533, najneskôr od roku 1535, dodnes sa však nezachovala jediná tlač vydaná pred rokom 1539. V roku 1539 vyšlo 9 malých kníh. Išlo o školské učebnice vytlačené v oktávovom formáte (118×65 mm), ich titulné listy zdobil Honter renesančnými portálovými drevorezovými rámcami (biele ornamenty na tmavom podklade) v dvoch variantoch. Portálový drevorezový rámec nesie dole erb Brašova – korunu s ľaliami tesne nad koreňmi stromu. Inokedy použil vetvičky a delfínovité zvieratá, ktoré ponúkajú harmonický dojem. Jeden drevorezový ornament je bez rámca – je na ňom zobrazený vták zobajúci medzi vetvičkami stravec hrozna. V dvoch dielach Hontera nie sú drevorezové ozdobné rámce na titulných listoch, ale znak osoby, ktorej je dielo venované – ide o korunované erby, lebo venovanie je pre vtedajšieho uhorského kráľa Jána Zápoľského a jeho manželku Izabelu (z poľsko-litavskej vetvy Jagellovcov). Kráľovi venované dielo bolo vydané po piatich rokoch opäť, venovanie bolo vynechané, lebo kráľ medzitým zomrel. Zaujímavosťou je, že rodinný erb mŕtveho panovníka bol heraldicky zmenený: erbové zviera – vlk, dostalo novú hlavu a po jeho boku je cíp mesiaca (ako narážka na boj s Turkami, na následky boja kráľ zomrel) a na druhej strane šesťcíp hviezda. Táto zmena vnútri drevového štočku je majstrovským dielom, lebo bol pre ňu k dispozícii len enormne malý priestor 3,5×9 mm, preto túto vydarenú zmenu môžeme vidieť len pomocou lupy. Najčastejším drevorezom, ktorý sa vyskytuje v Honterových tlačiach je jeho tlačiarenský signet – ide podľa vtedajšieho zvyku o erb mesta, kde tlačiareň pôsobila, teda o erb Brašova. Erb mesta sme už opísali, pridáme len informáciu, že je umiestne-

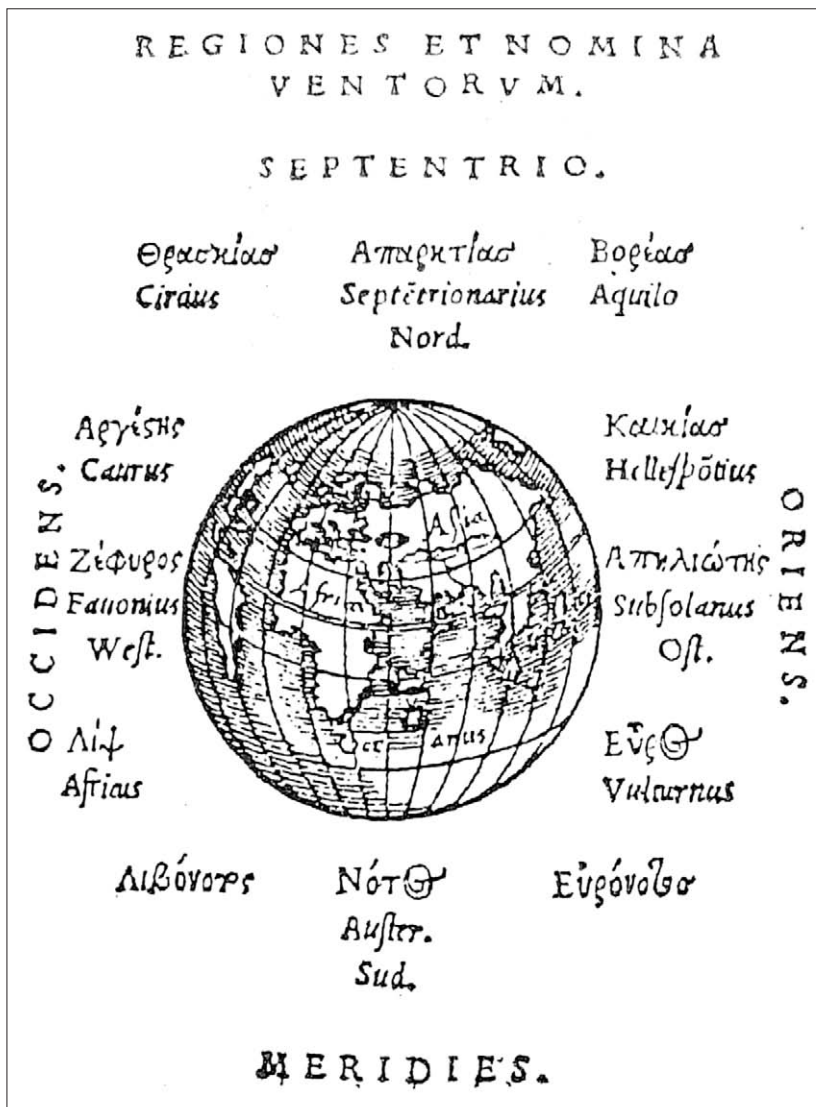
⁵ NUSSBÄCHER, G. Beiträge zur Honterus-Forschung 1966 – 1989, s. 264.

ný v erbovom štíte, ktorý pripomína renesančné signety bazilejských tlačiarov. Podobným signetom je jeho druhý variant – erb Brašova bez štítu, ale tentokrát so šesťcípou hviezdou hore vľavo i vpravo. Knihy zdobil Honter i malými vinetami a spleťami lístkov, napr. štyri lístky vyrastené na vetvičkách z krátkeho pníka, dve vetvy so štyrmi lístkami symetricky k sebe obrátené, ktoré sa v strede stretajú a pod.⁶

Obr. 3 Usporiadanie planét z diela Kozmografia, 1542

⁶ BORSA, G. Johannes Honterus als Buchillustrator.

Obr. 4 Smery vetrov a ich mená z Kozmografie, 1542

S menom J. Hontera je spojených 28 tlačí, ktoré boli v Brašove vytlačené v rokoch 1539 – 1548. Väčšinu z nich tvoria školské učebnice, ktoré napísal alebo zostavil samotný J. Honter – grécka a latinská gramatika, (1 exemplár Honterovej gramatiky sa podľa Generálneho katalógu tlačí 16. stor. zachovaných na Slovensku, zv. II, u nás zachoval v piaristických knižniciach), výťahy z rétoriky a dialektiky Aristotela v gréčtine, knihu Senecu o štyroch cnostiach, príručky rečníctva podľa Cicera a Quintiliana, Catonove distichá či príslovia mudrcov podľa Xistusa Pytagorica.

Predtým, ako sa Honter stal tlačiarom, bol súkromným pedagógom, o čom svedčia i záznamy zo zasadnutí mestskej rady, ktorá mu viackrát udelila za túto úspešnú činnosť i peňažnú odmenu, finančne podporila dokonca po smrti Hontera i jeho manželku – vdovu Annu, dcéru Johannesu Neutza (mali 7 detí, troch synov a štyri dcéry, niektoré zomreli v detskom veku, dvaja synovia v dospelosti na mor, manželka zomrela v roku 1584).

Z radu učebníc treba vyzdvihnúť jeho kozmografiu. Dielo prvýkrát publikoval v roku 1530 v Krakove pod názvom *Cosmographiae libri duo* – pre Quadrivium (aritmetiku, geometriu, hudbu a astronómiu), teda pre vyššie triedy škôl.

Univerzitná knižnica v Bratislave má vo svojom zbierkovom fonde toto dielo v jeho druhom prepracovaní, ktoré vydal v Zürichu tlačiar Christophor Froschauer ml. v roku 1583 na 46 fóliách v oktávovom formáte. (Výskyt ďalších exemplárov na našom území pozri v súpise ďalej). Táto kniha bola priekopníckou učebnicou. Ťažisko v nej bolo položené nie na matematickej geografii (astronómii), ale na fyzikálnej geografii. Po návrate do Brašova prepracoval Honter svoju „krakovskú kozmografiu“, celý text prebásnil do 1260 hexametrov a aj obsahovo ju doplnil. (Konečná verzia brašovského vydania má štyri časti a pozostáva z 1366 veršov). V 1. diele zostala astronómia, geografia bola podstatne rozšírená a rozdelená do dvoch častí – 1. časť obsahovala popis Európy a 2. časť popis Ázie a Afriky. Toto druhé poňatie jeho kozmografie bolo prvýkrát vydané v roku 1541 v jeho vlasti. Autor ho pokladal za provizórne. Vyšlo len v malom náklade, ktorý nebol určený pre verejnosť, ale iba jeho priateľom. Týmto skúšobným vydaním sa chcel Honter dozvedieť ich názor a získať ich návrhy na korektúru. Až potom dal Honter svojej práci konečnú podobu. V mnohých prípadoch zlepšil text, doplnil ho so 106 ďalšími riadkami a pripojil k nemu drevorezy máp. Tak bola Honterova kozmografia vydaná v Brašove v roku 1542 prvýkrát v tejto podobe. Toto vydanie jeho diela sa dalo, vďaka veršom, ľahšie naučiť a aj mapy podporili ľahšie štúdium. Ďalšie prílohy obsahujú *Circuli sphaere*, *Ordo planetarum*, *Planiglob*, *Universalis cosmographia*, *Atlas minor* s 12 veľkými mapami, jedna veľkosti oktávy, ostatné sú rozprestreté na dvoch protiľahlých stranách. Nájdeme tu Španielsko, Francúzsko, Nemecko, Sarmatiu (= Východnú Európu po Don), Uhorsko, Dáciu, Macedóniu, Achaiu, Peloponéz, Taliansko, Judeu, Sýriu, Mezopotámiu, Malú Áziu (po Ganges), Afriku a Sicíliu. (Dva z týchto drevorezových štočkov sa v Brašove zachovali dodnes). Táto novodobá školská učebnica Hontera mala obrovský úspech a bola vydaná v mnohých európskych mestách v nemčine, taliančine či francúzštine. V 16. a 17. storočí bolo viac ako 100 vydaní, napr. v Zürichu vyšlo 16 vydaní v rokoch 1546 – 1602, v Antverpách 5 vydaní v rokoch 1552 – 1560, ďalšie vydania vyšli v Bazileji, Štrasburgu, Rostocku, Kolíne či Prahe. Z prvého vydania tohto diela sa zachovalo dodnes 8 exemplárov, z konečného spracovania v roku 1542 sa nachádza 26 úplných exemplárov v zahraničných knižniciach (vo Švajčiarsku, Nemecku či Česku). Mapy z Honterovho Atlasu minor vydávali v rozličných dielach v tlačiarňi Froschauerovcov v Zürichu, v dielach Joachima Vadiana (1544 – 1628) či v diele Sebastiana Münstera *Kosmographie*, v rokoch 1548 – 1606 vo švajčiarskej kronike

Johannesa Stumpfa Scheizerchronik, ako to prvýkrát zistil Dr. Engelmann. Dotlač 4. knihy Honterovho opisu sveta sa nachádzajú v diele Basilia Fabera Thesaurus eruditionis scholasticae i v dielach Nathana Chytraeusa Nomenclator latino-saxonicus... či Abrahama Saura Nomenclatura rerum.⁷ Tým sa Johannes Honter stal najčastejšie vydávaným autorom 16. storočia nielen v Sedmohradsku, ale aj v celej Karpatскеj kotline. Význam v dreve vyrezanej mape je ešte o to väčší, že ju Honter vyhotovil vlastnými rukami. Je to dokázateľné nielen jeho monogramom Coronae MDXLII. I. H. C. v rohu drevorezu, ale aj jeho listom z 1. 1. 1542 pri zaslaní predbežného vydania humanistovi Antoniovovi Verantiovi. V tvorbe drevorezov sa zaradil medzi najlepších tvorcov popri Ursovi Grafovi a Hansovi Holbeinovi. Sebastian Münster – humanista a učenec žijúci v Bazileji, napísal vo svojom liste z 2. 9. 1545 svojmu priateľovi Konradovi Pelikánovi do Zürichu o. i.: „Bol tu jeden Brašovčan, ktorý sa volal Honterus, ten ďaleko predbehol všetkých knižných drevorezbárov našich čias.“⁸ Johannesovi Honterovi teda patrí dôležité miesto i medzi umelcami – drevorytcami, hoci jeho meno nenájdeme v odbornej umeleckej literatúre.

Novej cti sa osobnosti Johannesa Hontera dostáva nepretržite od 19. storočia – počnúc s 300-ročným jubileom Honterovho gymnázia v roku 1845, pokračujúc rokom 1898, keď sa konali oslavy na počesť 400-ročného výročia Honterovho narodenia, či rokom 1973, keď začala na odporúčanie organizácie UNESCO novodobá etapa výskumu a ocenenia jeho života a diela pri 475. výročí narodenia.

K ďalšiemu významnému projektu – k 500. výročiu narodenia v roku 1996 – prinieslo vydavateľstvo Kriterion v Bukurešti s pomocou organizácie Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde knihu od autora Dr. Ludwiga Bindera s názvom Johannes Honterus – Schriften, Briefe, Zeugnisse.

Maďarský odborník dejín knižnej kultúry, Gedeon Borsa, sa zaoberá výskumom Honterovho diela už tri desaťročia, venoval mu 13 samostatných štúdií. (Objavil napr. fragmenty druhého vydania Honterovej mapy Sedmohradska vo väzbe jednej tlače z roku 1645 a konštatoval, že bola vytlačená na papieri vyrobenom v brašovskom mlyne, ktorý Honter založil.)⁹

Podobne sa osobnosťou J. Hontera a významom jeho diela zaoberá 30 rokov jeho krajan, brašovský archivár Dr. Gernot Nussbächer, ktorý publikoval množstvo odborných článkov a štúdií v rumunčine i nemčine. Za výskumom výskytu a vydání Honterových diel v zahraničí precestoval množstvo európskych krajín. Dokonca i v Amerike mohol konštatovať výskyt jeho diel i súčasný záujem amerických knižníc o nové diela publikované o Honterovi. V súčasnosti vyšli výsledky výskumov G. Nussbächera v dielach Beiträge zur Honterus – Forschung... I. 1966 – 1989 a diel. II. 1989 – 2004. Na Slovensku ich však doteraz nemáme, preto bude snáď prínosom k výskytu Honterových diel i krátky súpis obsahujúci Honterove diela v slovenských knižniciach.

⁷ NUSSBÄCHER, ref. 2, s. 126, 132, 138, 187, 190 a i.

⁸ BINDER, ref. 1, s. 303.

⁹ NUSSBÄCHER, ref. 2, s. 159 – 163.

Mnohí iní súčasní autori sa zaoberajú výskumom Honterových diel z pohľadu jednotlivých vedných odborov, napr. Gerhard Engelmann vydal výnimočnú prácu s názvom Johannes Honter als Geograph, či práca V. Ecsedy Judit A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600, v ktorej sú publikované dlhoročné výsledky výskumu niekoľkých tlačiarň, o. i. aj tlačiarne J. Hontera v Brašove. Dielu tohto významného humanistu sa dostáva cti i niekoľkými faksimilnými vydaniaми jeho diel, napr. dielo *Odae cum harmoniis*, ktoré bolo vydané ako faksimile, vyšlo i v prebásnení z latinčiny do rumunčiny profesorkou Văleriou Căliman a bádatelia Dr. Paul Binder a Dr. Gernot Nussbächer napísali k nemu úvodné štúdie o živote Hontera a vydaniach jeho kozmografie.

V Nemecku vo viacerých mestách usporiadali výstavy prezentujúce osobnosť a dielo J. Hontera. V Maďarsku sa konala vedecká konferencia a súčasne i výstava Honterových diel v Országos Széchényi Könyvtár.¹⁰ Dokumentárny film na počesť J. Hontera priniesla rumunská televízia. Návštevníci Brašova môžu i dnes postáť v úcte pred sochou Johanna Hontera, ktorá sa týči pred chrámom Schwartze Kirche v Brašove s otvorenou knihou v ruke, jeden z jej reliéfov ho predstavuje v interiéri jeho tlačiarne.

Táto štúdia podáva v skratke charakteristiku tejto výnimočnej osobnosti európskej knižnej kultúry a poukazuje na vplyv a pôsobenie Honterových diel v oblasti reformácie, školstva, pedagogiky, geografie či prírodných vied na široké masy ľudu, študentov i vedcov v krajinách Európy od 16. až po začiatok 17. storočia. Má ambíciu prispieť k oceneniu diela tohto humanistu i našimi súčasníkmi.

Na Slovensku vlastní diela Johanna Hontera nasledovné knižnice:

Lyceálna knižnica v Bratislave vlastní 2 tituly

HONTER, Johannes. *Reformatio Ecclesiae Ac Totivs Barcensis Provinciae/ Cvm Praefatione Philippi Melanthon. Vvitterbergae: [Per Iosephum Klug], 1543. 16°. [22] list. Signatúra : Š A II 1454 – Ide o vzácnu dotlač 1. vydania tohto diela, ktoré zabezpečil P. Melanchthon!*

HONTER, Johannes. *Rvdimentorvm Cosmographicorum Ioan. Honteri Coronensis libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis: De variarum rerum nomeclarutis per classes, liber I. [Zürich]: [Ch. Froschauer ml.], 1573. 8°. [30], [14] list., il., map. Signatúra : Š D 799, prív. 1*

¹⁰ NUSSBÄCHER, ref. 2. s. 153 – 156 – Informácia o tom, že k tejto príležitosti bol vydaný aj zborník : W. SALGÓ, Agnes – STEMLER, Agnes. *Honterus – Emékkönyv 1999. Honterus-Festschrift. Budapest : Ungarische Széchény National Bibliothek, 2001. 241 s.*

Lyceálna knižnica v Levoči vlastní 1 titul

HONTER, Johannes. Rvdimentorum Cosmographicorum. Libri III. [Zürich], [Christoph Froschouer], 1570. Signatúra : 7.866 , prív. 3

Slovenská národná knižnica v Martine vlastní 1 titul vydaný v Zürichu v dvoch rozličných vydaniach

HONTER, Johannes. Rvdimentorum Cosmographicorum Ioan. Honteri Coronensis libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis. De uariarum rerum nomenclaturis per classes, liber I. Tiguri: Apud Froschouerum, Anno M.D.LII. [= 1552] . 8°. [=30] list. zach., defekt – chýbajú tabuľky a mapy
Signatúra : IE 5973

HONTER, Johannes. Rvdimentorum ... [Tiguri]: [apud Froschouerum], M.D.LXXVIII. [= 1578]. 8°. [= 58] list. Signatúra : IE 5972

Čaplovičova knižnica v Dolnom Kubíne vlastní 2 tituly

HONTER, Johannes. Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae. Impressum in indyta Transylvaniae Corona, anno MDXXXIX [= 1539]. 8°. [=51] list. Signatúra : R II/24/prív. – Ide o vzácne l. vydanie tohto diela!

HONTER, Johannes. Compendium iuris civilis in usum civitatum as sedium Saxonicarum in Transylvania collectum. [Coronae] MDXLIII [= 1544]. 8°. [=104] list. Signatúra : R II/24

Z knižníc piaristov sa podľa Generálneho katalógu tlači 16. storočia, II. zväzku, zachovali 2 tituly, z toho 2. titul v dvoch rôznych vydaniach

HONTER, Johannes. [De Grammatica Libri duo. Quorum prior est de octo partibus orationis, posterior de syntaxi, figuris et ratione carminum. Nunc demum diligenter ab autore recogniti, et sura omneis quae hactenus in publicum prodierunt editiones, optimis regulis et exemplis locupletati Adiecta est uocabulis expositio Polonica.] (Cracouiae: per Hieronymum Vietore, Anno 1543.) 4°. [=44] list. zach., defekt, chýba titulný list.
Signatúra : P 1894, prív. 2

HONTER, Johannes. Rvdimentorvm cosmographicorum Ioan. Honteri Coronensis libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis. De uariarum rerum nomenclaturis per classes, liber I. Tigvri: Apvd Froschouerum, Anno M.D.XLIX. [=1549]. 8°. [=30] list. Signatúra : P 1459, prív. 1

HONTER, Johannes. Rvdimentorvm ... Tigvri: Apvd Froschouerum, Annno M.D.LII. [= 1552]. 8°. [= 76] list. Signatúra : P 3186, prív. 6

Univerzitná knižnica v Bratislave vlastní 1 titul

HONTER, Johannes. Rvdimentorvm cosmographicorum Ioan. Honteri Coronensis libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis.[Tiguri]: [Froschauer, Christoph ml.] , M.DLXXIII. [= 1583]. [46] ff.; Signatúra : 17G 389, prív. 1 k : FRANCKENBERGER, Andreas. Institutionum Antiquitatis. Wittebergae : Crato, 1586. 16 ff., 368 pp.

Odpoveď na otázku koľko diel J. Hontera alebo ich častí sa zachovalo i v dielach iných autorov 16. a 17. storočia na našom území, by si vyžadovala ďalší výskum v našich zbierkach historických knižničných fondov.

* * *

Na záver uvádzam tri perličky týkajúce sa Slovenska (podľa zistenia G. Nussbächera): Bardejovský rodák, Juraj (Georg) Henisch (narodil sa 24. 4. 1549, zomrel 31. 5. 1619 v Augsburgu), dielo J. Hontera nielen poznal, ale časť z jeho knihy opisu sveta uverejnil vo svojej práci *Astronomiebuch*, ktorá vyšla v Augsburgu v roku 1575. J. Henisch patril k polyhistorom, vynikal znalosťami jazykov a matematiky, bol učiteľom matematiky, logiky a rétoriky v Augsburgu. V roku 1576 získal doktorát z medicíny, pôsobil vo funkcii rektora, bol spisovateľom a neskôr aj knihovníkom mestskej knižnice v Augsburgu. Vydal viacero kalendárov s astronomickými výpočtami a lekárske knihy.¹¹

Aj reformovaný kňaz a lexikograf Albert Molnár s prímením Szenciensis, ktorý sa narodil v roku 1574 v Senci (jeho rodina sa prisťahovala na pozvanie Gabriela Bethlena zo Sedmohradska a na určitý čas sa usídlila v Košiciach), siahol na 4. knihu Honterovej kozmografie pre svoje dielo *Lexicon latino-graeco-hungaricum*, ktoré vyšlo v roku 1611 a 1640 v Hanau, kam sa z Košíc neskôr presťahoval. Nakoniec žil od roku 1630 do svojej smrti v roku 1634 v Kluži (Rumunsko).¹²

¹¹ KUZMÍK, J. Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu, s. 283 – 285.

¹² KUZMÍK, ref. 11, s. 479 – 480.

Tretou perličkou je správa o tom, že knihu J. Hontera *Rudimenta cosmographica* vlastnila i ďalšia významná osobnosť našich dejín, Juraj Wernher (Georg Werner), narodený koncom 15. stor. v Patzkowe (Poľsko), ktorý bol po štúdiách a krátkom pôsobení v Krakove učiteľom v Košiciach a Prešove, kde od roku 1538 žil natrvalo. Neskôr bol mestským notárom a pôsobil i v diplomatických službách. Zaoberal sa liečivými vodami na území bývalého Uhorska, najmä na Slovensku a bol autorom aj viacerých príležitostných básní.¹³ Brašovské vydanie Honterovej kozmografie z roku 1542 s Wernerovým autografom sa v súčasnosti nachádza v Univerzitnej knižnici vo švajčiarskom Bazileji.

Zoznam bibliografických odkazov

BINDER, Ludwig. *Johannes Honterus : Briefe, Schriften, Zeugnisse*.
Bukrest : Kriterion Verlag, 1996.

BORSA, Gedeon. *Johannes Honterus als Buchillustrator*. [online].
Dostupné na internete:
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/borsa/html/bgkvti_l/bgki01...>. (5. 5. 2006)

KUZMÍK, Jozef. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*.
2 zv. Martin : Matica slovenská 1976. 962 s.

NUSSBÄCHER, Gernot. *Beiträge zur Honterus-Forschung 1966 – 1989*.
Kronstadt : Aldus-Verlag; Heidelberg : AKSL, 2003. (2), 271 (272) s.

NUSSBÄCHER, Gernot. *Beiträge zur Honterus-Forschung 1989 – 2004*.
Kronstadt : Aldus-Verlag; Heidelberg : AKSL, 2005. 230 (1) s.

NUSSBÄCHER, Gernot. *Johannes Honterus und sein Leben und Werk im Bild*.
3. erw. Aufl. Bukarest : Kriterion-Verlag, 1978.

¹³ KUZMÍK, ref. 11, s. 809 – 810.

Literatúra

Allgemeine deutsche Bibliographie. 13. Bd. Leipzig : Verlag von Duncker und Humbolt, 1880, s. 78 – 83.

BAUTZ, Friedrich Wilhelm. Honter, Johannes. In *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. II. Bd. [online] Dostupné na internete: <<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/borsa/html/bgkvtil/bgki01...>>. (5. 5. 2006).

BORSA, Gedeon. *Die Ausgaben der „Cosmographia“ von Johannes Honter*. [online] Dostupné na internete: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtur/tortenet/borsa/html/bgkvti_2/bgki0...>. (18. 9. 2006).

BORSA, Gedeon. *Die Zürcher Ausgaben von Honters „Atlas minor“ und ihre Beschriftungen*. [online] Dostupné na internete: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/borsa/html/bgkvti_2/bgki0...>. (18. 9. 2006).

ECSEDY, V. Judit. *A Régi Magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473 – 1600*. Budapest : Balassi kiadó – OSzK, 2004. 640 s.

ENGELMANN, Gerhard. *Johannes Honter als Geograph*. Köln; Wien : Böhlau Verlag, 1982. 182 s.

Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. I. zv. Martin : Matica slovenská 1993.

Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. II. zv. Martin : Matica slovenská 1997.

HORÁNYI, Alexius. *Memoria hngarorum et provincialiom scriptis editis notorum, quam excitat ...* II. pars. Viennae : Impensis Antonii Loewii bibliopole Posoniensis, 1776, s. 149 – 156.

HORVÁTH, Eugen. *Die Geschichte Siebenbürgens*. Budapest; Leipzig; Milano : 1943. Johannes Honterus. [online] Dostupné na internete: <http://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Honterus>. (8. 2. 2006).

- Kirchengeschichte von Siebenbürgen*. [online] Dostupné na internete:
<<http://www.trappold.de/kirche.html>>. (8.– 9. 2. 2006).
- SEIDNER, Melitta. Gernot Nussbäckers „Beiträge zur Honterusforschung“. In *Siebenbürgische Zeitung Online*, 20. Aug. 2006. [online] Dostupné na internete:
<<http://www.siebenbuerger.de/sbz/sbz/news/1156040079,13105,.html>>.
- SEIVERT, Johannes. *Nachrichten von den siebenbürgischen Gelehrten*. Pressburg : Weber und Korabinski, 1785.
- Siebenbürgen. Die evangelische Kirche A.B.* [online] Dostupné na internete:
<<http://www.agnethler.de/sites/kircheab.html>>. (8. 2. 2006).
- Siebenbürgen. Johannes Honterus*. [online] Dostupné na internete:
<<http://www.agnethler.de/sites/honterus.html>>. (8. 2. 2006).
- Siebenbürgen. Die Reformation in Siebenbürgen*. [online] Dostupné na internete:
<<http://www.agnethler.de/sites/kirche5.html>>. (8. 2. 2006).
- Slovenský biografický slovník* (od roku 833 do roku 1990). II. zv. E – J. Martin : Matica slovenská, 1987.
- Slovenský biografický slovník* (od roku 833 do roku 1990). VI. zv. T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994.
- SMETANA, Ján – TELGÁRSKY, Jozef. *Katalóg tlačí 16. storočia v Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne*. Martin : Matica slovenská, 1981, č. z. 627 a 628.
- TEUTSCH, Georg Daniel. *Geschichte der siebenbürger Sachsen : Von den ältesten Zeiten bis 1699*. 4. Ausg. Hermannstadt, 1925.
- TRAUSCH, Josef. *Schriftsteller – Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. IV. Bd., 1902.

Johannes Honter – Humanist, Reformer, Pedagogue, Book Printer, Cartographer and Xylographer from Transylvania

Vlasta Okoličányová

The study presents an extraordinary versatile personality of the 16th century – the Transylvanian humanist Johannes Honter of Brasov. Information on the results of the research of experts from various countries of Europe (Germany, Hungary, Romania) who have published a lot of articles and monographs evaluating and monitoring activities of this remarkable personality in several spheres of public, cultural and ecclesiastical life is provided. The author highlights Honter's contribution to the school reform, high expert standard of textbooks elaborated by him (especially the textbook of geography), his printing and publishing activities (especially publishing of works of antique authors), and foundation of the 1st wood-pulp-mill in Brasov. In more details he analyzes activities of Johannes Honter as a cartographer and xylographer. Samples from the textbook of geography belonging to the historical book collection of the ULB are presented in the article. So is the information about the places of occurrence of Honter's works in world libraries and the list of his works published in the 16th century and located in libraries in Slovakia. Relations of Slovak 16th – 17th century authors to Honter's works are briefly mentioned in conclusion of the study together with the information on events, exhibitions, conferences and projects carried out on the occasion of important anniversaries of this personality.

Minerva, prvá uhorsko-slovenská účastinná spoločnosť

Lívia Kurucová

V druhej polovici 19. storočia bol proces koncentrácie kníhtlačiarskych a vydavateľských podnikov do Pešti prudší, ako tomu bolo v predchádzajúcom období. Zatiaľ čo v roku 1848 pôsobilo v Pešti 8 kníhtlačiarní, v roku 1860 ich bolo 12 a o sedem rokov sa ich počet zvýšil na 15.¹ Keďže Pešť bola jedným z miest, v ktorom žilo veľa Slovákov, viaceré tlačiarne, ktoré v nej pôsobili, tlačili literatúru aj v ich národnom jazyku. Chýbala však tlačiareň, ktorej činnosť by bola zameraná najmä na vydávanie a tlačenie publikácií v slovenčine. Okrem toho boli v tom období všetky maďarské tlačiarne prechodne preťažené objednávkami a zdražila sa aj tlač. Slovenská tlač bola dokonca oproti maďarskej a nemeckej drahšia o 3 %.²

Založenie kníhtlačiarne

Otom myšlienky založiť slovenskú kníhtlačiareň v Pešti bol Jan Nepomuk Bobula, ktorý v roku 1869 publikoval v Slovenských novinách článok³, v ktorom napísal, že svojim peštianskym priateľom navrhol, aby založili v Pešti slovenskú akciovú tlačiareň. Táto jeho myšlienka sa u nich najskôr nestretla s pochopením. Neskôr však zmenili názor. Bobula sa k tomu v článku vyjadril nasledovne: *„berúc tú okolnosť do povahy, že peštianské tlačiarne sa vo skrz nechcú zaoberať so slovenskou tlačou a že nestačia nával tlačiarňských prác ukončiť a pri tom všetkom pracujú s 30 – 40 % osohom, dosť skoro sa mnohí spriatelili s tlejúcou ideou a zaujali sa za jej prevedenie do života“*.⁴

O potrebe založiť tlačiareň však začali stúpenci Novej školy slovenskej uvažovať najmä po tom, ako počet predplatiteľov Slovenských novín nestačil kryť výdavky spojené s ich vydávaním, mecenáši len neochotne siahali do vlastných vreciek a maďarské tlačiarne neboli ochotné tlačiť finančne nezabezpečené noviny. Bez vlastnej tlačiarne by sa len veľmi ťažko podarilo pokračovať v ich vydávaní. Predstavitelia Novej školy si zároveň mysleli, že sa bude dať využiť predvolebná ochota vlády a úradov na získanie povolenia pre založenie a podporu akciovej spoločnosti.⁵

¹ KIPSOVÁ, M. – VANČOVÁ, T. – GEŠKOVÁ, Ž. Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965, s. 85.

² ZAPLETAL, V. Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869 – 1872.

Akciová kníhtlačiareň Minerva, s. 9.

³ BOBULA. Slovenská tlačiareň v Pešti, s. 1 – 2.

⁴ BOBULA, ref. 3, s. 1.

⁵ ZAPLETAL, ref. 2, s. 9.

K uskutočneniu plánu založiť akciovú tlačiareň pristúpilo vedenie Novej školy začiatkom roku 1869.⁶ Umiestniť tlačiareň do Pešti sa rozhodlo preto, lebo bolo presvedčené, že je to najvhodnejšie miesto pre akékoľvek podnikanie a zároveň bude možné vytvoriť tam politické, hospodárske a kultúrne stredisko slovenského národa.⁷ Už od začiatku počítalo s tým, že zakladania akciovej spoločnosti sa zúčastnia aj maďarskí, príp. aj iní podnikatelia. Myslelo si, že bude výhodné uľahčiť novému podniku cestu opretím sa o autoritu politických veličín.⁸

K podrobnejšiemu rozpracovaniu plánu založiť akciovú spoločnosť pristúpili stúpenci Novej školy slovenskej na prvej porade, ktorá sa uskutočnila 17. januára 1869 u profesora Karola Conlegnera.⁹ Rozhodli sa „zarídiť takú, na účastiny založenú tlačiarstvu spoločnosť a vydavateľstvo, ktorá sa má zaoberať tlačením a vydávaním maďarských, srbských, rumuňských, poľských, českých, ruských, francúzskych a nemeckých diel, avšak tak má byť zariadená, že v prvom rade bude stáť slovenská tlačba a vydávanie kníh, zolašte slovenských, pre osvietenie zanedbaného ľudu slovenského“.¹⁰ Na tejto porade zároveň ustanovili dočasný výbor Minervy, ktorého predsedom sa stal Jozef Zarzetský. Vypracovaním stanov poverili Ladislava Jesenského, Adolfa Szentivániho, M. Riedla a Jána N. Bobulu.

Názov spoločnosti prijali na druhej porade. Spoločnosť dostala názov „Minerva“ prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti. Bobula na to spomína: „...profesor Riedl („slovák“) narádzal, aby slová „uhorsko-slovenská“ vystaly z pomenovania, čo tým odúvodňoval, že nás budú panslavistami bilagovať. Oproti tomu hovorili všetci ostatní a medzi nimi i dvaja číročisti maďari, menovite: E. Gaal, advokát pešťanský dokladal, že práve v tých slovách väzí najväčšie závažie. Virgil Szilágyi bol tiež tej mienky a hovoril, že podobného smyslu názvy sú všade na rozličných obchodoch a tým skorej to môže byť práve na takejto tlačiarňi. Pomenovanie chce mať už tým skorej, že tento obchod sa bude zaoberať s duševnými plodami. Na upodozrievanie z panslavizmu netreba nič dbať, to podvráti morálnu zbraň a účinkovanie. Lebo veď keď budú i maďari pri podujatí, keď sa zúčastní i Deák v ňom – prestane zlostné upodozrievanie. – Keď ale vzdor tomuto vystúpia obkuranti, tých treba len morálne a s činmi poraziť.“¹¹

⁶ V roku 1869 zakladali v Martine tlačiareň, ako účastinársku spoločnosť, aj stúpenci Pešťbudínskych vedomostí. Jej základný kapitál mal byť 30-tisíc zlatých a mala vyvíjať aj vydavateľskú činnosť. PODRIMAVSKÝ, M. Dejiny Slovenska 3, s. 454. V súvislosti so zakladaním oboch kníhtlačiarň píše Bálent dokonca o zákulisných pretekoch.

BÁLENT, B. Preteky o založenie prvej slovenskej účastinárskej tlačiarne, s. 69.

⁷ ZAPLETAL, ref. 2, s. 12.

⁸ Ako boli napr.: Deák, Andrássy, Gorove a iní. Ich súhlas si Bobula pravdepodobne zaistil pred prvou schôdzou zakladateľov tlačiarne, pretože už o niekoľko dní po nej, hoci sa jej nikto z Maďarov nezúčastnil, napísal v Slovenských novinách „*tunajšie maďarské smerodajné kruhy zväčša upustily už od tej ideji že všetko, čo je slovenské je protivlastenecké. ... radujeme sa nad tým, že tieže kruhy dokazujúce teraz symphahije oproti nám, sľubujú veľú účasť brať medzi nami*“. BOBULA, ref. 3, s. 1.

⁹ Na porade sa okrem Karola Conlegnera zúčastnili: Jozef Zarzetský, Jozef Pozdech, Samuel Kralik, Ladislav Jesenský, Ján Bobula, M. Riedl, Dr. Florián Cherveň, Ján Thúry, Jozef Strakovič, Jozef Koller, Adolf Szent-Ivány a Juraj Stratimovič. BOBULA. O tlači, s. 6.

¹⁰ BOBULA, ref. 9, s. 6.

¹¹ BOBULA, ref. 9, s. 7.

Ustanovujúce valné zhromaždenie Minervy sa konalo 30. mája 1869 v sále Uhorskej akadémie vied. Prípravný výbor vypracoval návrh stanov ešte v januári a zároveň začal získavať pre podnik akcionárov.¹² Stanovy, ktoré schválilo Ministerstvo vnútra prijalo zhromaždenie bez čítania a debaty. Hneď po valnom zhromaždení sa na výborovej schôdzi rozdelili aj najdôležitejšie funkcie v spoločnosti. Predsedom sa stal Jozef Zarzetský, podpredsedom M. Riedl, pokladníkom a tajomníkom v jednej osobe Ján Nepomuk Bobula a riaditeľom Ladislav Jesenský.¹³

Podľa pôvodného plánu mal byť základný kapitál Minervy 40 000 zl., t. j. 800 akcií po 50 zl. Už čoskoro sa však zistilo, že nie je možné rozpredať 800 akcií, a preto predpoklad znížili na polovicu.¹⁴ Napriek tomu mala byť Minerva, vzhľadom na možnosť rôznajazyčnej tlače, najdokonalejšie vybavenou tlačiarňou v Pešti.¹⁵

Vedenie Novej školy malo veľký záujem na tom, aby tlačiareň začala čo najskôr pracovať a aby prevzala tlačenie Slovenských novín, hoci ešte nebol sústredený celý kapitál a bez dostatočnej peňažnej hotovosti bolo riskantné začať s činnosťou tlačiarne. Nútili ho k tomu ohovárania, ktoré sa začali šíriť po zaplatení dvoch splátok akcií a tvrdili, že výbor peniaze už spreneveril.¹⁶

Riaditeľ Minervy Jesenský oznámil 4. novembra 1869, že podnik je natoľko zariadený, že môže uspokojiť potreby zákazníkov a súčasne začína aj nakladateľskú činnosť. Oficiálne začala Minerva pracovať 11. novembra.¹⁷ Pri príležitosti slávnostného začatia jej činnosti sa konala oslava a banket.¹⁸ Oslavy sa zúčastnili niekoľkí predstavitelia maďarského verejného života a poprední stúpenci Novej školy slovenskej.¹⁹

Čoskoro sa ukázalo, že chýbajú peniaze na zariadenie a najmä prevádzku. Nastali prvé nehody a časť akcionárov aj z radov členov výboru stratila dôveru v možnosť úspešného vybudovania podniku a radila uskutočniť fúziu s niektorou už

¹² Výzvu na kupovanie akcií okrem iných podpísali aj poslanci Ad. Szentiványi, Virgil Szilágyi, Fr. Deák, advokát Erno Gaal, tajomník banky Haza Otto Pettényi, ZAPLETAL, ref. 2, s. 13.

¹³ KOSTICKÝ, B. Nová škola slovenská, s. 78.

¹⁴ Napriek tomu, že bolo podpísaných akcií za 23 000 zl., nepodarilo sa zozbierať ani polovičný základný kapitál 20 000 zl. Keď totiž prišlo na platenie mnohí prihlásení akcionári odstúpili.

¹⁵ Od Firmy Fromme mala tlačiareň objednaných za 8000 – 9000 zl. 100 – 120 q litier pre slovenskú, nemeckú a francúzsku sadzbu. Do novembra 1869 mala viedenská firma Kaiser dodať 4 potrebné stroje (veľký za 2700 zl., stredný za 2100 zl. a 2 malé po 900 zl.). Stolárske práce mali stáť 1800 zl., iné zariadenie 2800 zl. Na celé vybavenie a zariadenie tlačiarne sa počítalo so sumou 18000 – 20 000 zl. ZAPLETAL, ref. 2, s. 14 – 15.

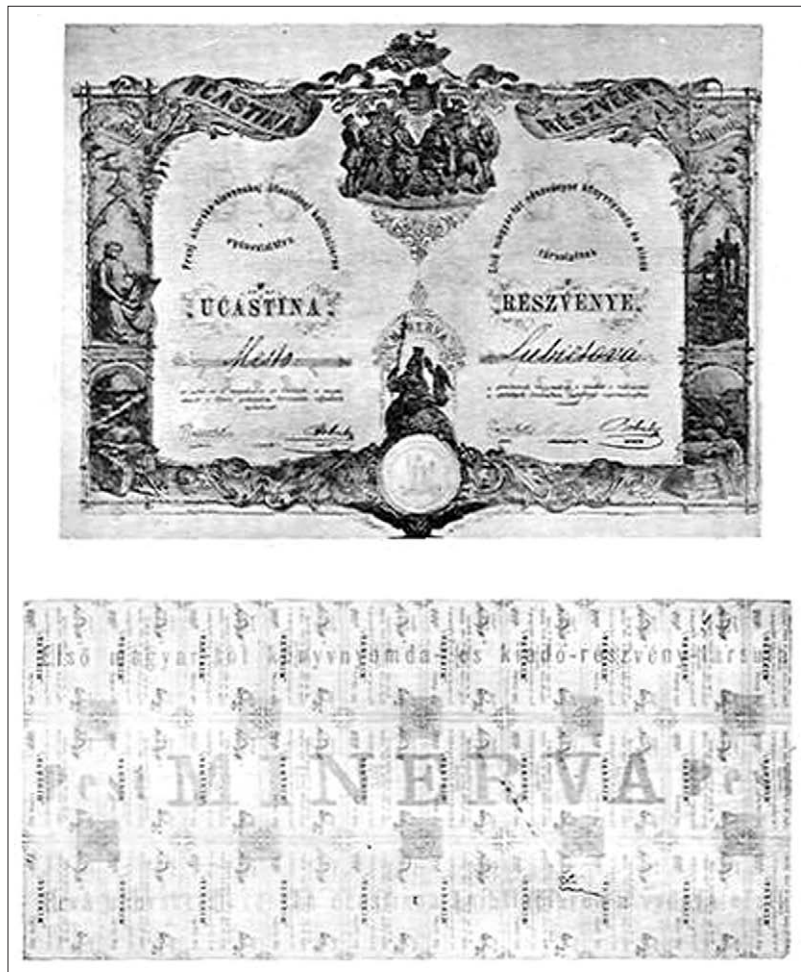
¹⁶ ZAPLETAL, ref. 2, s. 15

¹⁷ ZAPLETAL, ref. 2, s. 15.

¹⁸ O slávnostnom otvorení Minervy ako aj o jej organizačných začiatkoch je niekoľko článkov a správ v II. ročníku (1869) Bobulových „Slovenských novín“.

¹⁹ Slávnosti sa zúčastnili napr.: maďarskí publicisti Csernátony, Kiralyi, Csemeghy v mene ministra Horvátha, Szathmáry, Okoličány a Viraghalmi. Z Poliakov to bol L. Golemberski, z Čechov Dr. Přecechtěl, zo Slovákov napr.: Jesenský, Bobula, Palárik, Kajuch... . BOBULA, ref. 9, s. 14.

zariadenou tlačiarňou.²⁰ Bobulova skupina s takýmto postupom nesúhlasila.²¹ Jeho stúpeni postupne získali vo výbore prevahu. Na schôdzi 22. novembra 1869 zvolili Bobulu za riaditeľa Minervy.²²

Obr. 1 Účastina a kupóny účastinnej spoločnosti Minerva

²⁰ ZAPLETAL, ref. 2, s. 15.

²¹ Odmietli napr. ponuku firmy Wodianer, ktorá ponúkla spoločnosti 8 % z čistého zisku a presťahovanie tlačiarne do vnútorného mesta. ZAPLETAL, ref. 2, s. 15.

²² ZAPLETAL, ref. 2, s. 17.

Spory v Minerve

Spory v Minerve sa neustále prehlbovali a vyvrcholili krátko po slávnosti. Stúpenci spojenia s inou tlačiarňou zo spoločnosti vystúpili alebo ich vylúčili.

Z výboru spoločnosti vystúpili napr.: bankový riaditeľ Kovács a poslanec Uhliarik, ktorí podali protest proti akémukoľvek disponovaniu s hotovosťou. O Uhliarikovi napísali Slovenské noviny, že je to zradca, ktorý sabotuje Minervu a nadáva jej do panslavistického ústavu.²³

Dva mesiace po slávnostnom otvorení činnosti tlačiarne oznámil Ladislav Jesenský, že odchádza zo Slovenských novín. Svoj odchod odôvodnil tým, že „poznal pekný charakter p. Bobulu, ktorý sa tak veľmi skveje, že moje oči ani hladeť nemôžu naň bez toho, žeby som si ich nepohubil“.²⁴ Jesenský útočil najmä na zlý finančný stav Slovenských novín. Do Pešťbudínskych vedomostí napísal článok v ktorom opísal, v akej finančnej situácii sú Slovenské noviny so svojimi 300 predplatiteľmi, ktorí sú dlžní vydavateľstvu 1000 zl.²⁵ Slovenské noviny reagovali tým, že vyslovili srdečnú radosť z jeho odchodu a ironicky poznamenali, že odteraz si bude môcť uverejňovať svoje maďarónske články na stranách Pešťbudínskych vedomostí a Hlásnika.²⁶

Negatívne sa o Minerve vyjadroval aj Dr. Riedl.²⁷ V týždenníku Vlastenec opísal stav tlačiarne čiernymi farbami, údajne podľa správ, ktoré získal vo výbore spoločnosti. Tlačiareň vraj ani pri všetkých upomienkach nemá doteraz zloženú kauciu a pretože okrem dvoch novín nič iného netlačí, osem sadzačov a strojníkov zaháľa. Z 11 000 zl., ktoré sa zložili na vybavenie tlačiarne, použilo sa na tento cieľ len 6000 zl., kým ďalších 5000 zl. pohltil plat a cesty pokladníka, faktora a otváracia slávnosť.²⁸ Podľa Bobulu však, keby Riedlovi dali tisíc zlatých, „bol by tento pán spoločnosť našu všade chválil ako to v blahej nádeji zo začiatku robil.“²⁹

Z bývalých stúpcov Minervy sa postupne stávali jej odporcovia. Členovia výboru tlačiarne zareagovali na negatívne správy z tlače uverejnením výkazu stavu spoločnosti ku dňu 31. decembra 1869. V komentári k nemu sa vedenie pokúšalo presvedčiť akcionárov, že spočiatku je každý podnik pasívny. Priznávalo síce, že pri správnom hospodárení väčšiny výboru mohol byť deficit menší, ale tým súčasne naznačovalo, že zodpovednosť nesú tí, čo z výboru odstúpili. Aby zreorganizované vedenie získalo opätovne dôveru akcionárov, k celkovým výkazom stavu Minervy pripojilo aj niekoľko týždenných výkazov prosperity podniku, ktoré dokazovali, že od doby, keď nastala zmena vo vedení Minervy, nastala aj tendencia k zlepšeniu bilan-

²³ KOSTICKÝ, ref. 13, s. 90.

²⁴ JESENSKÝ. Zaslané, s. 4.

²⁵ JESENSKÝ, ref. 24, s. 4.

²⁶ KOSTICKÝ, ref. 13, s. 90.

²⁷ Dr. Riedla vylúčili z výboru Minervy ešte v auguste 1869.

²⁸ ZAPLETAL, ref. 2, s. 17.

²⁹ BOBULA. Spoločnosť Minerva, s. 1.

cie.³⁰ Na útoky a články v tlači reagoval Bobula aj vo svojich článkoch v Slovenských novinách.

Najväčší problém – nedostatok peňazí

Najväčším problémom, s ktorým vedenie tlačiarne zápasilo od jej vzniku, bol predovšetkým nedostatok finančných prostriedkov na prevádzku a inventár. Neustále hľadalo spôsoby, ktorými by sa dal chýbajúci kapitál zabezpečiť. Snažilo sa získať peniaze od akcionárov³¹ a prostredníctvom pôžičiek od rôznych inštitúcií a ústavov. Koncom roku 1870 prinútil nedostatok peňazí vedenie Minervy, aby sa obrátilo so žiadosťou o pôžičku na vládu.³²

Pretože peštianske banky odmietali Minerve v roku 1872 poskytnúť nielen pôžičku, ale aj predĺžiť úver, Bobula navrhol požiadať o finančnú pomoc niektorý slovenský národný ústav. Vedenie Minervy sa s prosbou obrátilo na Výbor Matice slovenskej.³³ Výbor však pôžičku zamietol.

Spoločnosť sa pokúšala získať chýbajúce finančné prostriedky aj právnym vymáhaním splácania akcií. Tým sa stávala nepopulárnou a záujem o ňu v slovenskej verejnosti klesal.

Zánik spoločnosti

Vedeniu spoločnosti sa nepodarilo zaobstarať počas celej doby existencie tlačiarne dostatočný prevádzkový kapitál. Valné zhromaždenie, ktoré sa zišlo 19. decembra 1872, zvolilo likvidačnú komisiu a zároveň prijalo uznesenie, že dlhy Minervy sa účastinárom a peňažným ústavom uhradia rozpredajom inventára.³⁴ Likvidačná komisia uzavrela zmluvu s vtedajším redaktorom Slovenských novín Horálkom a faktorom Fadljevičom, aby viedli podnik ďalej na svoj účet a aby tlačili Slovenské noviny, kým sa nenájde na tlačiareň vhodný kupec. Spoločnosť sa podnik už nepokúsila obnoviť, ale nedarilo sa jej ho ani výhodné predať. Posledná správa o Minerve je pravdepodobne z 9. októbra 1874³⁵, keď sa predseda likvidačného výboru Zarzet-ský pýtal veriteľov, či sa uspokojia s predajom tlačiarne za akúkoľvek cenu.

³⁰ ZAPLETAL, ref. 2, s. 19.

³¹ Napr.: 29. júna 1870 stanovilo valné zhromaždenie, aby akcionári zložili na každú svoju akciu 5 zl., 7. augusta 1870, aby nemusela spoločnosť robiť dlhy na 8 % v peňažných ústavoch, prijalo valné zhromaždenie návrh na získanie pôžičky 5000 zl. u samých akcionárov. Ani týmto spôsobom sa však nepodarilo získať dostatok financií. Vedenie sa preto rozhodlo rozpredať ďalších 100 akcií, a to medzi slovenskou verejnosťou.

³² Íšlo o trojročnú pôžičku vo výške 5000 zl. Vybavovanie pôžičky u vlády sa však preťahovalo a získať peniaze bolo potrebné čo najrýchlejšie. Madocsányi preto vybavil vo februári 1871 5000 zl. na 6 % úrok u súkromníka. ZAPLETAL, ref. 2, s. 30.

³³ Žiadali pôžičku vo výške 7000 zl. ZAPLETAL, ref. 2, s. 32.

³⁴ Hodnota inventára podniku bola v tom čase 326 000 zl. a dlhy, ktoré mala splatiť za 16 000 zl., z toho 14 000 zl. u svojich akcionárov, ostatné v peňažných ústavoch. ZAPLETAL, ref. 2, s. 37.

³⁵ ZAPLETAL, ref. 2, s. 37.

Činnosť tlačiarne

Minerva tlačila svetskú aj náboženskú literatúru. Tlačila rôzne typy dokumentov – knihy, časopisy aj kalendáre, ale tiež oznamy, listové nápisy, cenníky, účty, tabule, obežníky, zápisnice, cenníky, jiedelné, počtovné a prevozné listy, účty, výťahy z matriky, t. j. krstné, sobášne a úmrtné listy v slovenčine a maďarčine a spovedné lístky po latinsky, slovensky a maďarsky.³⁶ O vytlačených dokumentoch a dokumentoch, ktoré mala tlačiareň na sklade, sa verejnosc mohla dozvedieť zo Slovenských novín.

I napriek tomu, že mala tlačiť knihy aj v iných jazykoch ako v slovenčine, realita bola nakoniec úplne iná. V tlačiarňi vytlačili iba niekoľko kníh v inom ako slovenskom jazyku. Rizner³⁷ uvádza jednu knihu v maďarčine a jednu v češtine. Knihy vytlačené v iných jazykoch sme nezistili.

Ukázalo sa, že o tlačenie maďarskej tlače v Minerve nebol z maďarskej strany záujem, tlačenie slovenských publikácií bolo nerentabilné.³⁸ Pre nedostatok financií bola obmedzená aj jej vydavateľská činnosť. Prínosom tlačiarne bolo najmä zabezpečenie tlače Slovenských novín, vydanie almanachu Minerva, Zbraných spisov Jána Palárika a Banšelovej prózy Atalanta. Väčší ohlas zaznamenalo aj niekoľko populárnych brožúrok, ktoré vychádzali v edícii Ludová Bibliotéka.

Knihy

Asi najvýznamnejším slovenským spisovateľom, ktorého dielo v Minerve vytlačili bol Ján Palárik. Minerva vydala napr. dva zväzky jeho zbraných spisov, a to pod názvom Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova) slavného spisovateľa slovenského. Prvý zväzok obsahoval veselohry Smierenie alebo dobrodružstvo pri obžinkoch a Incognito, druhý veselohru Drotár a tragédiu Dimitrij Samozvanec. Súčasťou druhého zväzku bol aj Palárikov životopis.

Banšelovej historickej novele Atalanta patrí osobitné miesto nielen v jeho prozaickej tvorbe, ale je to aj jedno z najvýznamnejších diel vytlačených Minervou. Banšel v nej zobrazil postoj mladej generácie ku generácii otcov a ideovo sa priblížila koncepcii Novej školy slovenskej.³⁹

Medzi významnejšie akcie Minervy možno považovať vydávanie populárnych brožúr. Ich rozširovatelmi mali byť najmä dedinskí učitelia a farári. K ich vydávaniu inšpiroval stúpcencov Novej školy úspech prvých dvoch brožúr Wojna Francúzov s Nemcami roku Páne 1870 a Nowá knižka o Wojne Francúzov s Nemcami roku páne 1870 a 1871, ktorých autorom bol český študent, spolupracovník Slovenských no-

³⁶ Knihy na sklade Minervy k dostaniu, s. 69.

³⁷ RIZNER. Bibliografia písomníctva slovenského.

³⁸ KOSTICKÝ, ref. 13, s. 118.

³⁹ Slovenský biografický slovník 1, s. 138.

vín František Sláma. Brožúrky boli veľmi rýchlo rozobraté, a to nemohlo zostať bez odozvy. V Slovenských novinách sa viackrát objavila výzva k slovenským autorom, aby za honorár 10 zl. vypracovali rukopisy knižočíek s rozsahom 32 strán o aktuálnych témach, napr. o zakladaní vzájomných pokladníc a sporiteľní, o predaji pozemkov pri nových železničiach, o výhodách riadnej orby, o vojenskej povinnosti atď.⁴⁰ Ján Nepomuk Bobula dokonca písal listy svojim známym napr.: farárovi Havlíčkovi či Andrejovi Kmeťovi, v ktorých im priamo určoval témy, ktoré mali spracovať. Žiadal najmä také brožúrky, ktoré by mali zaručený odbyt. O jednom z Kmeťových rukopisom napísal, že je dobrý, ale má zlý názov, lebo neláka ľud, aby si brožúrku kúpil. Žiadal, aby pre pripravovanú ľudovú knižnicu napísal malú brožúru na tému, ako môže človek zbohatnúť. Knihu s titulom *Jak môže slovenský človek zbohatnúť by vraj kúpila každá stará baba*. V brožúre mal „populárnym spôsobom opísať, že slovenský človek môže sa stať tiež bohatým, keď si bude zakladať vzájomné pomocnice“.⁴¹ Andrej Kmeť spísal dve brožúrky – Ako sa majú poklady kopať a Nowý swet alebo Čo nowého wo swete?. Brožúrky napísal formou dialógov medzi pokrokovým dedinským učiteľom a roľníkmi na nedeľnej posiedke. Snažil sa v nich poučiť slovenského roľníka, aký má byť jeho vzťah k novinám poľnohospodárskej výroby a k používaniu strojov, k poľnohospodárskej spisbe, k zakladaniu pomocných pokladníc a ako má zvyšovať svoje príjmy chovom hydiny, dobytká a pestovaním priemyselných plodín.⁴² Okrem už uvedených brožúr vyšli v Minerve aj ďalšie. Ľudov ýchovný pracovník Ľudovít Ladislav Žambokrety⁴³ napísal dielo *Malá apateka* pre rožný dobytok, v ktorom podal prehľad najzávažnejších chorôb rožného dobytká a liekov proti nim. Učiteľ, prívrženec Novej školy slovenskej, ktorý bol uhorskými úradmi perzekvovaný za panslavizmus Atanázius Sylvester Krčm éry⁴⁴ napísal brožúrku *Kto má byť wojakom a jako sa možno oslobodiť od wojenského stawu*. Ľudovít Vladimír Rizner spracoval podľa maďarského originálu poučno-zábavnú rozprávku, ktorá vyšla pod názvom *Jeden wečer na dedine*, a I. V. Havlíček spracoval rozličné priania k narodeninám, novému roku, meninám a podobne. Vyšli pod názvom *Malý gratulant*.

V Minerve vytlačili aj Prvú kuchársku knihu v slovenskej reči. Jej autorom bol Budapešťianky kuchár Ján Babilon.⁴⁵ Kniha mala dva zväzky. Vyšla na ňu dokonca aj recenzia. Autor recenzie knihu odporúča všetkým paniam, kuchárkam a gazdinkám. V recenzii napísal: „*I najslawnejssie hostiny i najchudobnejssi stôl pripravwi s touto knihou kucharka najchutnejšie. Nasse gazdinky čo už dla tejto knihy pripravowali jedlá welice chwála jej hospodárenie a chuť.*“⁴⁶ Kniha obsahuje okolo 1500 receptov s osobitým zreteľom na slovenskú kuchyňu.

⁴⁰ ZAPLETAL, ref. 2, s. 31.

⁴¹ KOSTICKÝ, ref 13, s. 101.

⁴² KOSTICKÝ, ref. 13, s. 102.

⁴³ Slovenský biografický slovník 6, s. 486.

⁴⁴ Slovenský biografický slovník 3, s. 248.

⁴⁵ Slovenský biografický slovník 1, s. 89.

⁴⁶ Oznamovateľ, s. 16.

Tlačou Minervy vyšlo i viacero učebníc. Spolok sv. Vojtecha v nej nechal vy-tlačiť Abecedár pre prvú triedu počiatocných škôl, ktorý spísal pedagóg a prekladateľ Jozef Zelliger⁴⁷ a učebnice jedného z najvýznamnejších pedagógov poslednej tretiny 19. st. Cyrila Gabriela Zaymusa⁴⁸ – Prvá čítanka a Náučná čítanka pre Druhú triedu Katolíckych Počiatocných škôl. Ďalšou učebnicou vytlačenou v Minerve bola Prvá čítanka pre 8 – 9-ročné dietky v školách ev. a. v. Jej autorom bol Pavel Mičínai.

Ján N. Bobula bol propagátorom zakladania vzájomných pokladníc. Napísal dielo Pomocné pokladnice, potreba a spôsob ich zakladania s návrhom stanov. V Minerve vyšli dve vydania, pričom druhé rozmnožené vydanie vyšlo aj s maďarským prekladom stanov.

Okrem pôvodných diel vychádzali v Minerve aj preklady. Vyšli preklady z maďarčiny, nemčiny ale aj poľštiny. Povedku Souboj s Bohem autora mnohých historických románov aj zo slovenského prostredia Móra Jókai⁴⁹ preložil z maďarčiny František Sláma. Atanázus Silvester Krčméry preložil z poľštiny román Kvet zo Sumatry a Mária Bobulova preložila z nemčiny napr. historický román autorky Louise Muhlbachovej – Móric Beňovský.

Prepojenie medzi Minervou a Slovenskými novinami je evidentné i z vydání niektorých diel. Viaceré z nich vychádzali na pokračovanie v Slovenských novinách ale vyšli aj v samostatnom knižnom vydaní tlačou Minervy. Bol to napr.: Turgenevov román Dym, už spomínaná Banšelova Atalanta či Kossuthove listy. Listy vydal František Sláma v češtine, k čomu ho údajne priviedla snaha „*aby sa Slováci učili česky čítať*“.⁵⁰ V Minerve vyšli listy pod názvom Košut o českej otázce a politice Rakouska vůči Slovanům.

Periodiká a almanachy

Almanach Minerva vytlačili v Minerve za redakcie Jána N. Bobulu. Vydali ho nielen preto, aby „*v ostatných časiech v istom stupni zanedbanú zájavno-poučnú časť na našom literárnom poli pestovať mohli*“, ale najmä z toho dôvodu, aby „*tlačbu spoločnosti Minerva ct. obecensťvu ukázali*“.⁵¹ Almanach mal heslo „Svornosť, rovnosť, voľnosť“ a venovali ho liptovskému županovi Martinovi Szentiványimu, ktorý sa hlásil k politickému programu Novej školy slovenskej. Prispeli do neho nielen príslušníci demokraticky orientovanej mládeže,⁵² ale aj starší príslušníci liberálnej opozície.⁵³

Prvé číslo Slovenských novín vytlačili v Minerve 23. októbra 1869. Noviny mali pomerne bohaté rubriky, dobre čitateľné, výrazné typy písma, lámanie strany

⁴⁷ Slovenský biografický slovník 6, s. 431.

⁴⁸ Slovenský biografický slovník 6, s. 431.

⁴⁹ Slovenský biografický slovník 2, s. 565.

⁵⁰ KOSTICKÝ, ref. 13, s. 98.

⁵¹ Závěrečné slovo, s. 312.

⁵² Napr.: Andrej Sokolík, Koloman Banšel, Gustáv Izák, Ján Alexander Fábry, Móric Philadelphý.

⁵³ Napr.: Ludovít Kubáni, Jakub Grajchman, Peter Kellner-Hostinský.

do štyroch stĺpcov. Publikovali čerstvé spravodajstvo aj zo zahraničia. Trpeli finančnými ťažkosťami a rozpormi v redakcii.⁵⁴

Okrem Almanachu Minerva a Slovenských novín vytlačili v Minerve aj ďalšie periodiká. Jedným z nich bol beletristický mesačník Dunaj s podtitulom Slovenský zábavník. Dunaj bol orgánom Slovenského spolku v Budapešti.⁵⁵ Jeho majiteľom a vydavateľom bol predseda spolku Jozef Fraňo Strakovič. Redigoval ho Belo Klein-Tesnoskalský. Prispievali do neho najmä príslušníci mladej básnickej generácie.⁵⁶ Ťažiskom časopisu bola pôvodná tvorba, najmä poézia. Boli v ňom však uverejnené aj poučné články a preklady z poľskej⁵⁷, maďarskej⁵⁸ a nemeckej literatúry.⁵⁹

Ďalším časopisom vytlačeným Minervou bol humoristický ilustrovaný časopis Ježibaba, ktorého vydavateľom bol Ján Nepomuk Bobula.⁶⁰ Bobula časopis využíval najmä na útoky proti svojim odporcom vo voľbách, na pranierovanie nezákonných praktík a volebných machinácií vedenia hlavných politických strán v krajine, kolaborovania slovenských odrodilcov i kupovanie hlasov za pálenku.

Redaktor Turský dal v Minerve vytlačiť jedno číslo zábavno-poučného časopisu Zora. Pre nedostatok predplatiteľov však časopis ďalej nevychádzal.⁶¹ Tlačou Minervy vyšlo aj niekoľko čísel časopisu Konfesionálna škola. Bol to časopis pre výchovu, výučbu, hudbu, umenie a literatúru. V roku 1872 sa v tlačiarni pripravovalo vydávanie českého časopisu Hlas národa.⁶²

Kalendáre

V súlade so svojimi programovými snahami vydávať aj literatúru pre ľud začala Minerva vydávať od roku 1872 vlastný kalendár a to pod názvom Obrázkový kaledár pre pospolitý ľud slovenský. Vyšiel však už len jeho nasledujúci ročník 1873, pretože ho Minerva už koncom roku 1872 pre finančné ťažkosti likvidovala.⁶³ Kalendár na rok 1872 zostavil M. Horalek a vyšlo aj jeho druhé vydanie. Jeho druhý ročník zostavil L. Tiso.

⁵⁴ Viac o novinách napr. v príspevku Vznik Bobulových slovenských novín od V. Zapletala, publikovanom v roku 1955 v Historickom časopise.

⁵⁵ Podľa uznesenia valného zhromaždenia (z 7. 2. 1874) mal organizačne združovať tamojšiu slovenskú kolóniu. DUNAĽ, s. 305.

⁵⁶ Boli to napr.: Pavol Országh Hviezdoslav, Koloman Banšiel, Daniel Zábaj Lauček, Jozef Škultéty, Miloš Bazovský, Belo Klein – Tesnoskalský, Adolf Svätopluk Oswald, Milan Lichard, Emil Podhradský, Svetozár Hurban Vajanský, Eugen Orphanides, Ľudovít V. Rizner a Móric Philadelph. Z príslušníkov staršej generácie publikovali v Dunaji iba Samo Bohdan Hroboň a Daniel Bachát.

⁵⁷ J. I. Kraszewski.

⁵⁸ M. Jókai.

⁵⁹ H. Heine, L. Borne.

⁶⁰ V tiráži časopisu bol uvedený ako redaktor Ježibábel a ako vydavateľ Lokeš z Loktibrady.

⁶¹ POTE MRA, M. Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918, s. 23.

⁶² KOSTICKÝ, ref. 13, s. 99.

⁶³ KIPSOVÁ, ref. 1, s. 91.

Nákladom Spolku sv. Vojtecha a tlačou Minervy vyšli tiež dva ročníky Pútnika swätowojtešského. Bol to obrázkový kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku. Jeho redaktorom bol Juraj Slotta. V Minerve vytlačili Pútnika na roky 1872 a 1873.

Posledným kalendárom vytlačeným Minervou bol Slowenský konsstitucionálny kalendár na rok 1874 peštianskeho kníhkupca Ludovíta Aignera. Jeho zostavovateľom bol Štefan Dunajský.

Záver

Minerva mala byť podnikom, ktorý mal prinášať zisk nielen svojim akcionárom ale najmä vedeniu. Pôsobila v rokoch 1869 – 1975. Nemala byť len kníhtlačiarňou, ale zároveň aj vydavateľstvom. Okrem zisku mala tlačiareň uľahčiť a zlacniť vydávanie Slovenských novín a nových slovenských knižných publikácií. Jej nakladateľská činnosť bola obmedzená najmä pre nedostatok financií. Problémy pokračovali aj po tom, ako sa podarilo aspoň čiastočne dostať podnik z obdobia pasívnej bilancie, pretože v tom čase nebolo čo tlačiť. Tlačiareň trpela aj rozpormi vo vedení, ktoré vyústili do vystúpenia či vylúčenia viacerých funkcionárov a akcionárov zo spoločnosti.

K úspechom Minervy patrilo zabezpečenie vydávania Slovenských novín, vydanie almanachu Minerva, Zbraných dramatických spisov Jána Palárika, Banšerovej Atalanty a niekoľkých populárnych brožúrok.

Tlačiareň v slovenskom kultúrnom živote nezohrala žiadnu významnejšiu úlohu. Medzi slovenskou buržoáziou nezbudila väčší ohlas a maďarská vláda a banky sa stavali voči nej nepriateľsky. Ukázalo sa tiež, že nie je možná dohoda slovenskej a maďarskej buržoázie nielen na politickom poli, ale nedosiahli jednotu záujmov ani pri podnikateľskej činnosti.

Hlavnou príčinou neúspechu tlačiarne bol nedostatok finančných prostriedkov a rozklad politického zoskupenia Nová škola slovenská.

L i t e r a t ú r a

BÁLENT, Boris. Preteky o založenie prvej slovenskej účastinárskej tlačiarne.

In *Knižnica* : časopis pre knihovedný výskum, 1950, roč. 2, č. 6, s. 68 – 73.

BOBULA, Ján Nepomuk. Slovenská tlačiareň v Pešti. In *Slovenské noviny*, 1869, roč. 2, č. 10, s. 1 – 2.

BOBULA, Ján Nepomuk. O tlači. In *Minerva : Národní zábavník*. V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1869, s. 312.

BOBULA, Ján Nepomuk. Spoločnosť Minerva. In *Slovenské noviny*, 1870, roč. 3, č. 154, s. 1 – 2.

- Dunaj. In *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2. zv. Bratislava : Obzor, 1984. s. 305.
- JESENSKÝ. Zasláné. In *Pešťbudínske vedomosti*, 1869, roč. 9, č. 104, s. 4.
- KIPSOVÁ, Mária et al. *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*.
Martin : Matica slovenská, 1984. 823 s.
- Knihy na sklade Minervy k dostaniu. In *Obrázkový Kalendár pre pospolitý ľud slovenský*. V Pešti : Minerva, 1872, s. 69.
- KOSTICKÝ, B. *Nová škola slovenská*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1959. 145 s.
- MIŠIANIK, Ján. *Bibliografia slovenského písomníctva do konca 19. st. : Doplnky k Riznerovej Bibliografii*. 7 zv. Martin : Matica slovenská, 1971. 323 s.
- PODRIMAVSKÝ, Milan. *Dejiny Slovenska 3 : (od roku 1848 do konca 19. storočia)*.
Bratislava : Veda, 1992. 829 s. ISBN 80-224-0078-5.
- POTEMRA, Michal. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*.
Martin : Matica slovenská, 1958. 145 s.
- RIZNER, Ľudovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského od najstarších čias do konca r. 1900*. Zv. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1929 – 1932.
- Slovenský biografický slovník. Zv. I. – VI. Martin : Matica slovenská , 1986 – 1994.
- ZAPLETAL, V. Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869 – 1872. Akciová kníhtlačiareň Minerva. In *Historické štúdie*, 1956, roč. 2, s. 7 – 38.
- ZAPLETAL, V. Vznik Bobulových slovenských novín. In *Historické štúdie*, 1955, roč. 1, s. 489 – 529.
- Záverečné slovo. In *Minerva : Národný zábavník*. V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1869, s. 5 – 18.

Súpis produkcie kníhtlačiarne
a vydavateľstva Minerva

BABILON, Ján

Prvá kuchárska kniha v slovenskej reči : K veľikému osohu nie len pre domácu potrebu, ale aj pre hospodárstvo, obsahujúc tie najjednoduchšie jako aj najvyberanejšie jedlá i pre každodennie / Ján Babylon. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1870. – Dva sväzky. (IX, 392 s.; 165 s.) ; 8°. – Ref. Rizner I., s. 62.

BANŠEL, Koloman

Atalanta: Historická povesť / Koloman Banšell. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1873. – 80 s. ; 8°. – Ref. Rizner I., s. 83

BOBULA, Ján Nepomuk

Pomocné pokladnice, potreba a spôsob jich zakladania s návrhom stanov / Napísal Bobula Ján Nepomuk. – V Pešti : Tlačou „Minervy“. – 48 s. ; 16°.

Pomocné pokladnice, potreba a spôsob jich zakladania s návrhom stanov / Napísal Bobula Ján Nepomuk. – Druhé rozmnožené vydanie s maď. prekladom stanov. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1872. – 53 s. ; 16°. – Ref. Rizner I., s. 154.

ČÁVOLSKÝ, Ludvik

Vážne slovo k voličom / Ludvik Čávolský. – Pešť : Tlačou „Minervy“, 1872. – 24 s.; 8°. – Ref. Rizner I., s. 276.

Dunaj : [Slovenský zábavník. Orgán Slovenského spolku]. – Roč. 1, č. 1 (1874) – roč. 1, č. 6 (1874). – V Pešťbudíne : Tlačou „Minervy“, 1874. – 88 s. ; 8°. – Ref. Rizner I., s. 351.

Értesítés az „Uj tót iskola“ 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről. – Pest : „Minerva“ nyomd., 1872. – 38 s. ; 8° – Ref. Rizner I., s. 365.

HORALEK, M.

Zákon I. o sriadení právomocností (jurisdikcií); II. o sriadení obcí / Preložil z uhorského zákonníka a vydal M. Horalek. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1871. – 77s. ; 8°. – Ref. Rizner II., s. 129.

Ježibaba : Časopis humoristicko-satyrický. – Roč. 1, č. 1 (1871) – roč. 1, č. 17 (1872). – V Pešti : „Minerva“, 1871/1872. – Ref. Potemra, s. 72, č. z. 43.

JÓKAI, Mór

Souboj s Bohem : Povídka dle maďarských rodinných podání / Sepsal Moric Jokai ;
Přeložil Fr. Sláma. – V Pešti : Tiskem uh. slov. knihtiskárny „Minervy“, 1871.
– 66 s. ; 8°. – Ref. Rizner 2., s. 266

KELLNER, Peter

Stará vieronauka slovenská : Vek prvý : Kniha prvá / Peter Kellner. – Pešť : Tlačou
„Minervy“, 1871. – 3 n. l., 122 s. ; 8°. – Ref. Rizner II., s. 345.

KLEMPA, Šimon

Modliaca a spievacia knižka, pre kat. kresťanov predtým dôst. Klempom
vydanú opravenú vydala uhorsko-slovenská tlačiareň „Minerva“. –
V Pešti : Minerva, 1870. 8°. – Ref. Mišianik, s. 120.

KMEŤ, Andrej

Ohlas na ľud Okolia Bzowského / Andrej Kmeť. – W Pessti : tlačou „Minervy“,
B. r. – 8 s. ; 8°. – Ref. Rizner 2., s. 368.

Spolok swätého Wojtecha / Spísal Andrej Kmeť, farár Krnissowský. – W Pessti :
typ. Minerwa, 1873. – 15 s. – Ref. Mišianik, s. 122.

SCHMITT, Jakub

Výklad Malého Deharbeovho Katekisma / Spísal Jakub Schmitt. – Ostrihom :
Preložila a vydala Slovenská škola na arcibiskupskom semeništi
v Ostrihome, 1871 (V Pešti : Tlačou „Minervy“). – Pastorálna Knihovna;
Sväzok II. – 4 n. l., 251 s. ; 8°. – Ref. Rizner 2., s. 378.

Konfessionálna Škola : Časopis pre výchovu, výučbu, hudbu, umenie a literatúru. –
Roč. 1, č. 1 (1871)-roč. 2, č. 18 (1872). – V Pešti : Minerva, 1871 – 1872. – Ref.
Potemra, s. 75, z. č. 50.

KRČMÉRY, Atanázus Sylvester

Kvet zo Sumatry / Z Poľského preložil Sylvester Ath. Krčméry. – V Pešti : Tlač
a náklad „Minervy“, 1873. – 12°. – Ref. Rizner 2., s. 454.

Ludová Bibliotéka. – V Pešti : Tlačou a nákladom „Minervy“, 1870 – 1872, č. 1 – 8. ; 12°.

č. 1. Wojna Francúzow s Nemcami roku Páne 1870. Pre pospolitý ľud
slowenský / spísal Fr. Sláma. – 39 s.

č. 2. Nowá knižka o Wojne Francúzow s Nemcami roku Páne 1870 a 1871 /
Napísal Fr. Sláma. – 30 s.

č. 3. Kto má byť wojakom a jako sa možno oslobodiť od wojenského stawu /
Spísal A. Sylvester Krčméry. – 31 s.

- č. 4. Malý gratulant. Rozličné prania k narodeninám, nowému roku, meninám a k iným príležitostiam / Sobral I. V. Havlíček. – 32 s.
 č. 5. Jako sa majú poklady kopat? / Spísal Andrej Kmeť. – 32 s.
 č. 6. Nowý Swet alebo Čo nowého wo swete? / Spísal Andrej Kmeť. – 32 s.
 č. 7. Malá apateka pre rožný dobytok / Spísal L. Žambokrety. – 31 s.
 č. 8. Jeden wečer na dedine: Poučno–zábawná rozprávka / Dľa maďarského spracowal Lud. R. Rizner. – 28 s. – Ref. Rizner I., s. 123.

Ludová Bibliotheka. – Roč. 1. – V Budapešti : Prekladá a vydáva Cirkevno-literárna slovenská škola na ústr. semenisku peštianskom, 1874 (Tlačou „Minervy“, I. uhorsko-slovenskej účastin. Kníhtlačiarnie). – 117 s. ; 8°. – Ref. Rizner I., s. 133.

MIČINAL, Pavel

Prvá čítanka pre 8-9 ročné dietky v školách ev. a. v. / Pavel Mičinay. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1871. – 8°. – Ref. Rizner, s. 201.

Minerva : národní zábavník / Sostavil z naloženia výboru Ján. Nep. Bobula. – V Pešti : Vydala „Minerva“, prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydawateľstvo, 1869. – 312 s. ; 8°. – Rizner III., s. 215.

MÜHLBACH, Louise

Moric Beňovský : historický román / Louise Mühlbach ; Preložila Marina Bobulová rod. Pozdech. – Pešť : Tlačou „Minervy“, 1870. – Štyri sväzky. (184, 174, 182, 194 s.) ; 8°. – Ref. Rizner III, s. 246.

O wolbách. – W Pessti : Tlačou „Minervy“, 1872. – 39 s. ; 12°. – Ref. Rizner III., s. 314.

O. H.

Prečo sme chudobní ? / O. H. – Pešť : Minerva, 1872. – 32 s.

Obrázkový kalendár pre pospolitý lud slowenský, na priestupný 366 dní majúci rok po narodeniu 1872 / Sostawil M. Horalek. – W Pessti : tlačou a nákladom „Minervy“ prwej uhorsko-slowenskej účast[inárskej] kníhtlačiarnie a wydawateľstwa. – 68-[I] s.

Obrázkový kalendár pre pospolitý lud slowenský, na obyčajný 365 dní majúci rok po narodeniu Krista Pána 1873 / Sostawil L. Tisó. – W Pessti : tlačou a nákladom „Minervy“ prwej uhor[sko]-slow[enskej] účast[inárskej] kníhtlačiarnie a wydawateľstwa. – 56-[4] s. – Ref. Kipsová, s. 264, z. č. 218

Obrázkový kalendár pre pospolitý ľud slowenský, na priestupný 366 dní majúci rok po narodeniu Krista Pána 1872 / Sostawil M. Horalek. – [2. vyd]. – W Pessti : tlačou a nákladom „Minervy“ prwej uhorsko-slowenskej účasť[inárskej] knihtlačiarne a wydawateľstwa. – 76, [14] s. – Ref. Kipsová, s. 265, z. č. 219.

OSTEN, Aug.

Druhá láska : Novella / Aug. Osten; Preložila Marína Bobulová rod. Pozdech. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1870. – 35 s. ; 8°. – Ref. Rizner III., s. 243.

OSVALD, František Richard

Reholníci : Úprimným priateľom pravdy, osvety a humanity v stolici Liptovskej, jako i celej drahej domovine venuje spisovateľ / Frant. Richard Oswald. – Pešť : Tlačou „Minervy“, 1870. – 72 s. ; 8°. – Ref. Rizner III., s. 345.

PALÁRIK, Ján

Sobrané dramatické spisy Jána Palárika (Beskydova) slavného spisovateľa slovenského. – V Pešti : Vydala „Minerva“ prvá uhorsko-slovenská účastinná knihtlačiarne a vydavateľstvo, 1870. – I. a II. sväzok. – 518 s. ; 8°.

Z dramatických spisov Janka Palárika. – V Pešti : Tlačou „Minervy“, 1870. – 2 soš. (86, 94 s.). – 8°. – Ref. Rizner IV, s. 3.

Príhlas [„Slovenije“ lublanskej všeobecnej poisťujúcej banky v Pešti]

ku ctenému obecnstvu slovenskému. – V Pešti : typ. Minerva, 1873. – 2 s. ; 4°. – Ref. Mišianik, s. 228.

Pútnik swätowojtešský obrázkový kalendár pre katolíckých Slowákov w Uhorsku wydaný od Spolku sw. Adalberta (Wojtecha) na rok prestupný 1872 majúci 366 dní / Redaktor Juraj Slotta. – Roč. [I.]. – W Pešti : nákladom Spolku sw. Adalberta (Wojtecha), 1872 (tlačou Minerwy, prwej uh. Slow. Knihtlačiarne). – 204 s.

Pútnik swätowojtešský obrázkový kalendár pre katolíckých Slowákov w Uhorsku wydaný od Spolku sw. Adalberta (Wojtecha) na rok obyčajný 1873 majúci 365 dní / Redaktor Juraj Slotta. – Roč. [II.]. – W Pešti : nákladom Spolku sw. Adalberta (Wojtecha), 1872 (tlačou Minerwy, prwej uh. Slow. Knihtlačiarne). – 104, [12] s. – Ref. Kipsová 281-282, č. z. 252.

Rozhovor o volbách. – V Pešti : Minerva, 1872. – 39 s. ; 16°. – Ref. Mišianik, s. 241.

RIPPEL, Gregor

Zrkadlo učenia katolíckeho vo swatých obradoch čili ceremoniách, ktorých užíva swätá cirkew katolícka pri verejných službách Božích / Spísal za Gregora Rippela Henrik Himioben ; Poslowenčil Fr. R. Oswald. – Diel I : Obrady výročné, wäčšie i menšie sláwnosti Pána. Číslo 5. kníh spolgowých. – W Pešti : tlačou „Minervy“, 1873. – XIX, 20 – 180 s. – Diel II : Sláwnosti Marianské, swiatky Swätých Božích a chrámu a poswätné weci. Číslo 9. kníhspolgowých. – W Budapessti : Tlačou „Minervy“, 1875. – 175 s. – Ref. Rizner IV., s. 236-237.

SCHWARZOVÁ, Žofia

Pastorkyňa : Švédsky román / Žofia Schwarzova ; Soslowenčil Norbert Balážovič. – V Pešti : Tlačou a nákladom „Minervy“, 1871. – 137 s. ; 8°. – Ref. Rizner V., s. 72.

SLÁMA, František

Marsaillaisa: Bojowná hymna národa francúzskeho / František Sláma. – Pešť : Tlačou „Minervy“ I. uhorsko-slov. kníhtlačiarnie, 1870. – 8°. – Ref. Rizner V., s. 93.

Košut o české otázce a o politice Rakouska wüči Slowanům / František Sláma. – W Pešti : Tiskem „Minervy“ I. uhorsko-slov. kníhtiskárny, 1871. – 16 s. ; 8°. – Ref. Rizner V., 93.

Francúzska rodina: (Historický) román z dejín vojny (francúzsko-nemeckej) roku 1870 / Spísal Fraňo Sláma. – Pešť : Minerva, 1870. – 158 s. ; 12°. – Ref. Mišianik, s. 255.

Vojna Francúzov s Nemcami roku Pána 1870 / Pre pospolitý ľud slovenský spísal a vydal Fraňo Sláma. – Druhé vydanie. – V Pešti : Minerva, 1870. – 39 s. ; 12°. – Ref. Mišianik, s. 255.

SLOTA, Juraj

Reč, povedaná dňa 23. októbra 1872 na politickej konferencii „novej školy slowenskej“, odbavovanej v hostinci „Londýn“ v Pešti / Juraj Slota. – V Pešti : Tlačou „Minervy“ I. uh. – slowenskej kníhtlačiarni, 1873. – 14 s. ; 8°. – Ref. Rizner V., s. 101.

Slovenské Noviny : Orgán Novej školy slowenskej. – Roč. 4, č. 1 (1871) – roč. 8, č. 12 (1875). – V Budapešti : Minerva, 1871–1875. – Ref. Potemra, s. 97, č. z. 144.

Slowenský konsstitucionálny kalendár na 365 dní majúci rok po nar. Krista Pána 1872 / Sostavil Štefan Dunajský. – W Pessti : wydáwa Ludowit Aigner (tlačou „Minerwy“). – 80 s.

Slowenský konštitucionálny kalendár na 365 dní majúci rok po nar. Krista Pána 1873 / Sostavil Štefan Dunajský. – W Pessti : vydáva Ľudowit Aigner (tlačou „Minerwy“). – 70 s. – Ref. Rizner II., s. 294.

Slowenský konštitucionálny kalendár na 365 dní majúci rok po nar. Krista Pána 1874. – W Pessti : vydáva Ľudowit Aigner (tlačou „Minerwy“). – 56 s. – Kipsová 303, č. z. 281.

SZÜLLŐ, Géjza

Výťah z urbariálnych zákonov, výťah z priemyselného zákona a výťah z polovného zákona / Géza Szüllő. – V Pešti : Tlačou „Minerwy“, 1872. – 16 s. ; 8°. – Ref. Rizner V., s. 201

ŠIMONI, Ernest

Snemová reč w záležitosti budžetu (sstátneho rozpočtu) držaná w pesťánskom sneme 2. a 4. dec. 1871 / Ernest Simoni. – W Pessti : Tlačou „Minerwy“, 1871. – 47 s. ; 8°. – Ref. Rizner V., s. 74.

TURGENEV, Ivan Sergejevič

Dym : Román / Ivan Sergejevič Turgenew ; Preložil Ján Bobula, študujúci. – Pešť : Tlačou a nákladom „Minerwy“, 1871. – 279 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI., s. 71.

VRBA, Michal

Polovačka : Povešť / od Michala Vrba. – V Pešti : Tlačou „Minerwy“, 1870. – 14 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI., s. 147.

WIEDERAUF, G.

Učiteľova dcéra. Novela / G. Wiederauf ; Soslovenčil Norbert Balažovič. – V Pešti : Tlačou Minerwy, 1869. – 45 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI., s. 126.

Wolebné Pesničky. – W Pešti : Vydal Ježibábel, 1872 (typ „Minerva“). – 32 s. ; 12°. – Ref. Mišianik, s. 184.

Nitranská komúna po čas vydržiavania Spolku sv. Vojtecha w Nitre 26. a 27. septembra r. 1871: Povahopisný obraz wo troch jednaniach. V Pešti : Vydal Miško Skačanský, 1872 (Tlačou „Minerwy“). – 54 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI., s. 147.

ZAYMUS, Cyril Gabriel

Prvá Čítanka: Pre prvú triedu katol. počiatocných škôl / Spracoval Cyril Gabriel Zaymus, spravujúci prof. na kr. kat. učif. pripravovni baňsko-bystrickej. – V Pešti : Vydal Spolok Sv. Vojtecha (Adalberta), 1871 (Tlačou „Minervy“). – 48 s. ; 8°.

Prvá Čítanka. Pre prvú triedu katol. počiatocných škôl / Spracoval Cyril Gabriel Zaymus, spravujúci prof. na kr. kat. učif. pripravovni baňsko-bystrickej. V Pešti : Vydal Spolok Sv. Vojtecha (Adalberta), 1872 (Tlačou „Minervy“). – 48 s. ; 8°.

Prvá Čítanka / Pre prvú triedu katol. počiatocných škôl. Spracoval Cyril Gabriel Zaymus, spravujúci prof. na kr. kat. učif. pripravovni baňsko-bystrickej. V Pešti : Vydal Spolok Sv. Vojtecha (Adalberta), 1873 (Tlačou „Minervy“). – 48 s. 8°. – Ref. Rizner VI, s. 189.

Náučná Čítanka Pre Druhú Triedu Katolíckých Počiatocných škôl / Sostavil Gabriel Zaymus ... – [s.e.]. – V Pešti : Vydal Spolok Sv. Adalberta (Vojtecha), 1872 (Fabrikova Ulica Č. 30: Tlačou „Minervy“). – s. IV a 100. Ref. Rizner VI, s. 190.

ZELLIGER, Jozef

Abecedár pre prvú triedu kat. počiatocných škôl / Spísal Jozef Zelliger. – V Pešti: Vydal Spolok sv. Vojtecha (Adalberta), 1871 (Tlačou „Minervy“). – 70 s. ; 8°.

Abecedár pre prvú triedu kat. počiatocných škôl / Spísal Jozef Zelliger. – Druhé vydanie tamže roku tohože. – V Pešti : Vydal Spolok sv. Vojtecha (Adalberta), 1871 (Tlačou „Minervy“). – 70 s. ; 8°.

Abecedár pre prvú triedu kat. počiatocných škôl / Spísal Jozef Zelliger. – 3. vyd. – V Pešti : Vydal Spolok sv. Vojtecha (Adalberta), 1873 (Tlačou „Minervy“). – 70 s. ; 8°.

Abecedár pre prvú triedu kat. počiatocných škôl / Spísal Jozef Zelliger. – 4. vyd. – V Pešti : Vydal Spolok sv. Vojtecha (Adalberta), 1874 (Tlačou „Minervy“). – 70 s. ; 8°. – Ref. Rizner I, s. 5.

Zora: Zábavno-poučný časopis. – Ročník 1. (1870). – V Pešti : Tiskem „Minervy“ I. uhorsko-slovenskej úč. kníhtl., 1870.

Zpráva o vynálezu nového spôsobu sostavenia zvonov Jozefa Pozdecha, fabrikanta mechov a kováča hrubých nástrojov v Pešti. – Pešť : Tlačou „Minervy“, 1872. – 44 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI, s. 223.

Zpráva výboru „Minervy“, prvej uh. slov. úč. kníhtlačiarne a vydavateľstva v Pešti, k riadnemu valnému shromaždeniu pre obchodný rok 1870-1. – Pešť : tlačou „Minervy“. – 8 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI, s. 224.

ZSCHOKKE, Heinrich

Hodiny nábožnosti k výwinu opravdiwého kresťanstwa a domácej Bohoslužby / Heinrich Zschokke ; Prekladajú Pavel Mičinay a Eduard Kastner. – Sošit 1. – W Pešti : Vydáva kníhtlačiareň „Minerva“, 1871. – 30 s. ; 8°. – Ref. Rizner VI., s. 226.

Minerva – the First Hungarian-Slovak Joint Stock Company

Lívia Kurucová

Minerva, the first Hungarian-Slovak printing company, launched its activity officially on 11 November 1869. It occurred on the initiative of Ján Nepomuk Bobuľa. Apart from the shareholding profit, making the publishing of Slovenské noviny and new Slovak books easier and cheaper had been the main goal of the company. During the first meeting already the publishing of non Slovak publications was reckoned with.

In accordance with the original plan, the basic capital of Minerva should have been 40.000 guilders (the then currency „zlatý“), this amount was reduced to a half later on. Due to the possibility of printing in various languages, Minerva was supposed to be the most perfectly equipped printing house in Pešť.

Besides main adherents to the New Slovak School several important Hungarian politicians took part in the inauguration of Minerva. Shortly after the ceremony controversies in the management of the printing house culminated and some prominent shareholders and officials left the company. The biggest problem, the printing house had been facing during the whole time of its existence, was the lack of finances inevitable for the run of the company and the purchase of furniture and equipment. Management was endeavouring to achieve necessary capital by the means of loans from shareholders of the company itself and from various institutions and organizations as well. They applied for a loan even to the government and Matica slovenská.

Minerva printed secular and religious literature – books, journals, calendars and small prints. However, due to insufficient finances the publishing activity of the company had been rather limited. Besides the printing of the Slovenské noviny a great contribution was made by the company by publishing almanac Minerva, the Complete Works of Ján Palárik and Banšel's prose Atalanta. Welcomed with interest were also some popular brochures published in the framework of the edition Popular Library.

The printing company Minerva ceased in 1875 not only because of the lack of financial means but also for the disintegration of the political group

Knižný trh a jozefínska legislatíva

Nariadenia ako prameň informácií v dejinách knižnej kultúry

Petronela Bulková

Dejiny knižnej kultúry predstavujú široké spektrum skúmaných tematických oblastí. Predmetom výskumu sa stáva kniha – ako médium šírenia informácií, ktoré prešlo v priebehu storočí rozsiahlym vývojom svojej formy, spôsobu výroby i rozširovania a spolupodieľalo sa na formovaní myslenia svojich čitateľov.

Knižný trh možno chápať ako priestor, v ktorom sa stretávame s ponukou a rôznymi formami výroby, propagácie, predaja i nákupu tlačenej produkcie. Táto predstavuje finálny produkt – výsledok spolupráce autora, vydavateľa, tlačiara a ďalších osôb, ktoré sa zaslúžili o jej vydanie. Dochádza teda k sprostredkovaniu knihy. Knižný trh sa stáva miestom, na ktorom sa realizuje pohyb literatúry smerom k recipientom – príjemcom informácií.

Problematika knižného trhu a postavenie kníhkupeckej činnosti v rámci neho v jednotlivých historických etapách vývoja spoločnosti je v našich podmienkach spracovaná iba do malej miery. K lepšiemu pochopeniu jeho fungovania treba preskúmať značné množstvo zachovaných prameňov. Jedným z nich sú i *zákony a nariadenia* ako legislatívne nástroje štátnej moci, ktorá sa vďaka nim pokúšala ovplyvňovať charakter i chod knižného trhu. V nich obsiahnuté informácie sa môžu stať podnetom pre ďalší, hlbší výskum.

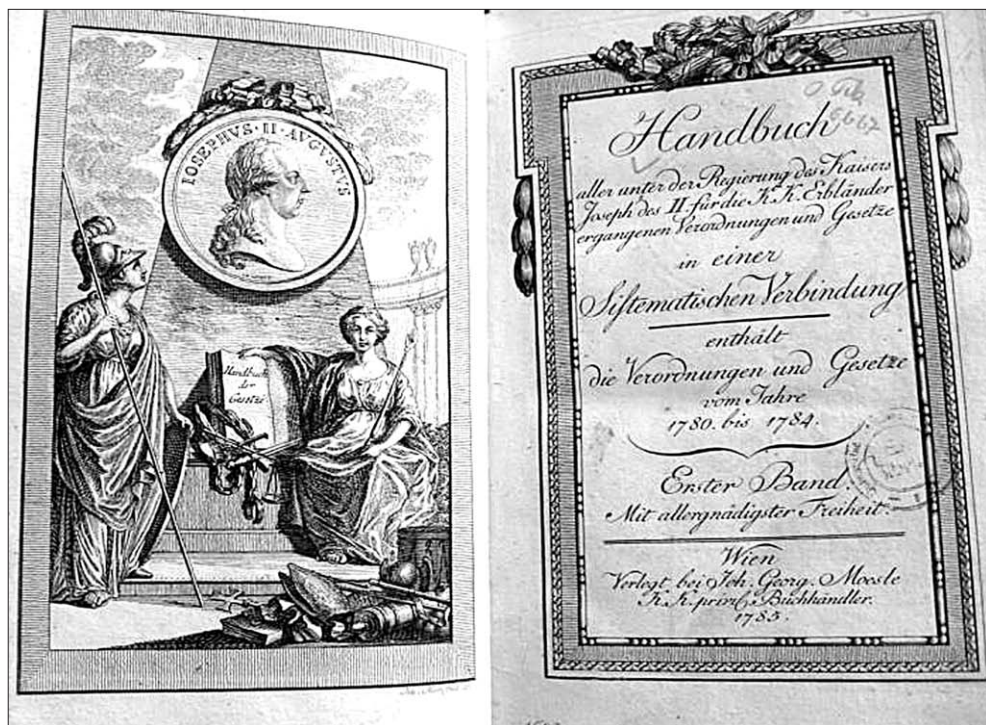
Jozefínske obdobie, t. j. desaťročie vlády Jozefa II. (1780 – 1790) sa pokladá v našich dejinách za vyvrcholenie etapy *osvietenstva* chápaného ako filozofický smer, kultúrne hnutie a ideový systém, ktorý kladie dôraz na ľudský rozum, kritické myslenie a slobodu jednotlivca. Uplatňovanie osvietenských ideí malo viesť k skvalitneniu života celej spoločnosti a tak i k prospechu štátu. V dejinách knižnej kultúry išlo o obdobie uvoľnenia cenzúry, posilnenie produkcie vedeckej, ale i populárno-náučnej literatúry na slovenskom území. Bolo to reflektovanie snahy o racionalizáciu, vzdelávanie, osvetu a náboženskú toleranciu. Toto obdobie charakterizoval ústup latinčiny v prospech nemčiny a jazykov jednotlivých národností a tiež úsilie o sprístupnenie dobového poznania nižším vrstvám obyvateľstva.

Významným činiteľom pri presadzovaní reforiem v tereziánskom a jozefínskom období bol fakt, že s výnimkou úradov prvého stupňa a zemepanstiev bola administratíva v rukách štátu a administratívne reformy, spoločenské procesy v oblasti vzdelávania a spoločenské premeny nebolo možné od seba oddeliť.¹

¹ HEINDL, W. Reforma a modernizácia v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II., s. 20.

Jozef II. vydal v období svojej vlády značné množstvo nariadení.² Boli publikované aj v rozsiahlych viacväzkových kompendiách a dotýkali sa mnohých oblastí spoločenského diania.

Jedným z nich je napr. 10 väzkový komplet – tzv. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung*.³ Táto príručka vychádzala vo Viedni u kníhkupca Johanna Georga Moesleho v r. 1785 – 1788. Pozostávala z 10 väzkov, pričom prvý väzok obsahoval nariadenia a zákony vydané v rozpätí rokov 1780 – 1784. V tomto príspevku čerpáme znenia jednotlivých nariadení práve z neho.

Obr. 1 Titulná strana s frontispisom I. väzku zbierky nariadení Jozefa II. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung* z roku 1785

- ² V tejto súvislosti je dôležité poukázať na skutočnosť, že tieto nariadenia sa vo väčšine prípadov týkali primárne tzv. dedičných krajín a iba výnimočne sa vzťahovali špeciálne na Uhorsko, ktoré malo v rámci ríše osobitné postavenie. Táto skutočnosť je jednou z príčin, prečo je táto oblasť dejín knižnej kultúry u našich rakúskych susedov spracovaná vo väčšej miere a prečo je oveľa komplikovanejšie zaoberať sa týmto druhom výskumu v našich podmienkach.
- ³ Podnet k jeho vytvoreniu, ako sa píše v úvode, dal samotný panovník Jozef II., keď v cisárskom Hofreskripte z 1. Decembra 1783, zdôraznil, že „všetky nariadené rozhodnutia a zákony by mali byť opätovne sústredené a objasnené, aby sa realizoval ich skutočný význam a úmysel.“

Najmä vďaka registrom, pripojeným na záver každého zväzku, sa možno v zbierke pomerne dobre orientovať a jednotlivé nariadenia ľahko vyhľadať.⁴ Už v úvode príručky je jasne vyjadrený úmysel vytvoriť „...nielen spoľahlivú a hodnovernú zbierku nariadení a zákonov, ale aj ich potrebné, užitočné a pohodlné prepojenie..., preto musí byť príručka rozložená na hlavné a vedľajšie skupiny.“ Toto členenie malo zaručiť nasledovné výhody: „odlíšenie jednotlivých matérií, resp. tém; lepšie sprehľadnenie tematiky pre úradníkov; ulahčenie opakovaného hľadania a napokon i možnosť, aby sa každý obchodník mohol poučiť o príslušných nariadeniach pre oblasť, v ktorej podniká.“ Vďaka tomu „...majú predstavení, starostovia a sudcovia zákony usporiadané do jedného celku a podľa nich môžu pripravovať uznesenia či úradné rozhodnutia.“⁵

V nasledujúcich riadkoch si priblížime vybrané nariadenia, dotýkajúce sa vzájomne súvisiacich oblastí dejín knižnej kultúry, akými boli knižný obchod, cenzúra, dotlač kníh, dražby, dovoz kníh a pod.

Knižný obchod

Jozef II. vyjadril svoj liberálny postoj k fungovaniu knižného trhu i v edikte z 20. novembra 1788, kde sa uviedlo, že: „Knihtlačiarne musia byť slobodné, a práve tak aj knižný obchod... a všetky kúpené živnosti zanikajú. Ten, kto si obstará litery, farbu, papier a tlač, môže tlačiť, ... kto vytlačené knihy vyrába alebo tvorí, môže ich sám predávať, pričom všetky podliehajú zverejneným policajným a cenzúrnym nariadeniam.“⁶

Osobitná pozornosť v josefínskej legislatíve sa venovala problematike dražieb kníh. V českých krajinách platilo nariadenie, aby sa pri dražbách pokračovalo v zaužívanej praxi a jednotlivé tituly sa i naďalej spisovali a zasielali na krajinský úrad.⁷ Zoznamy kníh po zosnulých dekanoch, farároch, správcoch, kaplánoch a iných osobách mali obsahovať plné znenie titulu s pripojením roku a miesta tlače.⁸ Nevyžadovali sa len v prípade, ak dražené knihy boli súčasťou pozostalostí zo súkromných knižníc.⁹

Všetkým knihtlačiarom bol povolený obchod s domácimi i dovezenými knihami, „ak týmto prinášajú verejnosti výber a zlacnenie práce, literatúry, zlepšenie a nárast nákladu a obchodu zisk zo zahraničia prostredníctvom výmenného obchodu...“¹⁰

Prihliadalo sa i na to, aké modlitebné knihy, modlitby a piesne majú na sklade kníhkupci, kníhviazači a knihtlačiari k verejnému predaju. V českých krajinách bolo povinné dozerať na to, aby potulní sprostredkovatelia a obchodníci neprináša-

⁴ Orientáciu v texte ulahčoval register v závere publikácie i marginálne poznámky v texte. Spolu vytvorili pomocný aparát, ktorý sprehľadňoval obsah celej príručky.

⁵ Handbuch, s. 5.

⁶ JOSEPH II. Edikt über den Buchhandel, s. [1].

⁷ Ref. 5, s. 469. (Verordnung in Böhmen vom 6. August 1781 und 29. Jänner 1782).

⁸ Ref. 5, s. 469. (Verordnung vom 14. Mai 1783).

⁹ Ref. 5, s. 469. (Hofdekret vom 6. Juni 1783).

¹⁰ Ref. 5, s. 468. (Hofdekret vom 21. Mai 1782).

li absolútne žiadne knihy, predovšetkým nie modlitebné alebo piesne, za účelom predaja. Ani duchovným a kláštrom nebolo povolené obchodovať s podobným typom literatúry, obzvlášť pri kostoloch a pútnických miestach. Tieto knihy by mali byť ihneď odňaté a skonfiškované.¹¹

Cenzúra

Podľa dekrétu z 11. 7. 1781 sa mali všetky zriadené cenzúrne komisie zrušiť a v budúcnosti mala ostať zachovaná jediná *Ústredná knižná cenzúrna komisia* (tzv. Bücherzensurshauptkomission) pre všetky dedičné krajiny so sídlom vo Viedni. Ďalej sa stanovilo, aby sa v každej z ďalších krajín monarchie ponechal tzv. knižný revízný úrad.¹² Správa cenzúrnych úradov a vedenie cenzúrnych transakcií v provinciách sa mala prenechať krajinskému úradu.¹³

Pri vykonávaní cenzúrnych opatrení a revízie kníh platili nasledovné zásady:¹⁴

- *Dovozcovia kníh a súkromné osoby musia dovezené knihy bez váhania ponechať revíznemu úradu.*
- *Každá kniha, ktorá je v súčasnosti povolená, musí byť svojmu vlastníkovi bez zdržania vydaná.*
- *Zakázané knihy zostávajú na revíznom úrade.*
- *Všetky nové vytlačené knihy, ktoré majú iba vedecký alebo umelecký obsah a kde už názov naznačuje, že nebudú smerovať proti náboženstvu, štátu alebo dobrým mravom, budú po ich predbežnom oznámení na krajinskom úrade bez zdržania vrátené vlastníkom.*
- *Ak sa však už z názvu vyplýva opak, budú takéto knihy zadržané na revíznom úrade dotedy, kým nepríde z Ústrednej cenzúrnej komisie do 14 dní na krajinský úrad zoznam zakázaných a povolených kníh.*
- *Len vo výnimočných prípadoch budú knihy predkladané revíznym úradom na posúdenie Ústrednej cenzúrnej komisii.*
- *Kníhkupcom bude povolené, aby odovzdali kontrolnému úradu kvôli ďalším opatreniam, plné znenie názvu tých kníh, na ktoré im ich dopisovatelia dozerajú ešte predtým, ako samotné knihy prídu.*
- *Zakázané knihy, zastrčené do balíka s inými, sa majú odložiť na revíznom úrade a ich zaslanie vydavateľovi sa má zveriť dovozcom kníh, ale v žiadnom prípade sa nesmie skonfiškovať celý balík kníh.*
- *Úmyselné pripojenie zakázanej knihy do balíkov s povolenými knihami je trestné. Preto sa majú dovozcovia kníh, ktorých pristihnú pri obchádzaní kontrol alebo dovezú zakázané knihy, prvýkrát potrestať okrem konfiškácie tejto knihy aj pokutou*

¹¹ Ref. 5, s. 468. (Verordnung in Böhmen vom 21. Dezember 1781).

¹² Tzv. Bücherrevisionsamt.

¹³ Ref. 5, s. 448. (Hofdekret vom 11. Juli 1781).

¹⁴ Ref. 5, s. 450 – 451.

vo výške 150 florénov (zlatých) za každý zakázaný exemplár. Výška pokuty sa pri ďalšom priestupku zvyšuje podľa posudku krajinského úradu. Pri opakovanom porušení bude daná osoba potrestaná odňatím živosti.

- Cestujúci, ako súkromné osoby, by mali byť zadržané iba vtedy, ak si nechajú priniesť alebo prinášajú so sebou viac exemplárov zakázaných kníh, na základe čoho sa predpokladá ich šírenie, alebo ak správanie osoby resp. tajné informácie nabádajú k tejto domnienke. V týchto prípadoch sa predbežne vykoná prehliadka a zakázané knihy sa odoberú či zadržia.
- Cestujúci s knihami privezenými pre ich vlastnú potrebu môžu voľne prejsť.
- V prípade diel, ktoré sú určené k tlači, musia sa všetky rukopisy s odborným vplyvom na vzdelanosť, štúdium a náboženstvo, podľa svojej dôležitosti, zasielať aj Dvornej cenzúrnej komisii (tzv. Hofzensurkommision) vo Viedni v dvoch exemplároch, a to spolu s posudkom, ktorý potvrdzuje, že neobsahujú nič proti náboženstvu, dobrým mravom a zákonom krajiny. Menej dôležité práce sa povoľujú alebo zamietajú prostredníctvom vyhotoveného písomného osvedčenia.
- Napokon bude nariadené kníhtlačiarom a kníhkupcom, aby zodpovedne, pod hrozbou primeraného trestu, všetky diela určené k tlači, doručili na revízny úrad a v súvislosti s dotlačou zahraničnej knihy žiadali o povolenie na krajinskom úrade. Podliehať tomuto revíznemu úradu by mali i obchodníci s medirytinami a inými vyobrazeniami.¹⁵

Aby sa dovoz kníh uľahčil a odstránil sa „nevraživý a nepríjemný nátlak“ pri pohybe kníh, určilo sa dekrétom z 21. septembra 1782, že „revízia kníh bude do určitej miery zverená obecnému úradu a vzhľadom na tento zámer sa ustanovujú nasledovné predpisy“¹⁶:

- Ako bolo i vyššie uvedené, cestujúci sú oslobodení od prehliadok.
- Ak sa doplnia zahraničné knihy alebo sa pripustí prechod dební a balíkov dovozcom kníh, sú tieto knihy podrobené revízii. Následne ich hraničný mýtny úrad po zaplatení cla prideli a zasiela zapečatené obecnému úradu toho mesta alebo mestskej štvrte, v ktorej sa nachádza vlastník týchto kníh.
- Na obecnom úrade podriadení, na to spôsobilí úradníci, oddelia povolené knihy od zakázaných, nových kníh alebo takých, ktoré sa javia ako pochybné, pričom povolené knihy bez zdržania vydajú. Pre zakázané, pochybné a nové knihy sa vypracuje zoznam, ktorý sa zašle na krajinský úrad. Tieto knihy sú zadržané, kým nepríde o nich patričné rozhodnutie.
- Ak sa predloží predbežný zoznam očakávaných kníh zo zahraničia, posieľa ho obecný úrad na krajinský úrad. Tak má obecný úrad pri príchode kníh k dispozícii stanovisko krajinského úradu už vopred, čo napomáha obchodu.

¹⁵ Ref. 5, s. 453. (Böhmisches Intimatum vom 13. Juli 1781).

¹⁶ Ref. 5, s. 452 – 454. (Hofdekret vom 21. September 1782).

- *Obecnému úradu sa priznáva právomoc, aby mohol povoliť prechod jednej alebo niekoľkých nepovolených kníh, ktoré nie sú úplne nemorálneho charakteru, a to bez žiadosti.*
- *Ďalej je povinnosťou obecného úradu neustále udržiavať povedomie o zakázaných knihách. Zoznamy zakázaných kníh, ktoré prišli na úrad, sa majú zaznamenať a čas od času sa má pre ne vyčleniť osobitná kniha, do ktorej sa zapíšu v abecednom poradí.*

Židovské knihy a cenzúrne nariadenia

Od konca 18. storočia sa na cenzúru židovských kníh, tlačí a rukopisov vzťahovali všeobecné pravidlá o cenzúre platné pre celú rakúsku ríšu, ktoré vydal Jozef II.¹⁷ Kontrolórom a prekladateľom hebrejských a židovských spisov a kníh na revíziom knižnom úrade, ako aj pri justičných orgánoch a bankovom administratívnom styku, bol dekrétom z 30. júna 1781 menovaný *Leopold Tirsch* (11. 1. 1733 – 30. 11. 1788).¹⁸ Pôsobil vo funkcii cenzora ešte ako člen jezuitského rádu za vlády Márie Terézie v 60-tych rokoch 18. storočia a zotrval v nej až do svojej smrti. Panovník Jozef II. bol pravdepodobne s kvalitou jeho práce spokojný a jeho zotrvanie v úrade potvrdil. Plnenie cenzorských povinností nebolo dozaista ľahkou úlohou, ako píše sám Leopold Tirsch vo svojej správe spreď roku 1773. Uvádza v nej schopnosť a znalosť, ktoré bol cenzor židovských kníh povinný ovládať. Mal „byť schopný prečítať a preložiť písomné a tlačené texty, čo bolo dosť ťažké. Okrem toho musel vedieť hebrejsky, chaldejsky, rabínsky a židovsky, poznať tisíce skratiek a vyznať sa v obrovskom množstve symbolov a prísloví, pretože všetky texty ich obsahovali.“¹⁹

Ako ďalej uvádza L. Kubátová: „Cenzor... dohliadal nielen na knihy v rakúskej ríši, ale aj na knihy tlačené v Amsterdame, Frankfurtu a v Berlíne, ak sa dovážali a mali distribuovať v rakúskej monarchii, ale tiež i na kalendáre, ktoré sa tlačili v rakúskych tlačiarňach v Salzburgu a vo Fürthe.“²⁰

Indexy zakázaných kníh – Indices librorum prohibitorum

Pre české krajiny platilo ustanovenie, že: „indexy zakázaných a opraviteľných kníh, vyhlásené pražským arcibiskupom, nemajú žiaden účinok. Tieto sa majú prezrieť a len na tie z nich sa má nazeráť ako na zakázané, ktoré za ne boli vyhlásené štátnou cenzúrou“.²¹

¹⁷ KUBÁTOVÁ, L. K cenzúre hebrejských a židovských kníh, tiskú a rukopisú v Čechách od poloviny 16. storočia do poloviny 19. storočia.

¹⁸ Ref. 5, s. 455. (Hofdekret vom 30. Juni 1781).

¹⁹ KUBÁTOVÁ, ref. 17.

²⁰ KUBÁTOVÁ, ref. 17.

²¹ Ref. 5, s. 466. (Hofdekret vom 20 Weinmonat = Okt. 1781).

Cirkevní hodnostáři a cenzúra

Predstavení kláštorov by mali prostredníctvom svojich lektorov, kazateľov alebo iných šikovných rádových duchovných, prehliadať bez odkladu diela zaslané revíznym kontrolným úradom a posúdiť, či sa v niektorom spise nenachádza niečo proti dobrým mravom, náboženstvu alebo štátu.²²

Publikovanie bez „Imprimatur“

Latinské označenie „imprimatur“ definovalo, že príslušný spis prešiel cenzúrou, je schválený a bolo mu udelené povolenie na tlač. Umiestňovalo sa spravidla na úvodné stránky tlače. Ako jeho synonymum sa používali aj termíny – „approbatio“ alebo „facultas“.

Ako vysvetľuje I. Kollárová: „Jeho obsahom bola ustálená formula – presná informácia o autorovi a posudzovanom titule s pripojeným konštatovaním, že dielo neobsahuje nič odsúdeniahodné, a preto môže byť vydané s pripojením mena posudzovateľa.“²³

V spomínanej zbierke zákonov sa k uvedenému povoleniu vzťahovali nasledovné odporúčania:

- *V budúcnosti ani časopisy, ani kalendáre nesmú byť vytlačené bez slovného vyjadrenia „imprimatur“.*²⁴
- *Bez označenia cisársko-kráľovskej cenzúry – „imprimatur“, sa nesmú tlačiť oznámenia, vyhlášky o úľavách, patronátnych sviatkoch, oznámenia spoločností atď., aj keď ide iba o ich dotlač.*²⁵
- *Tí kníhtlačiari, ktorí by čo i len nepatrnejšiu maličkosť, ak by to bolo len pár riadkov, vytlačili bez cenzúrneho „imprimatur“, budú neúprosne postihnutí pokutou od 6 – 12 – 24 dukátov podľa povahy veci. Vyzbieraná pokuta sa použije pre chudobince.*²⁶
- *Zo všetkých novo vytlačených spisov by sa mal zasielať jeden exemplár na papieri určenom na písanie do Univerzitnej knižnice. Tieto diela sa môžu zadávať do tlače na náklady autorov alebo kníhkupcov.*²⁷
- *Brožúry a spisy by mali vždy obsahovať skutočné a nie vymyslené meno autora, inak im „imprimatur“ nebude udelené. Toto platí i pre doteraz anonymné práce a práce určené na nové vydanie. Kníhtlačiari budú povinní informovať čo najsovedomejšie o skutočnom mene a stave autora, aby nemohla byť oklamaná cenzúra.*²⁸

²² Ref. 5, s. 455. (Hofdekret vom 31. Juli 1781).

²³ KOLLÁROVÁ, I. Cenzúra kníh v tereziánskej epoche, s. 16.

²⁴ Ref. 5, s. 455. (Hofdekret vom 11. Juni 1781).

²⁵ Ref. 5, s. 456. (Hofdekret vom 16. Weinmonat = Okt. und 21. Hornung = Febr. 1783).

²⁶ Ref. 5, s. 457. (Verordnung in Böhmen vom 28. Hornung = Febr. 1782).

²⁷ Ref. 5, s. 457. (Verordnung in Böhmen vom 21. Christmonat 1781).

²⁸ Ref. 5, s. 457. (Hofdekret vom 18. April 1782).

- *Aby sa podporil predaj, knihy a brožúry pripravené do tlače sú často zdobené satirickými vinetami, drevorezmi a pod. Tieto však neprechádzajú cenzúrou spolu s rukopisom, často sa vyskytujú na nich nápadné a hanlivé narážky s nemenej nevhodnými textami pod nimi. Preto sa prikazuje, aby všetci drevorezači, medirytci, obchodníci s umením a vydavatelia odovzdávali pod hrozbou veľkej pokuty, prvý výtlačok revíznemu knižnému úradu. Bez získaného povolenia nesmú pokračovať v tlači.*
- *Piesne, určené na verejné príležitosti v meste Viedeň, majú byť odosielané cenzúrnej komisii na udelenie „imprimatur“, a to s pridanými poznámkami, či sa pieseň môže prevolávať alebo nie.²⁹*
- *V budúcnosti by mali byť vyhotovené katalógy verejných čitateľských „kabinetov“ a vytypované knihy vopred zaradiť na knižnú revíziu a tieto zaslať na cenzúru a opravu.³⁰*

Protestantské knihy

Posúdenie takýchto kníh bolo postúpené krajiniskému úradu. Preto sa nemali tieto tituly viac zasielať cisárskej kráľovskej Dvornej cenzúrnej komisii (Hofzensurkommission). Duchovní sa mali usilovať pokojnejším a miernejším presvedčovaním a bez nátlaku získať od poddaných spozorované lákavé knihy alebo ich sami od seba oznámiť úradu, aby ich odobral. Biskupi takéto knihy patrične usporiadali, aby sa rovnako ako v iných krajinách, zamedzilo výmene lákavých za iné dobré knihy z cirkevných fondov. Povinnosťou kňazov bolo získavať vhodné knihy namiesto zakázaných.³¹

Neskôr sa ustanovilo, že sa vo všeobecnosti povolí celému národu každá katolícka Biblia a žiadna kniha sa nebude odoberať. Nikoho nebudú za ňu trestať bez toho, že by sa kniha dočasne predložila Dvornej cenzúrnej komisii.³²

Vo všeobecnosti duchovní nemali zasahovať do obhliadok kníh³³ a ani ich odoberať.³⁴

Naopak, biskupi boli zaviazaní, aby odobrané a ešte existujúce protestantské knihy vrátili ich vlastníkom.³⁵

Tí, ktorí nedoviezli protestantské náboženské knihy v tajnosti, ale ich pri hraničných staniach ohlásili, neboli v žiadnom prípade vnímaní ako trestuhodní.³⁶

²⁹ Ref. 5, s. 457. (Hofentschliessung vom 3. Hornung = Febr. 1783).

³⁰ Ref. 5, s. 457. (Hofentschliessung vom 29. März 1783).

³¹ Ref. 5, s. 458 – 459. (Böhmisches Intimatum vom 17. Juli 1781).

³² Ref. 5, s. 459. (Hofdekret vom 10. August 1781).

³³ Tzv. Büchervisitation

³⁴ Ref. 5., s. 459. (Verordnung in Böhmen von 15. April 1782).

³⁵ Ref. 5, s. 460. (Hofdekret vom 12. Weinmonat = Oktob. 1782).

³⁶ Ref. 5, s. 460. (Hofdekret vom 28. Jänner 1782).

Aby sa zabránilo nepokojom, poddaných – podomových obchodníkov s protestantskými knihami sa opýtali, či prihlásili dovezené knihy pri hraničných stani-
ciach a náležite ich preclili. Mali sa preukázať vystaveným potvrdením o zaplatení
mýta, potom sa im knihy neodobrali, boli však menovite zaznamenaní a oznámení
na krajinskom úrade.³⁷

Pri odňatí týchto kníh mali vyžiadať potvrdenie o zaplatení cla. Pre obchod-
níkov a sprostredkovateľov obchodu to znamenalo, že také knihy, ktoré neboli nále-
žite preclené a oznámené sa odobrali.³⁸

Import kníh, potrebných pre tri povolené (tolerované) náboženstvá, ktoré
neurážali vtedajšie náboženstvo a neškodili štátu, ale podliehali cenzúrnemu zákazu,
sa dal ťažko zakázať. Tieto knihy preto u všetkých kníhkupcov evidovali tak dlho, kým
si potrebné výtlačky luteránskych a reformovaných kníh neobstarali v krajine sami.

U poddaných nemal vykonávať kontrolu kníh ani úrad, ani klérus.

Poddaní museli oznámiť nimi požadované knihy svojmu úradu, ktorý o tom
upovedomil obecný úrad a ten následne krajinský úrad. Napokon im tieto knihy za-
bezpečili za veľmi lacnú cenu prostredníctvom kníhkupca.

V žiadnom prípade sa netolerovali podomoví obchodníci. Keď ich pristihli
s knihami bez potvrdenia o zaplatení cla, tak sa im knihy odobrali.³⁹

Protestantské učebnice a náboženské knihy, ktoré obsahovali iba protestant-
ské vety a poučky, sa mohli tlačiť len v cisársko-kráľovských krajinách.⁴⁰

Dotlač kníh

Kníhtlačiarom a obchodníkom bola zakázaná *dotlač*⁴¹ *domácich vydání*, ktoré
prislúchali oprávnenému vydavateľovi, a to pod hrozbou ťažkej pokuty. Naproti to-
mu *dotlač zahraničných kníh sa mala povoliť* ako obchodná činnosť každému kníhtla-
čiarovi, ak túto prácu jeden alebo viac domácich tlačiarov už vydalo.⁴²

Dotlač týchto kníh by sa nemala zastierať zmenou miesta, a to z toho dôvo-
du, aby sa zakázané knihy ľahko „neplížili“ ako na prvý pohľad vyzerajúce domáce
tlače. Preto bolo treba zakaždým vytlačiť skutočné miesto vydania a nie, ako sa to už
stalo v českých krajinách, uvádzať mesto Praha.⁴³ Nariadenie proti dotlači sa rozšíri-
lo aj na medirytiny.⁴⁴

³⁷ Ref. 5, s. 460. (Verordnung in Böhmen vom 27. März 1782).

³⁸ Ref. 5, s. 460 – 461. (Verordnung in Böhmen vom 9. April 1782).

³⁹ Ref. 5, s. 461 – 462. (Hofdekret vom 17. April 1782).

⁴⁰ Ref. 5, s. 462. (Hofdekret vom 14. September 1782).

⁴¹ Tzv. Nachdruck. V odbornej literatúre sa často vyskytuje pre tento termín označenie
„dotlač“. Prekladové slovníky stanovujú niekoľko možností prekladu: 1. nedovolená,
neoprávnená tlač; 2. dodatočná tlač, dotlač. Z kontextu vyplýva, že ide o tlač titulu, ktorý
už vyšiel v zahraničí, alebo na domácej pôde a určitý tlačiar má záujem ju opäť vytlačiť.

⁴² Ref. 5, s. 463. (Hofdekret vom 13. Jänner 1781).

Kalendáre

Privilégium na francúzske noviny a taktiež všetky privilégiá na tlač krakovského kalendára (Krackauer Kalender) prestali platiť.⁴⁵

Knihy určené k obradom

Zahrančné breviáre, misály, antifonáre, zborové spevníky a iné podobné knihy bolo *zakázané priviesť zo zahraničia* pod hrozbou konfiškácie alebo inej pokuty, pretože bolo povolené každému rádu sa v tejto záležitosti obrátiť na viedenských alebo iných kníhtlačiarov v dedičných krajinách.⁴⁶

Záver

Pri výskume dejín našej knižnej kultúry sa nám neustále odhaľujú nové informácie. Pre získanie komplexnejšieho a plastickejšieho obrazu o charaktere a fungovaní jej zložiek je potrebné vziať do úvahy i ďalšie pramene, ktorým sa doteraz nevenovala veľká pozornosť. Jedným z nich sú i úradné nariadenia, vyhlášky a ďalšie dobové legislatívne dokumenty, a to na úrovni celoštátnej, ako i lokálnej. V publikovanej literatúre sa často stretávame so zovšeobecňujúcimi, opakujúcimi sa tvrdeniami, ktoré popisujú dopady josefínskych reforiem na našu spoločnosť v 80-tych rokoch 18. storočia najmä z pohľadu hospodárskeho či politického a pod. Podrobnejší výskum legislatívy so vzťahom ku knihe však informuje o úsilí štátnej moci usmerňovať dianie na knižnom trhu a môže viesť k tvorbe doteraz neznámych zistení. Obdobie vlády Jozefa II. je pre takýto výskum nepochybne veľmi podnetné, a to najmä vďaka značnému množstvu vydaných dekrétov smerujúcich k úprave dobovej praxe v kníhtlačiarstve, vydavateľstve či kníhkupectve a pod. V tomto príspevku je zverejnené iba malé percento z nich, a preto sa neodvažujem vytvoriť z nich zovšeobecňujúce závery, ale najmä podporiť záujem odbornej verejnosti o tento druh dokumentu ako dôležitého prameňa výskumu.

⁴³ Ref. 5, s. 464. (Verordnung in Böhmen vom 5. April 1781).

⁴⁴ Ref. 5, s. 460 – 461. (Hofdekret vom 21. Mai 1782).

⁴⁵ Ref. 5, s. 464. (Hofdekret vom 12. März 1782).

⁴⁶ Ref. 5, s. 465. (Hofdekret vom 8. Weinmonat = Oktob. 1781).

Zoznam bibliografických odkazov

Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung. B. 10. Wien : Joh. Georg. Moesle, 1788. 992 s.

HEINDL, W. Reforma a modernizácia v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II. In *Die Maria-Theresianischen und Josephinischen Reformen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slowakei.* Bratislava : Stimul, 1998. ISBN 80-8697-81-5. s. 19 – 29.

JOSEPH II. Edikt über den Buchhandel: [20. 11. 1788]. In *Deutsches gemeinnütziges Magazin.* [online]. 1790, Jhg. 2, No. 4 [cit. 2007-07-15], s. 229 – 230. Dostupné na internete:
<<http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufklaerung/suche.htm>>.

KOLLÁROVÁ, I. *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche.* Bratislava : Ústredná knižnica SAV, 1999. 132 s. ISBN 80-88940-03-6.

KUBÁTOVÁ, L. K cenzúre hebrejských a židovských kníh, tisků a rukopisů v Čechách od poloviny 16. století do poloviny 19. století. In *Národní knihovna : knihovnická revue* [online]. 2003, roč. 13, č. 1 [cit. 2007-07-18], s. 12 – 20. Dostupné na adrese:
<<http://full.nkp.cz/nkkkr/NKKR0301/0301012.html#20>>.

Ratio educationis 1777 a 1806. Z latinského originálu preložili Ján Mikles a Mária Novacká. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 455 s.

The Book Market and the Legislation under Joseph II

Decrees as a Resource of Information in the History of Book Culture

Petronela Bulková

The main objective of the article is to draw attention to the existence of period legislative documents as a resource of information for the study of book culture history. It is drawing from the first volume of handbook of published decrees – so called *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung*, consisting of set of edicts and decrees issued by the emperor Joseph II in the period of 1780 – 1784. Wording of the decrees is reflecting the efforts of the emperor to influence the book market and the processes occurring in it. It was especially book import and export, censorship, book auctions, regulation of Protestant books distribution, giving permissions or reprints of titles already published.

Slovacikálne mapy, geografické a cestopisné diela v 17. – 19. storočí

Angela Škovierová

Obdobie renesancie, 15. a 16. stor. sa nazýva aj obdobím zemepisných objavov, pretože roku 1492 objavil Krištof Kolumbus Ameriku, Vasco da Gama prekliesnil roku 1498 morskú cestu do Indie a Fernao de Magalhaes oboplával v rokoch 1519 – 1521 zemeguľu. Predpokladom úspešných objavov boli nové poznatky v oblasti navigácie a kartografie a rozvoj moreplaveckej techniky. K úplne novému pohľadu na svet viedol v 15. storočí poznatok, že Zem je guľatá. Toto poznanie vystriedalo dovtedajšiu predstavu, podľa ktorej mala mať Zem tvar kotúča. Norimberčan Martin Behaim navrhol roku 1492, teda v roku, keď Kolumbus objavil Ameriku, prvý glóbus.¹ Aj úspešnosť zámorských ciest a objavov podmieňoval a zároveň nimi bol ovplyvnený rozvoj niektorých vied napr. astronómie, fyziky, geografie. Rozkvet cestovateľských výprav umožnil aj rozkvet výroby máp.

Najmä v starších dobách boli mapy priam umeleckými dielami. Ich tituly bývali orámované ozdobnými kartušími² alebo boli súčasťou honosných pareg s rozličnými výjavmi, zväčša alegorickými. Mapy často dopĺňali rozličné kresby – veduty miest, postavy v typickom oblečení, výjavy z bitiek a pod. Aj samotná mapová kresba bývala graficky prepracovaná. Terén vyjadrovala sústava kopčiekov alebo kresba lesov, obce a mestá zas znázorňovali náčrty skupín domov a hrady, ba niekedy i mestá – neraz sa zobrazovala ich skutočná podoba. Jednotlivé krajiny často označovali ich znaky.

Prvé geografické diela viažúce sa vďaka svojim pôvodcom ku Slovensku (i keď ich predmetom nebol opis slovenských reálií) boli plzeňské tlače pôvodom slovenského tlačiara Mikuláša Bakalára Štetinu: *Traktát o zemi svaté* (1497), kde autor Bernhard von Breidenbach objasňuje pútnikom túžiacim plaviť sa do Svätej zeme, cez ktoré krajiny, mestá a ostrovy sa budú plaviť, ak začnú svoju cestu v Benátkach, *Spis o nowych zemiech A o nowem swietie o niemžto gsme prwe žadne znamosti neměli Ani kdy czo slichali...* (1503 – 4), ktorého autorom bol Amerigo Vespucci a *Mandyvilly Jana Knížka o putování jeho po světe, po zemi i po moři, téměř skrze všechny země a krajiny* (1513).³ V humanistickej literatúre je pomerne frekventovaným žánrom i tzv. popularizačná próza. Aj najvýznamnejší slovenský humanistický básnik Martin Rakovský vydal už

¹ Kronika ľudstva, s. 370.

² Kartuš – z latinského cartuccio = štít; plocha, rôzneho tvaru s ozdobne vyvinutými okrajmi vytvárajúcimi základné motívy renesančnej a barokovej ornamentiky: prebĕjané, zavĕjané a boltcové uplatňované v plastickej podobe, ale tiež v malbe, najmä grafike. Kartuše boli používané ako rýdzo dekoratívne prvky alebo niesli znaky a nápisy.

³ Mikuláš Bakalár Štetina, s. 22 – 28.

roku 1558 v Prahe opis mesta Louny – *Descriptio urbis Lunae Boiemicae*. Živý a pútavý opis mesta sa týka jeho polohy, úradov, obyvateľstva, remeselníkov, hradieb a budov, námestí, kostola a novej školy, predmestí, rieky Ohře, podnebia, lúk, ovocia a záhrad, Prameňa života, stád a kráv, viníc, obilia a kameňolomov a autor venuje pozornosť aj znakom mesta.⁴

Politicky motivovaná bola cesta humanistického básnika a vzdelanca Pavla Rubigalla, ktorý sa v júli roku 1540 pridal k delegácii uhorských stavov vedenej Štefanom Verböcím. Delegácia bola po smrti Jána Zápoľského vyslaná do Konštantínopolu prosiť sultána Sulimana I. o ochranu jeho nedospelého syna Jána Žigmunda. V diele *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani* (Wittenberg 1544) okrem historických reflexií a reminiscencií možno nájsť charakteristiku Srbov, opis Bulharska, Chrámu Božej Múdrosti a konštantinopolského prístavného areálu Galaty.⁵

Na Slovensku boli do roku 1700 vydané štyri geografické diela. Prvé z nich – dielo učiteľa a rektora košickej školy pochádzajúceho z Moldavy nad Bodvou – Szepesi Csombora Mártona vyšlo v Košiciach u Jána Festusa roku 1620 pod názvom: *Europeica Varietas. Avagy Szepesi Czombor Mártonak Lengyel, Mazur, Pruz, Dania, Frisia, Hollandia, Zelandia, Anglia, Gallia, Német es Chech Országon vizontag: az ... Tengeren valo bujdosázaban látit, kallot ... dolgoknak rövid le irása ...*⁶

Ďalšou v poradí je bardejovská tlač J. Klösa mladšieho z roku 1639 od autora Davida Frölicha (Jadro praktického zemepisu...) *Medula geographica Practicae Peregrinantium imprimis usui, deinde Historiarum et rerum hoc tempore belicissimo gestarum, gendarumque pleniori cognitioni accomodata...* Na titulnom liste sa možno dočítať, že autor napísal dielo čiastočne na základe skúsenosti vlastnej, čiastočne na základe čítania starších geografov: ... *Partim experientia atque oculari observatione, partim lectione veteriorum geographorum concinanta, in prodromum suae bibliothecae ac cynosura peregrinantium.*⁷ Prakticky celé toto dielo autor zaradil do iného svojho diela *Bibliotheca seu cynosura peregrinantium* (Knížnica pre cestujúcich, Ulm 1644). Tlač opisuje len región Karpát a poukazuje na jeho históriu. Podstata tohto diela spočíva v heslovitých informáciách o cudzích, najmä európskych štátoch, mestách, horstvách, riekach a prírodných zvláštnostiach. Iným svetadielom autor venoval menšiu pozornosť a napodiv aj geografia Uhorska, slovenské územie nevynímajúc, je v nej zastúpená skromne. Pozornejšie tu však rozobral najrozmanitejšie problémy a potreby cestovateľa. Bol to akýsi encyklopedický sprievodca, no zároveň oslava cestovania ako jedného z najhlavnejších prameňov vedeckého poznávania. David Fröhlich od roku 1632 pravidelne vydával latinské, nemecké a v niektorých rokoch aj maďarské alebo slovenské astronomicko-meteorologické, cirkevno-politické a historické kalendáre. Tie si za 23 rokov svojej existencie získali nesmiernu obľubu v celej monarchii. Via-

⁴ Slovenský biografický slovník V, s. 32 – 33.

⁵ ŠKOVIERA, D. Horatiovo Iter Brundisinum a Rubigallovo Hodoeporicon itineris Constantinopolitani, s. 228 – 229.

⁶ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, s. 210, záznam. č. 488.

⁷ ČAPLOVIČ, ref. 5, s. 102 – 103, záznam č. 170.

ceré ročníky (najmä nemecké verzie), okrem vlastného kalendária⁸ a údajov o termínoch trhov či jarmokov v jednotlivých uhorských mestách a mestečkách, obsahovali aj pútavé správy, články z oblasti histórie, zemepisu, meteorológie atď. Napr. v kalendári na rok 1640 začal na pokračovanie vychádzať geografický opis Nového sveta – Ameriky. Pochopiteľne v jednotlivých článkoch sa so serióznymi vedeckými informáciami premiešali aj rozmanité dobové fikcie a povery. Jednako však Fröhlichove kalendáre v našich pomeroch zohrali významnú priekopnícku úlohu pri masovej popularizácii vedeckých poznatkov.⁹

Slovenská kartografia definovaná ako vedný odbor zaoberajúci sa znázorňovaním zemského povrchu, nebeských telies a objektov, javov na nich a ich vzájomných vzťahov, môže vykázať len skromné výsledky. Výsledkom kartografických snáh sú mapy – tlače, ktoré označujú v rovine zemský povrch alebo jeho časti. Prvé mapy sa rezali do dreva, neskôr to boli medirytiny. Delia sa na mapy topografické (mapy terénu), geografické, orografické (mapy pohorí), hydrografické, geologické a i. Druhú veľkú skupinu tvoria mapy nebies (mapae coelestes, mapae astronomicae). Tieto bývajú zväčša súčasťou astronomických diel.

Jediná mapa, ktorá vyšla u nás – v trnavskej akademickej tlačiarňi do roku 1700 pod názvom *Situs meridiani Tyrnauiensis cum potioribus locis Ungariae et Prouinciarum aliarum*, je súčasťou kalendára (bežného, akých v Trnave vyšlo niekoľko) na rok 1677 *Kalendarium typographiae Tyrnaviensis. Pro anno Christi M. DC. LXXVII ad Meridianum Tyrnaviensem: Longitudinis graduum 40 et latitudinem, seu elevationem poli graduum 48...* Táto mapa znázorňuje okrem Uhorska aj susedné krajiny, napr. Rakúsko – Tirolsko, Bavorsko, Čechy, Moravu, Prusko, Dalmáciu a Taliansko a na titulnom liste kalendára zaberala skoro celú dolnú polovicu.¹⁰

To, že u nás vyšlo tlačou len nepatrné množstvo diel z oblasti cestopisnej, geografickej alebo vlastivednej literatúry, neznamená, že rôzni predstavitelia verejného, vedeckého alebo náboženského života, necestovali. Mnohí z nich navštívili aj pomerne vzdialené krajiny väčšinou v súvislosti s vykonávaním svojho povolania v štátnej správe alebo cirkevnom úrade, no boli i takí, čo cestovali nedobrovoľne.

Napr. banský odborník a popredný faktor Turzovsko-Fuggerovskej spoločnosti Ján Dernschwamm sa ako súkromník na vlastné náklady pridal k cisárskej delegácii do Istanbulu, ktorú viedol biskup Anton Vrančič. Bol v nej aj František Zay a prešovský humanista Ján Belsius. Neskôr vedenie deputácie prevzal známy európsky humanista O. G. Buseque. Ján Dernschwamm na tejto ceste sledoval predovšetkým vedecké ciele. Svoje bohaté poznatky zhrnul v *Denníku cesty do Istanbulu a malej Ázie*. Písal si s významnými humanistickými učencami, napr. so Šebastiánom

⁸ Kalendárium, t.j. súpis dní, týždňov a mesiacov bežného roku v časovom postupe s rôznymi údajmi napr. astronomickými, cirkevnými alebo historickými. Kalendárium je časť kalendára.

⁹ TIBENSKÝ, J. Dejiny vedy a techniky na Slovensku, s. 59.

¹⁰ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, s. 227 – 228, záznam. č. 2089.

Münsterom, ktorý v otvorenom liste uverejnenom roku 1551 v predhovore k svojmu dielu *Základy matematiky* poďakoval Dernschwammovi, že mu pre geografické dielo *Cosmographia* posielal správy a údaje „o Spiši, Karpatoch a tamojších baniach“.¹¹

Už od polovice 16. storočia bolo jednou z cieľových krajín kresťanských misionárov Japonsko, o čom svedčia početné dobové tlače založené na autentických zážitkoch pisateľov, prinášajúce rozprávania o živote a hrdinskej smrti misionárov.¹² V roku 1689 v Trnavskej akademickej tlačiarňi bolo vydané aj dielo Adama Weidenfelda: *Epistolae Patris Adami Weidenfeld ad Admotum R. Patrem Oliva Prepositum generalem Societatis Jesu Tyrnaviae*¹³ Dielo adresované provinciálovi rehole obsahuje listy z jezuitskej misie v Japonsku, v ktorých autor opisuje polohu, charakter, prírodné podmienky, vládu, náboženstvo a možnosti objavovania rôznych zaujímavostí v tejto krajine.

S náboženským presvedčením autorov je spojený i ďalší typ literatúry – cestovné denníky protestantských autorov, v ktorých sa opisujú bratislavské súdy v roku 1674, utrpenie v leopoldovskom žalári v rokoch 1674 – 1675, cesta na španielske galeje v Neapole, útek z vojenského sprievodu v roku 1675 a putovanie cudzinou v rokoch 1675 – 1676. Tobiáš Masník vo svojom cestovnom denníku *Vezení i vysvobození kneze Tobiáše Masniciusa* kládol dôraz skôr na dejové zložky, výsledkom čoho bol pomerne malý záujem o krajové zvláštnosti, zvyky a život obyvateľstva a len zbežný pohľad na neapolské a rímske pamätihodnosti. Ján Simonides sa vo svojom denníku *Incarceratio, liberatio et peregrinatio* zaoberá i geografickými, hospodárskymi, politickými, spoločenskými, sociálnymi a náboženskými pomermi. Antické umenie v Neapole, Benátkach a Florencii obdivuje rovnako ako sakrálne a mimoriadne ho nadchýnajú prírodné krásy a javy. Autobiografická próza Eliáša Lániho *Kurze und warhafte historische Erzählung* má formu beletrizovaného cestovného denníka, v ktorom autora skôr zaujímajú osobné zážitky a príbehy z ciest ako cestopisné dojmy – geografia kraja, kultúrne pamiatky, život, zvyky a myslenie obyvateľstva. Cestopisné postrehy a poznámky sú veľmi letné.¹⁴ Literárnym dielom skutočných umeleckých kvalít je *Itinerarium* (Cestovný denník) Daniela Krmana mladšieho z rokov 1709 – 1711, ktoré vzniklo na základe jeho zápiskov z putovania za švédskym kráľom Karolom XII. Popri osobných zážitkoch sa v ňom autor zaoberal aj geografickými, hospodárskymi, politickými, spoločenskými, sociálnymi a etnografickými pomermi a podal pomerne objektívny obraz spoločenskej situácie a sociálnej biedy v krajinách, ktorými prechádzal. Etnografické pozorovania najmä z územia Ukrajiny a Moldavska patria k najpodrobnejším etnografickým záznamom z 18. storočia.¹⁵

¹¹ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 56 – 57.

¹² KAŠPAROVÁ, J. „Filipínska inkunábule“, pronásledování křesťanů v Japonsku a pražští „Hyberní“, s. 79 – 80.

¹³ ČAPLOVIČ, ref. 8, s. 773 – 774, záznam č. 2213.

¹⁴ MINÁRIK, J. Dobový dokument alebo literárne dielo?, s. 184 – 189.

¹⁵ Slovenský biografický slovník III, s. 269.

Geograficko-historický opis Uhorska humanistického vzdelanca, cirkevného a krajinského hodnostára zastávajúceho vysoké úrady pri uhorskom kráľovskom dvore Mikuláša Oláha ostal v rukopise a vydali ho až v 18. storočí dvaja vedci slovenského pôvodu (najprv M. Bel a potom F. A. Kollár). Vo vlastivednom výskume došlo však už predtým k významnej udalosti. Lazarus Rosseti, tajomník ostrihomského arcibiskupa Bakócza okolo roku 1513 vypracoval prvú mapu Uhorska, ktorá prirodzene zahŕňa i Slovensko. Tlačou vyšla až roku 1528. Na ďalšom vlastivednom bádani v Uhorsku mali veľký podiel rakúski humanisti. Roku 1556 vydal M. Zimmermann vo Viedni dielo *Königreich Ungarn Beschreibung*. Rozsiahly úvod k tejto práci napísal Wolfgang Lazius, ktorý neskôr vyhotovil ďalšie mapy Uhorska. O rozvoj uhorskej kartografie sa v tomto období zaslúžil i uhorský historik a učenec zastávajúci na viedenskom dvore miesto cisárskeho historiografa Ján Sambucus.¹⁶

O minerálne a horúce liečivé pramene v krajine sa zaujímal uznávaný lekár, liečiteľ, balneológ a diplomat Juraj Wernher. Výsledkom tohto záujmu bol latinský spis *Rozprava o podivuhodných vodách Uhorska*, ktorý vyšiel roku 1549 v Bazileji a neskôr nasledovali ďalšie latinské a nemecké vydania. Roku 1551 vydal J. Wernher samostatné stručné dielo *O pozoruhodných prameňoch na Spiši*. Wernherova *Rozprava o podivuhodných vodách Uhorska* vyvolala značný ohlas. Mnohí autori sa na ňu odvolávali aj v neskoršom období. Predstavuje začiatok vedeckého záujmu o zvláštnosti slovenskej prírody, najmä o minerálne pramene. Celkom na konci 16. storočia vydal brniansky lekár Tomáš Jordan dielo o liečivých prameňoch na Morave, do ktorého zahrnul ako samostatnú časť *Rozpravu o pôvode a úžitku trenčianskych kúpeľov*. Adam Trajan – pobielohorský exulant a duchovný v Drahovciach napísal roku 1642 latinskú báseň oslavujúcu liečivú silu piešťanských kúpeľov *Salluberrimae Pistiniensis thermae*.¹⁷ Táto skladba obsahovala okrem opisu liečivého účinku piešťanských prameňov z pohľadu lekárskej problematiky aj cenné poznatky o dobových reáliách, takže z nej čerpal a prvý upozornil na jej význam aj Matej Bel vo svojom diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica*.

Až v 17. stor., keď boli položené prvé základy matematického a fyzikálneho zemepisu, bolo možné vytvoriť spoľahlivé mapy s určením zemepisnej šírky a dĺžky. Na Trnavskej univerzite sa vlastivedným disciplýnam venovala relatívne malá pozornosť. Zemepis sa vo veľmi obmedzenom rozsahu prednášal v rámci matematiky ale až v prvej polovici 18. storočia vyšlo niekoľko prác zo všeobecnej geografie (P. Kolosváry 1724, S. Bačák 1745).¹⁸ Lubomír Prikryl uvádza ako najstaršie geografické dielo slovenského autora prácu profesora Trnavskej univerzity Martina Sentivániho (1635 – 1705) *Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea*. Toto dielo vyšlo v Trnave v roku 1689. M. Sentiváni do neho prebral časti z trnavských kalendárov.¹⁹ Ro-

¹⁶ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 56.

¹⁷ ČAPLOVIČ, ref. 8, s. 603, záznam č. 1750, TIBENSKÝ, ref. 7, s. 57.

¹⁸ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 78.

¹⁹ ČAPLOVIČ, ref. 8, s. 732, 738, 742, 758 a ďalšie, PRIKRYL, L.V. Vývoj mapového zobrazovania.

ku 1686 bolo v trnavskej akademickej tlačiarňi vydané *Calendarium Tyrnaviensae ad annum Christi M. DC. LXXXVII. Tertium post Bissextillem ad meridianum Tyrnaviensem, et Elevationem Poli 48, graduum et usum Hungariae et Vicinarum Provinciarum*. Na frontispice je rytina miest a hradov napr. Cinibium (Sabinov), Cassovia, Eperiesinum, Bartpha, Neogradium (Novohrad), Leutschovia, BVivarinum (Nové Zámky), Makovicza.²⁰

Prvou závažnejšou prácou zahraničných učencov a publicistov zameranou na obohatenie historicko-geografických poznatkov o Uhorsku a v rámci neho aj o Slovensku bola *Ungarische Chronologie*, ktorú vydal nemecký publicista Hieronymus Ortelius roku 1613. Dielo vyšlo neskôr rozšírene ešte niekoľko ráz pod názvom *Ortelius redivivus*. Viacerých vydaní sa dočkalo i nemecké dielo geografa Martina Zeitlera *Opis Uhorského kráľovstva* (1646, 1660, 1690). Podobný charakter mali aj diela sedmohradčana J. Krekwitz a J. Wagnera z Norimbergu. Všetky tieto práce pripravovali pôdu veľkému vlastivednému dielu Slováka Mateja Bela. Latinské dielo viedenského jezuitu Michala Bantardiho *Topografia veľkého Uhorska*, ktoré vyšlo roku 1718 malo už podobnú štruktúru ako o dve desaťročia neskôr vydávané Belove mnohohväzkové Historicko-geografické poznatky o Uhorsku *Notitia Hungariae novae historico-geographica*.²¹

AJ Gróf Ferdinand Marsigli z Bologne (1660 – 1730) podnikol niekoľko študijných ciest aj do stredoslovenskej a východoslovenskej banskej oblasti. Usilovne spracovával vedecké materiály získané pozorovaním prírody v Uhorsku a roku 1726 vydal v Haagu a v Amsterdame mimoriadne rozsiahle šesťväzkové dielo *Danubius Panonico-Moesicus – Dunaj panónsko-moezijský*.²² V treťom zväzku spracoval naše nerastné bohatstvo a vari ako prvý vyhotovil „mineralogickú mapu“ Slovenska.²³

Vysokoškolský učiteľ, polyhistor Samuel Timon patrila k zakladateľským osobnostiam modernej kritickej historiografie Uhorska. Výsledky topografického a historicko-geografického výskumu publikoval v topografii významnejších uhorských miest a mestečiek *Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia*, ktorá vyšla v Trnave roku 1702. Dielo obsahuje údaje o 51 mestách v Uhorsku, z nich 23 na území dnešného Slovenska. V diele Popis rieky Tisy a sčasti aj Váhu *Tibisci Ungariae fluvio notitia, Vagisque ...* (Košice 1735) opisuje vodstvo vo viacerých slovenských stoliciah, pričom popri latinských a maďarských názvoch uvádza niekde len slovenské pomenovania (Veličná, Žilina, Beckov, Vrútky a i.).²⁴

Po roku 1700 vychádza dosť slovacikálnych máp, avšak nie na území Slovenska. Celoživotným dielom Mateja Bela a výsledkom jeho systematickej bádateľskej činnosti i organizačných schopností je mnohohväzkové dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Nové historicko-geografické poznatky o Uhorsku), v kto-

²⁰ ČAPLOVIČ, ref. 8, s. 758, záznam č. 2171.

²¹ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 78.

²² Moezia bola stará rímska provincia pod Panóniou.

²³ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 78.

²⁴ Slovenský biografický slovník VI, s. 70.

rých zhrnul súveké dejepisné, politicko-administratívne, prírodovedné, etnografické a iné poznatky o Uhorsku. Štruktúru diela usporiadal podľa jednotlivých stolíc. V rámci tej-ktorej stolice sa Matej Bel zaoberal najprv jej dejinami a dejinami slobodných kráľovských miest v nej, ďalej opisoval prírodné pomery v príslušnej župe – vrchy, charakter pôdy, rieky, minerálne pramene a kúpele, prírodné bohatstvá, charakter obyvateľstva atď. Najviac miesta vždy zaberá topografický opis, členený podľa politických okresov danej stolice. V tejto časti sumarizoval základné historické i dobové údaje o každej obci. Žiaľ z tohto obrovského diela, ktoré je podnes cenným historickým prameňom o Slovensku, vyšli iba štyri zväzky (prvý vo Viedni roku 1735), obsahovali „známosti“ o Bratislavskej, Turčianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Peštianskej, Novohradskej, Tekovskej a Hontianskej stolici. Zhodou okolností teda prevažne vyšli práve slovenské stolice. Opis ostatných stolíc, ktorý tvoril väčšiu časť tohto diela ostal v rukopise.²⁵ *Notitia Hungariae novae historico-geographica* boli na svoju dobu pomerne chudobné na grafické prílohy. No roku 1753 vyšlo v Bratislave aj iné Belovo dielo *Compendium Hungariae Geographicum*, ku ktorému bola vydaná mapová príloha (*Tabula nova inclyti regni Hungariae iuxta nonnullas observationes Samuelis Mikovini concinanta ab Erico Tritsch*). Slovenský rytec, kartograf a banský geometer Samuel Mikovíni už roku 1732 v Bratislave samostatne vydal latinský list o spôsobe zostavovania miestopisných máp v Uhorsku *Epistola de methodo concinandarum mapparum Hungariae topographicum*. Prácu doplnil mapou s ukážkou svojich triangulácií. Názov mapy *Vestigium operationis astronomico-geometricae* tu bol na plachte, ktorej horná časť bola navinutá na tyči. Tyč s plachtou držal v pazúroch orol. Vľavo od toho bola postavička cherubína s meračskými prístrojmi – polkruhom, lineárom, odpičovadlom. Celú kresbu umiestnil autor do ľavého horného rohu mapy. Neskôr v prvom zväzku Belových „Notícií“ uverejnil Samuel Mikovíni aj rozpravu o metóde vlastnej tvorby máp. Jeho kartografická metóda bola už prísne vedecká. Astronomickými meraniami určoval zemepisné šírky a dĺžky. Touto metódou určil aj presné polohy viacerých miest v Uhorsku. Oporné body jeho trigonometrickej siete tvorili Bratislava, Jur pri Bratislave, Nitra, Banská Bystrica, vrchy Vojšín a Sitno. I keď mnoho máp S. Mikovíniho ostalo v jeho rukopisnej pozostalosti, výsledkom jeho kartografickej činnosti sú takmer všetky astronomicko-geometrické mapy v „Notíciách“ M. Bela. Samuel Mikovíni sa prísne pridržal zásady zobraziť na svojich mapách skutočný obraz mapovaného územia. Na zobrazenie povrchových nerovností už používal prekrížené šrafy a celkom upustil od kopčekov. Miestami sa však takto stala mapa tmavou a neprehľadnou. Niektoré Mikovíniho mapy stolíc vyšli aj neskôr v kópiách. Mapu Bratislavskej stolice vydal roku 1774 bratislavský senátor Mikovíniho žiak Johan Christoph Burgestaller. Nad stručným názvom – *Mappa comitatus Posoniensis*, ktorý bol v pravom dolnom rohu mapy, umiestnil autor len kresbu Bratislavy.

²⁵ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 87.

Vlastiveda mala v tom čase celouhorský charakter, územie Slovenska však ostávalo stále strediskom vlastivedného bádania²⁶ a značná časť župných monografií vyrastala z metodologických základov, ktoré položil Matej Bel.²⁷ V tradícii Mateja Bela je koncipovaná monografia A. Szirmayho o Zemplínskej stolici a veľká monografia slovenského zemana Juraja Ďurikoviča o Oravskej župe. Ďurikovičovým ideálom boli Belove „Notície“. Jeho *Oravská stolica* ostala však v rukopise a nedokončil ani monografiu o Trenčianskej stolici. Aj o iných stolicach sa nám od neho zachovali bohaté materiály a excerpty. V línii historicko-topografického aspektu Belových „Notícií“ ostáva aj veľká vlastivedná monografia gemerského vlastivedného pracovníka a pedagóga L. B. Bartholomeidesa o Gemerskej stolici *Inclyti superiris Ungariae comitatus Gömöriensis notitiae historico – geographico – statistica*. Bartholomeidesova práca vyšla v Levoči v rokoch 1806 – 1808. L. Bartolomeides však nepomerne väčšiu pozornosť ako zemepisným ukazovateľom venuje etnickým, demografickým a najmä výrobným pomerom.²⁸ Dielo doplnil mapou Gemerskej stolice – *Nova imago inclyti comitatus Gömör*, ktorú sám vypracoval, ba aj sám vyryl do medi, a je to jedna z mála máp, ktoré vyšli v tomto období na území Slovenska. Mapa nebola dostatočne kvalitná. Mapovú kresbu však doplnil autor siedmimi postavami gemerských roľníkov v ľudových krojoch s pracovnými nástrojmi. Ladislav Bohuslav Bartholomeides (1754 – 1825) vydal ešte v roku 1798 tri slovenské učebnice, medzi nimi bola aj učebnica zemepisu *Geografia aneb vypsání okrssléku zemského*, ktorá vyšla v Banskej Bystrici. Autor ju doplnil šiestimi vlastnoručne vyrytými mapami. Geografická stránka týchto máp bola na mimoriadne nízkej úrovni. L. B. Bartholomeides však nechcel predražovať svoju učebnicu, a preto si robil mapy sám. Takto vytvoril vlastne prvý slovenský školský zemepisný atlas.

V tom čase aj ďalší z reprezentantov geografickej vedy 18. storočia v Uhorsku – geograf, historik a pedagóg Ján Tomka-Sásky pripravil mapy k dielu *Conspectus introductionis* (Bratislava 1759), ktoré vydal samostatne ako Malý atlas Uhorska (*Parvulus atlas Hungariae* – 19 máp). Jeho ďalšie významné dielo Úvod do starovekej a stredovekej geografie Uhorska vyšlo až posmrtné.

Vyvrcholením vlastivednej vedeckej práce bolo v tomto období dokončenie astronomických a kartografických meraní, ktoré vykonal po S. Mikovíniim druhý najvýznamnejší uhorský kartograf, Slovák Ján Lipský – zeman zo Sedličnej v Trenčianskej stolici. Roku 1806 vyšiel prvý list jeho priekopníckeho diela, *Generálnej mapy Uhorska*, ku ktorej pridal aj index, repertorium všetkých lokalít – miest, mestečiek, dedín, samôt a kopaníc, hradov, riek, močiarov, potokov atď. – spolu 38 000 hesiel. Mapa J. Lipského slúžila ako podklad pre ďalšie mapy a kartograficky bola prekonaná až v druhej polovici 19. stor.²⁹

²⁶ Množstvo zaujímavých poznatkov starších cestovateľov možno nájsť v diele autorov TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. Slovensko očami Európy r. 900 – 1850. Bratislava : Academic Electronic Press 2003.

²⁷ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 169 – 170.

²⁸ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 171.

²⁹ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 171.

Aj slovenský publicista geograf a pedagóg Ján Matej Korabinský (1740 – 1821) vydal v roku 1817 po druhýkrát v Bratislave *Atlas regni Hungariae portabilis*. Mapy v atlase neboli vypracované jednotne. Spôsobila to aj skutočnosť, že na vyhotovení atlasu spolupracovali viacerí rytci a zrejme aj rukopisné podklady kreslili viacerí spolupracovníci J. M. Korabinského. Niekde zobrazovali terén kopčeka, inde šrafy. Na mape Spiša bola výrazná kresba Tatier (Tatren Gebirge) a ich časť s Kriváňom (Berg Krivan) bola aj na mape Oravy. Na každú mapku umiestnil autor erb tej-ktorej stolice. V mapovej kresbe boli často obrázky miest a hradov – Bratislava (Presburg, Preszburg, Posony), Prešov (Epeires), Košíc (Kaschau), Oravský zámok (Schloss Arva), či Muránsky hrad (Schloss Murany). Niekde boli pohľady na mestá aj mimo mapovej kresby, napr. na mapke Zvolenskej stolice bol pohľad na mesto Banská Bystrica (Prospect von Neusohl). Roku 1786 vydal Ján Matej Korabinský v Bratislave po nemecky *Geograficko-historický a tovarový lexikon Uhorska*. Zachytávajú sa v ňom základné topografické, demografické, etnické, politicko-administratívne, ekonomické a kultúrno-historické údaje o všetkých obciach Uhorska v abecednom poradí, pričom význam obcí je odstupňovaný rozsahom hesiel. Hlavné ťažisko lexikonu je však v ekonomických údajoch.³⁰

Trojzväzková práca Andrása Valayho *Opis Uhorska* (Budín 1796 – 1799) preberá a dopĺňa údaje Korabinského lexikonu. Na začiatku 19. stor. vydal Karol Juraj Rummy rodák zo Spišskej novej Vsi jednozväzkový nemecky písaný *Geograficko-statistický slovník Rakúskeho cisárstva* (Viedeň 1809) s charakteristickým poslaním pre toto obdobie – „pre obchodníkov, kupcov, čitateľov novín, cestujúcich a všetkých, ktorí sa chcú vzdeláť v zemepise a vlastivede krajiny rakúskej ríše.“³¹

V 19. storočí už autori upúšťali od umeleckých doplnkov svojich máp. Zameriavali sa viac na ich kartografickú hodnotu a v druhej polovici 19. stor. už kládli hlavný dôraz na ich obsahovú kvalitu. Ich snahou bolo však vypracovať ťažiskový obsah máp čo najkvalitnejšie so zreteľom na ľahkú zrozumiteľnosť mapových diel. Tak vzniká nová kresba máp založená napr. na peknom plastickom vzhľade, ktorý docieľovali autori šrafovaním, či použitím farebných vrstiev alebo vhodného tieňovania. Stratou honosnosti preto nové moderné mapy nestratili nič zo svojej krásy. V tomto období boli veľkým impulzom pre vznik máp zemepisné spoločnosti, ktoré vydávali časopisy a zemepisné edície. Koncom 19. storočia začali vychádzať vlastivedné časopisy – periodiká uverejňujúce výsledky historického, prírodopisného a zemepisného výskumu, napr.: *Letopis Matice slovenskej*, *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*, *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti* a *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*.³² Modernú koncepciu má už župná monografia o Nitrianskej stolici z pera baróna Alojza Medňanského, ktorú v rokoch 1817 – 1819 uverejňoval na pokračovanie v časopise *Hesperus* (Večernica).³³

³⁰ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 170.

³¹ TIBENSKÝ, ref. 7, s. 170.

³² Malá encyklopédia Slovenska, s. 597.

³³ TIBENSKÝ, ref. 7, 171.

Mapy, geografické diela, cestopisné denníky a ďalšie príbuzné žánre tvoria veľmi širokú a rôznorodú skupinu tlačí. Vzhľadom na to, že na našom území z nich bolo vytlačených len veľmi málo, je ťažké vyhodnocovať štatisticky údaje o takejto produkcii vo vzťahu k rozličným mestám a miestam. Najviac takýchto diel bolo vytlačených v Trnave ako univerzitnom meste, neskôr nasleduje Bratislava ako centrum kultúrneho a spoločenského života. Z miest mimo územia Slovenska sú najzastúpenejšie Viedeň a Budapešť. Autormi tlačí boli pedagógovia, lekári, cirkevní hodnostári a banskí odborníci. Pokiaľ ide o jazykové zloženie tlačí, pochopiteľne prevláda latinčina, pretože diela boli určené najmä pre školské a študijné potreby a v školách sa vyučovalo v latinčine, no i preto, že v Uhorsku sa až do roku 1848 udržovala latinčina ako jazyk diplomacie, štátnej správy a vedy.³⁴ Pozoruhodné a cenné sú v dielach maďarské, nemecké i slovenské názvy popisovaných objektov (názvy miest, pohorí, budov...), podobne ako množstvo poznatkov z oblasti dejín, etnografie a pod., vďaka čomu sa tieto diela stávajú cenným zdrojom inšpirácie pre bádateľov v najrôznejších vedných odboroch.

Zoznam bibliografických odkazov

BARANDOVSKÁ – FRANK, Věra. *Latina jako mezinárodní jazyk*. Dobřichovice : KAVA – PECH, 1995. 84 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. 1. diel. Martin : Matica slovenská, 1972. 555 s.

ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. 2. diel. Martin : Matica slovenská, 1984. 1410 s.

KAŠPAROVÁ, Jaroslava. „Filipínská inkunábule“, pronásledování křesťanů v Japonsku a pražští „Hyberni.“ In *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků (17) 2001 – 2002*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003, s. 79 – 80.

Kronika ľudstva. Zost. Bodo Harenberg. Bratislava : Fortuna print, 1992. 1247 s.

Malá encyklopédia Slovenska. Bratislava : Veda 1987. 661 s.

Mikuláš Bakalár Štetina : Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni. Zost. Leo Kohút. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966. 151 s.

³⁴ BARANDOVSKÁ – FRANK, V. *Latina jako mezinárodní jazyk*, s. 33.

MINÁRIK, Jozef. Dobový dokument alebo literárne dielo? In *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu*. Ed.: Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1998, s.184 – 189.

PRIKRYL, Lubomír Viliam. *Vývoj mapového zobrazovania*. Bratislava : Veda, 1977. 481 s.

Slovenský biografický slovník III., K – L. Martin : Matica slovenská, 1989.

Slovenský biografický slovník V., R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992.

Slovenský biografický slovník VI., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994.

ŠKOVIERA Daniel. Horatiovo Iter Brundisinum a Rubigallovo Hodoeporicon itineris Constantinopolitani. In *Itineraria Posoniensia*. Ed. Eva Frimmová a Elisabeth Klecker. Bratislava: Historický ústav SAV ; Wien : Institut für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein, Universität Wien, 2005. 408 s.

TIBENSKÝ, Ján. *Dejiny vedy a techniky na Slovensku*. Martin : Osveta, 1979. 534 s.

TIBENSKÝ, Ján – URBANCOVÁ, Viera. *Slovensko očami Európy r. 900 – 1850*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003. 327 s.

Maps, Geographical and Travel Works of Slovak Origin in the 17th – 19th Centuries

Angela Škovierová

The article presents a review of geographical works, travel diaries, maps and other prints focusing predominantly on descriptions of foreign countries and places, not commonly well-known to readers, as well as on descriptions of some remarkable places in Hungary. Included are the prints, authors of which originated from today's territory of Slovakia and/or which were dealing with Slovak culture and life, although published abroad. Authors of the prints were pedagogues, doctors, clerics and mining experts. Latin is the prevailing language in the prints. Notable and valuable are Hungarian, German and Slovak names of subjects being described (names of towns, mountains, buildings...) similarly as a lot of knowledge from the fields of history, ethnography and the like.

Znalecká činnosť v odvetví Historické písomnosti na Slovensku

Minulosť, súčasnosť a koncept budúcnosti

Ivona Kollárová

Nevyužitá možnosť

V septembri 1997 sa odohral v Kabinete rukopisov a starých tlačí Ústrednej knižnice SAV nepríjemný incident v podobe viacnásobnej krádeže hodnotných dokumentov. Na jeho páchatela sme podali trestné oznámenie a v súvislosti s činnosťou vyšetrovacích orgánov a stanovením výšky spôsobenej škody vyšla najavo okolnosť, ktorú by som si možno bez spomenutej poľutovaniahodnej udalosti nebola ešte dlhý čas uvedomila: v tom čase nebol na Slovensku „znalec“¹, teda osoba poverená ministrom vnútra výkonom znaleckej činnosti pre oblasť, ktorú zvykneme označovať ako historické knižničné fondy. Začala som získavať ďalšie informácie o statuse znalca a zvedavosť ma doviedla k vtedy platnej legislatíve upravujúcej činnosť znalcov v Slovenskej republike a nakoniec aj na Krajský súd v Bratislave, teda inštitúciu v tom čase poverenú vedením zoznamu znalcov a tlmočníkov. Ukázalo sa, že pre náš odbor existuje v triedniku odborov a odvetví vyhradený priestor, konkrétne odvetvie *Historické písomnosti* v rámci odboru *Starožitnosti*,² ktorý však ešte nikdy nebol zastrešený konkrétnym menom, napriek tomu, že vždy bol istý, hoci nevelký, počet aktívnych odborníkov, ktorí spĺňali kvalifikačné predpoklady nevyhnutné na to, aby sa mohli o tento status uchádzať. Dovolím si opatrne predpokladať, že dôvodom mohla byť nevedomosť o jestvujúcich možnostiach, nezaujímam prijať takúto zodpovednosť a možno aj vnútorné spochybnenie samotného zmyslu znaleckej činnosti.

Záujem o znalecké posudzovanie historických dokumentov zo strany objednávateľov však bol, práve preto sa „historické písomnosti“ ako znalecké odvetvie aspoň „na papierí“ konštituovali. Spravidla ho vykonávali tzv. „znalci ad hoc“, teda

¹ Často sa používa termín „súdny znalec“, ale podľa v súčasnosti platného i predchádzajúceho zákona o znalcoch jestvuje iba termín znalec. Spojenie „súdny znalec“ vzniklo v súvislosti s ustanovením znalca pri súdnom konaní. Znalecká činnosť sa však vykonáva aj v súvislosti s aktivitou iných štátnych orgánov, resp. fyzických a právnických osôb.

² Samotný názov odvetvia „historické písomnosti“ vedie k predpokladu, že pri jeho zrode nestál nikto z vtedajších odborníkov na knižnú kultúru, pretože takýto termín je v odbore neexistuje a nie je obvyklý ani v archivistike.

odborníci, ktorí neboli zapísaní v zozname, alebo boli znalcami v iných odboroch a boli v danej situácii uznaní za kompetentných znalecký výkon uskutočniť.

Vtedajší³ a aj v súčasnosti platný zákon⁴ definuje nevyhnutný odborný profil uchádzača o zápis do zoznamu znalcov (vzdelanie, prax v odbore) a ďalšie predpoklady. Keďže sa ukázalo, že tieto kritériá som schopná naplniť, požiadala som o zápis do zoznamu znalcov. Vymenovanie sa uskutočnilo na jeseň 2000.

Znalecký výkon

Okrem formálnych aspektov, ktoré so znaleckou činnosťou súvisia – vedenie denníka, metódy účtovania a vykazovanie uskutočnených úkonov pre nadriadený orgán (v tom čase Krajský súd v Bratislave) – som sa musela vážne zamyslieť nad samotným obsahom znaleckej činnosti. Treba pripomenúť, že vtedy platný zákon vyžadoval síce aj preskúšanie uchádzačov, ale to iba v tzv. silných, čiže etablovaných znaleckých odboroch a odvetviach s dlhou tradíciou a inštitucionálnym zázemím (znalecký ústav). Takéto odbory disponujú viac či menej prepracovanou a exaktnou metodikou svojej znaleckej disciplíny (metódy ohodnocovania a pod.). Veľká časť odborov však takúto metodiku nemá, resp. je akýmsi súkromným know how znalca. Treba si uvedomiť, že vedomosti získané špecializovaným štúdiom a praxou sú síce nevyhnutným základom, ale pre samotný znalecký úkon nestačia. Okrem istej množiny informácií tvoriacich podstatu odboru a jeho interdisciplinárnych presahov získaných štúdiom a praxou, je pre znalecký výkon potrebná množina ďalších poznatkov, ktoré však dosiaľ nikto nešpecifikoval a ktoré mi vzhľadom na prvolezectvo v tejto oblasti, ani nemal kto odovzdať. Hľadanie informácií a prvé skúsenosti ukázali, že pre úspešný výkon znaleckej činnosti treba disponovať ešte niečím, čo možno v skratke označiť za „iný prístup“ k tomu istému objektu, teda historickým tlačiam a rukopisom. V odbornej praxi dosť forsírovaný registračný a popisný prístup je v znaleckej činnosti až druhoradý. Osobne ešte vnímam prístup investigatívny, ktorý je dôležitý najmä v prípadoch, ak treba identifikovať torzá alebo fragmenty dokumentov alebo v prípade, ak má znalec dokonca len sprostredkované a neúplné informácie o nich. Tieto prístupy však vedú iba k získaniu akejsi sumy informácií o objekte, nie k samotnému znaleckému vyjadreniu. 99 % znaleckých úkonov je zameraných na konštatovania o hodnote dokumentu alebo zbierky. Aj preto sa často znalecký úkon označuje ako „ohodnocovanie“ alebo „odhad“. A toto je kľúčový moment, akási pridaná hodnota, signifikantná pre znalecký výkon. V tejto súvislosti konštatujem, že existuje nepragmatický pohľad alebo tendencia, podľa ktorej nie je možné objektívne alebo nebudaj aj presne vyjadriť hodnotu akéhokoľvek naozaj hodnotného historického artefaktu v peňažnej mene. Svojim spôsobom je to naozaj tak, naj-

³ Išlo o zákon č. 36/1967 Zb. o znalcoch a tlmočníkoch, neskôr v znení zákona č. 54/2003 Z. z. a vyhlášku Ministerstva spravodlivosti SR č. 263/1996 Z. z.

⁴ Zákon č. 382 z 26. mája 2004 o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch.

mä preto, lebo historické predmety a artefakty vnímame ako reprezentantov dejín, remesla, etnika a pod. a ide o niekoľkvrstvový jav, ktorý vo svojej podstate prevyšuje relativnosť akejkolvek meny. Ak máme pokračovať v tejto úvahe, musíme vychádzať z pragmatickejšieho predpokladu a to, že neexistuje iná možnosť ako objektivizovať výšku škody napríklad pri poistnej udalosti alebo pri krádeži tak, ako to stanovuje trestný zákon.⁵ Znamená to teda, že treba účelovo použiť finančné vyjadrenie hodnoty (nie ceny!), pretože v štruktúre vyjadrovacích znakov spoločnosti má práve vyjadrenie hodnoty (v používanej mene) svoje pevné miesto. Ak sme pripustili, že ohodnocovanie je nevyhnutné, je súčasťou vyjadrovacích symbolov spoločnosti, vzápätí sa otvára problém stanovenia kritérií, tvorby hodnotového indexu a v širšom kontexte aj tvorby niečoho, čo by som predbežne pracovne nazvala „štábnou kultúrou“. Skôr ako sa budem detailne venovať tomuto problému, chcela by som uviesť, pri akých príležitostiach sa znalecký posudok alebo iný znalecký úkon⁶ vykonáva. Najčastejším zadávateľom sú orgány činné v trestnom konaní a to predovšetkým v prípade vyšetrovania odcudzenia. Niekedy ide o komplikované úkony, pretože odcudzené knihy alebo rukopisy (alebo časť z nich) nemá znalec k dispozícii, prípadne má k dispozícii iba sprostredkované informácie. Výrok znalca je však napriek tomu potrebný, pretože umožňuje stanoviť výšku spôsobenej škody a to je hľadisko, ktoré sa používa na určenie rozsahu činu a prípadne aj určenie trestnej sadzby. Ďalším dôvodom môže byť poistná udalosť, teda poškodenie alebo úplné zničenie ako dôsledok požiaru, vytopenia a podobne (na základe zmluvy o postení domácností a pod.). Ako v predchádzajúcom prípade, máme k dispozícii len sprostredkované a často nepresné, ťažko objektivizovateľné informácie. Pričom objednávateľom posudku je poistenec, teda poškodený. Objednávateľom výkonu môže byť súd v prípade exekúcie či dedičských konaní a pod. V takýchto prípadoch môže objednávateľ požadovať stanovenie výšky škody, ktorú môže predstavovať aj cena, za ktorú sa poškodené dokumenty „vedú do pôvodného stavu“, ak pripustíme, že je to možné. Pri súdnych procesoch môže byť znalec ustanovený ako svedok a odpovedať na otázky obhajoby či obžaloby, čo je asi najťažšia znalecká pozícia.

Objednávateľom sú často aj súkromné osoby, objednávajúce posudok z jednoduchej zvedavosti či v súlade s plánom vhodným spôsobom dokument alebo zbierku predať. Pre takého vlastníka sa znalec už dostáva do polohy konzultanta,

⁵ Pre zaujímavosť uvádzam, že zákon č. 300 z 20. mája 2005 Trestný zákon, § 124 charakterizuje takúto škodu ako ujmu na majetku alebo úbytok na majetku. Podľa § 125 sa malou škodou rozumie suma prevyšujúca 8 000 Sk. Škodou väčšou sa rozumie škoda dosahujúca najmenej desaťnásobok takej sumy (t. j. 80 000 Sk). Značnou škodou je škoda dosahujúca najmenej stonásobok takej sumy (t. j. 800 000 Sk) a škodou veľkého rozsahu alebo tzv. veľkou škodou je suma dosahujúca najmenej päťstónásobok takej sumy (t. j. 4 000 000). V § 126 zákon ukladá spôsoby určenia výšky škody a kedy je potrebné škodu určiť na podklade znaleckého posudku.

⁶ Podľa zákona č. 382/2004 o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch sa znalecký úkon považuje: znalecký posudok a jeho doplnok, odborné stanovisko alebo potvrdenie, odborné vyjadrenie a vysvetlenie.

pričom riadny znalecký posudok so všetkými atribútmi nie je v takýchto prípadoch potrebný, pokiaľ si to objednávateľ nevyžiada, ale je možné ponúknuť jednoduchší znalecký úkon. Objednávateľia často žiadajú aj informácie týkajúce sa predaja, potenciálnych odberateľov, či vývozu dokumentu, idú teda ďaleko za rámec našej odbornosti v jej klasickom chápaní. Túto konzultačnú oblasť však netreba podceňovať, práve naopak, je dôležité disponovať takýmito znalosťami a vedieť vlastníkovi vysvetliť možnosti, ktoré ponúka trh. Je to dôležité aj preto, že potenciálne zabraňuje nevhodným predajom, vývozom a druhotriednemu priekupníctvu, ktorému sa u nás stále mimoriadne darí. V prípade súkromného objednávateľa však vstupuje do hry ďalší faktor – subjektívny „pocit“ vlastníka o hodnote dokumentu, nepodložený odbornými informáciami a spojený s preexponovanou predstavou o cene dokumentu a možnostiach predaja. Pri historických písomnostiach platí však, tak ako u iných starožitností, že naozaj hodnotné dokumenty, kompletne a zachované s historickou a zberateľskou hodnotou sa objavujú len zriedkavo, ale o to častejšie poškodené, neúplné a veľmi často dokumenty, ktoré nepovažujeme za historické. Možnosti predaja sú v takýchto prípadoch minimálne a ceny zanedbateľné.⁷ Tieto okolnosti treba vlastníkovi zrozumiteľne vysvetliť, čo nie vždy vedie k rešpektovaniu reality, ale niekedy k tomu, že vlastník konzultuje aj s inými odborníkmi. Niekedy je postup opačný: vlastník či vyšetrovateľ vyhladá znalca až potom, keď dostane informácie z iných zdrojov, ktoré nepovažuje za dôveryhodné.⁸

Všetky doterajšie skúsenosti, úvahy či poznatky z iných znaleckých odvetví ma vedú k presvedčeniu, že v budúcnosti bude treba pokúsiť sa objektivizovať toto predbežne súkromne znalecké know how do systému a vytvoriť znaleckú disciplínu so všetkým, čo k nej patrí.

Označiť priestor a stanoviť pravidlá ...

Úvahy o tom, čo tvorí podstatu a štruktúru znaleckého odvetvia, ma priviedli k niekoľkým vzájomne sa prelínajúcim okruhom:

⁷ Podľa už spomenutej platnej právnej úpravy sa odmeňovanie znalcov uskutočňuje podľa tarifného, teda nie podielového princípu (ako napríklad v prípade ohodnocovania nehnuteľností), čo nie je všeobecne známy fakt. Znalec môže s objednávateľom uzavrieť aj zmluvu o odmene. V početných prípadoch však (ohodnocovanie jednotlivín s malou hodnotou) sa cena za znalecký posudok môže priblížiť reálnej „tržbe“ za knihu, prípadne ju prevýšiť. V takýchto prípadoch je lepšie vlastníka od objednania posudku odhovoriť alebo mu ponúknuť jednoduchší úkon.

⁸ Ako príklad uvádzam nereálne stanovenie hodnoty poškodených historických tlačí (nadhodnotenie), ktoré pre vyšetrovacie orgány poskytli odborníci zo Slovenskej národnej knižnice, po ktorom nasledovalo vyhľadanie znalca. Aj tento príklad poukazuje na to, že existuje veľký rozdiel medzi vnímaním hodnoty u knihovníka a stanovením výšky škody, ktorá musí mať pilier v reálnej hodnote dokumentu a tá sa neurčuje len na základe jeho veku.

- *Poznatky odboru*, teda disciplíny, ktorá je dnes známa ako dejiny knižnej kultúry so všetkými je interdisciplinárnymi súčasťami (paleografiou, dejinami, dejinami literatúry, cirkevnými dejinami atď.) a znalosťou klasických jazykov, maďarčiny a nemčiny.
- *Prax v odbore*, pričom nejde o akademickú prax, ale o prax pri ochrane a sprístupňovaní zachovaných historických zbierok a predovšetkým spracovanie, inými slovami „popis“ tlačí a rukopisov, každodenná intenzívna skúsenosť ponúkajúca to, čo nie je možné uviesť do učebných osnov.
- *Metodika ohodnocovania historických dokumentov* ako súbor postupov vedúcich ku konštatovaniu o hodnote historickej písomnosti.
- *Súvisiace aktivity*. Znalecká prax mi priniesla pravidelný kontakt so súkromnými vlastníkmi, predajcami starých tlačí a vďaka tomu aj poznanie, aký je vlastne stav všeobecného povedomia o historických dokumentoch a ich hodnote v sfére laickej verejnosti. To ma priviedlo k presvedčeniu, že znalci (a všetci kompetentní odborníci v oblasti) by mohli svoju odbornú autoritu využiť na to, aby subtilnými metódami pôsobili na toto vedomie (napríklad popularizačnými článkami v printových médiách alebo na internete, ponukou konzultačných služieb a pod.) a formovali istú minimálnu mieru poznatkov o knižnej kultúre ako súčasti kultúrneho dedičstva národa. To by v ideálnom prípade mohlo aspoň čiastočne ovplyvniť neadekvátne postoje k hodnote, cene a pod., eliminovať nevhodné a nepodchytené vývozy, poľidérne priekupníctvo a iné spôsoby postupného poškodzovania a likvidácie toho mála, čo sa nám tu dosiaľ ešte zachovalo.⁹

Metodika ohodnocovania historických písomností

Ako som už spomenula, špecifický základ znaleckej disciplíny tvorí metodika ohodnocovania, teda akýsi súbor postupov, použitím ktorých sa dopracujeme ku konštatovaniu o hodnote rukopisu alebo starej tlače. Existujú prístupy, podľa ktorých sa možno k stanoveniu hodnoty akejkoľvek veci dopracovať aplikáciou vhodného matematického postupu, inak povedané, vzorcom. Mnohé disciplíny disponujú dnes softvérom a expertnými systémami, čo zjavne preukazuje vyspelú infraštruktúru disciplíny. Tieto prostriedky samotné však tvoria iba podpornú bázu. Táto bez znaleckého subjektu s jeho prístupom, vedomosťami a znalosťami, ktoré nemožno vždy vyjadriť celkom exaktne, zvlášť v prípadoch, akým sú pamiatky kultúrneho dedičstva, nemôže efektívne pôsobiť. Ak by sme to nakoniec pripustili, potlačili by sme zmysel a status znalcstva v jeho podstate.

⁹ Sú známe prípady „náhodných“ nálezov starých tlačí a rukopisov v odpadkových kontajneroch, či fyzickej likvidácie rukopisov na farách z iniciatívy „kompetentných“, ktorým sa nepodarilo zabrániť.

Samotnú metodiku ohodnocovania historických písomností (nie popis!) potom tvorí posúdenie tlače alebo rukopisu z niekoľkých hľadísk: vek, obsah textu, poradie vydania, stav zachovania, výskyt a jedinečnosť, typografická realizácia (prítomnosť grafických častí a pod.), prítomnosť jedinečných znakov a ich kvalita (rukopisné poznámky a ich obsah), vzťah k významným osobnostiam. Toto sú podstatné prvky reprezentujúce hodnotu historickej písomnosti, ktoré v komplexe privádzajú ku konštatovaniu o hodnote historickej tlače alebo rukopisu. Tu sa vynára otázka tvorby objektívne platných hodnotových kategórií alebo hodnotového indexu. Je to totiž niečo, čo tu mimoriadne chýba. Absenciu preukazuje už povrchnejšie pozorovanie diania v antikvariátoch a na burzách starožitností. Táto téma je oveľa hlbšia a komplexnejšia, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, pretože má korene v tradíciách a je výbornou platformou na samostatnú rozpravu. Hodnotový index však nie je vyjadrením ceny, za ktorú sa historická písomnosť kúpi alebo predá, pretože ako vieme, toto závisí od mnohých ďalších faktorov (dopytu a pod.), od ktorých je znalec abstrahovaný, ale má na túto cenu vplývať. To odkrýva ďalší vnútorný problém – (dosiaľ takmer neexistujúca) spolupráca znaleckého a antikvárneho segmentu.

Vízie

Na jeseň 2004 vstúpila do platnosti už spomenutá nová právna úprava vzťahujúca sa na pôsobenie znalcov a tlmočníkov, aby prekonala niektoré nedostatky predchádzajúceho, už zastaraného zákona. Okrem iného preniesla kompetencie súvisiace s evidenciou a dohľadom nad znaleckou činnosťou z krajských súdov na Ministerstvo spravodlivosti SR. Ukladá znalcom povinnosť obnovenia registrácie, povinnosť poistenia, absolvovania odborného minima a podrobenia sa cyklickému preverovaniu odbornej spôsobilosti, a teda niekoľkonásobne zvýšila náklady znaleckej činnosti. Týmito opatreniami náklady znaleckej činnosti znalcov tzv. slabých odborov a odvetví dosiahli výšku príjmov, prípadne ich aj presiahli. Vznikla pre nich dilema, či naďalej zostať znalcom zapísaným v zozname znalcov, tlmočníkov a prekladateľov, alebo túto aktivitu (z ktorej sa účinnosťou zákona stalo vynútené sponzorovanie štátu, poisťovní či súkromných škôl z vlastného vrecka) ukončiť, prípadne prejsť na status tzv. ad hoc znalca.¹⁰ Aj moje skúsenosti naznačujú, že stredná cesta sa postupne vytráca a reálne ponuky sú dve: „zabaliť to“ alebo sa pokúsiť etablovať ako silnejší hráč. Integrálne to súvisí so spomenutými tézami o rozpracovaní a objektivizácii metodiky a indoktrináciou spoločnosti kultúrou vnímania písomných pamiatok ako dôležitej súčasť kultúrneho dedičstva, čo sa v spätnej väzbe prejaví ako väčšia možnosť

¹⁰ Znalec ad hoc nie je zapísaný v zozname znalcov, tlmočníkov a prekladateľov a nevzťahujú sa neho spomenuté povinnosti. Pracuje však iba pre štátne orgány, ktoré si môžu jeho stanovisko vyžiadať v prípade, ak nie je k dispozícii riadny (teda zapísaný) znalec. Pri tejto príležitosti by som ešte chcela pripomenúť, že znalecká činnosť nie je podľa zákona podnikaním.

realizácie. Je to beh na dlhú trať. Čo reálne a prakticky znamená presadzovanie týchto možno až fráзовite znejúcich téz? Vnímam niekoľko perspektívnych oblastí:

- *Rozpracovanie metodiky ohodnocovania a hodnotového indexu* jeho presadzovanie ako objektívneho nástroja tak, ako je to v iných disciplínach.
- *Spolupráca so štátnymi orgánmi*. Ako som už spomenula, jediným pravidelným objednávateľom znaleckých výkonov sú orgány činné v trestnom konaní, colné orgány, prípadne súdy. V tejto súvislosti chcem však upozorniť napríklad na platnú knižničnú legislatívu¹¹ a medzinárodné dohody, v rámci ktorých je Ministerstvo kultúry SR kompetentné udeľovať povolenia na dočasné a trvalé vývozy historických knižničných dokumentov a fondov.
- *Znalecké vyjadrenia pri poisťovaní dokumentov*. V súvislosti s dočasnými vývozmi napríklad v prípade vystavovania v zahraničí sa vynára fakt poisťovania dokumentov. V bohatších krajinách je celkom bežné poisťovanie súkromných zbierok alebo pri akomkoľvek vystavovaní, teda nielen pri zapožičiavaní zo zahraničných inštitúcií. U nás sa tento zvyk zatiaľ neujal. Poisťovanie dokumentov na základe ich reálnej hodnoty by násobilo náklady na prípravu podujatia, preto sa dokumenty nepoisťujú alebo sa poisťujú na minimálnu paušálnu hodnotu a bez vyjadrenia znalca. Opäť sa dostávame k problému tradície a k jej aktívnemu formovaniu predovšetkým na základe skutočnosti, že trojrozmerný dokument, akým je kniha, nemožno vystavovať bez rizika menších či väčších viac-menej trvalých následkov, nehovoriac už o rizikách krádeže.
- *Spolupráca s predajcami*. Ako naznačujú prvé skúsenosti, môže byť priestorom pre produktívny stret dvoch rôznych prístupov k objektu a ponúka rôzne polohy konzultácií a ohodnocovania, čo možno vnímať ako podporu predaja, teda nie ako konkurenčné zasahovanie. V tomto kontexte treba pripomenúť, že na Slovensku zatiaľ neexistuje inštitúcia organizujúca aukcie historických dokumentov ako je to v susedných krajinách, pričom neexistuje dôvod, prečo by nestálo za to sa o niečo také pokúsiť.
- *Inštitucionalizácia znaleckého odvetvia*. Pri víziách o budúcnosti znaleckej disciplíny nemôžem obísť problematiku inštitucionalizácie, akokoľvek nereálne môže jej otvorenie v súčasnosti vyznieť. Nielen preto, že pre takýto postup existujú legislatívne predpoklady a že môže predstavovať istý medzník v etablovaní disciplíny, ale aj preto, lebo hoci sa sama zaraďujem skôr medzi odporcov inštitucionalizmu, musím pripustiť, že práve ona stále ešte reprezentuje v súčasnej spoločnosti mieru akceptácie či dôležitosti. Podľa už spomenutého zákona a vyhlášky¹² je takouto inštitúciou

¹¹ Zákon č. 183/2000 Z. z.

¹² Vyhláška č. 490 Z. z. z 23. augusta 2004, ktorou sa vykonáva zákon č. 382/2004 Z. z. o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

znalecký ústav alebo znalecká organizácia. Znalecká organizácia je právnická osoba, teda subjekt zlučujúci viacerých znalcov jedného odboru. Znalecký ústav je však ako *právnická osoba špecializovaným vedeckým a odborným pracoviskom, ktoré plní funkciu rezortného metodického centra v oblasti znaleckej činnosti*, teda okrem iného naň Ministerstvo spravodlivosti deleguje kompetencie súvisiace so vzdelávaním znalcov. Ak hovorím o znaleckom ústave, nemám na mysli konštituovanie úplne novej inštitúcie, ale možnosť získania statusu znaleckého ústavu (teda zapísania do zoznamu znalcov) jestvujúcou inštitúciou, ktorá by splnila predpoklady stanovené zákonom a mala by teda na tieto aktivity vytvorené nielen odborné predpoklady, ale aj potrebnú infraštruktúru, prípadne vytvorenie znaleckého ústavu pri existujúcich odborných a vedeckých pracoviskách. Mohli by nimi byť fakulty, katedry, väčšie knižnice alebo múzeá, galérie, ktoré aj v súčasnosti majú vedecké a výskumné kompetencie.

Uskutočňovali by nielen už spomenuté aktivity, ale aj odbornú prípravu uchádzačov o zápis do zoznamu znalcov a tlmočníkov. V širšom kontexte by sa mohli orientovať aj na kurzy pre antikvárov, verejnosť a podobne. Absencia takejto inštitúcie sa prejavuje aj pri súčasne prebiehajúcom overovaní odbornej spôsobilosti znalcov. Znalcov z odboru Starožitnosti „skúša“ Znalecký ústav elektrotechniky a informatiky pri Fakulte elektrotechniky a informatiky STU v Bratislave.¹³ Samozrejme, akákoľvek fantázia mi neumožňuje pripustiť, že by znalecký ústav pôsobil iba pre odvetvie Historické písomnosti. Je tu však možnosť vytvorenia znaleckého alebo znalecko-tlmočnického „konglomerátu“ príbuzných disciplín, ktoré nemajú svoj znalecký ústav. Do úvahy prichádza spojenie s ďalšími znaleckými odvetviami v rámci odboru Starožitnosti. Sú to odvetvia: Nábytok, Sklo a porcelán, Historické hodiny, Historické zbrane, Textil (koberce), Drahé kovy (okrem mincí), Sakrálné predmety. Okrem toho existuje odvetvie Knihovníctvo (v odbore Kultúra). V tomto odbore je aj Archeológia, teda oceňovanie archeologických predmetov a samostatný odbor Numizmatika. Medzi prekladateľské odbory, ktoré by prichádzali do úvahy ako potenciálni spojenci, patria celkom určite klasické jazyky, t. j. latinčina, gréčtina, hebrejčina.¹⁴

¹³ Pre zaujímavosť ešte uvádzam, že povinné odborné minimum som absolvovala na Edukačnom a expertíznom inštitúte pri Fakulte ekonomiky a manažmentu Bratislavskej vysokej školy práva, pričom obsah tohto kurzu určeného všetkým znalcom, tlmočníkom a prekladateľom (či potenciálnym znalcom, tlmočníkom a prekladateľom) netvorila iba všeobecná a pre všetkých znalcov spoločná platforma legislatívy a metodiky znaleckej činnosti, ale aj špecializované témy ekonomického znalectva. V tejto pozícii „znásilneného“ a platiaceho za nepotrebné sa ocitli viaceré „slabé“ odbory a odvetvia.

¹⁴ Inštrukcia 12/2005 Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky z 19. júla 2005 č. 19292/2004-53 o organizácii a riadení znaleckej, tlmočnickej a prekladateľskej činnosti a o súčinnosti pri jej kontrole.

Naznačené vízie možno považovať v istom zmysle za fantázie na legislatívnom základe. Chcela som však upozorniť na isté vákuum, priestor, ktorý by bolo možné účelne vyplniť. Bez ohľadu na to, čo z načrtnutých možností sa v budúcnosti podarí uskutočniť, všetky úvahy ma privádzajú k presvedčeniu, že „lepšie zajtrajšky“ možno hľadať aj v uskutočňovaní doteraz neexistujúcich aktivít a spolupráci s inými subjektmi zaoberajúcimi sa kultúrnym dedičstvom. V ľudskej spoločnosti nie sme tým, za čo sa sami považujeme, ale iba tým, čo je schopné vnímať naše okolie. Náročná cesta (seba)presadzovania nie je samoúčelná, ale možno ju chápať ako jeden zo spôsobov komplexnej ochrany kultúrneho dedičstva, v ktorej by mali mať aj znalci svoju špecifickú pozíciu.

The Expert Activity in the Branch of Historical Written Documents in Slovakia

The Past, the Present and the Concept of the Future

Ivona Kollárová

The article elucidates existence of the expert branch „Historical written documents“ in past ten years and possibilities of its development in the future as on the basis of valid legislation in the Slovak Republic, as on the basis of an experience reached during the performance of expert activity. The author has perceived the performance of expert activity as a specific aspect of the protection of cultural heritage and she is pointing out the absence of the high quality tradition in the field of evaluation of historical documents and manuscripts. The creation of the internal structure of the expert branch and especially the objectification of the evaluation methods within it are being indicated as the key problem for the future. The author offers new possibilities of utilization of experts – not only in the cooperation with governmental organizations, but with the antiquarian segment and related expert branches as well.

Príspevok k histórii vydania Riznerovej Bibliografie písomníctva slovenského

Kamila Fircáková

Práca Ludovíta Vladimíra Riznera *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900* je všeobecne známa ako fundamentálne dielo slovenskej národnej bibliografie. V rozličných kontextoch sa prezentuje, rozoberá a hodnotí v bohatej „riznerovskej“ i ďalšej odbornej literatúre.

Známa je v hlavných črtách aj história vydávania tohto diela. V čase dokončenia objemného opusu, ktorého rukopis obsahoval vyše 3500 husto písaných strán, na jeho vydanie neboli na Slovensku podmienky. Rizner ho preto ponúkol Českej akadémii vied a umenia, ktorá ho prijala do svojho nákladu. Dielo sa začalo sádzať v pražskej tlačiarni A. Wiesnera, jeho vydania sa však autor nedožil. Prvá časť prvého dielu vyšla v redakcii Jaroslava Vlčka roku 1917¹. Bola vytlačená v nevelkom náklade a na Slovensko sa takmer nedostala: rozobrali si ju členovia Akadémie a dostali ju – zväčša ako dar – verejné knižnice a školy v Čechách a na Morave. Nanovo – a v úplnosti – vydala Riznerovu bibliografiu Matica slovenská, obnovená po vzniku Československej republiky: bibliografia vyšla v 6 zväzkoch v rokoch 1927 – 1934. Od druhého zväzku bol po Jaroslavovi Vlčkovi jej vedeckým redaktorom Ján Vladimír Ormis, ktorý zároveň zhromažďoval a od r. 1935 aj uverejňoval k nej doplnky a opravy. Doplnky k Riznerovej bibliografii spracoval a r. 1946 knižne publikoval taktiež Ján Mišianik.

Riznerovu *Bibliografiu písomníctva slovenského...*, zv. 1 – 6, vydala Matica slovenská vo faksimilovej reedícii roku 1968². Roku 1971 vydala k nej ako 7. zväzok Mišianikovu *Bibliografiu slovenského písomníctva do konca XIX. stor.* (v 2. opravenom a doplnenom vydaní)³ a roku 1972 ako 8. zväzok *Doplnky a opravy k Riznerovej bibliografii* od J. V. Ormisa⁴, uverejňované v rokoch 1935 – 1952 vo viacerých periodikách.

¹ RIZNER, L.V. Bibliografie písemnictví slovenského od doby nejstarší do konce roku 1900 : s připojeným knihopisem archaeologickým, historickým, místopisným a přírodovědným. Praha, 1917.

² RIZNER, L.V. Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 : s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Turčiansky Sv. Martin, 1927 – 1934. 6 zv. – Reedícia 1968.

³ MIŠIANIK, J. Bibliografia slovenského písomníctva do konca XIX. stor. : (doplnky k Riznerovej bibliografii, zv. I – VI). Martin, 1971.

⁴ ORMIS, J. V. Doplnky a opravy k Riznerovej bibliografii. Martin, 1972.

Reedíciou Riznerovej bibliografie a jej doplnkov na prelome 60. – 70. rokov uplynulého storočia sa zabezpečila dostupnosť k týmto dielam, adekvátna ich kultúrnohistorickému významu i ich nadčasovej obsahovej aktuálnosti: jednotlivé zväzky osemzväzkovej série vyšli v náklade po 2 000 výtlačkov. V súčasnosti sa uvažuje o ich digitalizácii.

Krátko načrtnutá história vydávania Riznerovej *Bibliografie písomníctva slovenského* bola v skutočnosti omnoho bohatšia a zaujímavejšia: v tomto „príbehu“ sa objavovali a vystupovali ďalšie inštitúcie, osobnosti a aktivity, zasahujúce z rozličných aspektov a v rôznej intenzite do jeho deja. Pramene a fakty k ich poznaniu zostávajú nateraz zväčša ukryté v archívoch a čakajú na svoje zverejnenie.

V našom príspevku chceme predstaviť zástoj a aktivity jednej z týchto inštitúcií, dnešnej Univerzitnej knižnice v Bratislave. Krátka zmienka o nich bola prvýkrát publikovaná v zborníku *Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959*⁵. V archíve knižnice ich dokumentuje vyše 30 dokumentov z rokov 1921 – 1934. Je to prevažne korešpondencia riaditeľa a správy knižnice s držiteľmi rukopisu Riznerovej bibliografie, s jej vydavateľmi a s nadriadeným orgánom – Ministerstvom školstva a národnej osvety (MŠaNO); medzi nimi sú dva rukopisné listy Jaroslava Vlčka.

V ďalších dokumentoch, nachádzajúcich sa v archíve Univerzitnej knižnice, odzrkadľujú sa ďalšie „riznerovské“ aktivity knižnice, menovite kúpa knižnice L. V. Riznera, práca na pokračovaní Riznerovej bibliografie za roky 1901 – 1925 a i. Knižnicu L. V. Riznera kúpila Univerzitná knižnica (oficiálne Knihovňa Univerzity Komenského – KUK) r. 1921 od Združenia výtvarných umelcov moravských v Hodoníne. Napriek tomu, že z pôvodnej 6,5 tisíczväzkovej knižnice predstavovala zakúpená zbierka už len torzo (1465 zv. kníh, vyše 1 000 ročníkov periodík a niekoľko desiatok drobných tlačí), jej získanie malo pre Univerzitnú knižnicu veľký význam: vytvorila základ slovenského konzervačného fondu knižnice. Cenný bol najmä súbor periodík s reprezentatívnym zastúpením titulov vydávaných pred rokom 1918⁶.

Práce na pokračovaní Riznerovho diela – na *Slovenskej bibliografii 1901 – 1925* sa ujal vedúci Slovenského oddelenia Vilém Pražák. Dielo sa po dokončení zlúčilo s podobnou bibliografiou českej literatúry a vyšlo pod názvom *Soupis československé literatury za léta 1901 – 1925* v rokoch 1931 – 1938⁷. Poznamenáme, že začiatkom 40. rokov pracoval na doplnkoch k Riznerovej bibliografii (mimo rámca svojich služobných úloh) vedúci Slovenského oddelenia Ján Mišianik.

⁵ HERCHLOVÁ, L. – SEICHERTOVÁ, M. Vývoj bibliografickej činnosti v Univerzitnej knižnici od jej založenia, s. 100.

⁶ Podrobnejšie pozri ECKER, J. Knižnica Ľudovíta Vladimíra Riznera v Univerzitnej knižnici v Bratislave. 1993; FIRCÁKOVÁ, K. Knižnica Ľudovíta Vladimíra Riznera v Univerzitnej knižnici v Bratislave. [2005].

⁷ NOSOVSKÝ, K. – PRAŽÁK, V. *Soupis československé literatury za léta 1901 – 1925*. Praha, 1931 – 1938. 3 zv. – Podrobnejšie pozri FIRCÁKOVÁ, K. Bibliografia v Univerzitnej knižnici do vzniku Bibliografického ústavu, s. 10 – 11.

Riznerova bibliografia bola pre Univerzitnú knižnicu predmetom záujmu od samého vzniku knižnice v r. 1919. V prvej etape išlo predovšetkým o zabezpečenie prístupu k tomuto dielu pre potreby knižnice. Bibliografia bola potrebná na identifikáciu a popis starých tlačí pri katalogizácii prírastkov a budovaní katalógov. Táto potreba sa zvýraznila v súvislosti s katalogizáciou Riznerovej zbierky. Knižnica potrebovala bibliografiu taktiež pre svojich používateľov (najmä pedagógov Univerzity Komenského) a ich bádateľskú prácu. Ako ďalšie dôvody riaditeľ knižnice Jan Emler uvádzal: "... získaním a katalogizáciou ako i postavením knižnice L. Ríznera, ... knižnici našej dostala sa povinnosť, k tejto knižnej sberke Ríznerovej pripojiť ... bibliograficky vedecké jej výsledky. Druhým našim dovodom je, pravda, ten, aby material, hromadený u nás pre bibliografiu Slovenska, lež v bibliografiu Ríznerovu už nepojatý, mohol byť evidovaný a spracovaný v jej duchu, ako jej pokračovanie, prípadne doplněk."⁸

Univerzitná knižnica mala k dispozícii vydanú prvú časť prvého dielu Riznerovej bibliografie (obsahovala heslá A – Boskovič). Druhú časť prvého dielu (heslá po písmeno Č vrátane), ktorá bola už vysádzaná, získala medzičasom z Wiesnerovej tlačiarne vo forme kefového obťahu. Riaditeľ knižnice J. Emler sa usiloval získať prístup k ďalším častiam, resp. k rukopisným exemplárom diela, z ktorých jeden sa nachádzal v knižnici Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine a druhý u doterajšieho vydavateľa – Českej akadémie vied a umenia. (Po obnovení Matice slovenskej prešiel tento exemplár spolu s martinským do majetku Matice, zatiaľ však zostal uložený v Českej akadémii vied a umenia). Na vedenie oboch týchto inštitúcií sa J. Emler obrátil r. 1921 so žiadosťou o zapožičanie rukopisu; o sprostredkovanie a pomoc požiadal Jaroslava Vlčka, ktorý bol v tom čase správcom Matice slovenskej a súčasne prednostom Slovenského odboru na Ministerstve školstva a národnej osvety (MŠaNO). J. Vlček mu v liste z 22. júna 1922 písal:

„Poněvadž další tisk Riznerovy Bibliografie asi sotva bude postupovati tak, jak by bylo žádoucnó, a poněvadž původní koncept díla, uložený v knihovně martinského Musea, je mezerovitý a místy nesnadno čitelný, navrhujeme Vám, abyste si dali poříditi přepis rukopisu definitivního [t. j. zredigovaného a pripraveného do tlače – K. F.], který (jako nynější majetek Matice Slovenské) je posud uložen v kanceláři České akademie v Praze. Možnost by byla dvojí: 1) buď bych rukopis po částech vozil přes Bratislavu na Slovensko a zůstavoval jej pod Vaší osobní ochranou v knihovně university Komenského, anebo 2) byste si dali v místnostech Č. Akademie po částech opatřovati od Svého delegáta přepis v Praze. Druhý způsob byl by snad jednodušší.“⁹ Tajomník Matice slovenskej František Heřmanský v septembri 1922 riaditeľovi knižnice oznamoval: „...správa Matice Slovenskej svoluje, aby si va-

⁸ List Jana Emlera Predstavenstvu Matice slovenskej. 11. 9. 1922. Č. j. 1231. (Podpísaná kópia.) – Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave.

⁹ List Jaroslava Vlčka Janovi Emlerovi. 22. 6. 1922. Č. j. 819. – Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave.

ša univerzitná knižnica spravila odpis Ríznerovej bibliografie, za týchto podmienok, že si alebo Vy sám alebo niektorý z vašich pp. úradníkov osobne odveziete jednotlivé volumina rukopisu (nie všetky odrazu, lež vždy po jednom), že si ich postupne odpíšete, pri čom treba hľadiť, aby odpis jedného sväzku netrval dlhšie než štvrt roka. Sväzky, ktoré si odpíšete, oddáte Matici Slovenskej, my si ich odvezieme osobne. Úfame sa, že na toto riešenie pristenete.“¹⁰ MŠaNO dalo súhlas, aby sa odpis, resp. excerpčia rukopisu vykonávala ako „mimoúradná“ práca za príslušnú odmenu a žiadalo predložiť návrh na spôsob a výšku odmeny.

Univerzitná knižnica si takto z Českej akadémie vied a umenia vypožičala časť rukopisu s heslami D – F. V máji 1924 riaditeľ Akadémie informoval J. Emlera, že ďalšie časti rukopisu (heslá G – Ž) boli so súhlasom J. Vlčka odovzdané koncom r. 1923 do Matice slovenskej.

Zamýšľaný odpis rukopisu Riznerovej bibliografie v Univerzitetnej knižnici sa spájal so zámerom jeho zverejnenia v dajakej forme a sprístupnenia pre ďalšie vedecké knižnice a univerzitné ústavy. Zároveň sa uvažovalo, či má byť odpísaný a zverejnený v celom rozsahu alebo v skrátenej podobe: išlo menovite o to, či v autorských heslách uvádzať v úplnosti novinové a časopisecké príspevky jednotlivých autorov, ktoré tvorili „veľmi podstatnú časť“ bibliografie a či nevyradiť topografické heslá (a príslušné záznamy k nim), uvádzané aj v Riznerovom päťsväzkovom rukopisnom diele *Topografia kráľovstva uhorského* (presnejšie *Materiál k topografickému slovníku zolášte Horného Uhorska*), ktoré by mohli byť uverejnené osobitne. (Na porovnanie knižnica požiadala Maticu slovenskú o zapožičanie tohto diela.) Otázky, týkajúce sa rozsahu a spôsobu zverejňovania Riznerovej bibliografie, vedenie Univerzitetnej knižnice prerokúvalo aj s profesormi Univerzity Komenského.

Zároveň sa zisťovalo, či Matica slovenská nezačne v dohľadnom čase vydávať ďalšie časti bibliografie tlačou. Keďže vyjadrenia predstaviteľov Matice slovenskej (správcu J. Vlčka a tajomníka F. Heřmanského) v r. 1923 takýto zámer nepotvrdovali a vyznievali skôr opačne, pristúpilo vedenie Univerzitetnej knižnice k zisťovaniu a porovnaniu nákladov na vydanie diela v tlačenej podobe alebo ako rozmnoženiny. Pri prvej alternatíve sa brala do úvahy už vytlačená a vysádzaná časť diela – tvorila približne 1/8 rukopisu. Na tlač ďalších častí si riaditeľstvo vyžiadalo „oferty“ (ponuky) od viacerých tlačiarní. Väčšina tlačiarní ani neodpovedala; ponuky predložili iba dve – Wiesnerova tlačiareň a pražská Grafia. Pri predpokladanom náklade 500 výtláčkov finančné náklady na 1 stranu sa pohybovali medzi 88 Kč (Wiesner) a 66 Kč (Grafia). Pri druhej alternatíve (vydanie v podobe kancelárskej rozmnoženiny) finančná kalkulácia vychádzala na 24 Kč na 1 stranu; uvažovalo sa s nákladom 300 výtláčkov. (Rozmnoženie mohol obstaráť Školský referát MŠaNO v Bratislave.) Na konkrétnom príklade sa tiež porovnal rozsah typograficky vysádzanej strany a husto na-

¹⁰ Správa Matice slovenskej vládne komisárovi [pozn.: v tom čase už riaditeľovi – K. F.] Knihovne Univerzity Komenského. 22. 9. 1922. Č. j. 1331. – Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

písanej strany na písacom stroji (rozdiel medzi nimi nebol veľký – predstavoval dva riadky). Neveľké boli aj rozdiely v časových normatívoch pre prípravu jednotlivých variantov; v jednom i druhom prípade to vychádzalo tak, že v priebehu jedného roka by zvyšok bibliografie mohol byť pripravený do výroby, resp. aj vydaný.

Tento rozklad predložil riaditeľ J. Emler 16. júna 1924 Ministerstvu školstva a národnej osvety v širšom elaboráte s názvom Pokračování Bibliografie Ríznerovy. Naďalej však ako prvú alternatívu navrhoval vydanie bibliografie v Matici slovenskej.¹¹

Začiatkom roka 1925 tajomník Matice slovenskej F. Heřmanský oznámil do Univerzitnej knižnice, že Matica sa chystá vydať chýbajúcu druhú časť prvého dielu Ríznerovej bibliografie (zároveň žiadal pre korektúry príslušnú časť rukopisu, ktorá sa však v Univerzitnej knižnici nenachádzala). Riaditeľ J. Emler v odpovedi tento zámer uvítal a vyjadril aj svoje osobné uspokojenie nad jeho naplnením.¹² V nasledujúcom období sa živo zaujímal o vydávanie ďalších častí bibliografie. V styku s predstaviteľmi Matice slovenskej i MŠaNO sa prihovárал za vydávanie po menších častiach, no v kratších intervaloch, aby sa čím skôr eliminovala absencia bibliografie, taká citelná vo vedeckej práci i v knihovníckej praxi.

So zreteľom na urýchlenie vydania bibliografie, na istú finančnú náročnosť jej vydania a problémy vydavateľa – Matice slovenskej so zabezpečením finančných prostriedkov, J. Emler sa vrátil k úvahám o vypustení topografických hesiel z bibliografie. Navrhoval vydať ju v skrátenej podobe, bez topografických hesiel, ktoré by sa potom zlúčili s heslami z pokračovacieho diela – zo *Slovenskej bibliografie 1901 – 1925*, spracúvanej Vilémom Pražákom a vydali v osobitnej publikácii. K rozhodnutiu o forme vydávania Ríznerovej bibliografie navrhoval vyžiadať vyjadrenia – dobrozdania od Jaroslava Vlčka ako upravovateľa prvej, už vydannej časti bibliografie, od Alberta Pražáka ako profesora slovenskej literatúry na Univerzite Komenského a k topogra-

¹¹ Pokračování Bibliografie Ríznerovy. List Jana Emlera Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe. 16. 6. 1924. Č. j. 1200 (Podpísaná kópia). – Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave. – V liste J. Emler písal: „...Ministerstvo račičž jedné z nasledujících alternativ dopřáti ...rozhodnutí a provedení zřetelem ke skutečné důležitosti významu dalšího vydání Bibliografie Ríznerovy: 1.) buďto budiž přikázáno Matici Slovenské v Turč. Sv. Martině, aby převzavši od České Akademie věd a umění úmysl a tím případně závazek dalšího vydávání Ríznerovy Bibliografie písemnictví slovenského, posunula tuto publikaci mezi nejaktuálnější, které by se prováděly současně s vydáním Polívkových pohádek anebo aspoň bezprostředně po nich. Pravděpodobný náklad 130.000 mohla by Maticе uhraditi ze svých prostředků, jí státem poskytovaných ... 2.) Ministerstvo spokojující se tím, aby vydána byla Bibliografie, jak zanechává jí rukopis Ríznerův, uloží knihovně university Komenského, aby ve formě strojových opisů uvázala se ve vydání pokračování.“

¹² List J. Emlera F. Heřmanskému. 14. 1. 1925. Č. 91. (Podpísaná kópia). – Archív Univerzitnej knižnice v Bratislave. – V liste J. Emler písal: „Že Maticе odhodlala se přece jen vydati vysázený ještě kus Ríznerovy bibliografie, zavazuje k díkům. Sám jsem měl o věc nejživější zájem ... Je radostno, že svazek bude vydán. Osobně se z toho nesmírně těším, proto, že se tím naplňuje kus z mých nejživějších zdejších zájmů.“

ficko-historickej časti od historika Václava Chaloupeckého a geografa Františka Štůlu (taktiež profesorov na univerzite). V tomto zmysle predložil v rokoch 1926 a 1927 rozsiahle podania na Ministerstvo školstva a národnej osvety.¹³ Boli v podstate aj oficiálnymi stanoviskami Univerzitetnej knižnice; ministerstvo požiadalo o súhlas na ich postúpenie Matici slovenskej.

Všeobecne sa predpokladalo, že pri vydávaní Riznerovej bibliografie Matica slovenská nadviaže na už vydanú časť, resp. použije už vysádzanú časť a bude pokračovať časťami ďalšími (s eventuálnou dotlačou už rozobratej prvej časti z r. 1917). Pravdepodobne nielen pre J. Emlera bolo prekvapením, keď sa po vyjdení nového zošita začiatkom mája 1927 ukázalo, že bibliografia sa začala vydávať nanovo, od začiatku (zošit obsahoval heslá A – Augustíni). V archíve Univerzitetnej knižnice sa zachovala kópia Emlerovho listu (bol to list viacmenej súkromný s oslovením „Velevážený pane doktore!“, jeho adresát sa na kópii neuvádza), v ktorom vyjadril svoje prekvapenie a tak trocha aj sklamanie nad prerušením kontinuity: „Nebylo by snad tragické, kdyby to, co bylo vydáno až posud, neslo starý původní český titul a martinské pokračování na sešitech na obálkách titul slovenský.“¹⁴

Z dnešného pohľadu sa rozhodnutie Matice slovenskej vydať bibliografiu nanovo od začiatku a v pôvodnej, nezredukovanej podobe javí ako celkom logické a správne. Vypustenie topografických hesiel by bolo narušilo pôvodnú štruktúru Riznerovho diela a výrazne ochudobnilo jeho obsah. V dobových kontextoch videl J. Emler v tomto rozhodnutí predovšetkým časový posun, oneskorovanie vo vydaní bibliografie; jeho predchádzajúce návrhy boli motivované snahou čím skôr sprístupniť pre odbornú i ďalšiu verejnosť základnú, „čisto bibliografickú“ časť diela (autorskú a vydavateľskú produkciu).

Ešte v apríli 1927 Univerzitná knižnica odovzdala do Matice slovenskej vypožičanú časť rukopisu Riznerovej bibliografie (heslá D – F). Do vydávania bibliografie vstúpila knižnica aktívne ešte raz: vo februári 1932 sa na ňu obrátila Bibliotéka Matice slovenskej so žiadosťou o poskytnutie údajov o 9 tituloch novín z jej katalógov, resp. fondov „na doplnenie Riznerovej Bibliografie písomníctva slovenského“. (Išlo o Ewangelické Cjrkewnj Nowiny, Slovenskje Národňje Noviny, Katolické Noviny, Noviny Slovenské (Viedenské), Noviny Slovenské (Bobulove), Noviny Slovenské (Horňánskeho), Noviny Uhorské (Kabinove), Presspurské Nowiny, resp. ich niektoré ročníky.) Požadovali sa o nich tieto údaje: formát, počet čísel (pri kontinuálnej paginácii aj počet strán), meno redaktora, vydavateľa (majiteľa), názov tlačiarne, periodicitu, miesto vychádzania, zmeny v týchto údajoch počas vychádzania, pri zaniknutých periodikách dátum vyjdenia posledného čísla. Pripojená bola prosba o za-

¹³ List Jana Emlera Ministerstvu školstva a národnej osvety. 16. 6. 1926. Č. 728/I. (Podpísaná kópia.). List Jana Emlera Ministerstvu školstva a národnej osvety. 15. 2. 1927. Č. 728 ai 26. (Podpísaná kópia.). List Jana Emlera Ministerstvu školstva a národnej osvety. 21. 4. 1927. Č. 347/I. (Podpísaná kópia.) – Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

¹⁴ List Jana Emlera zo 4. 5. 1927. Č. 347/II. (Podpísaná kópia.) – Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

slanie „výpočtu slovenských časopisov a novín, nachodiacich sa vo vašom mennom katalogu pod heslom „Noviny“¹⁵. V marci 1932 Univerzitná knižnica zaslala požadované údaje z 5 titulov novín (Slovenske Narodnje Novini, Katolícké Noviny, Slovenské Noviny (Viedenské), Slovenské Noviny (Horňánskeho), Presspurské Nowiny) a prehľad ďalších periodík s názvom Noviny¹⁶. Údaje sa použili v 3. zväzku bibliografie (L – O), ktorý vyšiel v tom istom roku.

V čase do vydania Riznerovej bibliografie si Univerzitná knižnica a Matica slovenská vzájomne poskytovali údaje z jej rukopisu. Tak napr. J. Emler žiadal r. 1924 overiť v časti rukopisu, nachádzajúcej sa v Matici slovenskej, meno Szluchoviny a r. 1927 identifikovať 4 anonymné tlače. Z Matice slovenskej zasa r. 1926 žiadali Univerzitnú knižnicu o odpis hesla Fándly (z časti D – F) pre Jozefa Škultétyho. Takýchto vzájomne poskytovaných služieb bolo zaiste viac.

Keď Riznerova *Bibliografia písomníctva slovenského ...* začala vychádzať, stala sa Univerzitná knižnica jej takpovediac kmeňovým odoberateľom, resp. príjemcom. Jeden exemplár (zavše i dva až tri exempláre) dostávala priamo z tlačiarne ako povinný výtlačok (bibliografia sa tlačila v martinskej Novej kníhtlačiarne). Ďalšie dva, resp. tri exempláre si predplácala; ich dodávanie sa striktno sledovalo a reklamovalo. Reedícia bibliografie a vydania jej doplnkov v rokoch 1968 – 1972 priniesla do fondu Univerzitetnej knižnice už 2 exempláre povinného výtlačku a ďalšie exempláre získané kúpou, resp. výmenou či ako dary. Umožnila tak zaradiť dielo do príručných fondov viacerých študovni a lepšie ním vybaviť odborné pracoviská knižnice.

Bibliografia bola po celý čas užitočnou pomôckou v práci knižnice – akvizičnej, katalogizačnej, bibliografickej, v oblasti služieb. Významnú úlohu zohrávala vo výskume slovacikálnych autorov a tvorbe ich slovníka a pri spracovaní *Katalógu slovacikálnych tlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave do roku 1918*. Jej význam pre používateľov Univerzitetnej knižnice, najmä vedeckých pracovníkov, vysokoškolských pedagógov, odborníkov z rôznych oblastí spoločenskej praxe i študujúcich, možno len ťažko oceniť.

¹⁵ List Bibliotéky Matice slovenskej Knižovni univerzity Komenského. 29. 2. 1932. Č. 714/1932. – Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave. – Na liste je podpis: „Dr. Ž. Gašparíková, koncipistka knih. a arch. služby KUK“. Ž. Gašparíková bola de facto pracovníčkou Univerzitetnej knižnice (Knižovne Univerzity Komenského – KUK); bola pridelená do knižnice Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine na katalogizovanie jej fondu.

¹⁶ Knižovňa Univerzity Komenského Správe Knižnice/Bibliotéky Matice slovenskej. Listy z 10. 3. 1932 a 16. 3. 1932. Oba pod č. 714 ad. (Podpísané kópie.) – Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

Pramene a literatúra

- Archív Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Fondy Riaditeľstvo a Knižnica
L. V. Riznera.
- ECKER, J. Knižnica Ľudovíta Vladimíra Riznera v Univerzitetnej knižnici v Bratislave. In *Ľudovít Vladimír Rizner 1849 – 1913 : jubilejný zborník zo seminára k 140. výročiu Riznerovho narodenia*. [Martin] : Matica slovenská, [1993], s. 60 – 67.
- FIRCÁKOVÁ, K. Bibliografia v Univerzitetnej knižnici v Bratislave do vzniku Bibliografického ústavu. In *Pocta bibliografom Univerzitetnej knižnice v Bratislave : zborník*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2000, s. 9 – 22.
- FIRCÁKOVÁ, K. Knižnica Ľudovíta Vladimíra Riznera v Univerzitetnej knižnici v Bratislave (II). In *Bibliografický zborník 1998 – 1999* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, [2005], s. 37 – 46. Dostupné na internete: <[http://www.snk.sk/nbuu/Zborník 1998 – 1999.pdf](http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_1998-1999.pdf)>.
- HERCHLOVÁ, L. – SEICHERTOVÁ, M. Vývoj bibliografickej činnosti v Univerzitetnej knižnici od jej založenia. In *Univerzitná knižnica v Bratislave 1914 – 1919 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 1959, s. 95 – 113.
- MIŠIANIK, J. *Bibliografia slovenského písomníctva do konca XIX. stor. : (doplnky k Riznerovej bibliografii, zv. I – VI)*. 2. oprav. a dopl. vyd. Martin : Matica slovenská, 1971. 323, [4] s.
- NOSOVSÝ, K. – PRAŽÁK, V. *Soupis československé literatury za léta 1901 – 1925*. Praha : Svaz knihkupcův a nakladatelů Československé republiky, 1931 – 1938. 3 zv.
- ORMIS, J. V. *Doplnky a opravy k Riznerovej bibliografii*. Martin : Matica slovenská, 1972. 188 s.
- RIZNER, L. V. *Bibliografie písomníctva slovenského od doby nejstarší do konce roku 1900 : s pripojeným knihopisem archaeologickým, historickým, miestopisným a prírodovedným*. Prvního dílu část první. V Praze : Nákladem České Akademie Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1917. 176 s.
- RIZNER, L. V. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900 : s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1927 – 1934. 6 zv. – Reedícia 1968.

Contribution to the History of Publication of Rizner's Bibliography of Slovak Letters

Kamila Fircáková

Bibliography of Slovak Letters since the Oldest Times till the End of 1900 in the Form of a Dictionary (Bibliografía písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900) is the lifelong work of bibliographer and versatile Slovak intellectual Ludovít Vladimír Rizner (1849 – 1913). In time when he was finishing the Bibliography there were no favourable conditions for publishing it in Slovakia. Therefore Rizner offered his work to the Czech Academy of Science and Arts in Prague which published its first part in 1917. When the Czechoslovak Republic came to existence manuscript of the Bibliography became the property of the renewed Matica slovenská which started to publish this work from the beginning: 6 volumes were published within 1927 – 1934. In 1968 the Bibliography was printed by Matica slovenská in a facsimile re-edition and two volumes of amendments elaborated by Ján Mišianik and Ján Vladimír Ormis followed in the next years.

The Bibliography of Slovak Letters and its editions was the subject of interest of the University Library in Bratislava, which acquired also the library of L. V. Rizner to its holdings in 1921. The University Library in Bratislava needed the Bibliography for practical reasons – cataloguing practise, preparation works for continuation of the bibliography (1901 – 1925) and for its users. Therefore the Library tried to obtain the manuscript of Rizner's bibliography to produce a transcript and so make the publishing of the Bibliography faster. It was with this aim that the director of the Library, Jan Emler, presented several projects (for publishing the bibliography in a form of duplicates, for publishing it as an abridged version without topographical entries).

The study presents in-depth information about the activities of the University Library in Bratislava connected with publication of the Rizner's Bibliography within 20th and 30th of the previous century.

Bratislava a bratislavské snemy

Kamila Fircáková – Zlatica Pytlová

Práca bádateľa prináša mnoho zaujímavých a cenných informácií, predovšetkým z historického hľadiska. S pozoruhodným dokumentom sme sa stretli aj v našej práci pri písaní príspevkov do publikácie *Budovy Univerzitnej knižnice v Bratislave v premenách času*. Článok, ktorý sme objavili v novinách pod názvom *Pozsony és pozsonyi országgyűlések* (Bratislava a bratislavské snemy) úzko súvisí s históriou budovy našej knižnice na Michalskej ulici. Zaujímavo je v ňom opísaná Bratislava v 19. storočí a vtedajší život v nej. Najpútavejšia je časť venovaná opisu bratislavských snemov, ktorá je bohato ilustrovaná obrázkami a náčrtmi zasadacích siení s celkovým vnútorným členením miestností a so zasadacím poriadkom členov snemu podľa hodnosti, postavenia atď. Článok bol uverejnený v týždenníku *Vasárnapi Ujság füzetekben* (Nedeľné noviny v zošitoch) č. 11 z roku 1887 a potom aj v časopise *Képes Folyóirat* (Obrázkový časopis) č. 1 – prvý zošit z roku 1887, čo bol vlastne výťah z týždenníka *Vasárnapi Ujság*.

Časopis *Képes Folyóirat* vychádzal od roku 1887 do roku 1910 v Budapešti vo vydavateľstve Franklin Társulat dvakrát mesačne a bol určený pre pospolitý ľud. Redaktorom bol Miklós Nagy.

Beletristický a populárno-vedecký obrázkový týždenník *Vasárnapi Ujság* vychádzal od roku 1854 do roku 1921 v Pešti vo vydavateľstve Landerer a Heckenast. Redigoval ho Albert Pákh. Po jeho smrti sa novým redaktorom stal Miklós Nagy. Hlavnými spolupracovníkmi boli Mór Jókai a Pál Gyulai. *Vasárnapi Ujság* pôvodne začínali ako ľudové noviny, no neskôr sa vyzdvihli na úroveň pre vyššie vrstvy. Zámerom vydavateľa bolo pretvoriť noviny na ilustrované, encyklopedického charakteru. Postupne sa z nich stal profilový týždenník pre čoraz širší okruh čitateľov z radov strednej šľachty a mešťanov. Ďalšie smerovanie týždenníka sa malo podobať úspešným obrázkovým novinám v Európe, ako boli *Illustrated London News* alebo *Illustrierte Zeitung*.

O čom sa v uvedenom článku píše, dozviete sa z jeho prekladu.

Bratislava a bratislavské snemy

(preklad článku)

Pri listovaní v starších časopisoch sa často stretávame s takými správami, ktoré v nemalej miere upútajú našu pozornosť buď svojím vecným obsahom, alebo spôsobom zverejnenia, prípadne tým, z čoho (odkiaľ) čerpal pisateľ obsah správy. Pre nás sú obzvlášť zaujímavé tie, ktoré objavíme nečakane v množstve neznámeho materiálu a keď sami natrafíme na takýto zdroj. Takto sme objavili aj jeden mimo-

riadne zaujímavý nemecký obrázkový časopis z roku 1844 a čo je prekvapujúce, nájdeme v ňom aj dostatočne výstižnú správu o Bratislave – o snemoch, ktoré sa tu konali. Ďalej sa v ňom spomína aj vtedajšia domáca politická situácia a verejný život, ktorý mal významnú úlohu pre osobnosti a vo všeobecnosti pre celkový stav v štáte. Nenájdeme tu však také správy, ktoré by čerpali z rozplývajúcich sa spomienok staršej generácie a touto formou sa poskytli mladšej generácii. Pomerne rozsiahle správy sú oživené ilustráciami. Nájdeme medzi nimi i také, ktoré ako vieme, doposiaľ sa v domácich vydaniach neobjavili, no napriek tomu ich text je zaujímavý a aspoň ich časť by sa mala predstaviť čitateľom v preklade...

Ak Ty, milý čitateľ – tak sa začína správa – vo Viedni nastúpiš na parník a pohneš sa smerom dolu po Dunaji, po troch hodinách cesty zostane ďaleko Tvoj nemecký domov a Ty vystúpiš popri korunovačnom pahorku Bratislavy na uhorskej zemi. Mesto poskytuje malebný obraz. Dunaj sa tu vlieva do jedného koryta a jeho spenené vlny plynú v šírke 130 siah. Mesto sa týči ako amfiteáter a opiera sa o vrcholy Karpát. Zo západnej a severnej strany ho obklopujú vinohrady a smerom na juh a východ vidno rozsiahle lesy, polia a Malú maďarskú nížinu, ktorá je štyrikrát menšia ako Dunajsko-potiská nížina.

Stály pontónový most, ktorý vernému mestu daroval nebohý cisár František I., zabezpečuje prepravu na náprotivný breh, kde sa nachádza mestský parčík v podobe malého Prátra. Je to príjemné oddychové miesto, podobné anglickým parkom. Húfu ľudí, prichádzajúcich v tomto slobodnom kráľovskom meste od Dunaja a od katedrály sv. Martina, padne do očí miesto, kde korunovali uhorských kráľov od čias sv. Štefana po sv. Ladislava. Do veže pred ôsmimi rokmi udrél blesk, a vtedy všetko až po zvonicu zhorelo. Pohľad, ktorý sa pred nami otvára, korunuje a zároveň uzatvára zrúcanina kráľovského hradu, ktorý sa dvíha 400 stôp nad hladinou Dunaja a vypína sa vysoko nad okolím. Hrad môže mať okolo 900 rokov. Ešte dnes sa výrazne črtá jeho podoba so štyrmi rohovými vežami, ktorú nadobudol v roku 1635. V jednej z veží strážili predtým uhorskú korunu. Mária Terézia, ktorá sa tu dlho a rada zdržiavala, ho v roku 1760 dala rozšíriť (prestavať). Náklady predstavovali 1 300 000 forintov. V roku 1811 hrad vyhorel a napriek jeho vynikajúcej polohe sotva možno dúfať, že ako fénix vstane ešte z popola.

Mesto má pekný vzhľad a je dobre vybudované. V minulosti v ňom vo väčšom počte ako dnes žili rodiny magnátov. Nachádza sa tu veľa šľachtických palácov, z ktorých pozoruhodný je Primaciálny palác na Svättojánskom námestí. Ide o skutočnú vladársku budovu, pretože v nej má počas snemu svoju trónnu sálu kráľ.

V roku 1753 sa začal stavať palác snemu, kde mali zasadať stavy krajiny. Budova svojím vzhľadom nebola ničím zvláštnym. Z dávnych mestských brán zostali iba názvy, zachovala sa iba jedna z nich – a to Michalská brána. Celkove sa mesto môže popýšiť iba nemnohými starými budovami, za čo môžu požiare a dobývanie Francúzmi v roku 1809.

Bratislava (maďarsky Pozsony, nemecky Pressburg), je dávne kvádske An-duetium, je to Vratislaburk veľkomoravských Slovanov. Napokon sa stalo pohraničným mestom Uhorska.

V tom čase mesto zaľudnili Bavori a Frankovia, jeho obyvateľstvo je aj dnes skoro čisto nemecké, lebo spomedzi 35 tisíc obyvateľov je iba 1400 Slovanov a sotva tolko Maďarov.

Obyvateľstvo mesta rozmnožujú noví prisťahovalci z Rakúska a Nemecka. Miestne výhody a blízkosť Viedne sem priťahuje mnohých, ktorí žijú z ročnej renty alebo dôchodkov.

Početní Židia, ktorí za vlády zemepána Pálfiho žili v stiesnených pomeroch v podhradí a na Cukermandli, získali na minulom sneme právo slobodne bývať v celom meste. Protestanti a katolíci sa celkove čo do počtu vyrovnávajú. V mestskej rade, ako aj na volebnom zhromaždení sú obe vyznania zastúpené rovnakým počtom členov a tým sa postupne odstránili predchádzajúce trenice. Bratislavsko-trnavská železnica je prvá v Uhorsku, uviazla však a len na malom úseku premáva s konským potahom. Spojenie so severnou dráhou ešte stále necháva na seba čakať, i keď o prosperite tejto bočnej železnice sotva možno pochybovať.

Čulejší a družný je život v Bratislave počas snemov, ktoré sa od roku 1825 podľa ústavného poriadku konajú v priebehu troch rokov. Má zvláštny kolorit. V Bratislave sa, podobne ako v Lipsku, usporadúvajú veľtrhy (jarmoky), trvajú však oveľa dlhšie a sú podstatne menej výnosné; aj vtedy sa obyvateľstvo delí na domácich a hostí. Každý bratislavský majiteľ domu bol povinný dať vo svojom dome k dispozícii priestor, ktorý podľa tradičných zvyklostí vybral splnomocnený hlavný ubytovateľ („stajník“) a poskytnúť ho bezplatne na ubytovanie účastníkom (poslancom) snemu. Mal ho tiež zariadiť najnutnejším nábytkom, vybavením a pod. Bola to dávna prax, ktorá nebola podložená písomne a pre domácich nepredstavovala veľkú záťaž, keďže snemy netrvali dlhšie ako 2 – 3 mesiace. Ale teraz sa nároky, spojené so zasadaniami snemu, zvyšujú a sú čoraz ťaživejšie. Začínajú sa proti nim ozývať hlasné ponosy, oponuje sa im však tým, že z väčšej spotreby počas snemov má mesto vcelku osoh. A že snem, ktorý sa aj tak chce premiestniť do Pešti, bude chcieť zostať tým menej, ak bude treba platiť. K tomu možno iba povedať, že osoh výrobcov (pestovateľov) sotva vyrovnáva straty majiteľov domov a z peňazí, čo sa dostanú do obehu, zostane v rukách Bratislavčanov sotva 20 %, zvlášť teraz, keď je živobytie drahšie ako predtým. Nikdy a v žiadnom meste sa boháčom neposkytovalo ubytovanie zdarma za to, že tam každoročne minuli určitú sumu. Výber miesta snemu je nepochybne v právomoci koruny (kráľa, vlády) a ak koruna nerozhodne práve po vôli stavom, ešte to neznamená, že za to majú zaplatiť bratislavskí majitelia domov. Tieto argumenty pomaly nachádzajú uznanie a silne ich zdôrazňuje aj uhorská tlač. Už aj na minulom sneme viaceré stolice, slobodné kráľovské mestá a iní účastníci snemu z vlastnej vôle ubytovanie uhradili a keďže na tohtoročnom sneme je podľa propozície panovníka na programe platenie za ubytovanie, nepochybne sa zruší toto ne-

slýchané zaťaženie bratislavských majiteľov domov a spolu s tým aj feudálne prežitky (monštruóznosti), v ktorých ako keby sa Uhorsko pretekalo so starým Anglickom.

Spomínajúc na krajinské snemy, ktoré sa v minulosti konali pod holým nebom na Rákošskom poli, na ktorých sa mohol zúčastniť každý a na ktoré prišlo aj 80-tisíc ľudí, autor pokračuje:

Aj keď mali králi vyhradené právo zvolávať krajinské snemy kdekoľvek v krajine a zvolávali ich do Višegrádu, do Budína, do Pešti, odkedy sedia na uhorskom tróne nemeckí cisári, pokladá sa za najvhodnejšie miesto konania snemu Bratislava. A tak od roku 1411 sa väčšina snemov – prinajmenej 84 – konala v Bratislave.

Stavy krajiny zasadajú na sneme v dvoch osobitných sálach. V jednej sále zasada pod predsedníctvom palatína tabuľa (snemovňa) magnátov. Napravo od palatína sedia cirkevní hodnostári: primas krajiny, ostrihomský arcibiskup a biskupi. Vľavo sedia krajinskí baróni: ako prvý krajinský sudca – judex curiae, ďalej chorvátsky bán, pokladník atď. Nasledujú vrchní župania a jeden poslanec chorvátsko-slavónskeho kongresu. Okolo nich sedia ďalší magnáti alebo tzv. regalisti, lebo každý dospelý mužský príslušník vysokej šľachty má právo objaviť sa v snemovni.

V tejto miestnosti sa schádzajú obidve tabule (snemovne) na spoločných zasadnutiach, ak sa majú čítať kráľovské reskripty alebo ak sa vysielá reprezentácia, prípadne posolstvo v mene celého snemu.

Ešte pestrejšia je tabuľa (snemovňa) poslancov. Do tejto snemovne vysielá každá stolica a každé slobodné kráľovské mesto po dvoch poslancoch, ktorí doneďávna zasadali pri štyroch dlhých stoloch – podľa štyroch volebných okresov. Podľa ustanovenia, ktoré vstúpilo do platnosti počas vlašajších letných prázdnin, zasadajú poslanci pri 14 stoloch umiestnených po šírke sály. Bokom, v polovici sály stojí kreslo predsedajúceho – tzv. personála (zastupuje kráľa) a od neho po oboch stranách sú kreslá pre členov tabule a vyslancov kapitúl. Vzadu sa nachádza tribúna pre zástupcov neprítomných magnátov – absentium ablegati; je zvláštne, že sedia tu a nie v snemovni magnátov. Osobitná galéria je vyhradená pre jurátov. Ďalšie galérie zaplňa verejnosť, ktorá má do tejto snemovne prístup rovnako ako aj do snemovne magnátov. V okenných výklenkoch sú umiestnené stoly pre novinárov a stenografov.

Schôdze snemovne poslancov sú dvojaké. Sú to jednak plenárne zasadnutia (volebných) okresov. Na plenárnych zasadnutiach sa majú poslanci zúčastňovať v národných krojoch; o týchto rokovaníach sa robí zápis do tlačeneho denníka. Zasadnutia volebných okresov majú skôr prípravný, nie oficiálny charakter. Nepredsedá im personál, ale po týždni sa v predsedaní striedajú po dvoch poslanci stolíc – jeden z niektorého podunajského a jeden z niektorého potiského okresu. Takže v optimálnom prípade predsedníctvo vyjde na jednu osobu najskôr raz do roka (vráti sa k nej po roku). Na týchto schôdzach je diskusia voľnejšia, no často sa aj rozplýva, odbočuje od veci a stráca sa v nekonečnom rečení.

Rokovania bývajú zavše mimoriadne hlučné. Spomenieme aspoň jeden príklad: chorvátsko-slavónsky zjazd (kongres) vyslal na uhorský krajinský snem troch zástupcov – jedného do snemovne magnátov a dvoch do snemovne poslancov.

Okrem toho stolice, podobne ako maďarské, vyslali po dvoch poslancoch. Turopolský gróf, ktorý je maďarského čítania, napadol voľbu poslancov kongresu ako neregulárnu, čo vyvolalo prudkú hádku. Chorvátski poslanci hovorili na zasadnutí volebného okresu po maďarsky, zrejme aby dokázali svoje maďarské vlastenecké zmýšľanie, hoci boli inštruovaní (poučení), že majú hovoriť po latinsky. Keď sa teda pri prerokúvaní spomínanej turopolskej otázky na šiestom zasadnutí okresu jeden z chorvátskych poslancov ozval po latinsky, vznikol taký huriavk, že rečník sa nemohol dostať k slovu. Márne sa personál snažil nastoliť ticho, až napokon musel predniesť rozhodnutie väčšiny, že totiž odo dneška sa budú rokovania stavovskej snemovne viesť výlučne iba v maďarčine. Z povahy veci napokon vyplýva, a netreba to ani osobitne vysvetľovať, že odkedy môžu rokovania prebiehať v živom jazyku, v materčine väčšiny účastníkov, sú oveľa voľnejšie než vtedy, keď ich sťahovala španielska čižma latinského právnického mudrovania. Takto sa ľahšie vyjadri podstata nových teórií a ideí a tieto sa rýchlejšie dostávajú do obehu. Je len prirodzené, že sa často, na úkor vzácneho času, otvára väčší priestor pre mnohovravnosť, strúhanie fráz a honbu za rečníckym účinkom. Tam, kde je dobre skyprená pôda pre pšenicu, darí sa zaiste aj burine. Maďarčina má osobitnú ľubozvučnosť, ktorú vytvárajú výrazne diferencované dlhé a krátke slabiky, koncovky nemá ešte zbrúsené, je trocha drsná, no aj napriek drsnosti je zvučná a mimoriadne vhodná pre rečnícku tribúnu. Spájanie viet, dlhé periódy, keď mohutný hlas začína nízko a celou váhou zdôrazňuje posledné slabiky, kladie nároky na hlasový orgán o to viac, že aj akustika sály je zlá a rečník musí prekričať tradičné výkriky a skákanie do reči, ktorými sa vyjadruje súhlas, uznanie, hana i veselie. Cudzinec, ktorý reči nerozumie, by často mohol pokladať toto inak celkom priateľské rokovanie za vášnivú hádku. Prednes rečníkov je zväčša pôsobivý, ich prejavy sú často okorenené odvážnymi prirovnaniami a rétorickými výrazmi. Nechýbajú ani ostré, pichľavé poznámky, ba ani drsný humor, ktorý vždy zapôsobí, najmä na mládež. Je všeobecne známe, že sa tu hovorí veľmi voľne. Maďar má prirodzenú výrečnosť, i keď jeho vrodená a aj politickými inštitúciami pestovaná schopnosť sa zriedka zjemňuje do ozajstného umenia pokojnej (rozvážnej) vecnosti. Všeobecne sa dosť šikovne vedú právnické polemiky, ako to už školenie sa v rečníctve prináša. Štatúty stoličných municípií, do ktorých sa za poslancov volí spravidla výkvet šľachty, ďalej časté masové zhromaždenia a verejný charakter rokovaní sú, dobrou prípravou pre parlamentnú prax. Rečníci, až na zriedkavé výnimky, prednášajú svoje prejavy voľne a bez pripravených poznámok, a to aj vtedy, ak si ich vopred písomne pripravili. Časté sú aj dlhšie improvizácie a niektorí rečníci ako napríklad Deák, Beöthy, Bezerédi a iní, prednášajú skvelé prejavy, i keď improvizujú.

Rečníci nehovoria z rečníckej tribúny, ale postojajú zo svojho miesta. Rovnako je to aj v snemovni magnátov, kde iba palatín, prímás a kardináli môžu prehovoriť k zhromaždeniu bez toho, žeby vstali.

Literatúra

DEMETER, Zsuzsanna. A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban. In *Egyetemi szakdolgozatok* [online]. 1998, évf. 8,1-2 szám [cit. 2007-08-02]. Dostupné na internete: <<http://fotomuveszet.elender.hu/9812/981216.html>>.

Közlemények. In *Magyar Könyvszemle* [online]. 1999, évf. 115, 3. szám [cit. 2007-08-02]. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00000/00021/00022/0004-18d.html>>.

Pozsony és pozsonyi országgyűlések. In *Képes Folyóirat*. Budapest : Franklin Társulat, 1887, 1. szám, [s]. 20-24.

SZINNEYI, József. Nagy Miklós. In *Magyar írók élete és munkái* [online]. [cit. 2007-08-02]. Dostupné na internete: <<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/n/n17430.htm>>.

Bratislava and the Bratislava Diets

Kamila Fircáková – Zlatica Pytlová

Contribution contains translation of an article published in the Hungarian weekly *Vasárnapi Ujság* in 1887. It is describing Bratislava in the 19th century, so everyday life as activities of the Diets located in the building of today's University Library in Bratislava. The text is enriched by many pictures and schemes of session halls with detailed description of interior disposition of rooms and seating of the members of the Diet.

Na margo spracúvania slovenskej prohibitnej literatúry

Jozef M. Rydlo

Keď siahneme ešte aj dnes po dosiaľ stále jedinej encyklopedickej príručke o slovenskej literatúre *Encyklopédia slovenských spisovateľov*¹ — bola publikovaná v roku 1984, žiaľ, doteraz nevyšlo nijaké encyklopedické dielo, čo by ju množstvom informácií nahradilo, *Slovník slovenských spisovateľov*² Valéra Mikulu, *Slovník spisovateľov 20. storočia*³ Augustína Maťovčíka, *Slovenský literárny exil 1939 – 1945*⁴ Petra Cabadaja či *Dejiny slovenskej literatúry*⁵ Viliama Marčoka iba dopĺňajú to, čo v nej chýba — opäť zistíme, že v nej absentujú nielen heslá o tých tvorcoch kultúrnych hodnôt, ktorí v minulosti ušli pred zlobou komunizmu do dobrovoľného vyhnanstva, kde žili, tvorili, ale aj o tých, ktorí sa v uplynulých päťdesiatich rokoch trvalo zapísali do kultúrneho, zvlášť literárneho života slovenských enkláv v Rumunsku, Maďarsku a v nedajšej Juhoslávii. Túto smutnú skutočnosť si chtiac-nechtiac uvedomíme, pretože encyklopédia vyšla ešte v roku 1984, keď jej zostavovatelia zo slovenského kultúrneho kontextu vylučovali tie spisovateľské osobnosti, „ktorých – Karol Rosenbaum scripsit – reakčné politické postoje, priviedli k občianskej zrade našej vlasti a k politickej emigrácii...“.

Aké kritériá však sledovali autori tzv. reprezentatívneho projektu Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied *Čítame slovenskú literatúru*,⁶ keď v troch objemných zväzkoch vydaných v Bratislave v rokoch 1997 – 1998 so štedrou podporou Nadácie otvorenej spoločnosti (Open Society Foundation) nespomínajú napr. takého autora, akým je Štefan Sandtner, ktorého básnické dielo ukulo dlhoročné väzenie, či „katolíci“ Ján Motulko, Rudolf Dobiáš a Michal Chuda, „ľudák“ Milo Urban alebo „dubčekovec“ Pavol Števček, keď z celej plejády exilných autorov spomínajú len „osem statočných“, ktorými sú Jozef Cíger-Hronský, Rudolf Dilong, Pavol Hrtus Jurina, Leopold Lahola, Stanislav Mečiar, Ladislav Mňačko, Karol Strmeň,

¹ ROSENBAUM, Karol [ed.]. Encyklopédia slovenských spisovateľov. Zv. I – II. Bratislava : Obzor, 1984.

² MIKULA, Valér [ed.]. Slovník slovenských spisovateľov. Praha : Libri, 1999.

³ MATOVČÍK, Augustín [ed.]. Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001.

⁴ CABADAJ, Peter. Slovenský literárny exil 1939 – 1990. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2002. 203 s.

⁵ MARCOK, Viliam [ed.]. Dejiny slovenskej literatúry. Zv. III. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004. 471 s.

⁶ Čítame slovenskú literatúru. Zv. I – III [1939 – 1997]. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, 1997 – 1998.

Andrej Žarnov a keď úplne mlčia o slovenských literátoch zo slovenských enkláv v Juhoslávii, v Rumunsku a v Maďarsku? Vari slovenskú literatúru v 20. storočí tvorili len tí spisovatelia, ktorí vyhovujú podvojným zámerom zostavovateľov tejto antológie? Vari slovenskú literatúru nevytvárajú všetci tí, kdekoľvek žijúci autori, ktorí v slovenčine umelecky stvárnajú kultúrne hodnoty?

Literárna tvorba slovenských autorov z Dolnej zeme, akými sú napríklad Michal Babiak, Michal Babinka, Viera Benková, Paľo Bohuš, Miroslav Demák, Michal Harpáň, Vítazoslav Hronec, Miroslav Dudok, Pavel Mučaji, Juraj Tušiak z Juhoslávie, Ivan Miroslav Ambruš, Dagmar Mária Anoca, Pavol Bujtár, Ondrej Štefanko z Rumunsku, Juraj Dolnozemský, Imrich Fühl, Michal Hrivnák, Oldřich Kníchal, Alexander Kormoš, Gregor Papuček z Maďarska – a dnes možno už i z Česka (Andrej Stankovič, Jozef Junas) – sa do kontextu slovenskej literatúry prakticky nedostáva a stále o nej platí tragické konštatovanie Vojvodinčana Michala Babiaka: „Málo je literárnych obcí na svete, ktoré sa tak indiferentne správajú voči všetkému, čo sa deje v ich národnej literatúre mimo hraníc národného štátu, ako je to prípad so slovenskou literárnou obcou.“⁷ Ak pozornosti zostavovateľov ušli také knihy ako práca Petra Andruška *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*,⁸ alebo *Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme Juhoslávia, Maďarsko, Rumunsko*,⁹ tak nečudo, že nechali bez povšimnutia aj *Bibliografiu slovenskej knižnej tvorby v Juhoslávii 1918 – 1977*, ktorú v roku 1993 vydal v Novom Sade Vítazoslav Hronec,¹⁰ či príspevok Ondreja Štefanka o „rumunských zdrojoch“ výskumov dejín, kultúrneho dedičstva a života rumunských Slovákov a Čechov,¹¹ ktorý vyšiel v roku 1994.

Je poburujúce konštatovanie, že v praxi slovenského literárneho diania ako by aj po desiatich rokoch od „zamatovej revolúcie“ platila anatéma kritika, ktorú nad dielami slovenských exulantov vyniesol Ivan Kusý: „Takéto práce súvisia s našou socialistickou literatúrou len jazykom – je to iná kultúra, iná literatúra... treba s ňou bojovať ako nepriateľskou.“¹² Kedy sa títo a ďalší slovenskí spisovatelia stanú nielen teoreticky ale aj fakticky samozrejmom súčasťou slovenskej literatúry?

Od novembrového prevratu v 1989 uplynulo viac ako poldruha desaťročia, od vzniku Slovenskej republiky viac ako dvanásť rokov a len niektorí proskribovaní

⁷ ANDRUŠKA, P. *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*, s. 17.

⁸ ANDRUŠKA, Peter. *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*. Bratislava : Odkaz, 1994. 168 s.

⁹ *Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme: Juhoslávia, Maďarsko, Rumunsko*. Bratislava : Esa, 1994. 79 s.

¹⁰ HRONEC, Vítazoslav. *Bibliografia slovenskej knižnej tvorby v Juhoslávii 1918 – 1977*. Nový Sad : Obzor, 1993. 240 s.

¹¹ ŠTEFANKO, Ondrej. *Bibliografia výskumov dejín, kultúrneho dedičstva a života rumunských Slovákov a Čechov: Rumunské zdroje*. In *Variácie 13*. Bukurešť : Kriterion, 1994, s. 26 – 221. – Obsah : Variácie 1 – 12. In *Variácie 13*. Bukurešť : Kriterion, 1994, s. 351 – 372.

¹² KUSÝ, I. *Premeny povstaleckej prózy*, s. 17, 140.

autori sa vracajú do školských osnov,¹³ do čítaniek, do učebníc,¹⁴ do príručiek¹⁵ sporadicky aj do éteru, do rozhlasových relácií a televíznych filmov. Literárna redakcia Slovenského rozhlasu v Bratislave pripravila viacero relácií o niektorých exilných autoroch, na ktorých sa autorsky podieľali Pavol Hudík, Jozef Hvišč, Jozef Melicher, Štefan Moravčík, Jozef Čertík a i. Vo vysielaniach Slovenskej televízie sa objavilo zo pár pozoruhodných filmových dokumentov, ktoré priblížili divákovi *Osud plný horakosti* spisovateľa Jozefa Cígra Hronského, *Správcu clevelandských posolstiev*, benedikťánskeho mnícha Andreja Píra OSB, *Básnika stratenej slovenskej slobody* Rudolfa Dilonga, *Rozsievачa perál* Gorazda Zvonického, či osudy slovenského diplomata Jozefa A. Mikuša z Krivej alebo katolíckeho kňaza Imricha Füzyho, rodáka z Vrútok a pôsobivšieho až do svojej smrti v Hamiltone v Kanade. A k týmto snímkam môžeme priradiť aj film *Pod helvétskym krížom*, približujúci minulosť i prítomnosť Slovákov vo Švajčiarsku. Väčšinu týchto dokumentov režíroval Ivan Petrovický a scenár k nim napísal Peter Cabadaj. Svojím talentom prispeli však aj Jozef Hojnoš, René Lužica a Augustín Maťovčík. Záujem o tieto dokumentárne filmy prejavili aj diváci a to do takej miery, že Slovenská televízia musela uskutočniť niekoľko repríz. Žiaľ, tieto snímky nie sú výsledkom systematického záujmu Slovenskej televízie, ale len výsledkom spontánneho záujmu niekoľkých televíznych či filmových tvorcov.

Do dnešných dní život a diela tých slovenských spisovateliek a spisovateľov, ktorí z akýchkoľvek príčin žili, tvorili a publikovali mimo územia Slovenska, zostávajú *terra incognita*. Hoci ich diela nepatria viac medzi *libri prohibiti*, zostávajú *prohibítnou* literatúrou. Prečo? Pretože ich práce nie sú k dispozícii ani v kníhkupectvách, ani v knižniciach. Matica slovenská odvieďla nezanedbateľný kus priekopníckej práce, ale z vynaloženého úsilia zostalo len účelové torzo. Dosiaľ sa nikto nepodujal systematicky sprístupniť kľúčové práce týchto slovenských literátov, básnikov, prozaiikov, filozofov, historikov, bez ktorých si ucelený, a teda objektívny pohľad na uplynulé polstoročie našej kultúry vonkoncom nemožno predstaviť, veď jestvuje len

¹³ KONDEL, Ludovít. Opäť v učebných osnovách. Nitra, Enigma 1995. 200 s. – PERSTICKÁ, Dagmar – PREROSTOVÁ, Lea. Dominik Tatarka a ti druzí. Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatuře. Brno : Státní vědecká knihovna, 1991. 174 s. – ŠPETKO, Jozef. Ostrakizovaná litera(túra). In *Slovenské pohľady*, 1990, roč. 106, č. 9, s. 97 – 108.

¹⁴ Česká a slovenská literatura v exilu a v samizdatu : *Informatorium pro učitele, studenty i laiky*. Olomouc : Hanácké noviny, 1991. 167 s. – Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991, 258 s. – Literatúra 3 pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl. Bratislava : Litera, 1995. 176 s.

¹⁵ FRÁTRÍK, Ján. Slovenská katolícka moderna v premenách času. Žilina : Zrno, 1994. 146 s. – Spomienka na anjela. Bratislava : Hevi, 1994, 131 s. – MELICHER, Ján. Zamlčovaná literatúra : Prednášky : Štúdie : Recenzie. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995. 188 s. – BELÁK, Blažej [ed.]. Pavol Hrtus Jurina 1919 – 1994: Zborník vydaný na počesť sedemdesiatych piatich narodenín spisovateľa. Martin : Matica slovenská, 1996. 120 s. – PARENICKA, Pavol [ed.]. Stanislav Mečiar: Zborník štúdií. Martin : Matica slovenská, 1996. 92 s. – CABADAJ, Peter. Pošlem domov srdca kúsok: Výber zo slovenskej exilovej poézie. Martin : Matica slovenská, 1997. 144 s. – *Rukoväť literatúry*. Bratislava – Košice : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Pezolt PVD, 1998. 383 s.

jedna jediná slovenská literatúra, tak ako jestvuje len jedna jediná slovenská reč, jeden jediný slovenský národ — historicky vzniknuté spoločenstvo ľudí so spoločným jazykom, územím, hospodárstvom, históriou a kultúrou.

V mapovaní bielych miest sú susedné národy oveľa ďalej. Ak v Maďarsku, Poľsku či Česku a koniec koncov i v Nemecku alebo v Rusku existovala evidentná symbióza medzi tým, čo môžeme nazvať domácou literatúrou a tým, čo sa zvykne nazývať emigrantskou literatúrou. Na Slovensku môžeme hovoriť skôr o antibióze, pretože – na rozdiel od iných národov, opierajúcich sa o dlhoročnú skúsenosť vlastnej štátnosti – v kontexte súčasnej slovenskej kultúry navzájom prospešné, trvalé a nevyhnutné spolužitie dvoch entít, ktoré sú od seba závislé a majú z neho osoh, je dnes iba chabou ozvenou nenávratna a vzdialenou nádejou budúca. V Poľsku problém zahraničných poloník prakticky nejestvuje, rovnako v Maďarsku, kde zahraničné hungariká predčili ideologickú segregáciu.

V Česko-Slovensku to bolo inak, rozdiel bol však frapantne diametrálny: kým na slovenskej strane Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej v Turčianskom Svätom Martine (SNK MS) nemala vo svojich fondoch ani len 10 % zahraničných slovacík, t. j. ani len 1 z 10, na českej strane Národní knihovna České republiky v Prahe mala vo svojich fondoch až 75 % prohibičných zahraničných bohémik [resp. bohemoslovacík, t. j. 3 zo 4! Michal Lacko v dvoch zväzkoch *Slovenskej bibliografie v zahraničí* za roky 1945 – 1975, ktoré vydal Slovenský ústav v Ríme, zaznamenal 2438 + 3563 = 6001 zahraničných slovacík, pričom na jeseň roku 1990 Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej v Turčianskom Svätom Martine z nich mala vo svojich fondoch len 560! Od tých čias došlo síce k zásadným zmenám a Národný bibliografický ústav Slovenskej národnej knižnice v Matici slovenskej začal vydávať v rámci *Slovenskej národnej bibliografie* samostatnú sériu *Zahraničné slovaciká* – v prvých 8 zôštitoch, čo doteraz vyšli, bolo zatiaľ odborne bibliograficky spracovaných len 5192 záznamov, ale len o knihách, ktoré sa dostali do fondov SNK v MS v Turčianskom Sv. Martine. Slovenská národná knižnica však nepristúpila k systematickému a prioritnému dopĺňovaniu, akvizícii a spracúvaniu niekdajších prohibičných slovacík ako zahraničnej, tak domácej proveniencie a túto činnosť v Slovenskej republike nevykonáva nijaká verejná alebo súkromná inštitúcia.

Na Slovensku sú fondy niekdajších prohibičných slovacík zahraničnej i domácej proveniencie v katastrofálnom stave aj po poldruhadesaťročí od pádu komunistickej diktatúry a formálne pluralitná i demokratická slovenská spoločnosť, nielen „občianska“, ale aj „národne zorientovaná“, sa ľahostajne díva na zánik prameňov, vďaka ktorým dnes slobodne existuje. Príčinám Nadácie Milana Šimečku a jej dobrodincov v spolupráci s Filozofickým ústavom Slovenskej akadémie vied vyšli napr.

¹⁶ KUSÁ, Jolana – MŮNZOVÁ, Anna [ed.]. Velké a malé dejiny Milana Šimečku : Zborník zo sympózia a spomienkového večera, ktorý pri prvom výročí úmrtia Milana Šimečku pripravila Nadácia Milana Šimečku. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1992, 90 s.

¹⁷ Jeden a všetky životy Mariana Várossa. Bratislava, 1993, 89 s.

dva zborníky *Veľké a malé dejiny Milana Šimečku*,¹⁶ *Jeden a všetky životy Mariana Várossa*¹⁷ a predovšetkým doteraz prakticky jediná čiastková publikácia o tzv. občianskom disente, ktoré autori Jolana Kusá, Raisa Kopsová a František Fundárek nazvali *Život v slove a život slovom: zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*.¹⁸ Avšak len vďaka osobnému zaujatiu pôvodcu – a sponzorskej podpore jedného kanadského Slováka – mohla uzrieť tlačiarensku čerň „súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989“, ktorú pod názvom *Listy z podzemia: Kresťanské samizdaty 1945 – 1989*¹⁹ vydal v Bratislave roku 1998 Rudolf Lesňák. Tento pôvodca je aj autorom príspevku z roku 2001 *Bibliografická dokumentácia publikácií o zločinoch komunizmu na Slovensku*²⁰, ktorý čiastočne doplnený vyšiel aj ako samostatná publikácia: *Spätné zrkadlá*²¹.

V Českej republike mapovanie bielych miest tiež nie je ideálne, je však predmetom konštantného záujmu aspoň určitých kruhov českej spoločnosti. V uplynulých rokoch boli publikované viaceré knihy nielen kľúčových českých autorov, ktorých totalita umlčala, ale vyšlo aj niekoľko príručiek, ktoré bibliograficky sceľujú českú kultúru: *Slovník zakázaných autorů 1948 – 1980*,²² Jan Čulík: *Knihy za ohradou. Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971 – 1989*,²³ Ludmila Šeflová: *Knihy českých a slovenských autorů vydaných v zahraničí v letech 1948 – 1978*,²⁴ *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970 – 1989*,²⁵ Jiří Gruntorád: *Katalog knih českého exilu 1948 až 1994: Libri prohibiti*,²⁶ Aleš Zach: *Knihy a český exil 1949 – 1990. Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*.²⁷

¹⁸ KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František. *Život v slove a život slovom: zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1995. 127 s.

¹⁹ LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia : Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava : USPO, 1998. 487 s.

²⁰ LESŇÁK, Rudolf. *Bibliografická dokumentácia publikácií o zločinoch komunizmu na Slovensku*. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vašku, 2001, s. 393 – 479.

²¹ LESŇÁK, Rudolf. *Spätné zrkadlá : Bibliografická dokumentácia retrospektívnych, knižne i časopisecky publikovaných dokumentov, svedectiev, memoárov a literárnych diel o zločinoch komunizmu na Slovensku 1945 – 1948*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vašku, 2003. 231 s.

²² BRABEC, Jirí [ed.]. *Slovník zakázaných autorů 1948 – 1980*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství 1991, 542 s.

²³ ČULÍK, Jan. *Knihy za ohradou : Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971 – 1989*. Praha : Trizonia, 1991. 421 s.

²⁴ ŠEFLOVÁ, Ludmila. *Knihy českých a slovenských autorů vydaných v zahraničí v letech 1948 – 1978*. Brno : Doplněk, 1993. 316 s.

²⁵ VLK, Jan – VANKOVÁ, Vendula – NOVOTNÝ, Jirí. *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970 – 1989*. Brno : Doplněk, 1993. 228 s.

²⁶ GRUNTORÁD, Jiří. *Katalog knih českého exilu 1948 – 1994 : Libri prohibiti*. Praha : Nakladatelství Primus 1995. 396 s.

²⁷ ZACH, Aleš. *Knihy a český exil 1949 – 1990 : Bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha : Torst, 1995. 208 s.

Tvorbu slovenských spisovateľov, umelcov a kultúrnych tvorcov, ktorí žili alebo žijú mimo územia Slovenska diskriminovala aj *Encyklopédia Slovenska*,²⁸ aj akademické *Dejiny slovenskej literatúry*,²⁹ ignorovalo ju aj tretie vydanie *Dejín slovenskej literatúry*³⁰ Milana Pišúta, aj druhé vydanie *Dejín slovenskej literatúry* Stanislava Šmatláka.³¹ Prvou prvosienkou, zvestujúcou náznak záujmu o literárnu tvorbu slovenských autorov, ktorí žili alebo žijú v diaspore je tretí zväzok *Dejín slovenskej literatúry*³² z roku 2004.

Dúfajme, že raz príde tá magická chvíľa, keď sa aj kultúrne skvosty týchto autorov stanú integrálnou, čiže samozrejmovou a vedomou súčasťou slovenského národného písomníctva.

Zoznam bibliografických odkazov

ANDRUŠKA, Peter. *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme*. Bratislava : Odkaz, 1994. 168 s.

KUSÝ, Ivan. *Premeny povstaleckej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970. 229 s.

ROSENBAUM, Karol [ed.]. *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Zv. I – II. Bratislava : Obzor, 1984.

Notes about Processing of the Slovak Prohibited Literature

Jozef M. Rydlo

In his contribution the author deals with the reception and access to the Slovak prohibited literature – both, created by the authors belonging to the former dissent and especially by the authors who had left for exile where they lived and wrote.

He states that unlike in countries as for instance Poland, Czech Republic or Hungary the Slovak prohibited literature is only very slowly gaining ground in the country in the language of which it originated. Particularly, he points out the absence of bibliographic processing of books and periodicals of Slovak Diaspora.

²⁸ Bratislava : Veda, 1977. 5 zv.

²⁹ Bratislava : Veda, 1984. 852 s.

³⁰ Bratislava : Obzor 1984, 904 s.

³¹ Bratislava : Národné literárne centrum, 1998 – 1999. 2 zv.

³² MARCOK, Viliam [ed.]. *Dejiny slovenskej literatúry*. Zv. III. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004. 471 s. Pôvodca tejto literárnohistorickej syntézy slovenských autorov, ktorí tvorili a v súčasnosti tvoria mimo územia Slovenska neintegruje do výkladu slovenského kultúrneho kontextu, ale ich vyčleňuje na perifériu do samostatných kapitôl.

Kollárová, Ivona: Vydavatelia v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média

Bratislava : VEDA, 2006. 184 s. ISBN 80-88940-03-6.

Katarína Deverová

Opus Ivony Kollárovej voľne nadväzuje na jej monografiu *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche* (1999). Rovnako ako v predchádzajúcom prípade nám autorka ponúka precízne a do detailov spracovanú monografiu, ktorá tu má podobu troch relatívne samostatných štúdií. Práca sa svojím obsahom vymyká bežnému štandardu, na ktorý sme zvyknutí v našom odbornom prostredí.

Môžeme len s uznaním hľadiť na spôsob, ako dokázala autorka na základe rozsiahlej korešpondencie zrekonštruovať úspešné, aj menej úspešné vydavateľské projekty Mateja Bela, ktorý je v odbornej literatúre prezentovaný najmä ako polyhistor, encyklopedista, filozof a pedagóg. Editorská činnosť tvorila dôležitú súčasť Belovho súkromného, spoločenského i vedeckého života, ale v konečnom dôsledku bola sekundárnym produktom jeho ostatných aktivít. Vtedajšia situácia si od Bela vyžadovala, aby dokázal zabezpečiť ad hoc viaceré funkcie vo vydavateľskom procese, čo nebolo, aj napriek jeho entuziazmu, vždy jednoduché. Na mnohých tituloch spolupracoval aj autorsky, zabezpečoval finančné prostriedky, komunikoval s tlačiarňami, knihárňami a kníhkupecami, korešpondoval so svojimi spolupracovníkmi, ako aj s rôznymi inštitúciami. Ako konštatuje autorka v závere prvej štúdie, dôležitým momentom Belovej vydavateľskej činnosti bolo práve jeho osobné zainteresovanie do vydávania kníh, ktoré primárne neodvihal od vlastného finančného zisku.

Druhou v poradí je štúdia, venovaná známemu kníhtlačiarovi Jánovi Michalovi Landererovi, podobne ako u Bela, sa Ivona Kollárová usilovala identifikovať, ako to sama nazvala, „hlbšie motívy a súvislosti jeho vydavateľského pôsobenia“. Základným zdrojom informácií sa pre autorku stala najmä dôkladná analýza produkcie ním vedenej tlačiarensko-vydavateľskej korporácie. V rámci výskumu dejín knižnej kultúry ide o pomerne rozšírenú metódu, ktorá však skrýva niekoľko úskalí. Ivona Kollárová musela vyriešiť otázky súvisiace najmä s tematickým členením dobovej literatúry, ktorú nie je možné vždy jednoznačne „zaškatulkovať“ podľa existujúcich literárno-vedných kritérií. Materiál, ktorý bol produktom uvedenej analýzy, sa jej podarilo spracovať prehľadným spôsobom, písaný text vhodne dopĺňajú grafy a ukážky titulných listov (v závere monografie sú pripojené kvalitné farebné reprodukcie). Na rozdiel od Mateja Bela predstavuje Ján Michal Landerer profesionálne zdatného

a ambiciózneho vydavateľa, ktorý kvôli presadeniu vlastného vydavateľského programu opakovane vstupoval do otvorených bojov s konkurenciou.

V tretej štúdií máme možnosť spoznať najčastejšie trecie plochy medzi vydavateľmi v druhej polovici 18. storočia. V prvej fáze išlo o rivalitu a vytlačenie vznikajúcich tlačiarní, nasledovala snaha o získanie privilégií na štátne zákazky, ktorá prerástla až po dôslednú kontrolu konkurencie pri vydávaní komerčne úspešných titulov (kalendáre, učebnice).

Túto časť považujem za akýsi vrchol celej monografie a jednoznačne v sebe nezaprie charakteristický rukopis Ivony Kollárovej, ktorej nechýba rozhľad a odvaha prezentovať výsledky svojej práce novým dynamickým jazykom. Autorke sa podarilo prelomiť tradičné bariéry, ktoré vznikajú pri akceptovaní výsledkov našich výskumov v rámci vedeckej komunity a za svoju prácu získala celkom oprávnené ocenenie v Súťaži mladých vedeckých pracovníkov SAV do 35 rokov.

Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850

Ľubica Krišková. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006. – 180 s. – ISBN 80-85170-95-7.

Marta Fórišová

Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska vydaných v rokoch 1701 až 1850 sprehľadňuje dokumentáciu elementárnych a stredných latinských škôl pôsobiach v jednotlivých slovenských mestách a množstvom zaujímavých faktografických informácií predstavuje jedinečný prameň k výskumu dejín školstva na Slovensku. Je výsledkom trpezlivého heuristického výskumu založeného na dlhodobej excerpácii historických prameňov a zhromažďovaní bibliografického materiálu dostupného nielen v domácich, ale i zahraničných pamäťových inštitúciách. Oceňujeme neúnavnú snahu bibliografky Univerzitetnej knižnice v Bratislave Mgr. Ľubice Kriškovej, ktorá pochopila vysokú informačnú hodnotu výročných školských správ a bibliograficky sprehľadnila množstvo vzácnych historických údajov o existencii a fungovaní škôl v jednotlivých slovenských mestách, o ich pedagógoch a žiakoch.

Predkladaná bibliografia je príspevkom k registrujúcim národným bibliografiám, ktoré podľa Smernice a plánu SNRB, Programu SNRB a Štatútu Univerzitetnej knižnice v Bratislave (z rokov 1965 – 1984) registrujú a spracúvajú súpisy a rozpisov nepravých periodík z dnešného územia Slovenska, čím sa podieľajú na výskume dejín knižnej kultúry. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za roky 1701 až 1850* predstavuje 2. zväzok súpisového radu autentických dokumentov nevyhnutných pre poznávanie a skúmanie organizácie, metód a úrovne školského vzdelávania na našom území. Vydala ju Univerzitná knižnica v Bratislave v spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou v Martine a Krajskou štátnou knižnicou v Košiciach ako sériu B. periodiká a sériu C. články zv. VII slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie. Jej vročenie determinuje *Čaplovičova Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do 1700* a rok 1850, odkedy bolo tlačenie školských správ podľa nariadení štátu povinné. Súpis obsahuje 605 ročníkov výročných správ s rozpismi niektorých článkov z nich. Všetky záznamy boli spracované metódou „de visu“, čím sa znásobila hodnota a autenticosť registrovaných údajov. K náročnosti výskumu prispel rozptyl výročných školských správ v knižniciach, archívoch a múzeách na Slovensku, v Čechách a Maďarsku, nízka úroveň ich spracovania v niektorých fondoch a tiež nenápadný brožovaný a skromný vzhľad. Predmetom záujmu autorky boli tlačené latinské, maďarské a nemecké výročné správy, ktoré vyšli samostatne. Bibliografické záznamy sú zoradené podľa sídla školy abecedne a pozostávajú z názvu dokumentu,

prekladu názvu, impresa s vydavateľskými údajmi, bibliografickej poznámky a signatúry v príslušnej inštitúcii. Bibliografická poznámka upresňuje obsah dokumentu, jeho výzdobu, pôvod papiera a pod. Súčasťou bibliografie je metodický úvod so stručnou analýzou spracovaného materiálu, zoznam excerpovaných prameňov, rozpis skratiek, zoznam použitej literatúry, krátka historicko-prehľadová štúdia, bibliograficko-popisná časť obsahujúca výročné školské správy a rozpis článkov z výročných školských správ, bohatý systém registrov, štvorjazyčné resumé a obrazová príloha. Bibliografia je dostupná aj v elektronickej podobe, na internetovej stránke <http://phobos.ulib.sk/wwwisis/retro.htm>.

Autorka jej vydaním poukázala na objavovanie pozoruhodností výročných školských správ ako často podceňovaných, ale informačne veľmi bohatých dokumentov a vyjadrila presvedčenie, že práve ním intelektuálna a časovo náročná bibliografická práca nadobudne skutočný zmysel. Jej jedinečné dielo prináša množstvo informácií smerodajných pri ďalšom výskume dejín školstva a knižnej kultúry na Slovensku. Takmer do konca 18. storočia nie sú totiž známe osobitné písomné doklady o fungovaní škôl, zmienky o nich sa vyskytujú iba sporadicky v zachovaných úradných dokumentoch. Výročné školské správy dokumentujú život školy a obsahujú zoznamy mien jej študentov, pedagógov, vyučovacích predmetov, klasifikáciu jednotlivých žiakov, časový harmonogram vzdelávania, vnútorný školský poriadok, organizáciu internátnej prevádzky, učebné osnovy, štatistiky o prospechu žiakov, o zmenách v ich počte, údaje o štipendistoch a ich mecenášoch, hodnotenie správania jednotlivých žiakov atď. Bibliografia tohto typu dokumentov je veľkým prínosom nielen pre dejiny školstva, ale i pre poznanie života konkrétnych osobností či vydavateľských aspektov dejín knižnej kultúry. Je veľmi pravdepodobné, že práve vydávanie dokumentov tohto typu zabezpečilo ich tlačiarom udržanie kníhtlačiarских dielní v konkurencii konfesiónálne neutrálnych tlačiarov – podnikateľov v 18. – 19. storočí.

Bibliografia gréckych a latinských štúdií v Slovenskej republike za roky 1992 – 2005 / Erika Juríková – Daniel Škoviera – Pavol Valachovič

Bratislava : Slovenská jednota klasických filológov pri SAV; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006. 166 s. ISBN 80-8082 104-6.

Miriam Poriezoová

Predkladaná bibliografia predstavuje základnú orientáciu v oblasti publikovania štúdií z latinského a gréckeho jazyka, literatúry a celkovo písomníctva na Slovensku za uvedené roky. Zároveň sprehľadňuje a sústreďuje ich dokumentáciu. Je výsledkom dôkladného a trpezlivého prieskumu, založeného na excerpcii rôznych domácich a zahraničných prameňov. Úmyslom zostavovateľov bolo nadviazať na tradíciu spoločne pripravovaných a vydávaných československých bibliografií, ktoré vychádzali pravidelne do roku 1992. Z tohto dôvodu bolo zachované tradičné tematické členenie bibliografie aj v prvom zväzku *Bibliografie gréckych a latinských štúdií na Slovensku*.

Vnútná výstavba pozostáva z dvadsiatich samostatných kapitol, ďalej členených podľa potreby na podkapitoly v niekoľkých hierarchických úrovniach. Dia-pazón tém registruje oblasť klasických štúdií chápaných v širšom ponímaní. Výsledkom je zaradenie latinských literárnych pamiatok od staroveku po obdobie najnovšie, teda aj vrátane autorov, ich diel a prekladov, od starovekých po novodobých. Tento princíp bol uplatnený aj pri gréckom jazyku a literatúre. Zvolené hľadisko prisúdilo širší priestor historickým vedám a hmotným pamiatkam antickej kultúry. Z dôvodu komplexnosti a úplnosti tematiky boli do publikácie zahrnuté práce slovenských autorov vydané doma aj v zahraničí, ale aj zahraniční autori s dielami, ktoré vyšli u nás.

Zvolený systém členenia začína kapitolou o metódach a dejinách bádania v odbore a pokračuje prehľadom súborných diel o antike. Písmo a jeho nosiče (papyrus, kameň, mince) sú predmetom ďalšej samostatnej kapitoly, po ktorej nasleduje súbor záznamov týkajúcich sa výskumu latinského a gréckeho jazyka s prehľadom vydaných jazykových učebníc a slovníkov.

Od antickej literatúry k novolatinskému písomníctvu – tak možno nazvať kapitoly V. – XVIII. Systematicky a zároveň veľmi plasticky podávajú výsledky skúmania a štúdia prameňov v jednotlivých historických a literárnych obdobiach, ich preklady, rozbor a interpretácie v oblastiach: antická grécka a rímska literatúra, dejiny, štát a právo, súkromný život, náboženstvo, filozofia a estetika, prírodné vedy, zeme-
pis, archeológia a umenie a územie Slovenska v staroveku. Na ne nadväzuje v chronologickom slede byzantské písomníctvo, novogrécky jazyk a literatúra, stredoveká latinčina a písomníctvo s novolatinským písomníctvom. Stav a metódy vyučovania klasických jazykov spolu s kapitolou Živá antika ukončujú bibliografickú časť.

Samotnú štruktúru bibliografických záznamov vytvárajú popisné údaje v takom rozsahu, aby umožnili jednoznačnú identifikáciu dokumentov. Bibliografické záznamy recenzií na dokumenty nasledujú za recenzovanými dielami. Celkovo obsahuje bibliografia 1744 záznamov a je vhodne doplnená piatimi registrami. Okrem registra skratiek a excerpovaných prameňov je to register geografických lokalít na Slovensku a dva autorské registre. Prvý eviduje samotných autorov a prekladateľov, druhý sprehľadňuje autorov recenzovaných zahraničných kníh.

Bibliografia svojím obsahom a štruktúrou predstavuje kvalitne pripravenú pomôcku pri ďalšom rozvíjaní vedného odboru a zároveň dôstojne reprezentuje dosiahnuté výsledky. Sumarizáciou údajov a ich odborným spracovaním umožňuje prístup k množstvu spracovávaných tém a informácií, a tým sa stáva významným sekundárnym prameňom nielen pre úzku skupinu odborníkov z klasickej filológie, ale svojim interdisciplinárnym prelínaním presahuje do radov záujemcov z oblastí histórie, jazykovedy, literárnej histórie a knižnej kultúry.

Zoznam autorov

Mgr. Petronela BULKOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Ing. Ján ČAPLOVIČ

Mgr. Katarína DEVEROVÁ, PhD.

Mgr. Tomáš FIALA
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Kamila FIRČÁKOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Marta FÓRIŠOVÁ, PhD.
Škola knihovníckych a informačných štúdií v Bratislave – Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Lyceálna knižnica – Ústredná knižnica SAV v Bratislave

Mgr. Klára KOMOROVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica v Martine

Doc. PhDr. Miloš KOVAČKA, PhD.
Slovenská národná knižnica v Martine

Mgr. Lívia KURUCOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Dušan LECHNER
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
*Katedra knižničnej a informačnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Prom. knih. Vlasta OKOLIČÁNYOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Prof. Dr. Dušan ONDREJOVIČ

Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Katarína PEKAŘOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Doc. PhDr. Milada PÍSKOVÁ, CSc.

Slezská univerzita v Opave

Česká republika

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Zlatica PYTLOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Dr. Jozef M. RYDLO

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Helena SAKTOROVÁ, PhD.

Slovenská národná knižnica v Martine

Doc. PhDr. Danuša SERAFÍNOVÁ, PhD.

Katedra žurnalistiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Ing. Silvia STASSELOVÁ

Knižnica a informačné centrum

Stavebná fakulta Slovenskej technickej univerzity

Mgr. Bronislava SVOBODOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave

PhDr. Mária VIERIKOVÁ

Doc. PhDr. Gabriela ŽIBRITOVÁ, PhD.

Katedra knižničnej a informačnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
I / 2007

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 232.

Sadzba: Roman Piffel – Agentúra CERES
Tlač: EXPRESPRINT, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-01-4
ISSN 1337-0723